5239

СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

НАУКА И ИЗКУСТВО ● СОФИЯ 1969

ФЧ 4'.0 20 - 728

Проф. ЦВЕТАНА РОМАНСКА

СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

ЕТНОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Шоро Антонов

Рецензент *Светомир Т. Иванчев*

EX LIBRIS
УНИВЕРСИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ЧИТАЛНЕ

1-0000049681

39 784

УВОД

Всред останалите европейски народи славяните се открояват като ярко обособена етническа общност както по своите езици, така и със своеобразието на своя народен бит, култура и светоглед. Изключително тясната взаимност, която ги обединява, има корените си в общия им произход в дълбините на историята и в задружния им живот в техните първични поселища, преди още всеки славянски народ да поеме пътя на своето самостоятелно развитие. През хилядолетното си съществуване впоследствие славяните запазват чувството за своята близост, което се проявява и в общото им име, и в безчислените общи особености на техния бит и на тяхната култура, пропити с истинска демократичност, хуманност и усет на социална справедливост. Тези техни черти се проявяват и в отношенията им към другите народи.

Проучването на произхода и на етническото развитие на славяните, на техния народен бит и култура будят интерес още от пораждането на славистиката като наука. От края на XVIII в. до наши дни редица учени се насочват към опознаване не само на езика и литературата на славянските народи, а и на етнографските им особености, с което се допълня цялостната им характеристика.

Един от първите, който обнародва важни приноси из областта на славянската етнография и я поставя на здрави научни основи, е чешкият учен И. Добровски. Преминал от специално чешките въпроси към общославянските, той спира вниманието си и върху прародината на славяните, върху техните обреди и обичаи. Важен момент в развитието на славянската етнография е излизането на неговата малка енциклопедия на славянската филология «Slavin» (1806—1808 г., II издание 1814—1815 г. — «Slovanka. Zur Kenntniss der alten und neuen slawischen Litteratur; der Sprachkunde nach allen

Mundarten, der Geschichte und Alterthümer»), в която са поместени много етнографски бележки и материали.

Поставеното от Й. Добровски начало се подема от учените в различни славянски страни, които изследват отделни етнографски проблеми с отношение към един, два или повече славянски народи.

Пръв, който написва и обнародва голям цялостен труд върху етнографията на славяните и който показва истинското значение на етнографията между другите дисциплини, посветени на изучаването на славянския свят, е езиковедът, литературоведът и етнографът П. Й. Шафарик, словак по рождение. Излизането на неговите «Slovanské starožitnosti» (1837 г.) е епохално събитие в историята на славянската етнография. Тук той прави обстоен преглед на географското разпространение на славяните с оглед на съседните им неславянски народи, след което излага етническото им и историческо развитие до приемането на християнството. Шафарик се подготвя да издаде и втори дял на книгата си — битописен, но не успява да осъществи намерението си. Голямо значение има изработената от него етнографска карта на всички славянски народи, която той издава с текст и пояснения — «Slovanský národopis» (1842 г.). Едно от главните нейни достойнства е сравнително точното определяне на границите на отделните славянски народи.

След като излизат трудовете на Шафарик, минава повече от половин век, без да се яви едно цялостно изследване върху етнографията на славянските народи. Едва в края на XIX и в началото на XX в. чешкият учен Л. Нидерле в резултат на дългогодишни занимания издава през 1902 г. т. I на своите «Slovanské starožitnosti». Останалите томове, част от които със заглавие «Život starých Slovanů», излизат до 1925 г. (вж. тук в края съкращенията). Нидерле си поставя задачи, подобни на Шафариковата книга, но неговият план и изпълнението му са съгласувани с новите изисквания на славистиката. Тоя капитален труд на видния чешки етнограф е извънредно ценен, тъй като съдържа основни етнографски сведения за славяните от IX до XII в. В него въз основа на огромен археологически и етнографски материал Нидерле очертава ярко самобитната старославянска култура, а също и славянската културна общност през средните векове. В съкратен обем трудът му излиза на френски «Manuel de l'antiquité slave» (I т. — 1923 г., II т. — 1926 г.). Част от културния дял излиза и на руски — «Быт и культура древних славян» (1924 г.). Голямо

значение за славянската етнография има и цялостният преглед върху отделните славянски народи с оглед на състоянието им в началото на XX в., издаден от Нидерле под заглавие «Обозрение современного славянства» (Энциклопедия славянской филологии, вып. 2, СПб., 1909 г.), излязъл едновременно на чешки («Slovanský svět», 1909 г.) и по-късно на френски («La race slave», 1911 г.).

Едновременно с Л. Нидерле кратък обзор върху разпространението и числеността на славянските народни издава руският учен Т. Д. Флорински — «Славянское племя. Статистико-этнографический обзор современного славянства. С приложением двух этнографических карт» (1907 г.).

Докато Л. Нидерле в своите «Slovanské starožitnosti» изследва славяните в древността, тяхната народна култура в по-ново време е обект на задълбочено разглеждане от известния полски етнограф К. Мошински, който пише и издава голям труд върху нея — «Kultura ludowa Słowian» (т. I — 1929 г., т. II, 1 — 1934 г., т. II, 2—1939 г.). Този оригинален и пръв по рода си труд представя важно проучване на съставните елементи на славянската материална и духовна култура. Изграден е до голяма степен и върху собствени изследвания и наблюдения на автора.

Освен посочените цялостни трудове върху етнографията на славянските народи с извънредно голямо значение през последните десетилетия излизат и други предимно по-кратки обзори, които заслужават по-специално внимание, като например «Славяне в древности» (1946 г.) на съветския славист Н. С. Державин и изданието на университетския курс лекции на Цв. Тодоров «Славянска етнография. Културна част» (1953 г.). В последно време систематично се допълнят и доизясняват въпросите, които Л. Нидерле поставя в издаваната в Чехословакия поредица със студии и статии «Vznik a počátky Slovanů» (т. I и сл. — 1956 г. и сл. — срв. библиографските посочвания при съкращенията). Заслужава внимание и опитът на полските учени да издадат енциклопедия на славянските старини—«Słownik starożytności słowiańskich» (1958 г.), който засяга периода до 1200 г. В последните години обзор на етногенезиса, етническото развитие, бита и културата на всички славянски народи без източнославянските е поместен в «Народы зарубежной Европы» (I т., 1964 г.) от изданието с етнографски очерци «Народы мира», а на източнославянските народи в «Народы европейской части СССР» (I т., 1964 г.) от същото издание.

За проучването на културата на славянските народи в древността могат да бъдат използувани от етнографите и известните трудове по славянска археология на чешкия учен Ян Айзнер «Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury» (1966 г.) и на полския изследвач В. Хензел «Słowiańszczyzna wcześniośredniowieczna. Zarys kultury materialnej» (1956 г.; II изд. на немски език «Die Slawen im frühen Mittelalter. Ihre materielle Kultur», 1965 г.).

Най-необходимо помагало при изучаването на етнографията на славянските народи представят изследванията на по-големи или по-малки етнографски проблеми на общославянска почва, като например на народното облекло, право, народната митология и др., от славянски и неславянски учени, които издават книги и студии и с тях твърде много допринасят за опознаването на етнографията на славяните.

Посочените тук трудове съдържат ценни проучвания и материали по историческата и културната етнография на славянските народи. Те са основни помагала и наръчници за всички, които биха искали да работят върху научни проблеми в областта на етнографията или на други близки научни дисциплини, или за тези, които биха искали да се запознаят със славянския свят по-отблизо. От само себе си се разбира, че по-старите издания трябва да се използуват критично, като се елиминират всички остарели, загубили научната си стойност и неправилни възгледи. Настоящата кратка етнографска характеристика на славянските народи е написана въз основа главно на посочените по-горе трудове, а и на много други — по-големи или по-малки, цитирани конкретно в библиографията към отделните глави. Тя има скромната задача да запознае читателя накратко с историческата етнография на славяните и тъй като проблемите са извънредно многобройни и обхватът на материята твърде широк, с някои по-важни и характерни прояви на техния бит и култура, без да изчерпва целия огромен материал от безчислени локални особености и вариации. В нея ще бъдат засегнати само основни черти и факти, които имат етнографски характер. Разглежда се предимно традиционният селски бит на славянските народи, в който се съхраняват най-типичните и своеобразни народни традиции. Дава се кратка характеристика и на съвременния им облик при социализма, като се обръща внимание и на революционните промени, настъпили в народния живот при новите обществени и икономически условия. Засегнат е и въпросът как някои от елементите от традиционната народна култура биха могли

да се използуват и при социалистическата действителност, за да се придаде национален облик на социалистическата култура на славянските народи. При отделните етнографски прояви и елементи се поместват и термините, с които те се именуват в съответните езици. Поради ограничения обем на книгата, за да не се отрупа текстът, това не се прави последователно навсякъде, а само при по-характерни случаи. Що се отнася до някои дискусионни въпроси, по които учените не са единни и имат разногласия, доколкото се засягат в книгата, посочват се само главните мнения, които имат най-много поддържници.

Политическата история на славянските народи се засяга дотолкова, доколкото се отразява пряко върху етническото им развитие.

При разглеждането на отделните проблеми и явления навсякъде са обхванати, доколкото е било възможно, всички славянски народи. При това са поставени най-често в началото южните славяни и специално българите като най-близки и най-познати. Обикновено проявите на бита и културата се разглеждат диференцирано у различните групи славянски народи, но поради често твърде големите им сходства, за да се избягнат излишните повторения, понякога те са обобщени.

Основната цел на книгата е да запознае читателите със славянските народи в древността и в ново време, с укрепилата се през вековете помежду им общност, която се основава на техния общ племенен произход и на езиковата им близост. В историческото им развитие тая общност в ред случаи и отношения е била нарушавана под влияние на някои обществено-исторически и социални фактори. Но в недрата на техния народен бит и култура тя продължава, както се подчерта в началото, да съществува до наши дни.

Тъй като книгата има обобщаващ характер и въпросите, засягани в нея, са твърде разнообразни и многобройни, не се посочва използуваната литература веднага под линия. Тя се дава в края, разпределена по глави. При това не се привежда изчерпателна библиография, а само на основната по-нова литература, гдето са цитирани по-ранните трудове и изследвания. Посочват се и използуват по-малки работи, които засягат неразработени достатъчно етнографски въпроси. При споменаване на трудове по разглежданите въпроси вътре в текста за по-кратко се посочва само годината, когато са публикувани.

В книгата са поместени илюстрации на някои по-характерни прояви на бита и на културата на славяните, за да се даде по-ясна представа на читателите за тях. При избора им съм се

ръководила от стремежа да бъдат застъпени всички славянски народи, доколкото, разбира се, имаше възможност да се набавят подходящи материали. В списъка на илюстрациите в края е посочен произходът на отделните изображения.

Кратката етнографска характеристика на славяните, направена тук, може да бъде полезна за всички, които биха желали да научат повече за славянските народи. Същевременно обаче тя има за задача да бъде учебно помагало за студентите, които изучават славянска етнография и изобщо славянска филология при Софийския университет. С оглед на това в нея се обръща по-особено внимание на проблемите, които имат пряко отношение към тия две дисциплини, и то не само в съвременния етап на тяхното развитие, но и в миналото.

При написването на труда ми беше оказана извънредно ценна и компетентна помощ от доц. Св. Иванчев от катедрата по славянско езикознание и етнография при факултета за славянски филологии на Софийския университет и доц. д-р В. Фролец от катедрата по етнография и фолклористика при Философския факултет на университета в Бърно, Чехословакия. Смятам за свой дълг да им изкажа тук най-голямата си благодарност.

Цв. Романска

ПРОИЗХОД, ИСТОРИЧЕСКО И ЕТНИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

СЛАВЯНИТЕ КАТО ДЯЛ ОТ НАРОДИТЕ, КОИТО ГОВОРЯТ ИНДОЕВРОПЕЙСКИ ЕЗИЦИ

Според езиците, на които говорят, славяните влизат в състава на една от най-многочислените групи народи на земята с родствени езици — народите от индоевропейското езиково семейство. Те се свързват най-тясно с тия народи и посредством някои други свои особености, главно чрез народната си култура.

В ново време народите от индоевропейската езикова група населяват почти цяла Европа и Америка и значителни части от Азия, Африка, Австралия и Океания. Територията, която те заемали някога, е била значително по-ограничена. Според стари археологически и исторически данни те са живеели в Централна и Източна Европа, а също и в южните територии на Западна Азия от Черноморието до Хималаите без Арабския полуостров и Месопотамия, гдето обитавали народи, говорещи семитски езици.

Названието «индоевропейски», с което се именуват обикновено тия народи и езици, е до известна степен условно. Въведено е в науката, когато се установява, че се говорят от племена и народи, които обитават Европа и области в Азия до Индия. Вместо него някои германски езиковеди използуват термина «индогермански», създаден по време, когато се е смятало, че индусите са най-източният, а германците най-западният клон от тая голяма етническа общност. Това название изгубва почва, когато се доказва, че келтите са най-западният, а тохарите един от най-източните от тия народи.

Освен славянските езици в състава на индоевропейската езикова група влизат индийски, ирански, арменски, гръцки, тракийски, илирийски, италийски (тук спада и латинският език, от чиято народна форма са се развили романските езици), келтски, германски и балтийски. Към индоевропейските езици принадлежат още отмрелите вече хетски език, говорен в се-

вероизточна Мала Азия, и тохарски, говорен в източен Туркестан. Съществували са и други отдавна изчезнали индоевропейски езици.

Близкото родство, което съществува между индоевропейските езици, е от генетично естество и свидетелствува, че те имат общ произход от един общ праезик, говорен в древността на определена по-ограничена територия от близкородствени помежду си племена. Проблемата за определянето на тая първоначална област, населена от племената, които говорели на индоевропейския праезик преди тяхната диференциация и разселване в различни посоки, има голямо значение за проучването на генезиса на тия народи, по-специално на европейските народи и на славяните като част от тях. Чрез нейното успешно разрешаване се хвърля светлина върху тяхното най-ранно развитие. Конкретно по отношение на славяните в непосредствена връзка с проблемата за прародината на индоевропейците стои проблемата за славянската прародина и нейното правилно разрешаване. Проблемата за първичните поселища на индоевропейците в този древен период има първостепенна важност както за етнографията, така също и за сравнителното езикознание, за археологията и историята.

Разрешаването на проблемата за определяне на областта, гдето са се формирали народите, от индоевропейското езиково семейство, е в пряка зависимост от развитието на индоевропейското сравнително-историческо езикознание, чието начало полага в края на XVIII в. Уйлям Джонс. Постепенно разработката на отделни въпроси се задълбочава, схващанията се променят и придобиват по-голяма научна обосновка. За тяхното задълбочаване допринасят също и успехите на археологическите проучвания.

Въз основа на данните на сравнително-историческото езикознание, допълнени с данните на археологията, палеоантропологията, палеоботаниката и други помощни науки, се създават две основни хипотези за произхода и първичните поселища на народите, говорещи индоевропейски езици. Според първата от тях първоначалните им поселища се намират в Азия, според втората — в Европа. В зависимост от използуваните езиковедски и археологически данни отделни изследвачи локализират първичните поселища в различни области на двата континента. Вследствие на това и двете хипотези се явяват в редица варианти.

А з и а т с к а т а х и п о т е з а е по-ранна и преминава през два основни етапа. Първият съвпада с първоначалния

период от развитието на индоевропейското езикознание, когато се разработват неговите основи в капиталните трудове на Як. Грим («Deutsche Grammatik», I, 1819 г.), на Фр. Боп, Ауг. Шлайхер и А. Х. Востоков. През този период се смята, че един от индоевропейските езици е най-стар, че той е езикът-майка и територията, гдето той се е говорел, е прародина на индоевропейските народи. Първоначално това е староиндийският (санскритският) език. Преди да бъде добре проучен, изследвачите се възхищават от старинността му и приемат, че той е праезикът и че народите, говорещи индоевропейски езици, произхождат от Индия, отгдето се разселват на запад. След откриването на зендския език (староирански, староперсийски) с по-старинни черти, той бива сметнат за език-майка и прародината на индоевропейците се пренася в Персия.

С развитието обаче на индоевропейското езикознание и по-специално на сравнително-историческия метод в него, когато К. Бругман обнародва своята сравнително-историческа граматика на индоевропейските езици («Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen», I—II, 1897—1916 г.) и когато се разработва подробно и тяхната историческа граматика, се установява, че всички индоевропейски езици са равни помежду си и имат общ произход от един праезик, който вече не се говори. Учените започват да търсят мястото, гдето са обитавали племената, говорещи тоя общ праезик. Азиатската хипотеза се развива в различни варианти. Едни търсят прародината в територията от Иран до Каспийско море, по долините на реките Оксус и Яксарт, в Бактрия — високото плато между Хиндукуш, Белурдаг и Каспийско море. Изследвачите използуват различни лингвистични данни, като се опират главно на материали от лингвистичната палеонтология.

Привържениците на азиатската хипотеза не могат да я обосноват напълно. Върху нея бе нанесен удар, когато с развитието на индоевропейското езикознание се установи, че индуси и иранци са по-късни пришелци в областите, които обитават през историческо време. Поради това хипотезата за азиатския произход на индоевропейците бе отхвърлена от голяма част от лингвистите още в миналото столетие. Тя обаче продължава да съществува и до днес, като в средата на XX в. някои археолози се опитват да я оживят. Те се основават главно на логически умозаключения и недостатъчно археологически материал, без да използуват лингвистически факти. Между тях може да бъде споменат Г. Чайлд («Prehistoric Mi-

grations in Europe», 1950 г.), който привежда някои данни за материалната култура на индоевропейците и малко лингвистичен материал.

Азиатската хипотеза за произхода на индоевропейските народи, както се посочи и по-горе, бива разклатена, когато бе установено, че староиндийският не е най-старият по своя строеж индоевропейски език, че вокалната система на старогръцки се отличава с много по-старинни черти. Въз основа на археологически, исторически и лингвистически изследвания от края на XIX и началото на XX в. убедително се доказва, че народите, говорещи индоевропейски езици в Азия, не са автохтонно население на тия територии, където се намират в историческо време. Това дава основание да се развие е в р о п е й с к а т а х и п о т е з а за произхода на индоевропейците. Още в началото на създаването ѝ мненията се разделят и се създават главно три варианта. Според едни изходна територия на разселването на индоевропейците е Средна и Северна Европа, според други Източна и Югоизточна Европа, а според трети — цяла Европа от Атлантическия океан до Урал.

Първият вариант се поддържа главно от немски учени, които използуват предимно примери от лексиката, като наименованието на дървото б у к и др. Изобщо привържениците на тоя вариант на европейската хипотеза, както редица представители на азиатската, също се обръщат към лексиката, тъй като тя може да даде опорни пунктове за охарактеризиране на географската среда на доисторическите индоевропейци. Насочват се да търсят думи, които съществуват в индоевропейските езици, говорени както в Азия, така и в Европа, като същевременно имат северноевропейски характер. Лингвистическите аргументи на този вариант на европейската хипотеза биват подложени на остра критика. Археологическите аргументи, използувани от привържениците на северноевропейския произход на индоевропейците, също биват оборени. Основното им доказателство, че индоевропейците са носители на шнуровата керамика и че най-старата степен на културата на тая керамика се намира именно на територията на Германия, а по-късните ѝ форми се намират в източна и югоизточна посока от този неин стар център бива опровергано от полския археолог Т. Сулимирски през 1933 г. Той убедително доказва, че в старинната си форма тая керамика съществува и по̀ на изток.

С развитието на индоевропеистиката все повече се налага схващането за югоизточноевропейския произход на индоевропейците. Пръв разработва това схващане Ото Шрадер, който

в редица свои работи въз основа на археологични, палеоантропологични и лингвистични данни поставя прародината на север и запад от Черно море («Sprachvergleichung und Urgeschichte», II, III изд., 1907 г.). Оттук част от тях са се отправили към областите на Централна Азия. А. Неринг («Die Indogermanen- und Germanenfrage. Neue Wege zu ihrer Lösung», 1936 г.) определя като прародина на индоевропейците областта на север от Кавказ. А. Шерер я поставя в средната или южната част на Русия («Das Problem der indogermanischen Urheimat vom Standpunkt der Sprachwissenschaft», Archiv für Kulturgeschichte, 33, 1950 г.). Сходни възгледи застъпват и редица други учени. Така например П. Н. Третяков въз основа на археологически и етнографски данни застъпва становището, че прародината на индоевропейците е в Балканодунавската област, а В. Мерлинген — в територията на днешна Румъния и България. Близко схващане има и съветският учен Б. В. Горнунг.

Според Вл. Георгиев прародината на индоевропейските племена обхващала Средна и Югоизточна Европа и Северното Причерноморие, като заселването на тая област се извършва постепенно от юг на север. В епохата на ранния неолит индоевропейските племена вече обитавали Централна и Източна Европа от Рейн и Алпите до Дон, като на север стигали до Северно море, до Балтийско море и до Западна Двина («Проблема возникновения индоевропейских языков», Вопросы языкознания, 1, 1956 г.).

От изложеното дотук се вижда ясно, че според повечето учени прародина на индоевропейците е била югоизточната част на европейското пространство. Индоевропейците в по-голямата си част били номадски племена, а по-малко от тях били земеделски. Тъй като обширни пространства от Югоизточна Европа са степи, тя била територия, удобна за техните преселвания. Областта, заселена от индоевропейците, граничела на юг с Кавказ и бреговете на Черно море, а на запад стигала до земите на Средна Европа. Северни съседи на индоевропейците били финитe, а на юг кавказките и малоазийските народи, което се доказва от някои лексикални и граматически особености в езиците им.

Най-новите изследвания в областта на индоевропейското езикознание свидетелствуват, че през III хилядолетие пр. н. е. не е имало вече общ индоевропейски език. На обширната територия, която индоевропейците заемали, съществували диалекти, които се различавали в значителна степен един от друг.

От средата на II хилядолетие пр. н. е. вече се развили няколко и сравнително доста различни един от друг индоевропейски езици.

Разселването на индоевропейците се е извършило главно през второто хилядолетие пр. н. е. Най-рано от всички са се разселили индийците и иранците на изток, а най-късно балтите и славяните. В началото на първото хилядолетие от н. е. балти и славяни се явяват в територията, заемана от тях, когато започват историческия си живот — балтите край Балтийско море, а славяните южно от тях.

Между балтийските и славянските езици съществува голяма близост, която се обяснява от изследвачите различно. Едни (в миналото А. Шлайхер, К. Бругман, А. А. Шахматов, В. Поржезински, в по-ново време А. Вайан, Вл. Георгиев и др.) поддържат становището, че през известен период балти и славяни са живеели съвместно, като са образували една етническа общност и е имало общ балто-славянски праезик. През XX в. редица известни езиковеди се противопоставят на теорията за балто-славянски праезик. А. Мейе (в «Les dialectes indo-européennes», 1908 г.) обяснява общите особености в двете групи езици като резултат на независимо и паралелно развитие. Други (С. Б. Бернщейн и др.) отдават сходството между балтийските и славянските езици на продължителна съобщност между балтийските и славянските племена в древността, в резултат на което праславянски и прабалтийски претърпели много общи процеси и взаимовлияния. В българската наука Ив. Леков поддържа, че е съществувало съгласувано развитие на славяни и балти през известен недълъг период.

НАЙ-РАННИ ВЕСТИ ЗА СЛАВЯНИТЕ И ТЕОРИИ ЗА ТЯХНОТО ПРАОТЕЧЕСТВО

Най-ранните данни за славяните са твърде неопределени. В областите, гдето се предполага, че те са обитавали, са засвидетелствувани разни други племена — сармати, скити и др., които понякога са смятани за славяни или за техни предци. Достоверни исторически сведения за славяните има от сравнително късно време. Това обстоятелство значително затруднява изучаването на тяхното развитие преди нашата ера. Археологическите данни са също така твърде оскъдни, а често и спорни. Като най-положителни засега могат да се смятат данните от лингвистичен характер.

При проучването на славянската древност изследвачите все пак се опират и върху някои бегли известия на древни историци и писатели, за които може да се приеме, че се отнасят за славяните и за техните най-ранни поселища. Те хвърлят известна светлина и върху важния въпрос за първоначалната територия, гдето техните племена са се формирали.

Най-стари исторически вести, за които се предполага, че се касаят за славяните, се намират у гръцкия историк Херодот (484—425 г.). В дългите пътувания, които предприема, той посещава и земите на север от Черно море, като прекарва известно време в гръцката колония Олбия (на северозападния черноморски бряг). Тук той се запознава със страните, разположени на северозапад от Черно море, и с племената, които ги обитават. Херодот характеризира тия племена в четвъртата книга на своята «История», в която той подробно описва всичко, което е видял или узнал от други лица. Преди всичко дава много сведения за скитите. Северно от тях извън Скития той споменава две племена, за които според имената им и според територията, която заемат, би могло да се мисли, че са славяни. Това са на първо място невр и т е, чието местонахождение той определя приблизително около р. Буг на запад от Дне-

пър. Според Херодот те не се отличавали съществено по нравите си от скитите. Той съобщава и някои фантастични сведения за тях, а именно, че страната им била наводнена от змии, поради което трябвало да избягат, и че се превръщали за няколко дни през годината на вълци. Славянската принадлежност на неврите може да се докаже преди всичко с обстоятелството, че местата, които заемат, са близко до територията, гдето се предполага, че са обитавали славяните през тая епоха. Изследвачите обаче наблягат много повече на тяхното име — у Херодот на гръцки νευροί. Коренът на това име може да се свърже с корена на названието на споменатата в Киевската начална летопис Нѹгьскаѧ землѧ, на името на р. Нужец в Полша и др. Явява се и в старобългарския глагол нѫрѣти със значение «гуркам се». Това название би могло да се обясни с известната тактика на славяните през време на война да се укриват от неприятеля си, като се гуркат във водата на реките и езерата. Предполага се, че и второто племе б у д и н и, което споменава Херодот в тия области, е също славянско, но за неговата славянска принадлежност са изказани и съмнения.

След сведенията на Херодот данни, за които се смята, че се отнасят за славяните, се намират в някои съчинения на писателите от първите векове след н. е. В тях те се явяват под име venedi, venadi, veneti, οὐενέδαι. Плиний Стари (23—79 г.) в своята «Естествена история» (кн. IV), която представя географско и етнографско описание на известния му тогава свят, говори за венеди, които поставя заедно със сарматите на р. Висла. Известният римски историк Тацит (55—117 г.) в книгата си за германците поставя венедите зад р. Висла, която е източна граница на Германия. Тацит съобщава някои данни и за бита на венедите: като сарматите те водели скитнишки и разбойнически живот в горите, а като германците умеели да си строят къщи, служели си с щитове и ходели пеша. Птолемей (II в. от н. е.) споменава името на венедите на няколко места. На Балтийско море той означава Венедски залив, а част от предпланините на Карпатите нарича Венедски планини. Самите венеди той поставя около Венедския залив и по-южно от него по р. Висла. По-късно на известната Певтингерова карта на пътищата от Рим около света, която се отнася вероятно към края на III в. от н. е., венедите, които са свързани с името на сарматите, се явяват на две места — в Дакия и между Днестър и Дунав. Свързването на името на венедите с названието на сарматите се тълкува с обстоятелството, че едните и другите обитават в близки области.

Според съобщенията на поменатите автори венедите населяват територии в Централна и Източна Европа, гдето се предполага, че по това време са славяните. Самото име венеди за означаване на славяни и до ново време се използува като наименование на някои славянски народи. Например лужишките сърби се наричат от обкръжаващото ги немско население Wenden, а езикът им wendisch. Също и словенците в Източните Алпи се именуват от австрийците Winden, а езикът им windisch. Фините и в ново време именуват русите venäjä. Вероятно в случая се касае за име, дадено на славяните от техни съседи, което обаче самите те не са употребявали. Ето защо това наименование престава да се използува от чуждите автори, когато славяните излизат на историческата сцена.

Към V—VI в. от н. е. сведенията за славяните зачестяват и у византийските историци, и у германските хронисти, а по-сетне и у арабските пътешественици. Но те се отнасят повече до времето, когато славяните са били започнали вече историческия си живот.

Въпросите за произхода на славяните и за техните първични поселища се поставят още в началните етапи от развитието на славистиката. Изясняването на тези въпроси се свързва с една твърде ранна епоха — II и I хилядолетие пр. н. е. Територията, гдето се предполага, че те са обитавали през тоя период, е била извънредно малко позната в древността. Поради това са се развили различни теории и хипотези за произхода и прародината на славяните, като при изграждането им учените прибягват до помощта на различни научни дисциплини, главно на езикознанието, археологията и палеоантропологията.

Към най-старите теории за произхода и прародината на славяните принадлежи дунавската (панонска) теория, според която люлка на славянството са земите по Среден Дунав. Тя се основава на Киевската начална летопис, гдето е поместено предание за разселването на славянските племена от дунавските области. Привържениците ѝ се опират и на данни от фолклора — споменаването на името на р. Дунав в песните на всички славянски народи. Но тая теория бива разклатена от проучванията на историческите източници, които установяват, че славяните са по-късни пришелци по тия места.

Някои учени, предимно немски, се опитват в началото на развитието на славистиката да докажат азиатския произход на славяните, като ги свързват със сарматите, хуните и други степни номадски племена. Тази азиатска хипотеза бива отхвърлена още от П. Й. Шафарик (в «Slovanské starožitnosti»,

1837 г.). Тя бива изоставена, когато с развитието на сравнителното индоевропейско езикознание се доказва, че славяните представят част от индоевропейското езиково семейство. В ново време се опитва да съживи хипотезата за източен произход на славяните полският етнограф К. Мошински. Той търси първичните поселища на славяните в евразийската област, като се противопоставя на теорията за възникването им на запад. Основава се главно на лингвистична аргументация, като използува тюркско-алтайски лингвистичен материал. Хипотезата му обаче бива разкритикувана от специалистите-ориенталисти.

Във втората половина на XIX в. въз основа на антропологическите теории на А. Ретциус за дългоглавите и късоглавите раси се развива келто-славянската теория, застъпници на която са френските антрополози П. Брока, П. Топинар и др. Според тая теория келтите и славяните принадлежат към късоглавата раса, която обитава Европа и Предна Азия. През желязната епоха връзката между келти и славяни била прекъсната от дългоглавата германска раса, чиито представители се настанили в областите между тях. На убедителна критика подлага тая теория и доказва нейната несъстоятелност Л. Нидерле. В началото на нашия век се опита да я възстанови, базирайки се на лингвистични данни, руският славист А. А. Шахматов. Според него прародината на славяните се е намирала в поречието на Западна Двина и Неман до Илменското езеро. Въз основа на анализа на географските и племенните наименования и на някои келтски заемки той се стреми да докаже, че западни съседи на славяните са келтски племена, които заемат и басейна на Висла. Дори венедите, които са смятани за славяни, той провъзгласява за келти. Според Шахматов келтите изобщо са упражнили голямо влияние върху славяните. Но теорията му бива подложена на критика и сам той признава, че аргументацията му е недостатъчна.

Въз основа на исторически, езикови и археологически данни още Й. Добровски създава задкарпатската теория за прародината на славяните. По-късно тя бива поддържана от руските слависти М. П. Погодин, А. А. Шахматов, А. И. Соболевски и др. Особено добре е разработена от Л. Нидерле, специално в неговите по-нови работи, в които той използува най-разнообразни материали — археологически, лингвистични, антропологични, исторически и етнографски. Нидерле отхвърля келто-славянската теория, като доказва, че славяните не са имали единен антропологичен тип; между тях е имало и дългоглави, и късо-

глави. Правилно подчертава, че в Европа няма територия, гдето да няма следи от чужди етнически групи. Нидерле определя прародината на славяните в територията от Елба до поречието на Горен Днепър, като включва поречието на реките Десна, Припет и Березина. Линията на р. Елба образува западната граница дотолкова, доколкото лужишката култура (срв. за нея по-долу стр. 22) е славянска култура.

Заслужават внимание и мненията на някои други изследвачи. Така например Ян Розвадовски («Krytyczne uwagi o praojczyznie Słowian», 1906 г.), като използува данните на хидронимията, които според него са най-постоянни от географските наименования, и като свързва разселването на славяните с огромните движения на индоевропейците през второто хилядолетие пр. н. е., поставя славяните в Русия, в областите зад реките Неман и Днепър. Според него славяните са заели поречието на Висла и Полесието в по-късна епоха.

Въз основа на езикови данни из областта на палеоботаниката Й. Ростафински («O pierwotnych siedzibach i gospodarstwie Słowian w przedhistorycznych czasach», 1908 г.) се опитва да докаже, че прародината на славяните трябва да се търси в Полесието и в поречието на Горен Днепър.

По въпроса за прародината изказват свои схващания и М. Фасмер, А. Брюкнер, Ян Чекановски и др. Специално Ян Чекановски («Wstęp do historii Słowian», II изд., 1957 г.) поставя славянската прародина в областите по Висла и Одер.

В българската етнографска наука по-подробно се спира върху въпроса за прародината на славяните Ст. Романски («Прародина и разселяне на славяните», 1938 г.). Като анализира исторически сведения и езикови данни, той приема, че славянската прародина е била зад Карпатите между р. Висла на запад и Средни Днепър и притока му Десна на изток. На юг се е опирала о северните склонове на Карпатите, а на север достигала до вододела между р. Неман, Двина и Березина и поречието на р. Припет. Нейно средище е било Полесието, а също и Волинската и Подолската област.

В славистичните проучвания след войната въпросът за произхода на славяните и за тяхната прародина заема важно място. Той се разглежда в светлината на най-новите археологични, лингвистични, топонимични и антропологични данни. Особено много допринасят за изясняването на тия въпроси новите изследвания в съветската наука. Смята се вече за установено, че най-старите предци на славяните са носители на културата на шнуровата керамика, които обитавали в края

на третото и през второто хилядолетие пр. н. е. между Днепър, Карпатите, Одер и Балтийско море. От племената, след тях като ранно славянски се определят със сигурност в началото на първото хилядолетие от н. е. носителите на културата на «погребалните полета», развила се в земите, населени по-късно от поляците. По отношение на територията, която е заемала, от една страна, се застъпва становището, че се е намирала между Одер и Висла, а, от друга страна — че е била разположена по̀ на изток (с няколко варианта).

Една от важните проблеми при разрешаването на въпросите за произхода и прародината на славяните е определянето на принадлежността на лужишката култура. Това е култура на значителен брой племена, които заемат земите от р. Елба до р. Висла и от Балтийско море до Средна Чехия и Моравия през бронзовата и ранножелязната епоха (XII—IV в. пр. н. е.). Носи името си от местността Лужица в Централна Европа, гдето са намерени археологически останки от тази култура. Основен поминък на носителите ѝ били орното земеделие и животновъдството. Занимавали се и с риболов и лов. Познавали обработването на металите и междуплеменната размяна на различни произведения. Строели добре укрепени градища в мъчнодостъпни места. Били в стадия на патриархалнородовия строй. Влияния на тази култура проникват и в околните земи. Нейният славянски характер се установява от полските археолози и от чешкия учен Ян Филип. Полският езиковед Т. Лер-Сплавински застъпва становището, че носителите на лужишката култура са индоевропейци, от които посетне се развиват илирите, келтите, балтите и славяните.

Тук няма възможност да се посочат всички научни схващания за произхода и прародината на славяните, изказани в последно време от видни учени. На тези проблеми се обърна много сериозно внимание и на V международен конгрес на славистите през 1963 г. в София, което даде подтик за нови изследвания. Без да се прави изчерпателен преглед, тук ще бъдат приведени някои мнения и трудове, възбудили по-широк интерес. Едно от най-почетните места между всички изследвачи на тия проблеми трябва да бъде отделено на известния полски славист Т. Лер-Сплавински. В трудовете си, посветени на тия въпроси («O pochodzeniu i praojczyznie Słowian», 1946 г., «Konspekt zarysu etnogenezy Słowian», 1963 г.), той подробно обосновава Висленско-Одерската хипотеза за прародината на славяните, като се опира на археологически, антропологични и езикови данни. Той поставя прародината между средното течение на

Одер и десния бряг на Буг. Особено голямо внимание обръща на данните на езикознанието. Ф. П. Филин («Образование языка восточных славян», 1962 г.) също въз основа на археологически, исторически, антропологични и главно езикови данни в съгласие с Нидерле и др. поставя прародината на едно по-широко пространство между реките Елба, Одер и Десна. В. Мартинов пък («Лингвистические методы обоснования гипотезы о Висло-Одерской прародине славян», 1963 г.) подкрепя възгледите на Т. Лер-Сплавински, като пояснява лингвистичните методи, които се прилагат при изясняването на проблемите за произхода и прародината на славяните.

Български учени също издават напоследък важни приноси към изясняването на тия проблеми. Ив. Леков («Праславянските наименования на растения и въпроса за славянската прародина», 1931 г.; «Характер на дискусионните въпроси в сравнителната граматика на славянските езици», 1963 г. и др.) приема, че славянската прародина в навечерието на разселването на славяните се е простирала между Карпатите и Балтийско море с по-неясни граници на запад в басейна на р. Одер и на изток в поречието на р. Днестър и Днепър. Той поддържа идеята за динамичност на границите на славянската прародина. Въз основа на данни на топонимията и хидронимията Ив. Дуриданов («Географската лексика на старобългарски език с оглед на праславянски», 1963 г.) поддържа становището, че славянската прародина е била в басейна на р. Припет и в Източна Полша.

Разнообразните мнения и хипотези на различните изследвачи, посочени тук, а и всички останали, чийто брой е твърде голям (срв. библиографията към главата), свидетелствуват за огромната важност на проблемите, свързани с етногенезиса и прародината на славяните. Би могло да се каже, че в съвременния етап са постигнати вече значителни успехи. С положителност може днес в съгласие с най-новите издирвания да се приеме, че прародината на славяните представя понятие с динамичен характер. В отделните етапи от развитието на общия живот на славяните преди разселването им тя навярно е заемала различни територии. Тя е имала едни граници по време на консолидацията на славяните, а други преди и при разделянето им в края на I хилядолетие от н. е. и в нейното начало. В този момент без съмнение техните поселища са се намирали в пространството между Карпатите и Балтийско море.

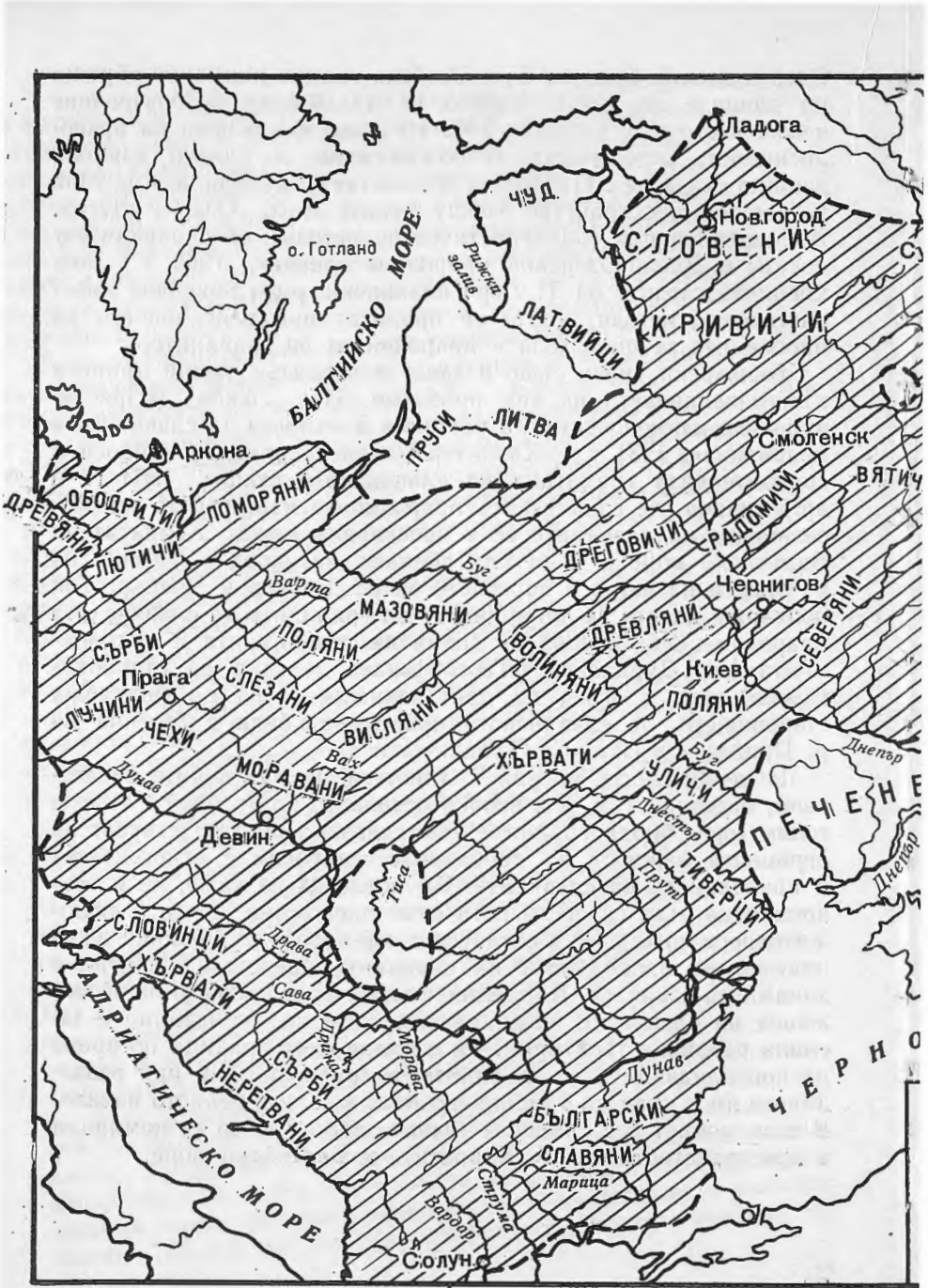
Ладога
Новгород
ЧУД
СЛОВЕНИ
КРИВИЧИ
о. Готланд
Рижски залив
БАЛТИЙСКО МОРЕ
ЛАТВИЙЦИ
ПРУСИ
ЛИТВА
Аркона
Смоленск
ОБОДРИТИ
ПОМОРЯНИ
ДРЕВЛЯНИ
ГЛЮТИЧИ
ДРЕГОВИЧИ
РАДИМИЧИ
ВЯТИЧ
Варта
Буг
МАЗОВЯНИ
Чернигов
ПОЛЯНИ
ДРЕВЛЯНИ
СЕВЕРЯНИ
СЪРБИ
Прага
ЛУЧИНИ
ЧЕХИ
СЛЕЗАНИ
ВИСЛЯНИ
ВОЛИНЯНИ
Киев
ПОЛЯНИ
Днепър
Вах
Дунав
МОРАВАНИ
ХЪРВАТИ
Буг
УЛИЧИ
Девин
Днестър
ПЕЧЕНЕ
Днепър
Тиса
Прут
ТИВЕРЦИ
СЛОВИНЦИ
Драва
ХЪРВАТИ
Сава
АДРИАТИЧЕСКО МОРЕ
Врбас
Морава
СЪРБИ
НЕРЕТВАНИ
Дунав
ЧЕРНО
БЪЛГАРСКИ
СЛАВЯНИ
Марица
Струма
Вардар
Солун

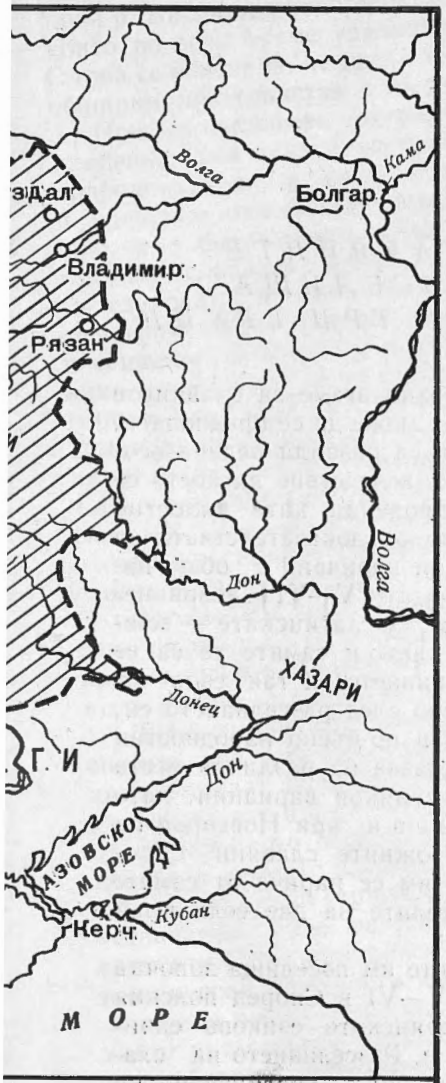

РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА СЛАВЯНИТЕ ПРЕЗ X В.

По Л. Нидерле

РАЗСЕЛВАНЕТО НА СЛАВЯНИТЕ ОТ ПЪРВИЧНИТЕ ИМ ПОСЕЛИЩА И РАЗДЕЛЯНЕТО ИМ НА ТРИ ГРУПИ

Въпреки оскъдните данни, с които разполагаме за славяните в първоначалните им поселища, все пак може да се предполага, че още там те са били многочислени и са развили редица особености в езиково и битово отношение, вследствие на което се обособяват всред останалите индоевропейци като цялостна и самобитна етническа общност. Едно от доказателствата за това е и фактът, че от съседите си били наричани с общо наименование—в по-старата епоха «венеди», а от V—VI в. «словяне» (у византийските писатели σκλαβηνοί, у латинските — sclavini, sclavi, у арабските — sakâlib), както и самите те са се назовавали — *ст. бълг.* словѣне. Съзнанието за тая своя етническа общност те запазват и по-късно след разселването си, когато се явяват и с други племенни и по-късно народностни имена. Все пак името «словяне» се запазва на различни места като племенно или народностно име с някои вариации, като например старото руско племе словени при Новгород на Илменското езеро, словенци у южните славяни, словаци у западните славяни (езикът им се нарича от самите тях словенски), словинци — жителите на две села край езерото Леба при Балтийско море.

Разселването на славяните от общите им поселища започва през II в. от н. е. и продължава до V—VI в. Според полския славист Т. Лер-Сплавински общославянското езиково единство престава да съществува през VII в. Разселването на славяните е свързано вероятно с два фактора — увеличаване на техния брой и натиск от страна на съседните им народи. Намира се в пряка връзка с известното в историята велико преселение на народите, което започва с движението на готите в югоизточна посока. От първоначалните си поселища в Южна Скандинавия те се настаняват край р. Висла. Според истори-

ческите сведения по-късно готите се изселили от областите край р. Висла под напора на своите съседи, вероятно славяните, които по това време увеличили значително своята численост. С това се обяснява, че през следващите векове славяните заемат обширни пространства в Централна и Източна Европа.

При разселването си славяните се явяват като отделни племена. Това ясно свидетелствува, че още докато са били в прародината си, е имало известна диференциация в езиково и племенно отношение помежду им. Диалектната диференциация е била придружена от етническа диференциация на голямото славянско племе в отделни племенни групи. Причина за езиковата и етническата диференциация са без съмнение специфичните за отделни дялове на славянството исторически и социални фактори на развитие, както и географските условия — наличието на мъчнопроходими планински възвишения, гори и под., които са затруднявали постоянния пряк контакт помежду им. При разселването си славяните се разпространяват в три посоки — на запад, на юг и на изток. Съответно с това те се разделят на три групи: западни, южни и източни славяни. Движението им на запад е по-ограничено поради отпора на силните германски племена. На юг и на изток те стигат обаче доста далеч, като завземат значителна територия. С разселването на славяните тяхната общност се нарушава само формално. Тя продължава да съществува чрез близостта на славянските езици и на народната култура, като се чувствува ясно и след основаването на отделните славянски държави.

Диференцираните езикови и етнически групи на славяните спазват при разселването първоначалните си отношения, без да се смесват помежду си. В новите им поселища почват да въздействуват върху тях езикови и главно етнически влияния от автохтонното население, заварено от тях тук, а също и от народите, с които влизат в контакт. Освен това между южните славяни, от една страна, и източните и западните, от друга, се установяват като разделителен пояс неславянски етнически елементи. Това допринася още повече да се развият езиковите и етнически особености на отделните славянски групи. Трябва да се има пред вид и това, че завареното автохтонно население, както и съседните народи упражняват повече влияние в културно-битово отношение, а по-малко засягат развитието на славянските езици и диалекти.

Вследствие на всички посочени обстоятелства при разселването диференциацията между отделните славянски племена и племенни групи продължава. Така южните славяни се обо-

собяват в три племенни групи: славянобългарска, сърбохърватска и словенска, от които се развиват българи, сърби, черногорци, хървати, словенци. В състава на западните славяни влизат балтийската, лужишкосръбската, полската и чехословашката племенна група. От тях се развиват западнославянските народи поляци с кашуби, чехи, словаци и лужишки сърби. Полабските и прибалтийските славяни изчезват под напора на германизацията. Въз основа на специфичното историческо развитие на източните славяни се развиват трите източнославянски народа — руси, украинци и белоруси.

Успоредно с племенната и народностната диференциация на славяните върви и езиковата им диференциация. Един от най-съществените белези за делението на славянските езици е изменението на праславянските съчетания *tj*, *dj*. В източнославянските езици — руски, украински и белоруски — те имат общи застъпници *ч*, *ж*, а също и у западнославянските езици — чешки, словашки, полски и лужишкосръбски — *c*, *dz* (*z*). В южнославянските езици рефлексите им се различават — в български *щ*, *жд*, в сърбохърватски — ć, đ, в словенски — č, *j*.

Именуването на трите групи славянски народи — южни, източни и западни — се основава на географското им разпространение, въпреки че то не изразява напълно точно положението на всяка група славянски народи към другите. За южните славяни би подхождало и наименованието балкански славяни, тъй като населяват в най-голямата си част Балканския полуостров.

Триделбата на славяните е необходима и общоприета днес предпоставка за тяхното системно и пълно изучаване.

За разселването на славяните и за началния период на тяхното развитие има конкретни исторически данни. Специално за придвижването и настаняването им на Балканския полуостров съобщават доста подробно византийските хронисти от VI в. насетне. Между тях най-важни са вестите на Прокопий Кесарийски, автор на съчинения за войните на император Юстиниан (527—562 г.) и пълководеца му Велизарий, гдето има ценни подробности за местонахождението на славяните и за техния начин на живот, на Псевдомаврикий (VI в.), Агатий (VI в.), Менандър Протектор (VI в.), Теофилакт Симоката, в съчинението за чудесата на Свети Димитър Солунски (края на VI в. и началото на VII в.) и най-сетне на Константин VII Багренородни (X в.).

Освен византийските автори ценни съобщения за първите

векове от етническата история на южните славяни има в готската история на Йордан (VI в.), който специално подчертава тяхната многочисленост, в хрониката на епископ Йоан Ефески, в арменската география, приписвана на Мойсей Хоренски (VII в.).

За източните славяни, предимно за бита и нравите им, се намират много сведения у арабските пътешественици от IX и X в. При своите търговски пътувания те влизат в близки отношения с различни народи в страните на Средна и Източна Европа. Между тях може да се отбележат Ибн Хордад бег (IX в.), Ибн Фадлан (X в.), Ал Масуди (X в.), Ибн Русте и др. Общо ценните им сведения понякога са доста неустановени, тъй като не при всички случаи се посочва за кои славяни точно се отнасят.

За западните славяни има много данни у немските хронисти Адам Бременски (XI в.), Титмар (края на X и началото на XI в.), Хелмхолд (XII в.), Саксон Граматик (XII в.), Херборд, Фредегар Схоластик и др. Те обаче не винаги са безпристрастни, понеже се отнасят главно за борбите между славяни и германци.

ЮЖНИ СЛАВЯНИ

Големият дял от славянството, който при разселването на славяните от общото праотечество се отправя на юг, се насочва към земите на Долен Дунав и към Балканския полуостров. Разположен между Европа и Азия, Балканският полуостров още от древността е област, заселвана от различни етнически групи. Те или са се настанявали тук на постоянно местожителство, или само са преминавали за по-дълго или по-кратко време, като са оставяли след себе си повече или по-малко трайни следи. Естествено е, че за културния облик на тая част от Европа имат главно значение етническите групи, които са се заселвали тук за по-продължителен период.

Между исторически засвидетелствуваните етнически групи на Балканския полуостров след пелазгите, които живели преди гърците в днешна Гърция и чийто език е сроден с тракийския, особено многобройни са траките и близките до тях мизи и даки, а също и илирите. Траките са живеели в днешна България, в Тракия, мизите обитавали Северозападна България и Североизточна Югославия, а даките, в някои източници наричани и гети — в днешна Румъния, между долното течение на р. Дунав, Карпатите , р. Тиса и р. Днестър.

Траките се споменават още в Илиада и Одисея. Херодот отбелязва тяхната многобройност. Има исторически сведения за месторазположението, бита и културата на траките, за обществеността им устройство, за някои техни държавни обединения, като например за обширната държава на одрисите, за отделни тракийски племена — бесите в Родопите, сапеите по р. Места и др. Езиците на траките, мизите и даките били близко сродни помежду си, но са слабо познати, тъй като не са запазени от тях писмени паметници, а само няколко десетки думи у античните автори, няколко кратки надписа и няколко главно географски наименования, като имената на реките Искър, Места, Струма, Стряма, Тимок и др.

Илирите се настаняват в западната част на Балканския полуостров на запад от линията Морава и Вардар, в Албания, в Северна Гърция и в Панония. Античните автори съобщават и за някои илирийски племена — далмати по р. Неретва, яподи — в Западна Крайна, мезеи, скордиски и др. Езикът на илирите е още по-малко известен, отколкото тракийският. Запазени са само единични географски наименования, като Драва, Дрин, Купа, Сава и др. Някои илирийски племена образували значителни племенни съюзи.

През IV—III в. пр. н. е. от племена, близки по произход до гръцките племена в Тесалия, и от трако-илирийски племена под силно гръцко влияние била създадена мощна робовладелска държава Македония. След смъртта на Александър Македонски (336—323 г. пр. н. е.) тя се разпаднала, а през II в. пр. н. е. станала римска провинция.

Като не успяват да образуват по-трайно и мощно държавно обединение, траки, даки, мизи и илири в процеса на историческото си развитие почват да намаляват, като били асимилирани от други народи и племена, заселващи Балканския полуостров. Особено решителна роля имат римляните и славяните. Когато попадат под римско владичество (илирите през II в. пр. н. е. и даките в началото на II в. от н. е.), те били подчинени, изтласкани в селата, използувани като роби и наемни войници. Въпреки че запазили до известна степен своята самобитна народна култура, в първите столетия от н. е. те били силно романизувани. По-късно претърпяват значително влияние и от Византия. Когато славяните идват в техните земи, траки, даки, мизи и илири били извънредно намалели и загубили отчасти етническия си облик поради многочислените войни на Балканския полуостров. Славяните окончателно ги асимилират. За траките се споменава за последен път през VI в., когато визан-

тийският император Маврикий изпратил към 20 000 траки срещу персите. В Средните Родопи има следи от тракийското племе меропи, които са дали наименованието си на днешните рупци. Тракийско е и името на областта Пиянечко в Македония. Една част от даките била унищожена, а други влизат в състава на румънската народност. Потомци на древните илири са албанците, които са засвидетелствувани още у древните писатели Птолемей и Страбон. По-късно те се разширяват към Охридското езеро и Епир, като изтласкват местното славянско население. За това напомнят много запазени там славянски местни названия.

Извънредно важно значение за оформяне на етническия и културния облик на Балканския полуостров имат гърците и римляните. Много преди идването на славяните, още през VII и VI в. пр. н. е., гърците заемат крайбрежието на Бяло (Егейско), а и на Черно море, където основават градове-колонии и развиват оживена търговия с местното население. Те упражняват силно културно влияние върху траките. След като покоряват илирите, траките, мизите и даките, римляните се настаняват главно по Адриатическото крайбрежие, в Далмация, Босна и Херцеговина и по Долнодунавската граница. От населението били наричани латинци, или романи. Те изиграват голяма роля в развитието на Балканския полуостров, тъй като пренасят във вътрешността на страната римската антична култура, строят укрепени градове и водопроводи, прокарват много пътища. Границата между латинското и гръцкото влияние на Балканския полуостров според изследванията върви приблизително по линията Призрен, Скопие, Ниш, Бела Паланка, Враца, Никопол. На изток от тая линия е по-силно гръцкото влияние, а на запад от нея римското.

Покрай посочените дотук етнически групи, които имат голямо и трайно значение за създаването на етнокултурния облик на Балканския полуостров преди заселването на славяните в тия области, тъй като векове наред живеят тук, известни следи, понякога твърде слаби, оставят и някои други по-малки групи. Така около III в. пр. н. е. в земите на днешна Добруджа живеели скити, поради което тя била наречена Малка Скития. През III в. пр. н. е. от Западна Европа през Италия идват в Балканските земи и стигат до Мала Азия келтите. Те са носители на латенската желязна култура и донасят на Балканския полуостров келтското оръжие. Главен техен център тук е Сингидинум (Белград). Оставят слаби следи в топонимията, като например името на Видин — Bononia. В Южна България ос-

новават и държава с главен град Тиле (днешното Тулово, Казанлъшко), но тя просъществувала само 66 г.

През първите векове от новата ера етническият състав на балканските земи се усложнява. Тук преминават и се установяват частично и кратковременно някои германски племена, като например вестготи (376— 402 г.) и остготи (476 — 488 г.), а също и хуните (441 — 446 г.). Те опустошават страната и изтребват или изблъскват в планините голяма част от местното население, но не оставят след себе си някакви по-съществени следи.

От изложеното дотук ясно се вижда, че преди идването на славяните на Балканския полуостров върху етнокултурния му облик упражняват влияние главно траки, мизи, даки, илири, гърци и римляни. Стяхното културно наследство се сблъскват славяните в балканските земи и те играят роля при етническото им и културно оформяне.

*

Въпросът за заселването на Балканския полуостров със славяни е дискусионен в славянската етнография. Съществуват три теории, които се опитват да го разрешат.

Най-ранна по време е автохтонната теория. Корените ѝ се намират в средновековните легенди, разказвани за славяните в най-старите славянски хроники — съчинения, които представят научни комбинации в духа на средновековието. Според тая теория славяните са прастари жители на дунавските земи и на Балканския полуостров.

Основата на автохтонната теория се намира в началната киевска летопис «Повесть временных лет» (XII в.), написана в киевските манастири. В съгласие с византийските хроники от тая епоха авторът ѝ извежда славяните като потомци на Ной от третия му син Яфет. Според хрониката славяните се разпространили в Европа от Балканския полуостров. Авторът ѝ напълно естествено се насочва към него не само като област, относително близко разположена до библейските земи, но също и поради живата още кирило-методиевска традиция, свързана със славянския юг, който за източните славяни през тая епоха е център на просвета и култура. През X—XI в. стават по-широко известни и някои предания за южнославянските земи, които още повече повдигат авторитета им, а именно, че християнството било разпространено всред хърватите от самия апостол Павел и че глаголическата азбука, до късно използувана в хърватската

религиозна писменост, била изнамерена от св. Йероним (умрял през 429 г.). Тия предания са достигнали вероятно и до руските. Вследствие на всичко това в самото начало на Киевската летопис се говори за илирийски славяни, т. е. прокарва се мисълта, че старите илири, които живеели в западните части на Балканския полуостров преди хърватите, били славяни.

Автохтонната теория господствувала през целите средни векове. Нейни привърженици са и средновековните полски, чешки, хърватски хронисти и др. Поддръжниците ѝ я подкрепят с измислени исторически данни и доводи от филологическо естество, с произволни тълкувания на народностни, местни и лични имена. Те се стараят да докажат, че не само Балканският полуостров, но и съседните му земи били населени в древността със славяни. Тъй като автохтонната теория възникнала всред славяните и била поддържана от славянски хронисти и изследвачи, тя е известна в науката и под името славянска. Наричат я така също и балканска. Застъпник на тая теория в началото на научната си дейност е и видният славянски етнограф П. Й. Шафарик, който в първото си историко-етнографско съчинение «Über die Abkunft der Slawen» (1828 г.) смята, че илирите са славяни. Впоследствие обаче той я изоставя.

Чрез историческите и етнографски изследвания през XIX в. се откриват конкретни съобщения за масови преселвания на славяните на Балканския полуостров през VI и VII в., които стават основа за развитието на историческата теория за заселването на славяните на Балканския полуостров. Застъпниците ѝ изхождат от становището, че славяните заемат Балканския полуостров през периода, когато вече има точни исторически вести за това — именно V, VI и VII в. Главни представители на тая теория са немските учени К. Цойс, К. Мюленхоф и Е. Рьослер, а също и славянските учени, които преподават във Виенския университет — Фр. Миклошич, В. Ягич и К. Иречек. Теорията бива наречена още виенска.

Застъпниците на тая теория смятат, че славяните заселват балканските земи след V в. Едни поставят тяхното движение във връзка с идването на хуните, специално с разпадането на хунската държава (453 г.), други го свързват с идването на българите в края на V в. Някои пък приемат, че славяните са дошли съвместно с аварите през втората половина на VI в. Тая теория е подробно разработена от Ст. Романски, който в «Славяни на Дунава» (1929 г.) основно критикува теориите, които се опитват да докажат съществуването на славяни в дунавските земи, преди да се явят за тях положителни исторически данни.

Според този автор славяните се заселват на Балканския полуостров след очистването на околните земи от другите народи, «а разпадането на хунската държава (453 г.), което даде повод за ново етнично раздвижване в Източна Европа, е най-сигурна дата, с която трябва да се свърже пристъпът на славяните към Дунава» (стр. 99).

Като помирителна теория между историческата и автохтонната се явява трета теория, според която славяните в по-големи или по-малки групи са се разпространили в балканските земи дълго преди VI и VII в., когато се споменават конкретно в историческите източници. Един от първите застъпници на тая теория е П. Й. Шафарик в «Slovanské starožitnosti» (1837 г.). Той изоставя автохтонната теория, но изказва схващането, че някои славянски племена са проникнали на юг още преди идването на келтите от Средна Европа. При тяхното нахлуване те се отдръпнали зад Карпатите, като са оставили някои следи. Важен представител на тази теория е М. Дринов. В «Заселение Балканского полуострова славянами» (1872 г.) той анализира подробно много исторически и лингвистични данни, между последните главно народностни, местни и лични имена. Според него придвижването на славяните на юг в големи маси е станало след разпадането на хунската държава, но общо се е извършило през трите века на преселението на народите. Дринов дори смята, че то било почнало през II в. от н. е. по тласък, даден от римляните, когато завладели Дакия, заета вече отчасти от славяните. Убеден защитник на тая теория е и видният чешки етнограф Л. Нидерле, който разглежда основно този въпрос във II т. на «Slovanské starožitnosti»—«Původ a počátky Slovanů jižních» (1906 г.). Той приема, че големите славянски нашествия са станали през VI и VII в. и че завземането на полуострова не може да се постави преди първата половина на VI в. Но същевременно с априорни и преки доказателства въз основа на исторически и филологически данни той се опитва да докаже, че славяните са достигнали до известни части на Дунавската област от I и II в. от н. е. и са почнали да се заселват в унгарската равнина от III в. насетне. Изобщо дошли са на юг преди V и VI в., но първоначално на части, пръснати между илири и траки, а по-късно между германци и хуни.

Независимо от разногласията между втората и третата теория и от двете следва като неоспорим факт, че масовото заселване на Балканския полуостров от славяни трябва да бъде поставено в периода от V до VII в., когато и историческите извори свидетелствуват за него.

За заселването на Балканския полуостров от славяни съобщават подробно гръцките писатели историци, поменати по-горе. Така според Прокопий Кесарийски през 550—551 г. те преминали отвъд Дунава на юг и останали да зимуват там като в своя родна земя. А според Йоан Ефески (584 г.) славяните живеели и почивали в римските провинции без грижа и без страх. Те тук се обогатили, имали злато и сребро, стада коне и много оръжие и се научили да воюват като римляни. Византийските автори отразяват също и техния бит, култура, обществено-икономически строй и военно изкуство.

Заселването на славяните на Балканския полуостров не е имало характер на мирна колонизация на обезлюдените от нападенията на хуните и на германските народи балкански земи. Намиращи се във фаза на военна демокрация, като всички, които нахлували тук северни народи, те вършели нападения за плячка. За успеха на нашествията им допринася обстоятелството, че поради постоянните войни с персите, с арабите и др. балканските територии на Римската империя били слабо отбранявани. Многочислени или малобройни славянски отряди минавали Дунав и през Мизия и Тракия стигали до Цариград и Солун, до Гърция, Пелепонес и беломорските острови. При това поради слабия отпор, който срещали, могли да се задържат за по-дълго време и постепенно да се установят за постоянно, като в края на VII в. заселват целия Балкански полуостров в компактна маса.

Придвижването на славяните от задкарпатската им родина на юг е пряко свързано с движенията на различните етнически групи в Югоизточна Европа в началото на новата ера. След разпадането на хунската държава (453 г.) те преминават през проходите на Карпатите в Седмиградско, гдето се настаняват вероятно през втората половина на V в. След като остготите се отправят за Италия (488 г.), славяните заемат областите по Долен и Среден Дунав, отгдето през VI в. почват своите нахлувания през Дунав в балканските земи.

Областите на Долен Дунав славяните заселват по няколко пътя: по теченията на реките Прут и Серет, около Карпатите, откъм Днестър, а също и от Седмиградско през проходите на Южните Карпати. Богатата славянска топонимия на цяло Влашко, Седмиградско и Банат и старинните славянски заемки в румънски и унгарски език свидетелствуват, че цялата област от двете страни на Южните Карпати до склоновете на Северните Карпати и източната част на Унгария е била населена от славяни. Техният език имал особеностите на езика на българските

славяни, което се доказва от езикови заемки в унгарски език и от някои местни наименования в тия области. През VI в. славяните заселват в плътна маса днешно Влашко. В началото на VII в. тая област у Теофилакт Симоката се именува «Склавиния» (Σκλαβηνία), понеже славяните, които я населяват, биват наричани от византийски автори «склавини».

В източната част на Молдавия и в Бесарабия слизат откъм Днепър до устието на Дунав други славяни под име анти, които живели на север и северозапад от дошлите от изток прабългари и са предци на руските славяни. Проникването им на юг може да се установи от руския характер на някои местни наименования в тия области. Антите извършват първото отбелязано в историята славянско нападение през Дунав по времето на император Юстин I (518—527 г.).

От задкарпатската прародина в Северна Унгария слезли и трета група славяни. Те минали през Западните Карпати и се настанили след оттеглянето на лангобардите в Панония. Това са предците на словенците, сърбите и хърватите преди преселването им през Дунав на Балканския полуостров.

Славяните нападали областите на Византия или сами, или с аварите, които във втората половина на VI в. (567 г.) се настанили на Тиса и Дунав, в днешна Унгария, и станали опасни врагове за всички съседни земи. Славяните в Панония попадат под тяхно владичество. Те се включват във военните походи на аварите и им били много полезни като пехота, понеже аварите воювали на коне. Освен това славяните умеели да строят и да използуват специални лодки от едно издълбано дърво — еднодръвки, с които изкусно се придвижвали не само по реките, но също понякога и по море. С тях те взели участие при нападението на Цариград от аварите в 626 г. Заедно с аварите славяните покорили много богати укрепени градове по крайбрежието на Адриатическо море. Впоследствие славяните се настанили в тия отстранени области от Истрия до Албанските планини и дали начало на сърбите и хърватите. Някои среднодунавски славяни се придвижили от Панония по течението на реките Сава и Драва до изворите им и заели долините на Източните Алпи. Част от тях заедно с аварите или самостоятелно нападали и полуостров Истрия и проникнали в Италия. Отделни племена от долнодунавските славяни също попаднали под властта на аварите, но повечето не се подчинили дори когато аварите разорили страната им (578 г.). Долнодунавските славяни също се борели често заедно с аварите срещу Византия.

В началото на VI в. крайдунавските римски крепости били

разрушени и източната част на Балканския полуостров била открита за славяните. Постепенно те заселват цяла Мизия. По долините на Тимок и Морава и през проходите на Стара планина преминават в Тракия, настаняват се в Родопската област и в Македония, която през VII и VIII в. също като Влашко се наричала «Склавиния», в Албания до адриатическия бряг и в Гърция. От Гърция отделни славянски племена преминават и на някои беломорски острови и в някои области на Мала Азия.

Общо взето, през VII в. южните славяни вече били здраво заседнали на Балканския полуостров, гдето оттогава до днес протича тяхното историческо и културно развитие.

*

Източната част на южните славяни образуват славянобългарската племенна група. Основната им маса съставяли племената на склавините. Още в Дакия те образували голям племенен съюз. Има конкретни исторически сведения и за някои племена в балканските земи. Общо могат да се обособят в три групи: северна, или мизийска, средна и южна — епиро-тесалийска и пелопонеска. Към северната, или мизийска, група принадлежи племето севери, локализирано в Лудогорието и в околностите на Шумен. В Мизия между долното течение на Дунав и Балкана се споменават седем славянски племена, чиито имена не се съобщават. По р. Тимок са известни тимочаните, а по р. Морава — моравяните. На юг от Балкана се споменава славянската област Загорие, но имена на племената, които я населяват, не са известни. Средната група племена обитават Родопите и някои области в Македония. Така в Родопите между Места и горното течение на Арда били смолянite, по средното и долното течение на Струма струменците, в околностите на Солун драговичи, ринхини и сагудати и в Средна Македония — бързити (бързаци, бърсяци). Епиро-тесалийската група била образувана от ваюничите в Епир и от велегизичите — в Тесалия, а пелопонеската съставяли миленците и езерците. Българските славяни, заселени в Гърция, се запазват доста дълго, например миленците и езерците до X в.

Славяните от славянобългарската племенна група заселват Балканския полуостров, както всички южни славяни във фаза на военна демокрация при родово-племенно обществено устройство. Като се настаняват в балканските земи, те се срещат с

по-напреднали в културно отношение народи с по-развит обществено-икономически строй. Основите на родовообщинните отношения у тях се подкопават. Племенните вождове, които отначало били избирани само по време на война, натрупвали значителни владения и богатства и успявали да наложат по-продължително време своята власт. Около тях се създава племенна аристокрация, която налага своето господство над широките селски маси. Преминаването към класово общество неминуемо довежда до оформяне на народността и възникване на държава. Отделни близки племена започват да се обединяват. Така например се стигнало до укрепването на съюза на седемте славянски племена в Мизия, което се изисквало и от необходимостта да се води непрекъсната борба с мощната Византийска империя.

Езикът на славянобългарските племена представя южнославянски език с някои фонетични особености, най-характерни от които са рефлексите на старославянските *tj* и *dj* като *щ* и *жд*, наличието на носовки и на тъмни ерови вокали — **ъ**, **ь**.

Събитие с важно значение в историческото развитие на славянобългарската група е преминаването в края на VII в. на Дунава от българите, водени от хан Аспарух. Тяхната сравнително малочислена орда (вероятно от 30 000 до 50 000 души) се била откъснала от големия племенен съюз, който през VI в. достигнал значителна мощ в областта между Волга и Днепър. Подобно на други тюркски племена, които приижадали от Средна Азия, прабългарите водели номадски живот. Първобитнообщинният строй при тях също бил в упадък, укрепвало господството на военноплеменната аристокрация, назрявала необходимостта от по-здрава държавна организация, от територия за заселване. Притиснатите от Византия славянски племена видели естествени съюзници в лицето на прабългарите, чиято военна демокрация им допаднала. Техните вождове се споразумели да образуват съюзна държава, за да противодействуват на общия враг. Поради военните си успехи срещу византийците прабългарите начело с Аспарух заели ръководни позиции в съюзната славянобългарска държава. Но и славянските племена запазили самостоятелността си и своите вождове. На прабългарите била отстъпена територия за заселване около Шумен. Северите били пратени да бранят старопланинските проходи от византийците. В 680 г. след значителни победи на съюзниците срещу византийските войски император Константин IV Погонат сключил договор за мир с младата държава, задължил се да й плаща годишен данък и по този начин официално признал нейното съществуване.

Едновременно със създаването на държавата върви и консолидацията на славянските племена и образуването на българската народност. Нейното ядро образуват мизийските славяни, неколкократно по-многочислени от прабългарите. С разширяването на държавните граници при войни с Византия в територията на новата държава се включват и други славянски племена. През VIII в. се присъединява областта Загорие, през IX в. земите между Стара планина и Родопите и голяма част от Македония. Присъединени били и тимочаните, и моравяните.

Периодът от VII до първата половина на IX в. е изпълнен със събития, които сближават, а понякога и разделят славяни и българи. Поради по-съвършената си военна организация българите осигурявали по-голяма част от ръководния военен кадър. жо те изчерпили ролята си главно със стабилизирането на дър-Навата. Поради заседналия си живот славяните били предимно земеделско-скотовъдни племена с по-напреднали форми на стопанска дейност, с развити занаяти. С течение на времето те наложили своя език и своята култура. Аспаруховите българи били сравнително бързо славянизирани и езикът им отмрял към началото на IX в. От него са останали само 2—3 кратки надписа с гръцки букви, собствени имена, няколко титли и други думи. От езика на прабългарите в старобългарски език е останала и наставката—чии (кънигъчии — книжовник). На новата държава и народност Аспаруховите българи оставят главно името си.

При образуването на българската народност упражнява влияние и завареното тук тракийско население, доколкото се запазило след епохата на нашествията на различни етнически групи и племена. То предало на българите редица елементи на своята материална и духовна култура. Част от романизованите траки, главно животновъди, се оттеглили в планините в югозападните части на Балканския полуостров. По-късно при оформянето на българската народност играли неголяма роля и някои тюркски племена, намесили се през различни периоди в историята на българската държава, като печенеги (XI в.), кумани (XIII в.) и татари (XIII в.), заселили в неголеми групи различни български краища.

За консолидирането на българската народност спомага и приемането на християнството в 865 г. от източната църква, от Византия, а също и създаването в края на IX в. на литературния език и на славянобългарската писменост, които получават голямо развитие особено по времето на цар Симеон (893—927 г.),

когато настъпва златният век на средновековната българска култура.

Поради задълбочилата се феодална разпокъсаност и вътрешни смутове българите загубват през X в. независимостта си и попадат под византийско владичество (началото на XI—XII в.). Установеният от византийците феодално-административен ред в подчинените области доразвива създадените порано в българската държава феодални отношения. Още през първата половина на X в. в недрата на народа възниква богомилството, социално-религиозно учение и движение с ярко проявена социална и антифеодална същност.

С освобождението от византийско владичество се създава Втората българска държава (1185—1186 г.), която през XIII и XIV в. достига значителен културен разцвет и за известно време разширява границите си до Егейско и Адриатическо море. Вследствие на сепаративните стремежи на българските феодали обаче в средата на XIV в. България се разделя на три самостойни части: Търновско царство, Видинско царство и Добруджа.

Раздробяването на България улеснява османските завоеватели, които през 1393 и 1396 г. завладяват столиците Търново и Видин въпреки упоритата съпротива на българите. Нашествениците разрушават цветущи селища, изтребват и прогонват техните жители. Покореното население, което оцеляло, превръщат в безправна рая. Градовете стават центрове на турска колонизация, в тях прониква и ориенталската култура. Турците заселват най-плодородните равнинни области в Източна България. От XVI до XVIII в. в някои части на страната, особено в Родопите, било извършвано насилствено помохамеданчване. В Родопската област също се заселват много турци, а и пастири юруци, които са по произход турци или помохамеданчени българи. През XVIII—XIX в. в северните и североизточните краища на България се настаняват известен брой татари и черкези.

Но българският народ, изтласкан в селата и планинските области, запазва своя език, бит и народна култура. Не можейки да понася гнета и чуждите поробители, той им оказва съпротива под най-различни форми, вдига редица по-големи или по-малки въстания. Протестът му намира особено ярък израз в борбата на хайдутите. През XVIII и XIX в. се извършват големи размествания на българското население. Така през XVIII в. значителна група българи от Никополско се изселват в Банат. А във връзка с руско-турските войни десетки хиляди се пре-

селват след изтеглянето на руските войски от Източна България в Бесарабия, Украйна и Румъния и създават там многочислени колонии.

Петвековното османско владичество сковава производителните сили на българския народ, спъва развитието на неговата култура, достигнала през средновековието разцвет в много отношения. Прелом настъпва в края на XVIII и през първата половина на XIX в., когато в резултат на развиващите се в Османската империя нови парично-стокови капиталистически отношения бива подкопан османският феодализъм. С тоя процес се свързва Българското възраждане и изграждането на българската нация, когато в българските земи се поражда национална буржоазия, раздвижва се вътрешният пазар, създават се училища, оформя се новобългарският литературен език и се организира националноосвободителна борба, която обединява народа.

След като в 1878 г. победоносните руски войски освобождават българския народ от петвековно османско владичество, България се развива като национална буржоазна държава. Антинародната политика на българската буржоазия довежда до катастрофата след Първата световна война, от която страната излиза изтощена икономически и загубила част от своята територия. В периода между Първата и Втората световна война господствува буржоазията. Покрай това обаче се развиват и прогресивни сили всред народа, израства работническата класа, създават се партии, които водят упорита борба за установяване на по-справедлив социален строй. Под влияние на марксическите идеи и на победата на Октомврийската социалистическа революция в страната се разгръща антифашистка борба под ръководството на Българската комунистическа партия. В края на Втората световна война българският народ с помощта на Съветската армия отхвърля фашистката власт на 9. IX. 1944 г. и България се превръща в народнодемократична държава, която тръгва по социалистически път на развитие.

Българите днес са социалистическа нация и са основното население на НР България със столица София. Броят им възлиза на 7 259 147 (според преброяването от декември 1965 г.). Освен това българи живеят и в СССР — в Украинската и Молдавската република, потомци на преселниците след руско-турските войни, в Югославия, а също и в някои други страни. Изселените в Банат българи, запазили и до днес родния си език, наброяват около 25 000 души. В България живеят няколкостотин хиляди турци, главно в източните краища на страната. Те са потомци на

турски колонисти, а също и на българи, насилствено помохамеданчени и асимилирани. На различни места из България са разселени и цигани на малки групи. Има и малък брой татари (в Североизточна България), евреи, арменци, руси и гагаузи. Битът им не се отличава от бита на обкръжаващите ги българи.

Българите днес отчасти запазват старинните си областни имена шопи, рупци, загорци и др. Но между отделните областни групи няма точно фиксирани граници.

Българският език е от групата на южнославянските езици. Всред останалите той се обособява като аналитичен език. Специфични негови граматически особености са отсъствието на падежни форми на съществителните и прилагателните имена, заместването на падежните форми на съществителните с предлог и обща форма на името, постпозитивен член, запазване на простите форми за минало време, загубване на инфинитивната форма и предимно неопределено, подвижно ударение. Българите си служат с кирилица. Вярващите българи днес са главно източноправославни.

След решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. българското население на Македония остава под османско владичество. През 90-те години всред него се засилва национално-революционното движение, чиято връхна точка е Илинденското въстание 1903 г. То обаче не довежда до освобождението на Македония. Балканската война (1912—1913 г.) изигра положителна роля за премахване на остатъците от османския феодализъм. След Междусъюзническата война (1913 г.) само част от Македония бе приобщена към България, а останалите части бяха включени в пределите на Сърбия и Гърция. Днес в рамките на СФРЮ е създадена отделна социалистическа република Македония с главен административен и културен център Скопие.

*

Сърбите и хърватите образуват обща група всред южнославянските племена и заемат западната част на Балканския полуостров, гдето преди тях живеели илирите. При придвижването си на юг хърватите се настаняват в територията, която се простира от южната част на полуостров Истрия по междуречието на Сава и Драва, в северните части на Босна, като по далматинското крайбрежие стигат до вливането на р. Цетина в Адриатическо море. Източната им граница не е точно определена. Според Константин VII Багренородни (905—959 г.) сър-

бите живеели в областта западно от българското племе моравани по южните притоци на Сава и Драва до Динарските планини и крайбрежието на Адриатическо море.

При заселването си на Балканския полуостров сърбите и хърватите имат родово-племенен строй. Родовите съюзи се обединяват в териториално-племенни единици—жупи, начело с жупани или князе. У Константин Багренородни се споменават следните сръбски племена: неретчани — край морето между реките Неретва и Цетина; захлумци — от долното течение на Неретва към Дубровник до Ливно и горното течение на Неретва; травунияни — между Дубровник и Котора; конавлияни — населяват тясна ивица край морето и отделят травуняните от него; дуклияни — в областта на стария град Дуклея, днешна Черна гора и част от Албания. За имена на хърватски племена няма конкретни исторически вести. Делят се на панонски и далматински хървати. Езикът на сърби и хървати принадлежи към южнославянската група езици с някои характерни особености, като рефлексите, ć đ за праславянските съчетания *tj*, *dj*, както и съвпадането на ъ и ь в ъ, развил се по-късно като *а*.

В посочената по-горе територия постепенно се образува сърбохърватската народност, която се развива от IX в. в две политически единици — едната на хърватите, а другата на сърбите. Двете държави се създават от племенни обединения под властта на по-могъщи жупани и князе, които пък възникват вследствие на военнодемократическия строй, развил се и у сърби и хървати през време на войните при заселването на балканските земи. При това важна роля изиграват и отношенията с Византия.

Вследствие на настъпилата политическа диференциация сърби и хървати тръгват поотделно по собствен исторически път, като повече от едно хилядолетие са разделени от политически граници. За диференциацията помежду им допринася без съмнение и обстоятелството, че всред сърбите се разпространява източноправославното вероизповедание, а всред хърватите — католицизмът.

Центърът на най-старата сръбска държава, която се управлява от наследствен княз, се е намирал към края на VIII в. в планинската област между реките Лима, Пива, Тара, Горен Дрин, Ибър и Западна Морава. През X в. в княжеството се включват Босна и областта на Дубровник. Възникват независими сръбски области на неретчаните, захлумяните и дукляните. Неретчаните впоследствие влезли в държавата на

хърватите, а дукляните образували самостойно сръбско кралство Зета. Сръбската народност се формира окончателно до XIV в. Най-славният период от историята на сръбската държава трае от XII до XIV в., когато тя се разширява към Егейско море, към Епир и Албания и постига разцвет в културно отношение. През тоя период сърбите се намират под значително културно влияние от страна на Византия.

Феодалната разпокъсаност и липсата на силна централизирана държавна власт попречват и на сърбите да устоят на напора на османотурското нашествие, което започва от XIV в. В 1459 г. била покорена цяла Сърбия, в 1463 г. — Босна, в 1482 г. — Херцеговина и в 1499 г. — Черна Гора.

Османското владичество предизвиква дълбоки промени в социалната структура на сръбския народ. Феодалните владетели били избити или асимилирани. Останалото население било превърнато в безправни крепостни «раи» на мохамеданите феодали. Срещу икономическия, политическия и религиозния гнет скоро започва движение за освобождение, първа проява на което е борбата на хайдутите и ускоците. В края на XVII в. във връзка с войните с Австрия и отслабването на властта на Османската империя вследствие на вътрешни кризи сърбите се присъединяват към австрийските войски при тяхното оттегляне. Извършва се масово преселение на сърбите в Австрия в областите Срем, Банат и Бачка, наречени по-късно Войводина. В резултат на това освен под османско владичество голям брой сърби живеят през този период и под властта на Хабсбургската монархия. Процесът на формиране на сръбската нация се извършва в края на XVIII и през XIX в.

Освобождението на сърбите от османско владичество става в началото на XIX в. в резултат на две въстания (1804—1813 г. и 1815 г.). Автономното сръбско княжество поема пътя на капиталистическото развитие. Настъпват важни промени в етническата структура на сръбския народ. В освободените области се връща голяма част от емигрираното население. Разгръща се активно демократично движение. Успоредно с укрепването на националното самосъзнание се развива икономиката и културата на страната и на народа, в което вземат участие и сърбите, които живеят в границите на Хабсбургската монархия. Създава се сръбска национална буржоазия и започва бързо развитие на капитализма в страната. Появява се и работническо движение под влиянието на руската революция от 1905—1907 г. След Първата световна война сърбите влизат в състава на кралството на сърби, хървати и словенци, наречено през 1929 г. Югославия.

От старото сръбско племе дукляни се развиват ч е р н о г о р ц и т е. Те населяват най-голямата част на княжество Зета—Черна Гора. Османските завоеватели никога не успяват напълно да ги завладеят, тъй като те се отличават с особено войнствен дух, който се закалява в постоянните войни срещу тях и в борбата им със средновековна Венеция. Военният начин на живот, икономическата изостаналост и изолираността на страната допринасят да се запази всред тях старинният родово-племенен строй. В героичните борби на черногорците взема най-дейно участие и православното духовенство. Църковният глава (владиката) в Цетине е бил и политически глава на черногорците, като е разполагал и със съдебната власт. От XVIII в. начело на тази своеобразна феодално-теократична държава застава династията Негоши, които заемали по наследство сана владици на Черна Гора. В територията, заета от черногорците, търсят убежище преселници от останалите сръбски области, потискани от османското владичество. Въпреки родствените си връзки с черногорците по език и произход те се отличават от коренните жители на черногорските планини. В състава на черногорците има и значителен брой асимилирани албанци.

Многовековната освободителна борба на черногорците, поддържана и от Русия (през XVIII и XIX в.), има за резултат пълното им освобождение. В 1852 г. Черна гора става светска държава. Тя е абсолютна монархия до 1905 г., когато била утвърдена нейната конституция. Взема участие във войната срещу Турция в 1912 г. и в Първата световна война, след която влиза в състава на Югославия.

Х ъ р в а т и т е създават своя държава в първата половина на IX в. начело с вожда на най-голямото хърватско племе Търпимир. Тя се простира на юг до р. Цетина, на изток граничи с Босна, на север обхваща Личката и Кърбавската жупа и земите на Истрия. През X в. хърватската държава особено много се засилва и впоследствие включва далматинските градове от крайбрежието и някои далматински острови. Образува се кралство Хърватия и Далмация. През XI в. обаче в резултат на вътрешни междуособици в държавата настъпва безвластие. Унгарските крале използуват слабостта на отделните хърватски племена и им налагат своята власт. От 1102 г. унгарският крал се нарича също и крал на кралство Хърватия и Далмация. Унгарците въвеждат тук феодално устройство, подобно на създаденото в Унгария. В първата половина на XV в. Далмация за четири века попада под властта на Венеция.

От края на века започва тривековна непрекъсната борба на хърватите с Османската империя. След битката при Мохач в 1526 г. била организирана от Хабсбургската монархия т. нар. Военна граница. Населението ѝ — свободни селяни — били въоръжени, за да бранят границите и имотите си от турците и още от 1593 г. започват борбите срещу тях за освобождаване на хърватските земи.

През XVIII в. хърватите биват подложени на опити за германизация, а през XIX в. и на маджаризация. Тия опити обаче не дават резултати поради пробуждането на националното съзнание на хърватите и появата на хърватското национално движение илиризъм, целта на което е да се обединят всички южни славяни. Илиризмът допринася много за културното развитие на хърватите. Но вътрешните разногласия между неговите представители довеждат движението до неуспех.

Революцията от 1848 г. в Унгария има за резултат в Хърватско освобождаването на селяните. Но след разгромяването ѝ през 1849 г. във всички австрийски владения се установява пълен абсолютизъм. Хърватско получава отново конституция след поражението на австрийските войски в Италия. След като бива образувана Австро-Унгарската монархия в 1867 г., се приема хърватско-унгарско съглашение, според което Хърватско остава под властта на Унгария и получава ограничена автономия. Страната се индустриализира, успоредно с което се развива работническата класа и работническото движение. В началото на XX в. се засилва демократическото движение за сближение на хърватите със сърбите. Част от хърватската общественост с по-радикални убеждения води борба за създаване на независима югославска държава.

Населението на Босна и Херцеговина има по-особен път на историческо развитие. През X—XI в. Босна е отделна жупа в сръбските земи. От XII в. тя се развива самостоятелно. Вследствие на голямата религиозна търпимост тук намират убежище много от бягащите от другите балкански земи богомили, чиито възгледи се разпространяват широко всред босненци.

Съществуването в Босна на своеобразна босненска църква, в основата на която лежи учението на богомилите, както и борбата между западната, католическата църква, сръбскоправославната и богомилството допринасят за по-лесно проникване на мохамеданството тук и в Херцеговина след османското завоевание. В тия области се преселват много мюсюлмани — занаятчии, чиновници и духовници. С течение на времето воен-

ните получават спахийски земи и се установяват на постоянно местожителство тук. Всред тях има османски турци, араби, кюрди и др. Тъй като не са многобройни, повечето загубват в Босна етническите си особености и вземат езика и обичаите на местното население. Същевременно и те повлияват върху него в езиково и културно отношение. Политическите привилегии на мюсюлманите благоприятствуват за разпространението на мохамеданството. През XVI в. мюсюлманите в градовете и в селата значително се увеличават, като често хора с различна религия живеят в едно селище и дори в едно семейство. За масовото разпространение на мохамеданството в Босна и Херцеговина допринасят също и икономически причини. Тези, които го приемат, опазват дома и имуществото си и плащат значително по-малко данъци. Босненските богомили също се помохамеданчват. Особено нараства броят на мюсюлманите в градовете, след като Османската империя почва да губи владенията си в Европа и мохамеданите масово се стичат в Босна. Окупацията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария в 1878 г. и анексията им в 1908 г. предизвикват многочислено емигриране на мюсюлманите от Босна и Херцеговина в Турция. Днес значителен брой мюсюлмани със сръбски произход живеят в Мала Азия.

По езиков белег — изговора на въпросителното местоимение *што*, *ка* и *ча* — сърбите и хърватите се делят на три основни диалекта — щокавци, кайкавци и чакавци. Според сръбския езиковед Ал. Белич тези диалекти съществували още преди идването на тоя дял от южните славяни на Балканския полуостров. Кайкавците заемат западната част, чакавците — югозападната и южната, щокавците — източната част на територията, заселена от сърби и хървати, главно Сърбия, Черна гора, Босна и Херцеговина и доста голяма част от Хърватско. В основата на литературния сърбохърватски език се намира щокавският диалект. В последния има три начина на произношение на старославянския «ѣ» — екавско (*дете*, *деца*), йекавско (*дијете*, *дјеца*) и икавско (*дите*, *дица*), като първите два са присъщи и на книжовния език. Характерна особеност на сърбохърватски език е липсата на редукция на гласните, а също и наличието на четири типа ударения — кратки и дълги, възходящи и низходящи.

След Първата световна война сърби и хървати заедно със словенците (срв. за тях по-нататък, стр. 49) образуват Кралство на сърби, хървати и словенци, наречено през 1929 г. Югославия. Утвърждава се триединна югославска държава.

Още в самото начало на Втората световна война сърбите и хърватите биват окупирани от фашистка Германия. Част от територията на Хърватско бива поделена между фашистка Германия и Италия и Хортистка Унгария, а на останалата част била създадена автономна държава Хърватско. В 1941 г. сърби и хървати под ръководството на Югославската комунистическа партия повеждат въоръжена борба срещу фашистките окупатори. След Втората световна война се създава федеративна народна република Югославия, В 1963 г. тя получава нова конституция и бива именувана Социалистическа федеративна република Югославия (СФРЮ).

Сърбите днес са основното население на Социалистическа република Сърбия в СФРЮ с главен административен и културен център Белград (столица и на СФРЮ). Според преброяването от 1961 г. сърбите в Югославия са 7 800 000 души. Сърби живеят и в САЩ, Аржентина и др. Сърбите говорят на щокавския диалект на сърбохърватския език. Неговият сръбски вариант се отличава с произношение на «ѣ» като «*е*» и с повече «*да*» изречения. В лексиката има доста турцизми и заемки от гръцки, френски и руски. В миналото сърбите са използували кирилското писмо, а в ново време и латиницата. Те представят единна нация, въпреки че все още са останали имената на отделните областни групи. Някои от тях пазят особеностите си до ново време, като например шумадийците, а също и сърбите във Войводина, която е автономна област в Социалистическа република Сърбия. Деленето на сърбите на областни групи днес няма съществена роля в общественополитическия и културния живот. Вярващите сърби са главно източноправославни.

Хърватите са основно население на Социалистическа република Хърватско в СФРЮ с главен административен и културен център Загреб. По данни от 1961 г. хърватите в Югославия наброяват 4 290 000 души. В Източно Хърватско говорят на щокавски диалект на сърбохърватския език, в Далмация и Истрия на чакавски, а в северозападната част на Хърватско, в районите на Загреб и на Вараждин, на кайкавски. Хърватската редакция на сърбохърватския книжовен език е йекавска по отношение на произношението на стария «ѣ». В синтаксиса има по-често употреба на инфинитива, а в лексиката има влияния от латински, немски и чешки. Хърватите пишат на латиница, нагодена към фонетичните особености на сърбохърватски език. Според областите, които обитават,

у хърватите се обособяват няколко областни групи: загорци — населението на Загорие, медюмурци — между реките Драва и Мур, и др. Както и при сърбите, това делене днес не играе някаква съществена роля в обществено-политическия и културния живот. Сред хърватите е разпространено католичеството.

Черногорците са основно население на Социалистическа република Черна Гора в СФРЮ със столица Титоград. Наброяват 515 000 души (според преброяването от 1961 г.). Говорят щокавски диалект на сърбохърватския език. Пишат предимно на кирилица. Вярващите са източноправославни.

Сред сърбите, хърватите и отчасти сред черногорците има мохамеданско население. По език и основни етнически особености то представя част от тия народи, но е без ясно развито национално самосъзнание. Основната му част живее в Социалистическа република Босна и Херцеговина с главен административен и културен център Сараево. От общо 3 227 948 души жители на Босна и Херцеговина според преброяването от 1931 г. като мохамедани са записани 842 248 души. Югославските мохамедани навсякъде живеят смесено с останалото население. Най-компактно са струпани в източните и централните области на Босна и Херцеговина и в Санджака в Сърбия. Основата на културата им е сърбохърватска, но върху нея има много наслоени елементи, пренесени от турците, особено в бита на гражданите и на по-заможните слоеве. Югославските мохамедани говорят на диалектите на сърбохърватски език, разпространени в областите, в които обитават. В езика им съществуват много заемки от турски, арабски и персийски. Имената им също са главно турски и персийски. Посредством мохамеданите в Югославия са се разпространили източни влияния в бита и културата на обкръжаващото ги немохамеданско население — в езика, облеклото, архитектурата на градовете и жилищата и т. н.

*

Словенците, най-западният дял от южните славяни, както се посочи по-горе, от Панония се придвижват по горното течение на Сава и Драва до изворите им и проникват в долините на Източните Алпи. В края на VI и в началото на VII в. те населяват територията от горното течение на Дунав до брегове на Адриатическо море на юг — по-късните области Щирия, Каринтия и Крайна, като заемат и част от крайбрежието на Адриатическо море, може би дори до Венеция.

Сведенията за старите словенци са твърде оскъдни. Исторически вести има за две словенски племена — дулеби и стодорани, първите между езерото Блатно (Балатон) и и р. Мур, вторите по р. Щир. Старото им общо име «словени» е запазено в ново време в крайната източна граница в Прекомурието и в западните области — във венецианска Словения. През средновековието били наричани карантани, или хорутани, по-специално жителите на областта Каринтия (Корушка), поради което понякога ги смесвали с хърватите. Австрийските немци наричат словенците в Щирия и Каринтия «винди», а унгарците — словенците в Прекомурието «венди». И двете наименования са отгласи от стария славянски етноним «венеди».

Словенският език принадлежи към групата на южнославянските езици с рефлекси *č* и *j* на групите *tj*, *dj*. Вследствие на сложното историческо развитие на словенците и на географското разчленение на страната той се разпада на много диалекти.

В продължение на целия си исторически живот словенците постоянно попадат под чуждо господство и влияние. След като се освобождават от властта на аварите и образуват през VII в. самостойно княжество с център днешна Каринтия (Корушка), те биват завладени от баварците, а след тях от франките, като запазват привилегията си да избират свои князе. През VIII в. приемат християнството чрез франките. Около 870 г. князът на панонските словенци се свързва с великоморавската държава, гдето по това време Кирил и Методий проповядват християнството на славянски език, и освобождава земите си за известен период от прякото владичество на франките.

Господството на франките допринася за създаването на феодална организация всред словенците. Словенските земи били поделени на херцогства, маркграфства и графства, въз основа на които по-късно се създават областите Крайна, Щирия, Каринтия, Горица и Истрия.

В периода от XII до XIV в. почти всички словенски земи се оказали под властта на Австрия. От началото на XVI в. те влизат в обсега на Хабсбургската монархия. Цялата история на словенците до началото на XX в. се характеризира с борба срещу немците и срещу тяхното влияние. Те са изложени също и на силно маджарско влияние. Когато маджарите заемат областта на Среден Дунав, те покоряват словенците от Панония и впоследствие известна част от тях се маджаризират.

Територията, която заемат словенците през IX в., е сравнително обширна. Когато Германската империя ги завладява, тук започва силна немска колонизация. За успеха на тази колонизация допринася и обстоятелството, че словенците не са били заели цялата тая територия в компактна маса. Успоредно с немската колонизация се извършва и постепенна германизация на словенците. Заеманите от словенците области намаляват почти три пъти. През X—XII в. се понемчва предимно словенската аристокрация, докато селяните, по-голямата част от които са закрепостени, запазват в преобладаващата си част словенската си народност.

Особено силно е немското влияние върху словенците през XIX в., когато с развитието на индустрията се увеличава и политическият и икономическият натиск на немско-австрийската буржоазия. Отпор срещу него оказва започналото и развило се национално възраждане на словенците. В началото на XX в. словенците почват да се сближават и в културно, и в икономическо отношение с хърватите и сърбите, като по този начин целят да се освободят от политическото господство на австро-унгарската монархия.

След разпадането на Австро-Унгария в края на Първата световна война през 1918 г. словенците се обединяват в единно кралство със сърбите и хърватите (срв. по-горе, стр. 47). Но словенското Приморие и северната част на Истрия остават под властта на Италия. През Втората световна война в Словения, която била поделена между фашистка Германия, Италия и Австрия, започва въоръжена борба под ръководството на Югославската комунистическа партия срещу окупаторите. След войната голяма част от словенските земи, които били под италианска власт, влизат в състава на Югославия. Окончателното формиране на словенската нация завършва през първата половина на XX в.

Словенците днес са социалистическа нация и са основното население на Социалистическа република Словения в състава на СФРЮ с главен административен и културен център Любляна. Според преброяването от 1961 г. те възлизат на 1 590 000 души. Около 450 000 словенци живеят вън от границите на Югославия в Североизточна Италия, Югоизточна Австрия, Унгария и САЩ.

Днешният словенски език има седем основни групи диалекти. Характерна особеност на книжовния език е запазената форма за двойствено число, доста опростена форма на склонение и спрежение и музикално подвижно ударение. Словенците

използуват латинската азбука. Всред вярващите от тях е разпространено католичеството.

Днес словенците се обособяват в четири главни групи с малки различия помежду си: алпийска, панонска, среднословенска и западнословенска. В югоизточната част на Словения, изолирана от другите области, е Бела Крайна, една от най-бедните части на страната. В нея има и сърби, потомци на ускоци от времето на османското владичество.

ИЗТОЧНИ СЛАВЯНИ

Значителна част от пространството на славянската прародина, разположена на изток, се заема от друг голям дял на славянските народи — източните славяни. Те обитавали целия басейн на р. Припет и Полесието, областта по Среден Днепър — Киевско, на реките Долна Березина, Десна, Тетерев и областта Волиния. В тази територия именно те се формират, тук е тяхната прародина. В началото на новата ера те уголемяват своята територия, като се разширяват на североизток и на север и стигат до Илменското езеро, а на изток стигат до р. Дон.

Многобройни и разнообразни по етническа принадлежност са съседите на източните славяни в източноевропейското пространство. Едни от най-рано засвидетелствуваните техни южни съседи са от индоевропейски произход — траки и иранци. Траките били в тесни връзки още с праславяните, за което свидетелствуват редица езикови данни. През време на римското владичество (I и II в. от н. е.) в карпатските области живеят даките, от които е останала голяма част от топонимията в тия земи. Те са и едни от най-старите южни съседи на източните славяни. Освен в карпатските области тракийски племена са съседи на източните славяни и в земите между Карпатите и Днепър, а именно споменатите в старите източници кимерийци и агатирси.

Исторически вести за иранци, обитаващи южноруските степи, има още през VIII в. пр. н. е. Тук остават те до нахлуването на хуните. Исторически засвидетелствувани в тия области са скитите и сарматите. Някои езиковеди и етнографи са изказали в миналото мнение, че скитите са тюркотатари, но това не отговаря на истината. Интересни данни за скитите съобщава Херодот (484—425 г.), който по време на своите пътувания посещава северните брегове на Черно море,

където има възможност пряко да ги наблюдава. В кн. IV на своята история той прави пълно описание на Скития, като я помества в областите от р. Дон на изток до р. Дунав на запад и на север от изворите на Днестър и Буг през праговете на Днепър до р. Дон, зад който живеели сарматите. Според него скитите се делят на следните групи: царски скити — по р. Дон (означава ги и същински скити); скити номади — по р. Днепър; скити земеделци — на запад от Днепър. Херодот подробно характеризира разликата между скитите земеделци и скитите номади. Тя е твърде значителна, поради което някои славянски етнографи, като например Л. Нидерле, са склонни да приемат, че скитите земеделци са били славяни, придвижили се вече на юг по реките Днепър и Буг. Това предположение се подкрепя и от факта, че Херодот използува наименованието скити както за същинските скити, така и за другите племена, които живеят в тия области. За славянската етнография е особено важен въпросът за северните съседи на скитите. Стана дума вече, че зад изворите на Днестър и Буг Херодот поставя голямото племе неври — νευροί. Територията, населявана от тях, се включва в източната част на славянската прародина. Нидерле, а и редица други учени приемат, че тия неври са част от източните славяни в днешна Волиния, в киевските области и в Припетския басейн.

През IV и III в. пр. н. е. на мястото на скитите се появяват сарматите, които по времето на Херодот са зад р. Дон. Те изтласкват постепенно скитите на запад към дунавските области. Сарматите също се придвижили по-късно на запад.

Други южни съседи на източните славяни в тия области са някои тюрко-татарски племена и етнически групи. До началото на новата ера те живеели в Централна Азия, но по-късно постепенно се придвижват на запад към Югозападна Азия и Югоизточна Европа. Сигурни исторически сведения за връзки между славяните и етнически групи от тюрко-татарски произход има едва от IV в. от н. е., когато в 375 г. хуните разбиват готите в южноруските степи и се настаняват в земите, заемани от тях. А в готската държава тогава влизали и някои славянски и литовски области. Хуните не остават тук дълго време. В началото на V в. преобладаващата част от тях се преселва към басейна на р. Дунав и към Унгария.

След хуните в същите области идват българите. В края на V в. част от тях се придвижват към Балканския полуостров, където се установяват в края на VII в. (срв. по-горе, стр. 38). Друга част от тях се отделя под натиска на хазарите, придвижва

се по Волга нагоре и при притока ѝ Кама поставя началото на държавата на волжките българи.

В южноруските области през първата половина на VI в. нахлуват аварите. В 558 г. те се разполагат на Долни Дунав, отгдето се преселват в днешна Унгария и образуват държава с център в Панония. Както в Южна Русия, така и в Панония връзките на аварите със славяните са били твърде интензивни.

Вероятно в първата половина на VII в. между Дон и Волга се настанява друга тюрко-татарска етническа група — хазарите. Известно време те разпространили властта си и над част от източните славяни, някои племена от които (северяни, поляни, вятичи и радимичи) им плащали данък до IX—X в. Хазарската държава почва да губи мощта си през IX в. поради нападенията на печенегите, които я разгромяват. От X в. печенегите почват да нападат и източните славяни. Честите сблъсквания между тях намаляват, когато от изток нахлуват нови етнически групи — узи, половци, или кумани, и най-сетне татари.

Всички тия нахлувания на тюрко-татарски племена представят сериозно препятствие за разширяването на източните славяни в южна посока. По-специално татарите възпират за дълго тяхното разпространение.

Още от дълбока древност съседи на славяните на север и на изток са ф и н с к и т е п л е м е н а. Те обитават първо Уралската област, но по-късно се разселват на запад и се съсредоточават в земите по реките Кама, Ока и Волга. Около новата ера част от тях се насочва към Балтийско море и се заселва от двете страни на Ботническия залив и при Рижкия залив. Доколко фините са стигали до Централна Русия, не е още определено. Точни исторически сведения за фините се срещат едва през I в. от новата ера. Гдето и да са влизали в допир славяните с финските племена, последните са проявявали пасивност и са отстъпвали. За това е допринасяла, от една страна, слабата концентрация на финското население в заселените от него земи. Освен това източните славяни по време на контакта си с фините били на по-висока степен в своето обществено развитие. Само финското племе маджари упражнило натиск върху славяните, като към V—VI в. се отправя на юг, в началото на IX в. се явява при р. Дон в съседство с хазарите, а в края на IX в. след няколко предварителни нахлувания на Балканите и в Панония в 896 г. се настанява в днешната Унгарска равнина. По-нататъшното историческо развитие свързва маджарите със западните и южните славяни.

Северни съседи на източните славяни са и балтите (литовците). От най-дълбока древност те обитавали областите край Балтийско море, което се доказва както от данните на топонимията, така и от историческите вести за тях (срв. за тях и погоре, стр.16). През I хилядолетие от н. е. те не били многобройни. Заемали територия на запад до р. Висла и на север до Финския залив. В тия места балтите били в постоянен контакт с източните славяни. Част от днешните белоруски области също са били заселени от балти, сведенията за които в старите исторически паметници са твърде оскъдни и несигурни. Едва в Киевската начална летопис има по-конкретни данни за литовците през X—XI в., като се споменават и отделни литовски племена. Балтите претърпяват впоследствие значителни промени. От XIII в. литовските пруси, подложени на германизация, почнали да изчезват, като през 1283 г. окончателно били завладени от германците, а в края на XVII в. умрели последните, които знаели техния език.

*

При разселването си източните славяни са се движели главно в три посоки — североизточна, източна и южна. Предполага се, тъй като няма напълно точни данни, че те са се раздвижили през първите векове на новата ера. Вероятно разселването им е било свързано със стълкновения със завареното население в новозаетите области, но и за това няма конкретни сведения. Разширяването на територията, заемана от източните славяни, е ставало предимно на изток. В тая посока те не срещали някакви по-съществени пречки. Първо важно условие за това било обстоятелството, че те тук нямали съседи, организирани в по-мощно политическо обединение. Както се посочи по-горе, финските племена не са били в състояние да им дадат по-съществен отпор. За разселването на източните славяни спомага и обстоятелството, че те се настанявали в изключително удобна област, а именно пространната Източноевропейска равнина, покрита с гори и пресечена с големи плавателни реки, които ги свързвали с три морета — Черно, Балтийско и Каспийско. На запад източните славяни нямали възможност да се разселват, тъй като там били поляците. Етническата граница помежду им се установява още в първото хилядолетие на н. е. по поречието на реките Буг и Сан и остава там до най-ново време. На северозапад те опират о литовците и латвийците, които заемат крайбрежието на Бал-

тийско море. На югозапад към Карпатите те имат възможност да се придвижат от Волиния, но след като южните славяни минали през Карпатите или около тях и се отправили към Дунав. Към степните области на юг от Черно море, области, към които са насочени всички големи руски реки, те могат да се разселват едва след като от тия области се изселили готите и хуните. Тяхното придвижване тук обаче е свързано с дълги борби с племената и етническите групи, които нахлуват от изток — авари, хазари, половци и др. (срв. по-горе, стр. 54).

За пръв път по-конкретно източните славяни се споменават в историческите източници от IV в. Оттогава и в следните два века те се явяват под името а н т и — Antes, Anti, Antae, Ἄντες, Ἄνται. Павел Дякон, който пише за лангобардите, съобщава за областта Anthaib, т.е. Край на антите, без да означава точно нейното местоположение. Йордан съобщава, че в 376 г. готският крал Винитар нападнал антите и след дълъг бой убил краля им Бож, синовете му и 70 вожда. Самият той пък бил убит от хуните. Йордан определя антите като втори голям и най-храбър клон на венетите. През VI в. има вече за антите повече и по-подробни сведения, главно у Прокопий. Той ги поставя на изток от Днепър и съобщава за тях, че се състояли от безброй племена. Според него анти и склавини имат общ произход и говорят един и същ език. Имат еднакъв външен вид и начин на живот. Антите били източни съседи на дунавските склавини. Тъй като те предприемали много набези към Долен Дунав, ясно е, че центърът им е бил някъде към Днестър. Оттук те нападали Източната римска империя (Византия) и се връщали. През средата на VI в. антите били покорени от аварите. Когато обаче аварите се настаняват на запад в Панония, антите отхвърлили тяхната власт и се свързали с византийския император Маврикий. Поради това в 602 г. аварският хан пратил наказателна експедиция, която, изглежда, имала успех, тъй като оттогава не се говори вече никъде за антите. Като се вземат пред вид съобщенията на историците за тяхната многочисленост, не е допустимо да са били изтребени напълно от аварите. Според мнението на някои учени те са се придвижили на Балканския полуостров, гдето образували част от южните славяни. Според други те се оттеглили към северните области. Според Нидерле и някои руски етнографи те не се споменават вече, тъй като са представяли голям племенен съюз, който след сблъсквенията им с аварите се разпаднал на по-малки племена и те останали да населяват същата територия под своите собствени имена. Данни за антите вероятно няма и по други исто-

рически причини. От VII в. Дунав престава да бъде граница на Византия и положението зад тази река не представя вече жизнен интерес за нейните историци.

За името на антите има някои интересни обяснения. Едни го свързват със старото наименование на славяните «венди», или «венеди». Други го извеждат от корена вят, който влиза в състава на името на добре известното по-късно руско племе вятичи.

По въпроса, кои точно са били антите и какво е отношението им към източнославянските племена, и до ново време се изказват различни мнения. А. А. Шахматов, А. Л. Погодин, Б. Д. Греков и Б. А. Рибаков смятат, че антите са преки предци на всички източни славяни. Л. Нидерле и археологът А. А. Спицин ги смятат предшественици само на южните източнославянски племена, а П. Й. Шафарик, С. М. Соловьов и И. И. Срезневски — на най-южните от южните източнославянски племена, на угличите и тиверците. Според Н. Грушевски антите са преки предци на украинците. П. Н. Третяков изказва правилното мнение, че антите са преден отряд на източнославянските племена, тяхната югозападна част. Те по-рано от другите излизат от стадия на първобитнообщинния строй и възглавяват първото историческо обединение на част от източнославянските племена.

Извънредно ценни сведения за наименованията и разположението на източнославянските племена съдържа Киевската начална летопис «Повесть временных лет» от 1112 г., в която е представен етнографският състав на източните славяни от VIII до X в. В хрониката са изброени отделните племена и се определя географското им разположение: словени — на север в басейна на реките Волхов, Мста и Луга; кривичи — на юг от тях, по горното течение на Волга, Западна Двина и Днепър, едно от най-големите източнославянски племена; вятичи — на югоизток от кривичите, по горното течение на Дон и Ока; радимичи и дреговичи — на юг от кривичите и на запад от вятичите; северяни — в басейна на реките Десна и Сула; древляни — на юг от р. Припет; волиняни, бужани и лучани — на запад от древлянците; поляни — в района на среден Днепър, като в заселената от тях област бил основан Киев; белохърбати — в прикарпатските области; уличи — между Буг и Днестър; тиверци — между Днестър и Прут. Както изтъква съветският етнограф Н. И. Токарев, между посочените източнославянски племена някои представяли чист племенен

тип. Но имало и по-сложни и по-големи формации, образували се при разпадането на родово-племенния строй в хода на разселването на източните славяни. Някои от имената на отделните племена сочат връзки с южните и западните славяни, като например имената «поляни», «севери» или «северяни», «хървати», «дреговичи» и др. — етноними с широко разпространение у всички славяни.

След отделянето на източните славяни от останалите славяни като единна и самостоятелна група те развиват редица особености в своя език и култура, по които се обособяват от другите и които създават общността на източнославянските народи. Езиковите им особености засягат и фонетиката, и граматиката, и лексиката. От фонетичните особености най-характерни са следните: преходът на праславянските групи *tj* и *dj* в *ч* и *ж* — *свеча*, *рожать* и др.; пълногласните групи *оро*, *оло* и *ере* — *ворон*, *молоко*, *берег* и т. н.; вмятането на епентетично *л* след устните съгласни — *люблю*, *земля* и др.

*

Според изследването на съветските учени Рибаков, Токарев, Третяков и др. въз основа на писмени и археологически данни по среден Днепър през VI—VII в. образуват силен племенен съюз древните «руси», или «роси», които също се числят към източнославянските племена. Този руски племенен съюз послужил през IX—X в. като ядро за образуване на древноруската народност, която се оформя в резултат на трайното обединение на източнославянските племена вследствие на по-напредналото им обществено и икономическо развитие. Всички те влизат в нея с изключение може би на белите хървати, а и на някои порусени фински племена. Според старите летописи през XI в. изчезват почти всички по-ранщни племена. Вятичите се споменават за последен път през XII в. Отделните племена били обединени под властта на киевските князе в раннофеодалната държава Киевска Русия (Киевская Русь). В тая епоха съзнанието за общонародностно единство е много силно и се запазва и след разпадането на руската държава на отделни княжества. Завоеванието на варягите, отразено в легендата за повикването им в новгородската страна, и завземането на Киев през IX в. не довежда до значителни промени в развитието на източнославянските племена. То засяга предимно смяната на династията и проникването на нормани между знатните. Новата династия обаче попада под силното влияние на славянската култура и бърже се порусва.

Успоредно с формирането на старорускатa народност през тази епоха въз основа на родствените диалекти на отделните племена се създава и староруският език, в който се различавали местни диалектни особености. Развитието му, както и развитието на старорускатa култура вървят успоредно с укрепването на народността. Важна роля при този процес имат и установяването на феодалните отношения, обособяването на двете класи — на селяните и на феодалите, както и укрепването на държавата.

Общоруското народностно единство бива нарушено отначало от феодалното разпадане на Киевска Русия през XI—XII в., а след това от татаро-монголското нахлуване и завладяването на източните славяни от Златната орда през XIII—XIV в. Вследствие на политическия и икономическия упадък и поради разместването на населението, особено в южните степни и лесостепни области, връзките между населението в отделните части на държавата отслабват. Проявяват се и се развиват предпоставките за възникване на руската, украинската и белоруската народност, което става през XIV и XV в., като резултат на нови етнически връзки и при нови исторически условия. Опитите на някои учени, като например на А. А. Шахматов, да свържат тоя процес със старите племенни групировки, не се приема като конкретно обоснован. Още в Киевска Русия изчезнали старите племенни връзки, отделните племена се разместили, поради което мъчно може да се определи кои влизат в един или в друг от образувалите се впоследствие народи. Обособяването на русите, украинците и белорусите се извършва в пряка връзка със създаването на московско-руската и литовско-руската държава.

От XIV в. Московската държава почва да обединява княжествата в областите по Горна Волга и Ока, а после и земите по горното течение на Дон, по Десна и горното течение на Днепър, областите на Псков и Новгород, по Северна Двина, Беломорието, Вятската земя. Успоредно с политическото обединение се засилват икономическите и културните връзки между населението в тия области. Московският говор, в чиято основа се намира южноруският диалект, постепенно се налага над останалите местни говори. Политическото обединение, борбата с външните врагове, а също и културният подем допринасят да се развие общоруско национално самосъзнание.

Сходен процес на създаване на народността въз основа на областните групи се извършва и в западните руски области. От XIV в. те почват да се обединяват под властта на литов-

ските князе. Земите на белорусите попадат под властта на литовските и полските феодали. До XVI в. държавен и литературен език е руски (белоруски). Културната роля на белорусите намалява след 1569 г., когато бива сключена Люблинската уния и полското надмощие в Литва нараства. Господствуващите слоеве постепенно се полонизират, като белоруския си етнически облик запазват главно селяните.

В западноукраинските области полското влияние е още по-силно, особено след като попадат под властта на поляците и литовците. Но същевременно тия земи, открити за нахлуванията на татари, ногайци и турци, до голяма степен се развивали самостоятелно. Те били почти постоянно във военно положение поради заплахата от чужди нашествия, но никога успявали да утвърдят за по-продължително време мирни отношения със своите ложни съседи. По-обособеният исторически живот на тия области допринася да се развие тук украинската народност. Тя се формира около Киев и Переяслав, в Черниго-Северска, Волинска, Подолска и Галицка област, в Задкарпатската област и в Буковина. При Днепър се образува етническо ядро, към което се насочва и населението от другите краища. Тоя център придобива голямо значение в обществено-политическия и културния живот, в борбите на народа срещу чуждите нашественици за независимост. Вследствие на това земите по Среден Днепър получават име «Украйна», което по-късно става име на цялата територия на украинския народ.

При формирането на руси, украинци и белоруси вземат участие и някои неславянски елементи, които са най-незначителни при белорусите (с русите се смесват фини, с украинците — степни номадски народи).

Трите братски народа — руски, украински и белоруски, се развиват паралелно, като се намират в постоянна връзка помежду си. Политическите различия отслабват до известна степен културните им отношения, без да ги прекъснат. Покрай другите им особености отдавна буди интереса на изследвачите въпросът за тълкуването на техните имена. Особено етнонимът «русь» и «русские», който е твърде стар, се обяснява по различен начин. Днес от съветските учени се приема, че той е свързан с територията на Среден Днепър и с източнославянското племе «руси», или «роси», които обитават там, както и по-горе, през VI—VIII в. Не е съвсем ясно по произход наименованието «белоруси» и «Белая Русь», употребявано отначало от поляците и литовците. От XVII в. името се явява и в руски документи. Руският филолог-славист Е. Ф. Карски

го обяснява с преобладаващия бял цвят в облеклото и със светлите очи на белоруситe. Според украинския учен П. Драгоманов «Белая Русь» означава «свободна Русия», т. е., която не плаща данъци на татарите. Според Г. А. Илински, руски славист, името на белоруситe е във връзка със старата топонимия на басейна на р. Буг — Белосток, Беловеж, Бельск и др. Украйна отначало била именувана южната част на Московската държава — Курска, Черниговска, Харковска и Полтавска област. Другите области на днешна Украйна имали в миналото свои отделни названия: Волиния, Подолие, Галичина, Запорожие, Новорусия. Специално Черниговска, Полтавска и Харковска губернии били наричани «Малороссия» и «Малая Русь». Термините «Украйна», «украинци» добиват общонационално значение във връзка с развитието на националното движение на украинците през XIX в. и оформянето на тяхното национално самосъзнание.

Езиците на руси, украинци и белоруси получават при развитието си редица специфични особености — специфични звукове и звукосъчетания, различни граматични форми и синтактични конструкции, специфични думи и изрази. Въпреки това тези езици са твърде близки и източнославянските народи се разбират помежду си без затруднение.

*

Руската нация се консолидира в края на XVIII и в началото на XIX в. в процеса на развитието на капиталистическите отношения в руската държава. Русите са първият народ в света, който извършва социалистическа революция. Те са най-многочисленият всред славянските народи. Днес те са социалистическа нация, основно население на РСФСР с център Москва, столица на СССР. Голям брой руси живеят и в някои други съветски републики — в Украинската ССР, Белоруската ССР, Литовската ССР и др. Общо в СССР те наброяват 122 000 000 души (по преброяването от 1964 г.). Извън границите на СССР живеят около 1 150 000 души (по данни от 1963 г.)— в САЩ (около 1 милион), в различни европейски страни и др.

Руският език запазва основните характерни отлики на източнославянските езици. Русите използуват кирилската азбука.

Въпреки ярко проявяващото се национално единство на руския народ в него се обособяват някои интересни в етнографско отношение местни групи. Едни от тях са се образували

във връзка с разселването на руския народ или с по-късните му предвижвания, а други са резултат на смесване или на асимилиране на отделни етнически формации, руски по език.

В областите, които населяват първоначално, русите се делят въз основа на някои особености на диалекта на северни руси и южни руси. Северните руски говори са «окающи», имат твърдо, взривно *г*, а южните руски говори са «акающи» и имат меко, фрикативно *г*, което ги сближава с украинските говори. Между северните и южните руси има и някои различия по отношение на културните им особености. Освен това всред северните руси се развиват по-малко областни групи: южните руси, главно поради исторически причини, са много по-пъстри по произход. През епохата на татарското владичество (XIII—XIV в.) населението на обитаваните от тях области или било отведено в плен, или избягало на север. Запазило се отчасти само в гористите места. След разгромяването на татарите, когато руската държава се разширява на юг, степните краища пак почват да се заселват предимно с население от северните области. Вследствие на това у южните руси има повече малки местни говори, отколкото у северните руси.

По краищата на началната руска територия и в областите на по-късната колонизация се образуват обособени етнически групи на руското население, като например п о м о р и т е (на брегoвете на Бяло и Баренцово море), з а д в о л ж к и т е с т а р о о б р я д ц и и к а з а ч е с т в о т о (донско, уралско, гребенски казаци, задбайкалски казаци и др.), които имат извънредно своеобразни културно-битови особености. В най-ново време се формира и руското население на Сибир. Русите заемат Сибир от XVI в. насетне. Руското население на Сибир не е единно, общосибирските черти в езика и бита им са твърде малко. Има много местни различия поради неоднородността на населението, различното време на неговото заселване, влиянието на местното население, с което влизат във връзка преселниците.

Обособени и затворени регионални групи образуват русите, попаднали на север, като руските селяни в Якутия, повлияни от якутския език и бит, и др. Старото руско население на североизточните области се нарича «местные русские».

Напоследък и най-изолираните групи руско население имат ясно съзнание за националното руско единство и се сливат в основната маса на руския народ.

*

Украинците се явяват като отделна етническа общност от XIV—XV в. Поради тежкия феодален гнет на шляхтишка Полша те започват в 1648 г. освободителна борба срещу нея. Изразявайки желанието на украинския народ да се обедини с руската държава, украинската рада в 1654 г. взема решение да се съедини Украйна с Русия, което има голямо прогресивно значение за икономическото, политическото и културното развитие на русите и украинците. От тази епоха в продължение на два века до края на XVIII в. по-голямата част от украинските земи постепенно се присъединяват към Русия. От втората половина на XVIII в. и първата половина на XIX в. в Украйна започват да се развиват капиталистически отношения, което допринася за ускоряване на процеса за превръщане на украинската народност в буржоазна нация. Този процес свършва през втората половина на XIX в. През целия XIX в. вред украинците се развива голямо обществено и революционно движение за национална и социална свобода и равноправие във връзка с прогресивните обществени движения у русите. След победата на Великата Октомврийска социалистическа революция се създава Украинската ССР. Част от украинските земи обаче остават вън от нейните граници в Полша и Чехословакия. По време на Отечествената война от 1941—1945 г. Украйна става арена на ожесточени сражения срещу хитлерофашистките окупатори. Съветската армия я освобождава през октомври 1944 г. Още през 1939 г. били върнати част от украинските земи, които са били в Полша, а през 1945 г. вследствие на договор с Чехословакия в обсега на УССР била включена и Задкарпатска Украйна, с което завършва пълното обединение на областите, населявани с украинци.

Днес украинците са социалистическа нация, основно население на УССР с главен административен и културен център Киев. Те живеят още в Белоруската ССР, в РСФСР, в Северен Кавказ, в Сибир, в Полша и другаде. В СССР наброяват 40 000 000 (по данни от 1964 г.).

Украинският език се отличава от останалите източнославянски и славянски езици с някои важни фонетични и морфологични особености, като например фрикативно *г*, редица прегласи във вокализма, особен начин на образуване на бъдеще време със синтетични форми, които се употребяват покрай общите за източнославянските езици, и др. Използуват кирил-

ската азбука. Народният им бит се отличава с много специфични черти.

В сравнение с русите украинците са значително по-еднородни. Това се дължи отчасти на обстоятелството, че територията, която населяват, е по-ограничена, а и те са по-малобройни. Все пак поради различия в историческото развитие и в географските условия се създават и известни различия преди всичко в културата и бита на населението в западните и източните части на страната. В Западна Украйна, някога Галиция и Буковина, украинците се намират под силно полско влияние, но все пак запазват в основата си своята руска национална култура. В научната литература биват наричани понякога и «р у с и н и», или «р у т е н и». По-специфичен културен облик има украинското население на П о д к а р п а т с к а (З а д к а р п а т с к а) Р у с и я. Тъй като в миналото тя е била дълго време под властта на Унгария, известна част от украинското население тук се е маджаризирало. Преобладаващият дял обаче са запазили националността си и родния си език. Най-много самобитни черти са развили украинците, които живеят в Карпатите — г у ц у л и, б о й к и и л е м к и. Гуцулите обитават от двете страни на гребена на Карпатите в Коломийския и Косовския район, Станиславска област (бивша Галиция), в Раховския район на Задкарпатската област и в крайграничните райони на Черновицката област (Буковина). Те имат много своеобразни черти в своя бит и култура, поради което би могло да се предполага, че са били някакво по-особено племе. Произходът на името им не е ясен. Бойките се намират на запад от гуцулите и живеят в планините на Сгрийския и Самборския район. Името им произхожда от това, че си служат с думата «бой» вместо «толкo» и има малко присмехулен характер. Лемките са още по на запад, в Бескидите. Името им също е присмехулен прякор от употребата на «лем» вместо «только». След установяването на новите граници с Полша част от лемките се заселват в равнинните райони на източната част на Украйна. И трите планински украински групи запазват в своя бит и народна култура много старинни самобитни особености. Самостоятелна украинска група, по-нова по произход, са к у б а н с к и т е к а з а ц и. Тяхна основна съставна част са з а п о р о ж к и т е к а з а ц и, заселени по долното течение на Кубан в края на XVIII в. (1792 г.), след като Екатерина II унищожава Запорожката Сеч. В по-ново време на Кубан пристигат и доста руси. Вследствие на това населението на Кубанските области днес е смесено по състав. През XIX и в на-

чалото на XX в. украинци се преселват в Сибир, Казахстан и в Далечния Изток. Но те не се развиват като някакъв по-особен културен тип.

*

Третият клон на източните славяни, белорусите, и областите, които населяват те, в края на XVIII в. след подялбата на Полша били присъединени към Русия. В края на Първата световна война след Октомврийската революция била образувана Белоруска ССР, като западните белоруски области били включени в територията на Полша до 1939 г., когато били присъединени към БССР. През Втората световна война белорусите биват окупирани от фашистка Германия, срещу която развиват най-активна въоръжена партизанска борба. Освободени са от Съветската армия през 1944 г.

Днес белорусите са социалистическа нация, основно население на Белоруската ССР, с главен административен и културен център Минск. В СССР наброяват 8 500 000 души (по преброяване от 1964 г.).

Белорусите говорят на белоруски език, близък по граматически строеж и речников състав до руски и украински език. Отличава се от тях по някои фонетични и морфологични особености, като например т. нар. дзекане и цекане — изговор на «*д*» и «*т*» пред «*е*» и «*и*» като «*дз*» и «*ц*» (*дзеци* — рус. *дети*), наличие на консонантно «*у*» (*воўк* — рус. *волк*). Тъй като белорусите населяват в компактна маса заетата от тях територия, характерно е тяхното етническо единство. Има два основни диалекта — югозападен и североизточен. Пишат на кирилица. Народният бит и култура на белорусите се отличават със значителна еднородност. В пограничните области се чувствува известно влияние от съседните народи: на изток — руско, на юг — украинско, а на запад — от поляците и литовците.

ЗАПАДНИ СЛАВЯНИ

Западният дял на славянските народи според историческите изследвания е онзи дял, който най-рано се разселва от общата славянска прародина. Движението му на запад се намира в най-пряка зависимост от преселението на германските племена през II—IV в. от н. е.

В началото на новата ера край долното течение на Висла

и западно от нея обитавали няколко източногермански племена. При устието на р. Висла се намирало голямото германско племе г о т и, преселило се тук от първичните си поселища в Южна Скандинавия. Негови съседи на запад били г е п и д и т е и х е р у л и т е. По долното течение на Одер били р ю г и т е, в Судетите — в а н д а л и т е, по реките Варта и Нотец — б у р г у н д и т е, в Мекленбург — в а р и н и т е, а в Силезия, в околността на по-сетнешния гр. Вроцлав — с и л и н г и т е. Първи се изселват от тия си поселища готите, като се отправят на югоизток през славянските области към северното крайбрежие на Черно море. Те се настаняват в Дакия и при р. Днепър като з а п а д н и и и з т о ч н и г о т и (в е с т г о т и и о с т г о т и) и основават голямо политическо обединение. Оттам те предприемали нападения срещу Източната Римска империя на Балканския полуостров. В 375 г. обаче те били победени от хуните и принудени да напуснат тия си земи. През Дакия и Балканския полуостров се изселват на запад. Преселението на готите дава тласък за раздвижване и на останалите източни германски народи. В течение на III и на IV в. всички те напускат заеманите от тях области, като се насочват главно към земите по Среден Дунав и при Карпатите. Гепидите се заселват в Седмиградско и в Среднодунавската равнина, херулите — на Среден Дунав и край Черно море, рюгите се придвижват към Дунав, Балканския полуостров и Италия, вандалите — в Панония, силингите — към Среден Дунав. Всички впоследствие се изселват на запад в Южна Европа, гдето и изчезват. Движението на източногерманските племена повлиява и върху останалите германски племена, които също се отправят към юг и към запад.

Интересен и важен въпрос в славянската етнографска наука е: какво е предизвикало раздвижването на германските народи? В старите исторически вести се сочи като причина за това натискът на северните народи. С голяма вероятност може да се приеме, че това са именно славяните, които по това време навярно значително са увеличили своя брой и са търсели нови поселища. Опразването на прибалтийските земи от готите и на част от заселената с германски племена Средна Европа дава възможност тук да се придвижат славяните, които според историческите източници от VI в. на запад стигат до р. Елба. След това те се прехвърлят на левия бряг на р. Елба и достигат басейна на р. Везер. Тук славяните влизат в най-тесен допир с германците, които им оказват силен отпор. В резултат на това, а и за да ограничи вноса на франкско оръжие вред славяните, императорът на франките Карл установява граница

между германци и славяни, която се състои от две части: Сорбска граница (limes sorabicus) и Саксонска граница (limes Saxoniae).

Сорбската граница (от 805 г.), която дели лужишките сърби от франките, върви от вливането на р. Енце в Дунав при Лорх, оттам минава край Нюренберг, Бамберг през Франкската гора, до Ерфурт, към р. Сала до р. Елба, близо при Магдебург, след което прави голям завой на запад и стига до Бардовик на р. Елба. Саксонската граница (от 808 г.) дели ободритите от саксите. Тя почва от р. Елба и върви по р. Делвенава до изворите на р. Билена; след това минава по р. Травна до устието на р. Свентина в Килския залив. И двете граници са били митнически, а не етнически, тъй като и на запад от тях има проникнали славяни, които достигат в разпространението си до Хамбург, наречен в някои от историческите паметници «град на славяните» (civitas Sclavorum). Те са важни, тъй като свидетелствуват докъде славяните са стигали през тази епоха в компактна маса.

В процеса на своето разпространение и на историческото си развитие западните славяни се обособяват в четири племенни групи, а именно: прибалтийска, лужишко-сръбска, полска и чехословашка. Настанена в своята територия, всяка от тях поема свой исторически път на развитие.

*

Територията, която заема прибалтийската племенна група, се намира в следните граници: на север — Балтийско море, на изток — долното течение на р. Висла, на запад — Саксонската граница и Сорбската граница до Магдебург, на юг — приблизително линията, която свързва Магдебург, областта на дн. Берлин, Франкфурт на Одер, р. Варта и притока ѝ Нотец. Прибалтийските славяни са били навярно многобройни, тъй като са заемали една твърде обширна област. Те се делели на много малки племена, които често враждували помежду си, но се обединили в три племенни съюза — ободрити, заемащи най-западната част от населяваната от тая група територия, велети, или лютичи — в средата, и поморяни — на изток. Тия племенни съюзи нямат постоянни граници помежду си, тъй като някои от граничните племена се споменават в различно време ту в състава на един, ту в състава на друг от трите племенни съюза.

Ободритският племенен съюз съществува от края на VIII в. като обединение на племена под властта на един княз. Впоследствие съюзът се разпада, но в средата на XI в. бил наново образуван от княз Готшалк.

Племената, които влизат в състава му, са следните: ободрити — от залива на Любек до долното течение на р. Варна, като на юг стигат зад р. Елда. Името им има неясен произход. Според едни то е патронимично — означава потомци на Ободър, според други тълкувания е топонимично и означава, че са дошли откъм р. Одер. Част от ободритите били наричани реречи, което се извежда от славянската дума «rarog» — сокол, ястреб. На изток от ободритите на р. Варна се намират варните, а на запад вагрите в по-сетнешната област Холщайн и на остров Фемарн. Към ободритския съюз спада и по-голямото племе полабяни, южно от ободритите, в областта по течението на р. Елба, от която носи и името си, до гр. Хамбург. Към него принадлежат и някои по-малки племена — смолинците при устието на р. Елда, бетенците и линяните. Няма точни вести дали към ободритския или към лютишкия племенен съюз принадлежи голямото племе древяни, установено на левия бряг на р. Елба до линията Хамбург — Целе — Хелмщед — Магдебург.

Велетите (велтите) се споменават още от Птолемей през II в. от н. е. като οὐέλται с местоположение, източно от р. Висла. От XI в. за тях изобилствуват исторически сведения. Едни изследвачи извеждат името им от корена *вел-*, който се намира в славянската дума велик, а други смятат, че им е дадено от чужденците. Освен велети били наричани и вилци, което пък се свързва със старославянското *vlъkъ* (полски *wilk*), а също и лютичи, според Нидерле потомци на Лют от старославянски *ljutъ* (според някои изследвачи табуизирано име на вълка). В историческите паметници велетите се посочвали като най-храброто и най-войнственото славянско племе. Името им прониква и в скандинавските предания, дори и в британски исторически произведения.

Велетският племенен съюз се състоял от четири главни племена — хижини, чрезпеняни, доленци и ратари. От тях първо място заемали ратарите, наричани още ретрани около град Радигост, наречен по-късно Ретра, голям политически и културен център на велетите. Съседи на ратарите са доленците, или доленчани, между Доленското езеро и р. Укра. Чрезпеняните, както е явно от името им, се намирали зад р. Пена. Между чрезпеня-

ните, ободритите и варните на морето били хижините, или кичини, чието име се свързва със славянската дума *chyzь* (рибарска хижа). Освен тия племена към лютичите принадлежат или се намират близо до тях моричаните — между Морицкото и Доленското езеро, стодорани, или хаволани, на р. Хавола при Бранденбург и Потсдам, лисици на Елба, спревани — по средното течение на р. Спрева, украни — по р. Укра, и др. Особено известни през XI в. били руяните, или ругяни, наричани покъсно рани, на остров Руяна, или Рана (Рюген), с главен град с голямо светилище на Свентовит Аркона, известни според Адам Бременски като «най-силно племе от славяните» (gens fortissima Sclavorum).

Поморяните образуват преходна група между ободритите и велетите, от една страна, и полската племенна група, от друга. Името си са получили от местоположението си край морето. От полската племенна група на юг ги делят реките Варта и Нотец и голям вековен лес. На запад граница на поморяните е Одер, но след разпадането на съюза на велетите те завладяват и част от лявото крайбрежие на Одер. На изток граница е долна Висла, по която обаче поляците проникват почти до морето. В историческите паметници няма съобщения за отделни племена от поморяните. Главен техен град бил Щетин (Шчецин), недостъпна крепост, според немския хронист Херборд «най-стар и най-знатен град в земята на помераните, майка на градовете» (civitas antiquissima et nobilissima in terra Pomeranorum, materque civitatum). Освен това известни са поморянските градове Волин, Камйен, Узнойм Колобжег и др.

Цялото историческо развитие на прибалтийските славяни се характеризира с остри и вековни (почти от епохата на Карл Велики до XII в.) борби срещу немската феодална агресия, която се разгаря с особена сила през X в. В борба срещу нея именно се създават поменатите по-горе раннофеодални формации на прибалтийските славяни. Вследствие на непрекъснатия натиск на по-силната немска феодална държава и вътрешните междуплеменни противоречия в края на XII в. въпреки упоритата си съпротива прибалтийските славяни били покорени. Лютичите били изтребени напълно, на техните земи и на земите на ободритите били създадени немските княжества Мекленбург и Бранденбург. Все пак остатъци от древяните се запазват до края на XVIII в. по левия бряг на Елба в околността на Люнебург. Запазва се старото тяхно име Drawàina (Drawehn),

а има доста данни и за техния език, известен в науката като полабски. Последният човек, който знаел молитвата «Отче наш» на този език, живял до 1798 г. Що се касае до поморяните, в края на X в. територията им влиза в състава на полската държава. В началото на XIV в. немският тевтонски орден завладява част от нея. Впоследствие поморяните общо били подложени на силна немска феодална агресия, свързана с масово унищожение и асимилация. Остатъци от тях се запазват до най-ново време на запад от делтата на Висла — кашубите, които наброяват около 150 000 души, и словинците, около 300 души, които живеят при езерото Леба.

Доколкото има свидетелства за езика на прибалтийските славяни, характерно за него е запазването на носовките, а и някои други фонетични особености. Що се отнася до езика на поморяните, тъй като днешните им остатъци (кашубите и словинците) отдавна са свързани политически с поляците, полските езиковеди смятат и езика, на който те говорят, като диалект на полския език.

Една от основните причини за покоряването на славяните от прибалтийската племенна група от немската феодална държава и тяхната германизация трябва да се търси в общественото им устройство. Те не успяват да обединят своевременно отделните, често враждуващи помежду си племена в единна политическа формация, способна да окаже отпор на организираната германска държава.

*

Лужишкосръбската племенна група заема територия, южно от велетския и ободритския съюз от прибалтийската племенна група. Самите лужишки сърби имат в научната литература няколко наименования — сорби, сърби, лужишки сърби и старото наименование, с което ги наричат немците — венди. Лужишките сърби заемат областите по течението на р. Елба и притоците ѝ Сала и Мулда и по течението на р. Спрева. На юг опират до чешките планини, източна граница на тяхната територия образуват р. Гвизда и р. Бобра до вливането ѝ в р. Одер, както и Одер до Франкфурт. Северната граница почва от Франкфурт на Одер и през Кьопеник продължава до вливането на р. Сала в Елба. На запад стигат до басейна на Вера и Фулда и до Горни Дунав.

Всред всички западни славяни лужишките сърби в най-малка степен успяват да се обединят политически. През 806 г.

княз Милидух успява да наложи властта си над останалите князе и отделните племена, но без някакви по-трайни резултати. Главно племе били с ъ р б и т е, наричани в старите паметници surbi, siurbi, sorabi, които били на р. Мулда. Освен тях имало още много по-малки или по-големи племена. По долното течение на р. Мулда между Елба и Сала били ж и р м у н т и т е, до тях племената к о л е д и ч и и ж и т и ч и. По на юг били н е л е т и ч и т е и н у д и ч и т е, между реките Мулда и Елстер н и ж и ц и т е, а между Средна Сала и Мулда х у д и ч и т е. На изток от Мулда се намира голямото племе д а л е м и н ц и, наричани още г л о м а ч и, а от двете страни на Елба н и ж а н и т е. В областта между реките Елба и Бобра обитавали две големи племена: л у ж и ч а н и на север и м и л ч а н и южно от тях.

През периода от VIII до XI в. лужишките сърби водят тежки и упорити борби с напиращите от запад франки и сакси, които едновременно с въвеждането на християнството успяват да им наложат и политическото си надмощие. Оттогава в продължение на повече от 900 г. лужишките сърби са подложени на силна германизация, съчетана с колонизация в тяхната територия. През XIII в. племенното деление на лужишките сърби изчезва, като се образуват две области — Горна Лужица и Долна Лужица. По-късно (XIV в.) лужишките сърби попадат под властта на чехите, което оказва положително влияние върху културното им развитие. Вследствие на усилващата се немска колонизация по границите на Чехия лужишките сърби образуват славянски остров, обкръжен от всички страни с немско население. С решение на Виенския конгрес от 1814—1815 г. територията на лужишките сърби била разделена между Прусия и Саксония. Долна Лужица била изолирана от Горна Лужица. Настанало пълно отделяне на двете области. През XIX в. вред лужишките сърби започва движение за национално възраждане, което се изразява и в борба за създаване на национална литература и език. Националноосвободителното движение на лужичаните се усилва много през Първата световна война и след нея. По време на фашистката диктатура в Германия вред лужишките сърби била предприета силна и жестока германизация. Забранено било да се говори на лужишки език дори и в тесен семеен кръг. Подготвяло се насилствено преселение на лужишките сърби в западните провинции Елзас и Лотарингия. След разгромяването на хитлеристка Германия през Втората световна война лужишките сърби получават национални и политически права, установени от конституци-

ята на Германската демократична република и от специални закони.

Днес лужишките сърби населяват в повече или по-малко компактна маса югоизточната част на ГДР. Наброяват около 100 000 души. Територията, заета от тях, почти съвпада с историческите области Горна Лужица и Долна Лужица, първата с административен и културен център Будишин, втората с културен център Хотебуз. В същите области наред с лужишко-сръбското население живеят и много немци.

По езиков признак лужишките сърби са се обособили в две групи: горнолужичани и долнолужичани. Езикът им, който принадлежи към западнославянските езици и представя преход между стария полабски език и чешкия, също се е консолидирал в два езика: горнолужишки и долнолужишки. В морфологията те са съхранили много архаични черти, като двойнствено число при имената и глаголите, аорист и имперфект. Долнолужишкият език има влияние от полския език, а горнолужишкият — от чешкия (например в ударението в долнолужишки е на предпоследната сричка, а в горнолужишки — на първата). В езика на лужишките сърби има и много германизми, нахлули в резултат на немската колонизация. Лужичаните изобщо са двуезични. Всички говорят и на немски език. Пишат на латиница.

Важен въпрос в славянската етнография е на какво се дължи разделянето на единните по произход лужишки сърби в две етнични групи — горнолужичани и долнолужичани. Основна причина за това е, както бе посочено по-горе, различното им политическо и историческо развитие през вековете и различните културни влияния, които търпят. Това допринася за засилване на някои особености главно в езика. В народния им бит обаче няма някакво съществено отражение.

*

Най-многочислената племенна група между западните славяни е полската племенна група. Племената, които я съставят, са се разместили най-малко от първоначалните славянски поселища и населяват значителна част от територията на славянската прародина. Границите на полската племенна група са следните: на запад — р. Одер с притоците й р. Гвизда и р. Бобра; на север опират до поморяните, като границата помежду им е естествена — р. Нотец и р. Варта до вливането й в Одер и големите вековни лесове в тия области; на изток — р. Западен

Буг и р. Сан и областите на Бялисток (Белосток) и Сувалки, на юг — планините, които ги делят от чехи и словаци.

В историческите източници от IX—XI в. са отбелязани редица по-големи или по-малки полски племена. В равнината от двата бряга на р. Варта около езерото Гопла, между р. Нотец и Средни Одер били разположени поляните, по горното течение на р. Висла вислянитe, по Средна Висла мазовянитe, между Висла и р. Нотец — куявитe. Група по-малки племена се намират по течението на р. Одер: дедошани — между реките Бобра и Одер; бобжани — по горното течение на Бобра; слензяни — по левия бряг на Одер; ополяни — по Одер при гр. Ополе и др. В летописите се споменават и някои стари полски градове — Краков, Познан, Сандомйеж и др.

Няма точни исторически сведения как се е извършило обединението на отделните полски племена. Без съмнение то е било бавен вътрешен процес, който е вървял успоредно със създаването на полската държава. На самата територия на Полша през V—VI в. е имало упадък на стопанския живот, резултат на преселенията на отделните племена и етнически групи в предходните векове. От VII в. нататък започва подем на икономическия живот и се създават условия за развитие на феодални отношения.

С развитието на раннофеодалното общество на полските земи възникват редица племенни княжества. Борбата между тях довежда до създаване под властта на най-силните няколко държавни обединения, които стават основа за формиране на полската държава. В старинни полски народни предания се разказва за князете Лех и Попел, които били нейни основатели. Обединения на племенни княжества става в разни части на Полша. Най-силна държавна организация обаче създават поляните, чието име се е наложило като народностно име на всички сродни племена. Те основават великополската държава. Техният княз Мешко I (960—992 г.) от династията на Пястите обединява под властта си всички полски области, включително и Западното Поморие, Силезия и голяма част от Мала Полша. В 966 г. Мешко I въвежда в държавата християнството и сам се покръства. Син му Болеслав I Храбри (992—1025 г.) разширява границите на полската държава.

През епохата, когато възниква и се развива полската държава, а именно през X—XI в., се формира и полската народност. В основата ѝ се намират племената поляни, слензяни, висляни, мазовяни. За обединението на отделните племена в полска

народност спомага особено много създаването на силната държавна организация от поляните.

Ранната история на Полша се характеризира със засилване на икономическата и политическата мощ на духовните и светските феодали, което причинява раздробяване на полските земи, и с постоянни борби срещу германската експанзия, изразяваща се чрез войни и колонизация, особено силна в края на XIII и в началото на XIV в. След обединяването на полските земи в началото на XIV в. и сключване на лична уния между Полша и Литва за борба срещу германската феодална агресия през юли 1410 г. германският тевтонски орден бива разгромен при Грунвалд, с което за дълъг период спира немската агресия на изток. Западната граница на Полша се установява на р. Одер. Този период се характеризира и с подем на полската култура. Още през 1364 г. се открива университетът в Краков, а през XV и XVI в. полската литература достига голям разцвет. В първата половина на XVI в. Полша става съсловна монархия, като властта на краля бива ограничена от съсловно териториално представителство. В 1569 г. се сключва нова уния между Полша и Литва, запазили вътрешната си автономия, и се създава полската република Жеч Посполита — многонационална държава, в която влизат поляци, литовци, белоруси, руси и украинци. Като резултат от многобройните войни, които били водени срещу шведи, турци и др., в Жеч Посполита почва икономически и културен упадък. Вследствие на вътрешните раздори и неправилната политика на феодалната аристокрация полската държава бива три пъти поделяна между Прусия, Австрия и Русия в края на XVIII в. (1772, 1791 и 1794 г.). През тая епоха в Полша настъпва и разложение на феодалните обществено-икономически отношения и възникване на буржоазни. Въз основа на развитието на последните протича процесът на образуване на полската нация през XVII—XVIII в. След Виенския конгрес през 1814—1815 г. става ново преразделяне на полските земи между Русия, Прусия и Австрия, при което се образува полско кралство, наречено Конгресувка. Целият XIX в. се характеризира в живота на Полша с героични борби за национално освобождение и за самостоятелен културен живот, изразили се в няколко въстания. През втората половина на XIX в., когато бива отменено и крепостното право, в Полша бързо се развиват капиталистическите отношения. По същото време и значителен брой поляци емигрират в чужбина. Но въпреки тежкия чужд политически гнет полският народ твори културни ценности, които му отреждат важно място сред

останалите европейски народи. Вследствие на този революционен и културен подем опитът на Прусия за насилствена германизация на някои от заетите полски области, като например Познанско и Силезия, среща големи трудности и претърпява неуспех.

В резултат на поражението на Германия и Австро-Унгария в Първата световна война се образува независима полска държава (1918 г.). По мирния договор обаче Германия задържала голяма част от полските земи, заети по-рано от Прусия. Полша получила достъп до морето само чрез т. нар. «полски коридор». Вън от Полша остават значителен брой поляци. Буржоазна Полша е промишлено-земеделска многонационална държава. Освен поляци в нея живеят украинци, белоруси, литовци и значителен брой евреи. През 1939 г. полските земи биват окупирани след военна агресия от хитлерсфашистка Германия. Западните земи били направо присъединени към последната, а от останалите било образувано генерал-губернаторство. По същото време Западна Украйна е включена в границите на СССР, а заетите по-рано от Полша литовски земи върнати още тогава на Литва. През време на Втората световна война и окупацията от фашистка Германия (1939—1945 г.) поляците биват подложени на систематическо изтребление. Но същевременно полските патриоти водят героични борби срещу окупаторите. Победите на Съветската армия над фашистка Германия донасят през 1945 г. освобождението на поляците; на Полша били върнати старите полски земи — Силезия и крайбрежието на Балтийско море. Западната граница се установява по р. Одер и р. Ниса до чехословашката граница.

Поляците днес са социалистическа нация, най-многочислени от западните славяни — основно население на Полската народна република, със столица Варшава. Те наброяват 30 484 600 души (през 1962 г.). В социалистическа Полша има около половин милион от различни национални малцинства. Извън границите на Полша поляци живеят в САЩ (около 3 милиона души), в СССР (малко над 1 милион), във Франция, Канада, Великобритания, Аржентина, Бразилия, Чехословакия, Белгия и др. Съвременна Полша вследствие на значителните разместванията на населението след Втората световна война има почти еднороден национален състав. Освен поляците има украинци (около 180 000 души), а също и известен брой руси, белоруси, литовци, словаци, немци, чехи и др.

Полският език принадлежи към групата на западнославянските езици. Характерни негови особености са носовите гласни ą, ę,

постоянно ударение на предпоследната сричка от края на думата и др. Както останалите западни славяни, и поляците пишат на латиница. Вярващите поляци са католици.

*

Чехословашката племенна група е клон от западните славяни, който заема югозападната част на славянската прародина. Оттук те са се придвижили първо на запад към р. Одер, а после минали на юг към поречието на р. Морава. Земите, които те заемат, в началото на новата ера са били обитавани от келтските племена боии, котини, осии бури, а по-късно от германските племена маркомани и квади и от сарматското племе язиги. В първия век населението на тия земи е влязло в пряк контакт с Рим. В територията на съвременна Словакия бил построен римски вал (limes romanus), който защищавал северните граници на Римската империя от нахлуването на германските племена.

Няма точни исторически данни кога племената от чехословашката племенна група са се преселили в тия земи. Археологическите изследвания и писмените вести свидетелствуват, че този процес се е извършил още през първите векове на новата ера. Някои смятат, че заселването е станало на няколко етапа. Като идват в тия краища, една част от племената заемат на запад т. нар. чешки четириъгълник, включен между Судетите и Рудните планини на север и Чешкия лес на запад, т. е. старата Бохемия. На юг славянските племена стигнали до р. Дунав, която отчасти преминали. Редица малки племена се настанили в областта на р. Морава. Други племена се разпростреле на изток под Северните Карпати и заели сетнешна Северозападна Унгария.

Както останалите славяни, така и славяните от чехословашката племенна група били раздробени на много племена начело с племенни князе, които често враждували помежду си. В първите векове от новата ера всред тия западнославянски племена започва процесът на разпадане на родовообщинния строй. Успоредно с развитието на производителните сили се проявява имуществена и социална диференциация. Създават се условия за възникване на по-големи племенни обединения, на формации, които предхождат държавата. Във втората половина на VI в. тия племена попаднали под властта на аварите. В борба срещу тях начело с вожда Само се създава първият

известен в историята съюз на западнославянски племена — държавата на Само (623—658 г.) с доста обширни граници, която обаче не просъществувала дълго. Славяните от чехословашката племенна група преминали непосредствено от родообщинни отношения към феодални. С това се ускорява пътят към създаване на държавни обединения.

В началото на IX в. моравският княз Моймир I основава следващата по време държава на западните славяни в областта Моравия. Малките племена, настанени по р. Морава, били известни още отначало с общо име м о р а в ц и, в латинските исторически източници marahenses, margi, maravi. Княз Моймир образува В е л и к о м о р а в с к а т а д ъ р ж а в а. През епохата на най-голямата си мощ тя включва земите на моравските, словашките и чешките племена, на лужишките сърби, част от територията на Полша и Панония. Център на държавата е бил може би Велеград в Моравия, за който има исторически данни от IX в. При Моймир I в Моравия се разпространило и християнството. Великоморавската държава достига голям разцвет при княз Ростислав (846—870 г.). За да утвърди независимостта на Великоморавия срещу агресивните стремежи на франкските феодали, които използували разпространяването на християнството за целите на германизацията, той се съюзява с Византия и придобива църковна самостоятелност. От Византия идват тук Кирил и Методий, създателите на славянската писменост. Методий бива избран за архиепоскоп. Дейността на Кирил и Методий има огромна роля в културното развитие на населението на Великоморавия. След смъртта на Методий обаче неговите последователи и ученици били изгонени от княз Светоплук, попаднал под влиянието на немското духовенство. В началото на X в. Великоморавия се разпада под напора на унгарците, които заемат източните ѝ области.

В Моравия през IX в. се развива моравската народност. През X в. на територията на Чехия след обединяването на чешките племена възниква старочешката народност. Моравската народност, особено в западната част, през време на феодалния период се сляла със старочешката народност, в резултат на което постепенно се създава новата чешка народност. Останалата част на моравската народност на изток от Малките и Белите Карпати и в границите на Унгария се развива в словашка народност.

Победата на немската католическа църква над източноправославната гръко-славянска във Великоморавия има важни последици за всички западни славяни. Те попаднали под влия-

ние на римокатолическата култура, като техен писмен език станал латинският език. В резултат на това те се откъсват постепенно от източните и южните славяни, които създават по това време славянска писменост на славянска азбука.

Обединението на чешките племена ставало по-бавно, отколкото на племената, настанени в Моравия и Словакия. Според хрониката на Козма Пражки до началото на X в. съществуват цяла редица чешки племена: ч е х и, едно от най-силните от тях, населяващо централните области на чешките земи по средното течение на р. Вълтава; л у ч а н и — по средното течение на р. Охжа; з л и ч а н и — по средното течение на р. Елба до Орлицките планини и гр. Литомишъл; с е д л и ч а н и — при гр. Седлец и Карлови вари; л и т о м е р ж и ц и — при устието на р. Охжа; д е ч а н и — на р. Елба при Дечин; п ш о в а н и — до гр. Мелник, някога наричан Пшов; д у д л е б и — югоизточно от чехите; ч е ш к и х ъ р в а т и — под планините Кърконоши. През X в. чешкият княжески род на Пшемислите обединява всички племена и им налага името на чехите като общо народностно име. Столицата им Прага е известна още през X в. по сведения на арабския пътешественик Ибрахим ибн Якуб. Вследствие на благоприятното икономическо развитие на страната чешката държава става през XIII в. една от най-силните в Европа. Разцветът на икономическия живот и на стоково-паричните отношения е благоприятно условие да се създадат много заможни и добре устроени градове. Етническата общност на чешките земи обаче през тая епоха била нарушена от немската колонизация, поощрявана от чешките крале, феодали и католическото духовенство, които я използували по различен начин за увеличаване на своите доходи. Усилва се и феодалната експлоатация. През XIV в. Чехия става център на Свещената римска империя. По време на Карл IV настъпва голям културен подем (в 1348 г. бил основан в Прага първият университет в Централна Европа). Същевременно започва реакция срещу немската колонизация, заострят се социалните противоречия. Повдига се мощно народно движение срещу усилилия се немско-католически и феодален гнет. Под водачеството на Ян Хус (1369—1415 г.) се създава най-силното социално движение през средните векове — хуситството. Революционната борба на хуситите допринася да укрепне националното самосъзнание на чехите и да се развие националната им култура. Шестнадесетият век е период на всестранен подем на Чехия, в която широко се разпространява протестантството. В резултат на стремежа на австрийските владетели Хабсбургите да го изко-

ренят започва Тридесетгодишната война. В завладяната от тях Чехия настъпва най-жестока католическа реакция, започва насилствено германизиране на чешките области. Главна цел на Хабсбургите особено през XVIII в. е била да създадат централизирана държава, като се унищожат политическите и етническите особености на земите, които влизат в нейния състав. Краят на XVIII и началото на XIX в. е период на установяване на капиталистически отношения в Чехия, успоредно с което започва и борбата за национално самоопределение, която довежда до консолидация на чешката нация. Националното движение се свързва с борба за роден език и култура. Обществените и революционни движения в Австрия и Унгария през XIX в., както и премахването на крепостното право допринасят в чешките земи да настъпи икономически подем и в края на XIX и началото на XX в. да се разгърне широка борба за национална автономия.

След разпадането на Великоморавската държава словашките племена попадат в 1029 г. след продължителните борби под властта на унгарците, които под влияние на местното славянско население в началото на X в. преминават към уседнал живот и почват да се занимават със земеделие. Унгарското завоевание прекъсва процеса на образуване на единна народност от чехоморавските и словашките племена. Като завоеватели унгарците образуват феодалната управляваща върхушка, а покореното от тях славянско население се превръща в зависими селяни. Земите, населени със словаци, били едни от най-напредналите в икономическо отношение области в Унгария. В тях се създават важни търговски центрове. През XIII—XIV в. и тук се извършва немска колонизация, но в много по-ограничена степен, отколкото в Чехия, и то главно в градовете. Хуситското движение се разпространява и всред словаците и допринася за сближаването им с чехите. В началото на XVI в. по-голямата част от Унгария била завладяна от турците, а словашките земи заедно със западните и северните области на Унгария били завзети от все повече усилващите мощта си австрийски Хабсбурги. Турската експанзия играе важна роля за етническата история на словаците. Тя причинява големи размествания на унгарското и словашкото население. В Южна Моравия и Югозападна Словакия се заселва, бягайки от турците през XVI—XVII в., голяма група хърватско население, като следи от хърватски език се срещат в селата в тия области до ново време. В различни планински области на Словакия през XV—XVI в. се извършва тъй наречената «валашка

колонизация», при която по склоновете на Карпатите се заселват постепенно пастири, в които били представени няколко етнически групи — румънски, украински и словашки. В състава на Унгария Словакия не е отделна административна единица, а словашките земи представят части от унгарските комитати (области). От XVII в. словашкият език и култура се запазват в селата и в работническите среди. Османското владичество в Унгария и честите междуособици в словашките земи забавят икономическото им развитие, поради което там капитализмът се развива по-бавно и по-късно, отколкото у чехите. Националното движение и борбата за създаване на словашки литературен език започва всред словаците също в края на XVIII в. Тая борба, заедно с развитието на капитализма в словашките земи през XIX в. и настъпилият и там, както в Чехия икономически и културен подем, допринася за формирането на словашката нация, с което се свързва и борбата за национална автономия, която словаците водят заедно с чехите.

След разпадането на Австро-Унгария в края на Първата световна война в 1918 г. като резултат от широкото народно движение за национално самоопределение се създава чехословашката буржоазна република. Освен чехи и словаци в нея влизат и някои чужди национални групи, а именно на изток част от подкарпатските руси, т. нар. рутени, в Судетите значително немско малцинство, а също и унгарци в Словакия. През 1939 г., след като си присъединява отначало областите, заселени с немци, фашистка Германия окупира изцяло Чехословакия и създава протектората Бохемия и Моравия. Словакия била провъзгласена за автономна държава, като в същност станала колония на фашистка Германия.

През целия период на Втората световна война чехи и словаци водят националноосвободителна борба под ръководството на комунистическата партия. След разгрома на фашистка Германия с помощта на Съветския съюз прогресивните сили в страната създават през 1945 г. Народнодемократична република Чехословакия като двунационална държава на два равноправни братски народа — чехи и словаци. Последните са провъзгласени за самостоятелна нация с широки автономни права. Количеството на националните малцинства е значително намалено. Задкарпатска Украйна е присъединена към УССР. В републиката има унгарци (в Южна и Югоизточна Словакия — повече от 350 000), а също и известен брой украинци (в Източна Словакия), поляци (в Остравската област на Моравия) и цигани. Чуждите национални групи се ползуват с пълно равноправие.

В резултат на предприетата широка индустриализация на страната Чехословакия става една от най-развитите в индустриално отношение европейски държави и през 1960 г. е провъзгласена за социалистическа република. В края на 1968 г. се потвърждава преустройството ѝ като федеративна република на чехи и словаци.

Днес чехите и словаците са социалистически нации. Чехите наброяват 9 050 000 души (по данни от 1961 г.), а словаците 3 830 000 души (пак по данни от 1961 г.). Около 2 млн. чехи и словаци живеят в Австрия, Унгария, Югославия, САЩ, в Канада и в някои други страни.

В езиково и културно отношение днес чехите образуват една цялост, вред която се обособяват някои по-характерни по своята материална и духовна култура етнографски групи. Оригинална етнографска група представят например ходите в няколко погранични села в югозападна Чехия. В Моравия днес са се запазили следните по-значителни етнографски групи: хорняци, ханаци, ляхи, моравски валахи и югоизточни моравци. Чешки език принадлежи към западнославянската група езици. Като най-характерни негови особености могат да се посочат наличието на дълги и кратки гласни, сричкообразуващи *l* и *r* (vlk, prst) и гърлено *h* (hlava), ř (řeka), постоянно ударение на първата сричка от началото на думата. Чехите използуват латинската азбука, нагодена към фонетичните особености на чешкия език с диакритични знаци.

Словаците говорят на словашки език, твърде близък до чешкия по граматическия си строй и основния си речников състав. Дели се на три главни диалекта: западнословашки, най-близък до чешкия, среднословашки — основа на съвременния словашки книжовен език, и източнословашки. По-характерни особености на словашки език са: гласната *ä* (с произношение средно между *a* и *e*), сричкообразуващите *l* и *r*, постоянно ударение, винаги на първата сричка от началото на думата. Словаците също използуват латиницата с надредни знаци над буквите.

Причините за диференциацията между чехи и словаци и за обособяването им като два отделни западнославянски народа отрано будят интереса на етнографите. Едни от изследвачите подчертават голямата роля, която са имали в това отношение географските условия. Чехите, настанили се в Чешкия четириъгълник, и моравците по р. Морава, са били отделени от словаците с планински възвишения, което особено в ранния период на тяхното развитие е било пречка на връзките помежду им и е

допринесло за тяхното обособяване. Според други диференциацията между чехи и словаци има корените си в различния произход на едните и на другите. Като се позовават на някои особености, които доближават словашки език до южнославянските езици, поддръжниците на тая теория изказват мнение, че чехи и моравци са дошли в историческите си земи като част от западните славяни, а словаците са били част от южните. Без съмнение обаче най-много е допринесло за тая диференциация многовековното самостоятелно историческо развитие на чехи и словаци, особено многовековната обособеност на двата народа, след като словаците биват включени в състава на унгарската държава от XI в. насетне.

НЯКОИ ХАРАКТЕРНИ ЧЕРТИ НА НАРОДНАТА КУЛТУРА НА СЛАВЯНИТЕ

ВЛИЯНИЕ НА ГЕОГРАФСКАТА СРЕДА И НА ВРЪЗКИТЕ С ДРУГИ НАРОДИ ПРИ ОФОРМЯНЕТО НА НАРОДНАТА КУЛТУРА У СЛАВЯНИТЕ

Независимо от твърде различния си исторически път отделните славянски народи в своя развой не прекъсват политическите, икономическите и културните връзки помежду си, чрез които се поддържа тяхната етническа и културна общност през вековете. От етнографска гледна точка тя се изгражда преди всичко върху еднаквите особености на бита и културата на народните маси, проучването на които е основна задача на етнографията. Тук във втората част на книгата ще бъде направен обзор на някои характерни елементи на народния бит и култура на славяните с цел да се изясни спецификата им при отделните славянски народи, а също и общите им особености. При това ще бъдат засегнати, доколкото е необходимо, и връзките, които са съществували и съществуват между славяните и съседните им етнически групи, за да се изяснят взаимните им влияния и отношения.

Пълен обзор на материалната и духовната култура, на бита и общественото устройство на славяните в цялостния им обсег и исторически развой не е възможно да се направи в издание, ограничено по размер като настоящото. Материалът, който би трябвало да се обхване в него, е огромен по своя обем. Много от явленията не са проучени достатъчно. Поради това тук ще бъдат разгледани само някои от основните проблеми, които са по-добре проучени, като се разпределят в следните глави: материална култура, обществено устройство, семеен бит, народен празничен календар, народно художествено творчество.

Преди да се пристъпи към конкретното разглеждане на отделните проблеми, трябва да се посочат някои условия и фактори, които влияят върху оформянето на народния бит и култура на славяните в миналото и в по-ново време. Основ-

ните фактори — тяхното обществено и икономическо развитие през вековете — бяха проследени в предишната част на книгата. Тук ще се направи по-конкретна характеристика на географската среда и взаимоотношенията с съседните народи, което не може да не се вземе също пред вид при тяхното проучване.

Според сведенията на Птолемей, на арабските пътешественици Ибн Русте и Кардизи, на немските хронисти Адам Бременски и Херборд, а също и на славянските хронисти Мартин Гал, Длугош и др. територията, която славяните населявали в древността, била обрасла с огромни, гъсти гори. Тя била пресечена от много и големи реки, имала много блата и езера и в нея особено напролет големи пространства били покрити с вода. Впрочем подобен е бил теренът и в съседните области в централната и северната част на Европа, поради което авторите, особено онези, които произхождали от светлия и слънчев юг, характеризирали тия краища като твърде негостоприемни.

Старите автори сочат, че и климатът в областите, които славяните населявали в древността, също бил неблагоприятен и суров. Това е напълно естествено, като се вземе пред вид и разположението на Карпатите, които спирали топлите течения от юг. Арабският писател Ал Масуди особено красноречиво описва студените зими в земите, населени със славяни: «Славянските зими са доста студени, а мразът бива най-силен през лунни нощи и ясни дни. Тогава студът и мразът се усилват, земята се втвърдява като камък и всички течности замръзват. А кладенците и каналите се покриват така с гипс, като че са от камък. А когато люде изпускат вода из носа си, техните мустаци се покриват със стъклен пласт от лед, така че трябва да го отчупят, докато не се е сгрял и започнал на капе. През тъмните нощи и мъгливите дни мразът отслабва, студът намалява и в това време се ломят корабите, а които са на тях, загиват, защото о корабите в реките се удрят големи късове лед, твърди като скали. Само понякога се случва на младеж или на силен мъж да се хване за подобен къс и да се спаси на него» (*Тодоров*, СлЕ, стр. 8).

Въпреки относително неблагоприятните теренни и климанични условия областите, които славяните населявали в древтостта, притежавали сравнително богат растителен и животински свят. За това се съди както по данните на археологията, така и въз основа на проучванията на сравнителното славянско езикознание и на днешното състояние в тия краища. В резул-

тат на изследванията е установено, че славяните в древността са познавали дърветата дъб, габър, върба, липа, бор, бряст, бреза, топола, явор, осен, ясен, клен, ива, бук, ела, тис, леска, плодните дървета ябълка, круша и слива, а също и ягодата, бъза, бръшляна, дряна, слеза и др.

За всички тия представители на флората има общи наименования в отделните славянски езици, като например *ст. бълг.* дѫбъ, *бълг.* дъб, *пол.* dąb, *рус.*, *чеш.*, *сър. хър.* dub, *слов.* dôb, *полаб.* dōb; *ст. бълг.* брѣза, *рус.* береза, *сър. хър.* brijeza, *слов.* brêza, brez, *чеш.* břiza, *пол.* brzoza, *г. луж.* bŕeza, *д. луж.* bŕaza, *полаб.* bríza; *ст. бълг.* ѩблъко, ꙗблъко, *бълг.* ябълка, *рус.* яблоко, *пол.* jabłko, *чеш.* jablko, *г. луж.* jabłoko, *д. луж.* jabluko, *слов.* jabolko, *сър. хър.* jabuka, *полаб.* jobk'ü; *ст. бълг.* ѩгода, ꙗгода, *бълг.* ягода, *рус.* ягода, *пол.* jagoda, *чеш.* jahoda, *слов.*, *сър. хър.* jagoda, *г. луж.* jahoda, *д. луж.* jagoda и т. н.

Разнообразен е и животинският свят, който е обитавал земите на славяните. Установено е, че те са познавали горските животни вълк, лисица, елен, сърна, тур, зубър, рис и др., между които особено значение имали за тях малките гризачи със скъпоценни кожи веверица (катерица), куница (белка), язовец, видра, бобър, мишка, заек и др. Познавали са и много птици, като например орел, сокол, крагуй, ястреб, гълъб, гарван, врана, кос, дрозд, кукувица, жерав, тетрев (глухар), врабец и др., а също и риби, които се въдели в значителни количества в многобройните реки, блата и езера, като например сом, щука, есетра, пъстърва, лин и др. Известни им били и желвата (костенурката), ракът, жабата, змията, осата, пчелата и др. Както за посочените по-горе растения, така и за поменатите животни, птици, риби и насекоми сравнителното слабянско езикознание предлага богат доказателствен материал от общи наименования във всички славянски езици, като например *ст. бълг.* влъкъ, *бълг.* вълк, *рус.* волк, *слов.* volk, *сър. хър.* vuk, *чеш.* vlk, *пол.* wilk, *г. луж.* vjelk, *д. луж.* vel'k, *полаб.* vȧuk; *ст. бълг.* лисъ, лисица, *бълг.* лисица, *рус.* лиса, лисица, *пол.*, *слов.*, *сър. хър.* lisica, *чеш.* lis, liška, *г. луж.*, *д. луж.* liška, *полаб.* laisaića; *ст. бълг.* выдра, *бълг.* видра, *рус.* выдра, *пол.* wydra, *чеш.* vydra, *г. луж.* vudra, *д. луж.* hudra, *слов.*, *сър. хър.* vidra; *ст. бълг.* орьлъ, *бълг.* орел, *рус.* орёл, *пол.* orzeł, *чеш.* ořel, *г. луж.* voŕoł, *д. луж.* jerel, herel, *полаб.* vürȧl, *слов.* orel, *сър. хър.* orao; *ст. бълг.* щтоука, *бълг.* щука, *рус.* щука, *пол.* szczuka, *г. луж.* scuka, *каш.* ščuka, *полаб.* st'euko, *чеш.* štika, *слов.* ščuka, *сър. хър.* štuka: *ст.бълг.*

жаба, жѣба, *рус*, жаба, *пол.* żaba, *чеш.* žaba, *полаб.* zobo, *слов.*, *сър хърв.* žaba; *ст. бълг.* бъчела, бъчела, *бълг.* пчела, *рус.* пчела, *пол.* pszczoła, *чеш.* včela, *г. луж*, pčola, *д. луж.* cola, *полаб.* céla, *слов.* včela, čela, *сър.-хърв.* pčela, čela и т. н.

Всички приведени данни за флората и фауната в земите, заселени от славяни в древността, свидетелствуват, че в тях са съществували условия за живот, подобни на тия в близките територии на Европа по това време. С разселването си в историческите си места славяните, особено на юг, заемат области с по-благоприятен климат и по-плодородни почви. Тук те се запознават с един още по-богат и разнообразен растителен и животински свят, което допринася за обогатяването на тяхната материална и духовна култура.

Земите, които населяват славяните в древността, са доста обширни. В отделните техни части са съществували различни условия за живот — например в Киевско и в Полабските области, при изворите на реките Волга и Ока и в блатистото Полесие. Това създава естествена предпоставка да възникнат всред тях известни различия в икономическо и етнокултурно отношение. Освен това славянските земи били сравнително отдалечени от центровете на античната цивилизация. Въпреки това в началото на новата ера славяните са били създали вече една сравнително единна, ако и не особено богата своя култура. Те били навлезли във висшия стадий на варварството, имали развито земеделие и животновъдство, познавали тъкачния стан и грънчарството, могли да обработват до известна степен и металите.

В своето многовековно развитие славяните влизат в контакт с редица по-напреднали или равни на тях в културно отношение народи, които оказват по-голямо или по-малко влияние и върху културното им развитие. Влияния върху културата им се забелязва от техните съседи в древността балти и фини. Важно значение имат в това отношение и връзките им с римляните, които в началото на новата ера достигат до р. Дунав, а при император Траян (98—117 г.) до Карпатите и Среден Днепър. Римските търговци, които следвали римските легиони, разпространявали тук римската провинциална култура, едно от доказателството за което са богатите находки от римски монети, които са открити в тия земи. Предполага се, че известни влияния върху славяните са упражнили и готите, които в началото на новата ера били при устието на Висла, а в III—IV в. заемат причерноморските области (срв. за тях по-подробно по-горе, стр. 66). Отначало готите

са носители на скандинавската култура, а по-късно предават може би на славяните влияния на гръцката причерноморска култура. През IV и V в. от н. е. славяните влизат в допир с хуни и авари (срв. по-горе, стр. 53,54), които се настаняват всред тях. Те са допринесли навярно да проникнат у славяните някои елементи от културата на източните народи. Когато през VI—VII в. славяните се настаняват в историческите си земи, връзките им с обкръжаващите ги народи още повече се засилват. Успоредно с тия връзки прониква и културното влияние от тия страни и народи. Особено силно е влиянието на Византия от юг, специално върху господствуващите класи у южните и източните славяни, на скандинавските страни от север — върху западните и източните славяни, и на франките — върху западните славяни. Важно значение имат в периода на ранния феодализъм и търговските, и културните връзки между славяните и арабо-иранския свят, вследствие на които проникват в културата на славяните някои източни черти. През по-късните периоди трябва да се прибави и влияние от страна на други народи, с които славяните влизат в по-пряк досег в историческия си развой. От тях за южните славяни особено голяма роля имат османските турци, които налагат дълбок отпечатък върху материалната им култура. За източните славяни важно значение има контактът им с редица източни народи при разпространяването им към Урал и в Сибир, а за западните славяни — влиянията на германци и други западноевропейски народи, с които влизат в политически, икономически и културни връзки. Ето защо у западните славяни могат да се открият сравнително по-много елементи на западноевропейско влияние.

Посочените дотук връзки и влияния далеч не изчерпват всички отношения на славяните с други народи и въздействието, което те търпят от тяхна страна. Това са само най-важните, с по-решително значение моменти за оформянето на славянската народна култура през вековете. Необходимо е обаче изрично да се подчертае, че доколкото възприемат чуждото, славяните го подлагат на преработка и го нагаждат според спецификата на своя народен бит и култура. Вследствие на това културното им равнище е в пряка зависимост от тяхното обществено, историческо и икономическо развитие, от географската среда и от чуждите влияния и се отличава с редица характерни особености и своеобразие. Специално в славянското изкуство се проявява вкусът на славяните, който се отличава с много художественост и самобитност.

МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА

Материалната култура е особено важен дял от народната култура, който обхваща материалната страна от живота на човека, задоволяването на неговите потребности — изхранването му, оръдията на труда, които той използува при своя поминък и занаяти, неговите жилища и поселища, облеклото му и т. н. Развитието ѝ се обуславя преди всичко от социално-икономическите фактори, от равнището на производителните сили, а така също и от особеностите на терена и на климата, както и от природните богатства на определена област. Съобразно с обществено-политическия строй на конкретна етническа общност и на природните условия в страната, в която тя обитава, се определят и основните насоки на развитието на материалната ѝ култура. Както беше посочено в предговора, тук няма възможност подробно да се разяснят всички съставни части на материалния бит на славяните. Ще се дадат само основните му компоненти, като при оръдията на труда, частите на облеклото и други подобни се наблегне главно върху функцията и предназначението им, а по-малко върху тяхната типология.

ПОМИНЪК

Както археологическите изследвания, така и данните на сравнителното езикознание доказват, че основен поминък на славяните в древността е з е м е д е л и е т о. Славяните имат стара земеделска култура. Това стои без съмнение в най-тясна връзка с обстоятелството, че обработването на зърнените храни, макар и не на твърде високо равнище, е било известно на племената от индоевропейската езикова и етнокултурна общност, към които те принадлежат още от най-ранна епоха. За доказателство могат да послужат редица земеделски термини, с които се означават някои земеделски оръдия и процеси, общи в индоевропейските езици, като например: *бълг.* р а л о, *гр.* ἄρατρον,

лат. aratrum, *лит.* arklas< * artlas; *бълг.* о р а, *лат.* arare, *гр.* ἀρόω и др. Освен това за развитието на земеделието у отделни индоевропейски народи има писмени вести и у античните автори, като например у Херодот за траките и у Тацит за германците.

Покрай тези, които приемат, че основен поминък на славяните в древността е земеделието, в миналото някои учени застъпват становището, че ловът и животновъдството стоят на първо място, като подкрепят теориите си с твърде противоречиви данни. Естествено не може да не се приеме, че славяните са се занимавали твърде много и с лов и животновъдство, особено в ранните етапи от своето развитие. Когато обаче те се настаняват в историческите си места, създават се благоприятни условия да развият и интензивно земеделие. В края на I хилядолетие от н. е. то вече се превръща в основен техен поминък. Земеделието остава главно и основно занятие на народните маси у славяните през целия период на феодализма и през време на капитализма. Изключение правят чехите, у които вече в края на XIX в. почти половината население е заето в промишлеността. Днес в епохата на социализма редом с индустриализацията на славянските страни земеделието продължава да има за тях голямо стопанско значение.

Основен отрасъл на земеделското стопанство на славяните е о б р а б о т в а н е т о н а з ъ р н е н и х р а н и. Освен него още от древността има данни за развитието на г р а д и н а р с т в о т о и о в о щ а р с т в о т о, а така също и за о б р а б о т в а н е н я к о и и н д у с т р и а л н и р а с т е н и я, което особено много се разраства в ново време.

Най-рано исторически засвидетелствуван вид от з ъ р н е н и т е х р а н и у славяните в древността е просото. То е отбелязано като тяхна основна храна в историческите източници от началото на VI в., а у арабския писател Ибн Русте е запазен и текстът на единствената славянска молитва от езическо време, с която се измолва добра реколта на просо. Освен това славяните са сеели и пшеница, ръж, ечемик и овес, и то в няколко разновидности. С развитието на земеделската техника те постепенно ограничили обработването на просото. Славянските народи в северните области, например руси, белоруси, лужичани, обработват предимно ръж, ечемик и овес, а останалите славяни, особено украинци и южните славяни, най-важно място отделят на пшеницата. У славяните, разположени в по-южни краища, като например у южните славяни, украинци и словаци, отчасти и у поляците, асорти-

ментът от XVII—XVIII в. се разнообразява с въвеждането на обработването на царевицата (кукуруза), която придобива все по-важно значение.

В земеделското стопанство на славяните са засвидетелствувани и могат да се проследят всички главни стадии на развитие на земеделските системи от най-примитивните до най-напредналите. В продължение на векове у тях се запазва обаче триполната система, при която една нива се засява първата година със зимни посеви, втората година с пролетни, а през третата била оставяна на угар и била наторявана. Триполната система е много устойчива, тъй като при нея редовното торене поддържа плодородието на почвата. Но тя се отличава и с консервативност, при нея трудно се въвеждат нови култури. В епохата на капитализма и в славянските земи се прилагат някои по-съвършени системи, особено когато добива по-голямо развитие отглеждането на индустриални растения, като слънчоглед, цвекло, хмел и др., които нарушавали триполната система. Една от тези системи е т. нар. плодосменна система, без угар, с интензивно наторяване на почвата. При социализма у славяните се прилага тревополната система, при която в сеитбооборота се въвеждат посевни треви, които възстановяват плодородието и структурата на почвата. Трябва да се отбележи, че доколкото у славянските народи на места са запазени днес старите системи на земеделието, те са вече само преживелици от феодалната и капиталистическата епоха. С колективизацията на селското стопанство те вече не се използуват.

В древността в северните, главно гористи области на славянското пространство, както в Северна Германия, Скандинавия и Британските острови, е било развито подсечното, или наричано още подсечно-огнево земеделие. По своята същина то е развитие на мотичното земеделие с главни оръдия секирата и мотиката. На известен участък в гората изсичали дърветата, изкопавали корените им и оставяли всичко да изсъхне. След това изгаряли дървения материал. Получавал се дебел слой пепел, своеобразен тор, в който могло да се сее направо, като зърната се покривали с помощта на примитивни брани или гребла. Така подготвената почва могла да се използува до три години, тъй като през втората и особено през третата година почвата се спичала от дъждовете и от слънцето. Необходимо било по същия начин да се подготви нова площ за обработване. Този начин на обработване на земята се отличава с голямата си екстензивност. Той изисквал труда на по-голям

колектив. Възможен бил при рядко населени области, покрити с много гори. Той естествено се свързва с първобитнообщинния строй, а впоследствие с патриархално-семейната община. При тоя начин на обработване на земята в древността сеели главно просо — основната храна на славяните през тоя период, а по-късно ечемик, ръж, лен и др. Остатъци от тоя вид земеделие се запазват у славяните главно на места в гористите слабо населени области до XIX в., а и по-късно.

Покрай подсечното земеделие славяните още в древността познавали и о р н о т о з е м е д е л и е. Основно оръдие в северните области е била с о х а т а, а на юг р а л о т о. В първоначалния си вид сохата била многозъба. Впоследствие броят на зъбците бил намален, сохата станала тризъба, а по-късно и двузъба и еднозъба. Двузъбата е най-разпространеният вид соха у славяните. У руси и белоруси и в източните райони на Полша двузъбата соха се употребявала до края на XIX в. Второ основно орно оръдие у славяните било дървеното рало, което се усъвършенствувало още към X в. от н. е., като било снабдено с желязна част за разораване на почвата — лемеж, или ралник. Както у южните славяни, така и у западнославянските народи и у украинците ралото претърпява и след това редица видоизменения, като му се прибавят различни части, с което се целело неговото усъвършенствуване. По-съвършен тип орно оръдие от ралото е п л у г ъ т. За разлика от ралото той има отпред две колела, а пред лемежа е поставено желязно приспособление подобно на нож, наречено ч е р я с л о, за да цепи земята. У отделните славянски народи и плугът, както ралото, претърпява различни усъвършенствувания. Както при използуването на сохата и ралото, така особено при плуга била необходима тегловата сила на домашните животни — най-често на вола или на коня, при сохата един вол или един кон, при ралото чифт волове или един кон. При плуга използували два чифта волове или два коня. Воловете били впрягани в и г о, чието наименование е общо в индоевропейските езици (*гр.* ζυγόν, *лат.* jugum, *нем.*Joch и т. н.), или я р е м, а конете с помощта на кожени ремъци в х о м у т, наричан еднакво у всички славянски народи. В епохата на социализма в колективните земеделски стопанства описаните дотук старинни оръдия за обработване на земята се заменят с усъвършенствувания т р а к т о р е н п л у г. Понякога се използуват само при второстепенни работи, като например при вторичното преораване на земята и под., или гдето орната площ е по-малко и почвата е камениста и не е благоприятна за земеделие, като

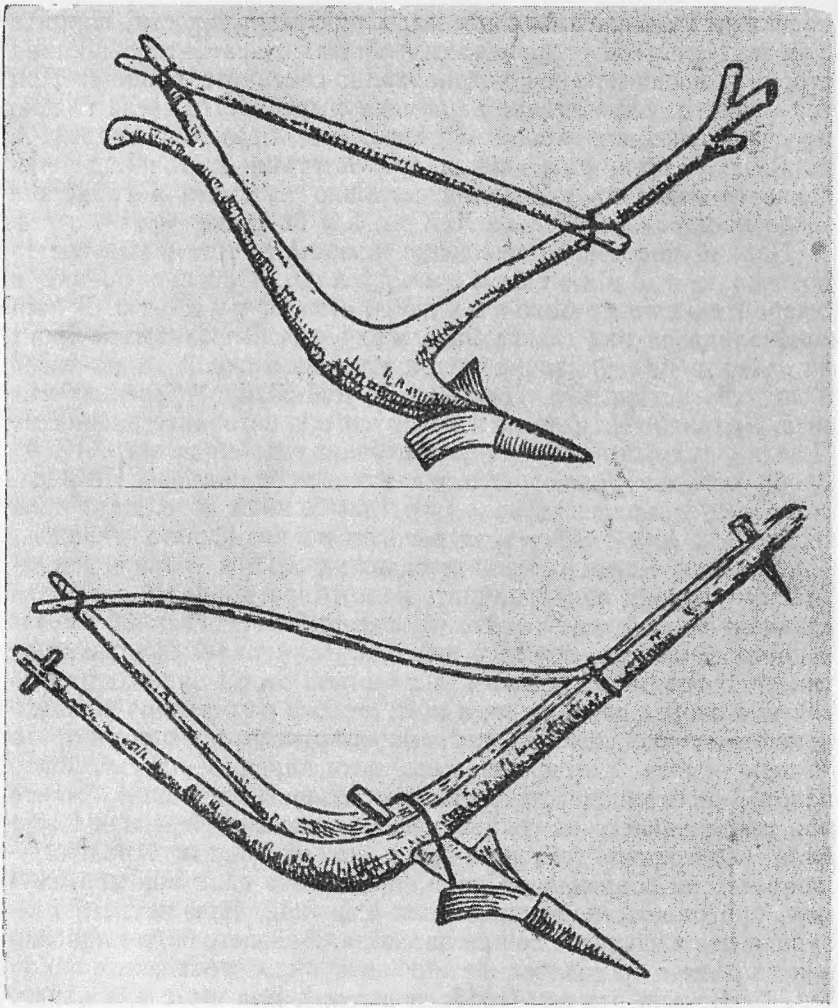

Старинни белоруски «сошки»

например в Черна гора, на някои острови на Адриатическо море и др.

От древността до ново време славяните са сеяли ръчно. Сеячът, обикновено възрастен опитен и сръчен мъж, най-

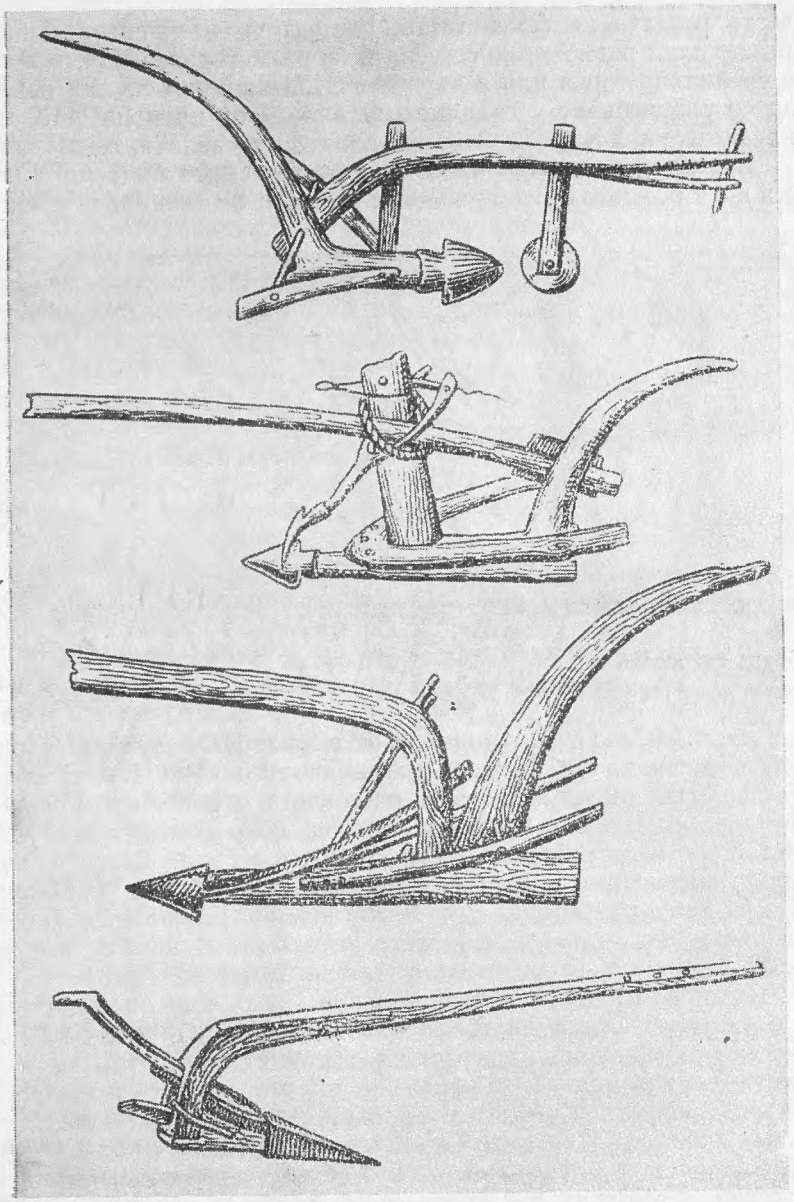

Типове български рала

често главата на семейството, вървял по разораната нива и разхвърлял равномерно с дясната си ръка зърната, които носел в специална торба или в дървен съд. Механични сеялки почват да се употребяват у славянските народи от края на XIX и в началото на XX в., и то най-напред у западните славяни.

Важен процес при обработването на земята било б р а н у в а н е т о, което се извършвало с помощта на специален уред —

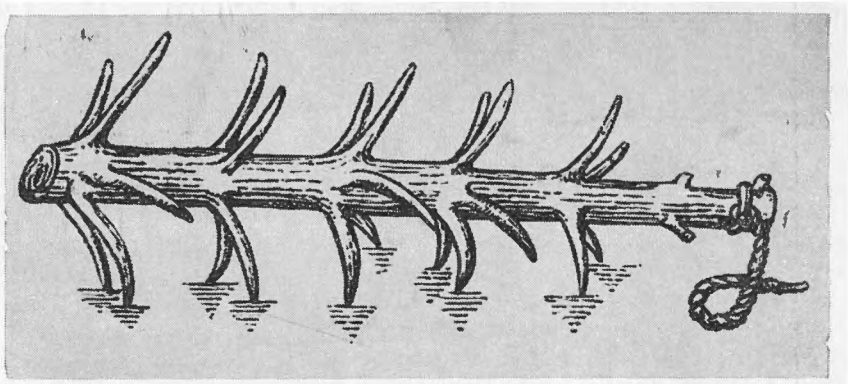

Брана-съковатка

б р а н а, изработена отначало от дърво. Използувала се още при подсечното земеделие за покриване на посева. Представяла отначало елов клон или стъбло с клончета, стърчащи във всички посоки, което човек влачел по посева. В по-усъвършенствуван вид била известна под името с ъ к о в а т к а. Широко разпространение има у всички славяни дървената или плетената брана като триъгълна или четириъгълна рамка-решетка със забити в нея дървени или железни зъбци. В ново време навсякъде влизат в употреба фабрични железни брани.

Събирането на реколтата ставало, като жънели със с ъ р п о в е, които били назъбени или гладки, или с к о с и, специално нагаждани за жътвата в зависимост от културата и от местните условия. Тия уреди не са претърпели значителни видоизменения. Жъненето със сърп било считано повече за женска работа. У южните славяни в някои области при жътвата се използува и специално приспособление — п а л а м а р к а, дървена ръкавичка със завит връх, която се надява на трите пръста на лявата ръка и служи да се обхванат с нея повече

класове. Машинни жътварки почват да се използуват у славяните от втората половина на XIX в. (у чехите) и по-късно от началото на XX в. у останалите славяни.

Пожънатите храни връзвали на с н о п и, които до извозването им от нивата нареждали на кръстци или на купà — с т о г. Славяните познават няколко начина за вършитба на зърнените храни. Един от най-старинните и широкоразпространените е изчукването със специална бухалка, наречена ц е п, която има различно устройство в отделните области. Снопите се разстилали на т о к, или г у м н о, плътно трамбовна площадка, и били удряни с цепа от сам човек, или от 2—3—4 души в такт, един след друг. Вършитбата с цеп се практикува у някои от славянските народи, като например у западните славяни, дори до началото на XX в., когато се въвеждат машинни вършачки. Този способ се използува и до ново време, когато не стигат машините или трябва да се подготви немачкана слама. Друг широко разпространен способ за вършеене, особено у южните славяни, у украинците и словаците, е посредством работен добитък, който обикаля в кръг по настланите на гумното или хармана класове, като понякога влачи и специални вършитбени дъски или валяци. При социализма в кооперативните земеделски стопанства се извършва механическа вършитба с помощта на парни и електрически вършачки. Когато зърнените храни се прибират с комбайн, вършитбата като самостоен процес отпада.

Овършаното зърно веели обикновено с лопата, като го хвърляли нагоре или го прехвърляли напред, за да се отдели зърното от плявата и от останалата в него слама. Това ръчно веене от края на XIX в. започва да се заменя от специални веялки.

Всички тия техники, свързани с прибирането на зърнените храни, се изместват в ново време в кооперативните стопанства от комбайните и други селскостопански машини, чиято употреба става повсеместна там, гдето почвените условия позволяват.

В северните славянски области вследствие на неблагоприятните климатични условия зърнените храни често били пожънвани недозрели или влажни от дъждовете. За да не загният, те били изсушавани в специални сушилни било на слънце и вятър, или с топлината на запален в помещенията огън. У русите те били наричани о з е р о д, ш и ш, р и г а или о в и н. Подобни сушилни, наречени к о з о л е ц, са разпространени и у словенците в Югославия до наши дни. С въвеждането на модер-

След жътва, с. Хелпа, ок. Банска Бистрица, Словакия

ната техника при жътвата тия сушилни днес почти не се употребяват.

В древността славяните мелели зърното на ръчни каменни мелници. В някои изостанали в икономиката области тоя способ се запазва до доста късно време. Те били изместени обаче още сравнително рано от водениците, а постепенно и от вятърните мелници. В ново време повсеместна употреба имат парните и електрическите мелници.

Повечето от трудовите процеси при земеделието у славяните, като орането, сеитбата, започването или завършването на жътвата и др., били придружавани в миналото от редица езически, магически и християнски обреди и действия, които целели да осигурят плодородие. В ново време те постепенно се изоставят и се забравят.

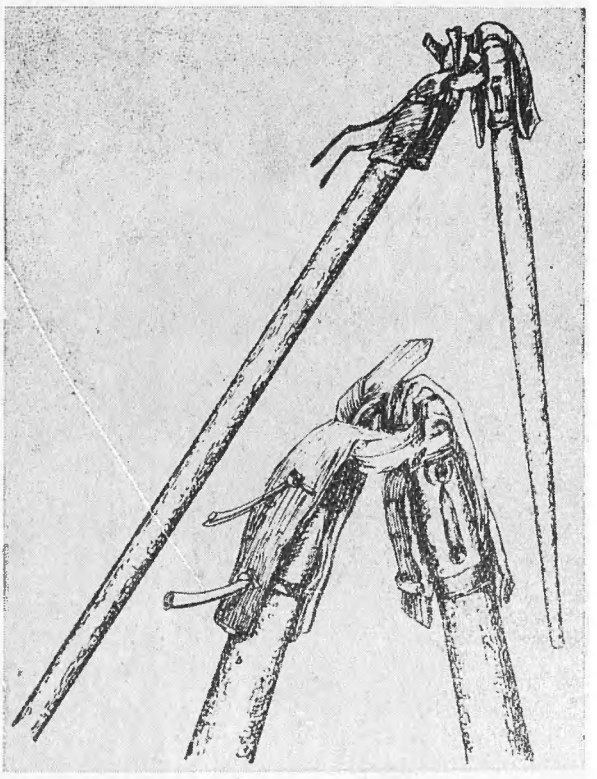

Цеп, Черниговска област, СССР

Архаичните оръдия на труда и способи за обработване на земята, общо взето, се запазват у славяните докъм средата на XIX в., а у някои по-изостанали области до началото на XX в. През епохата на капитализма земеделската техника у славяните продължава да бъде на невисоко равнище, като усъвършенствувани оръдия и машини притежават само по-заможните селяни. Едва социалистическият строй дава възможност за широко използуване на оръдията фабрично производство — трактори, комбайни и други селскостопански машини.

Като важни отрасли на земеделското стопанство у славянските народи се развиват градинарството, овощарството, лозарството и отглеждането на някои други култури, главно технически. От всички тях най-старинно е градинарството. Още в древността

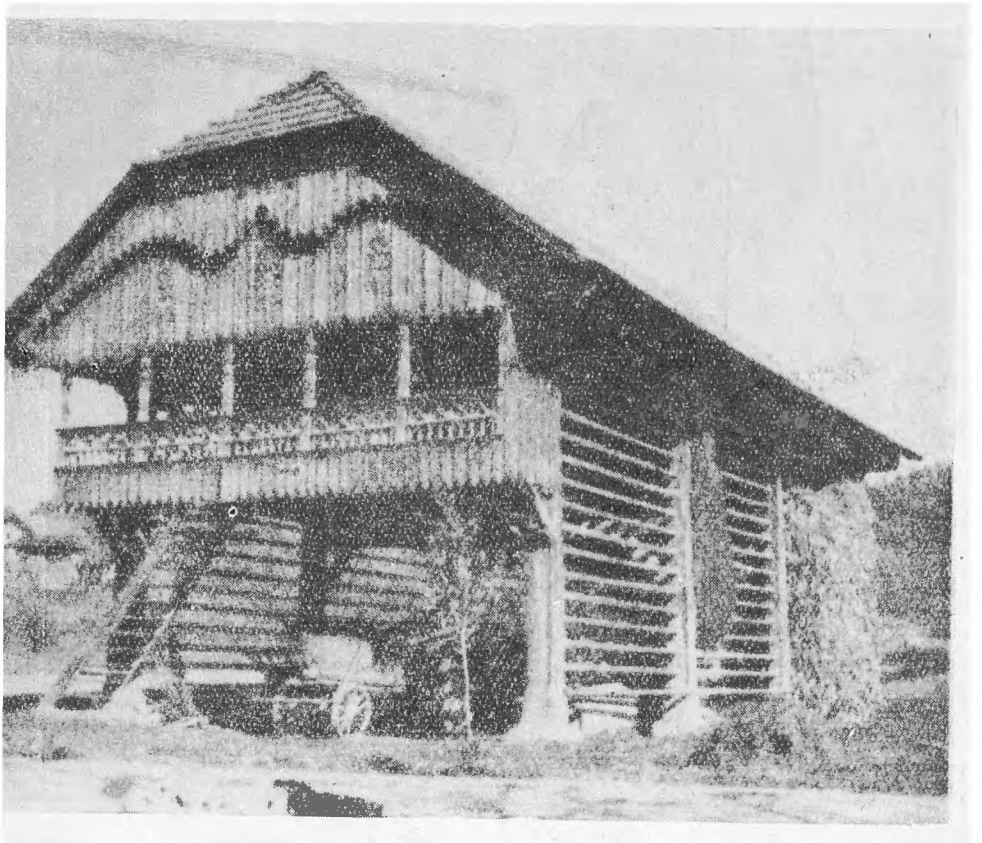

Двоен козолец, Доленско, Словения

славяните обработвали градини с различни зеленчуци, които използували за храна, а именно боб, бакла, леща, грах, лук, чесън, краставици, моркови, ряпа, тиква, зеле. Садили и «бршъчь», от който приготвяли супа (по-късно наричана «борш»). Старинно оръдие за обработване на градините била специална дървена лопата, обкована по края с желязо (рус. рыльце). Градинарството у славяните започва да се развива по-интензивно от XIX в., особено у южните славяни. Същевременно видовете зеленчуци стават по-разнообразни. Отглеждането им значително се подобрява. Например доматите и чушките заемат днес важно място между градинарските култури главно на славянския Юг.

Изображение на Адам с «рыльце» — южна врата на Суздалската съборна църква, СССР

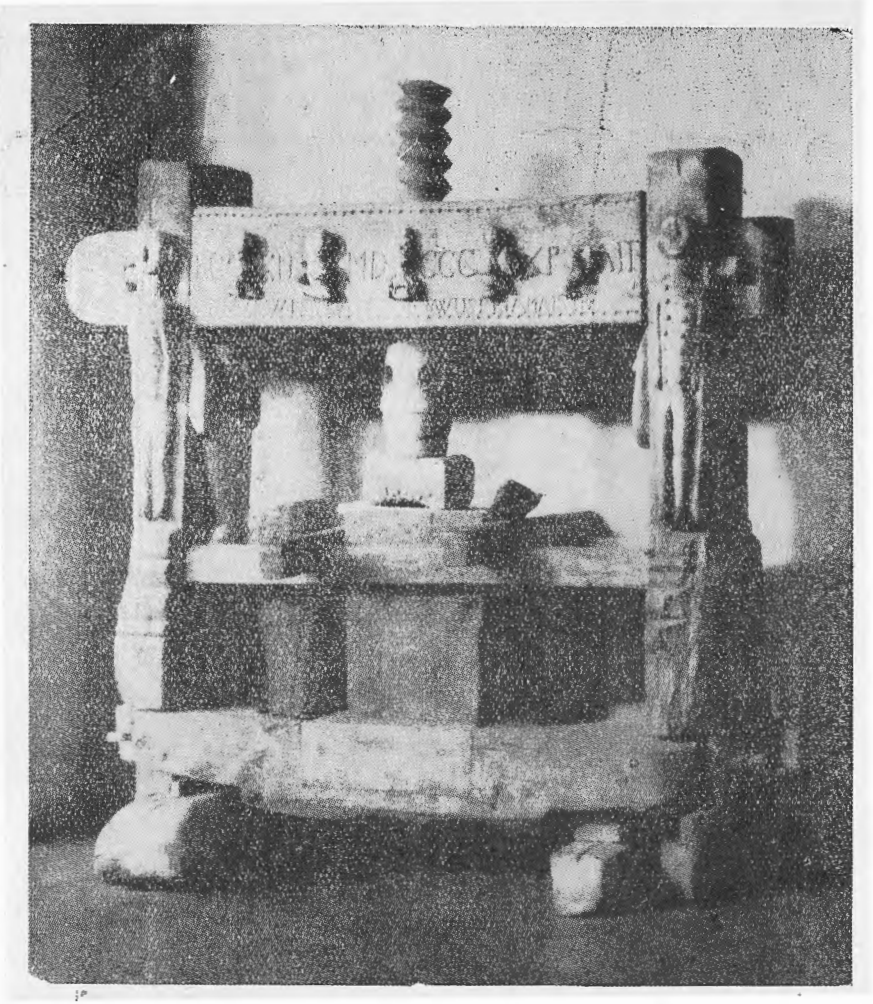

Преса за вино от 1847 г., с. Хавжице, Ухерске Храдище, Моравия

Овощарството получава по-значително развитие у славяните през епохата на ранния феодализъм, когато те се запознали с облагородяването на овощните дървета, и то източните и южните славяни от Византия, а западните славяни — от римляните чрез посредничеството на германците. Конкретно

Розобер при Казанлък, България — репродукция от рисунка на Ф. Каниц

историческо свидетелство за това е например сведението в житието на Климент Охридски, че той учел населението в Македония да облагородява дръвчета. Славяните отглеждали в специални овощни градини ябълки, круши, сливи, череши и вишни. Тия овощни дървета и техните плодове са известни още от ранни времена у всички славянски народи. По-късно асортиментът на овощните дървета се разнообразява, като почнали да отглеждат праскови, зарзали, кайсии, орехи и др. По крайбрежието на Адриатическо море познавали отглеждането на лимони, бадеми, маслини, смокини и др.

Лозарството у славяните има старинни традиции, въпреки че е пренесено у тях от съседните по-напреднали страни. Те почват да обработват лозата в периода от VIII до XII в., като най-рано се запознават с нея южните славяни, които възприели традициите на траките в лозарството и винопроизводството. Още през IX—X в. употребявали и преси за изстискване на грозде. В ново време лозарството има по-значително развитие у славяните, които живеят при по-удобни за отглеждане на лозата климатични условия, като например у южните славяни с изключение на словенците и у чехи и словаци, гдето се обработват предимно сортове за вино.

От другите култури, които се отглеждат в земеделското стопанство на славяните, едни от най-старинните и повсеместно разпространени у всички славяни са влакнодайните и маслодайните растения—мак, лен и коноп. У българите специално те се изместват постепенно от памука. Всред южните славяни, а именно у българите от XV в. се разпространява отглеждането на ориза. Хмелът, познат у чехите още от XIII в., се култивира по-нашироко у западните и източните славяни от XIX в. У българите през XVII в. бива въведено отглеждането на маслодайната роза. До XVIII в. славяните не познават отглеждането на картофите. От XIX в. обаче те стават постепенно една от главните култури у западнославянските народи; отглеждат се също много и у останалите славянски народи, особено у руси и белоруси. Слънчогледът е познат в по-южните области от XVIII в. Разработването му обаче в широки размери започва едва през XX в.

Посочените дотук земеделски култури не изчерпват всички селскостопански растения, познати на отделните славянски народи. Но те свидетелствуват за високата степен на развитие на земеделието у славяните в ново време, което се отразява найпряко върху техния народен бит и култура.

Въз основа на данни от сравнителното езикознание се установява с пълна сигурност, че народите от индоевропейската етнокултурна общност познават животновъдството от дълбока древност и то е било у тях една важна форма на стопанска дейност. Славяните като дял от тия народи, както доказват много археологически и исторически данни, също го познават от най-ранния период на своето развитие и то има у тях голяма роля като поминък, който стои на второ място след земеделието. Историческите вести свидетелствуват у тях за различни видове домашни животни. Така например Псевдомаврикий (VI в.) пише, че славяните имали много добитък, а Прокопий (VI в.), че антите принасяли на своите богове в жертва бикове. Йоан Ефески, като пише за нашествията на славяните на Балканския полуостров, съобщава, че те имали много коне. А арабският писател Ибн Русте споменава за развито свиневъдство у славяните. Освен историческите данни за напреднало животновъдство у всички славянски народи свидетелствуват и наименованията на домашните животни, които в преобладаващата си част са общославянски.

Старите славяни отглеждали главно едър рогат добитък, овце и свине. Едрият рогат добитък е бил представен от домашните животни бик, вол, крава, теле, юнец, юница и яловица, които имат общи наименования на всички славянски езици. Овцевъдството било развито предимно в южните степни области. За голямото му разпространение свидетелствуват общославянските наименования за овен, овца и агне. Свиневъдството било широко застъпено в северните области, покрити с гъсти дъбови гори. Съществуват общи наименования за вепър, свиня и прасе. По-малко били отглеждани козите — с общи наименования за коза, козел, козле и яре. Особено у източните славяни бил добре познат конят, като съществуват общи наименования за кобила, жребец и жребе. Рядко, главно у южните славяни, било отглеждано магарето — осел. Мъската и камилата са засвидетелствувани у източните славяни през XI в. Има сведения, че камилата била позната и в Полша през X в.

Добитъкът бил отглеждан в стадо, или чѣда, думи, които се срещат в писмените паметници още от X—XI в. За стадата се грижели специално наемани от общината пастир и (пастоухъ). Те носели торба, имали дълга тояга, обикновено завита в горния край като жезъл, и дървена тръба или свирка. Помощник на пастирите било овчарското куче (пьсъ). За значителното развитие на животновъдството говори и обстоятелството, че през X в. пастирите образували вече специално съсловие, както се

вижда от «Беседа против богомилите» на презвитер Козма гдето са упоменати старейшини на пастирите.

Добитъкът бил изкарван през лятото по пасбищата, а през зимата хранен предимно на ясли със сено. За косене използували к о с и-г ъ р б у ш и, които представлявали нещо средно между коса и сърп. Били криви, с къса дръжка. У източните славяни се използуват в гористи области до ново време.

Славяните в древността познавали и п т и ц е в ъ д с т в о-т о. Отглеждали главно кокошки, гъски и др.

За по-значителното развитие на животновъдството у старите славяни и за ролята му в техния бит свидетелствува и фактът, че те са имали специално божество, покровител на стадата — бог Велес, или Волос, който по-късно бил заменен от християнския светец св. Влас.

Животновъдството продължава да играе важна роля у отделните славянски народи и в по-късните векове до наши дни. Особено благоприятни условия има то за развитие у славяните на Балканския полуостров и в карпатските области. Добитъкът до ново време се отглежда обикновено лете по пасбищата, а зиме на ясли.

У б ъ л г а р и т е до освобождението от османско владичество животновъдството заема в някои области, като Родопите, Котленско и в Балкана, дори главно място в стопанския живот. В състава на едрия рогат добитък тук влизат и биволите. В миналото кравите, воловете и биволите се използуват предимно като теглова сила, а днес кравите се отглеждат почти само за мляко. Овцевъдството, и то подвижното, в миналото е най-важният отрасъл на животновъдството у българите. За големите овчи стада се грижели к е х а и, подпомагани от овчари, чобани и други помощници. Кози се отглеждат по-малко, особено напоследък, заради вредата, която нанасят на горите. Броят на конете не е голям, а и свинете са недостатъчно. В планинските области се отглеждат магарета и мулета. Българският селянин е изпитвал обич и почит към домашните животни — негови верни помощници в труда. Това личи от почтителните обръщения към воловете: «Хайде, татко!», «Не бий ангелите!»

У с ъ р б и т е и х ъ р в а т и т е животновъдството има сходно развитие с това у българите. Разликата се състои в това, че в някои области в Сърбия, като например в Шумадия, отглеждат много свине. Като чисто животновъдни райони до ново време могат да бъдат посочени Златибор, околностите на Нови Пазар, някои краища на Босна и Херцеговина и др. В тия планински области е разпространено и овцевъдството,

Пастир от Неготинско, Сърбия

като планинските пасбища били наричани «катун», или «планина». Начинът за отглеждане на овцете има определяща роля за бита на населението в тия места. Специално в Приморието има по-значителен брой магарета и мулета.

До 80 години на XIX в., а и в ново време животновъдството, по-специално овцевъдството, има много важна роля в иконо-

мическия живот на черногорците. Овцевъдството и тук е подвижно. На високопланинските пасбища (катуни) черногорците прекарвали по 5—6 месеца в годината. Времето за излизане на пасбищата се определяло на общоплеменни събрания и било общо за всички. На катуните отивали всички мъже и жени, а понякога и децата, и старците. Там прекарвали до късна есен. Тъй като добрите пасбища били малко, за тях и за местата за водопой на стадата често се водели племенни спорове и съдебни дела.

У словенците през средновековието е било развито овцевъдството, но от втората половина на XVIII в. то упада. Днес тук съществуват два вида животновъдство—в равнините яслено, като пасат добитъка на малки пасбища и ливади, а в алпийските области извеждат добитъка на летни пасбища («планини»).

И у източните славяни животновъдството се развива като важен отрасъл на селското стопанство, на второ място след земеделието. Особено благоприятни условия за него има в южните степни области. В сравнение с останалите славянски народи специфична особеност за русите и белорусите е, че са отглеждали по-значителен брой коне, които се използували от тях като работен добитък и като транспортно средство. Според броя на притежаваните коне се определяла заможността на отделния селски стопанин. Украинците ръзвъждали конете само за транспорт. Русите и белорусите отглеждали крави за млякото, а украинците и донските казаци — волове за работа. Източните славяни отглеждали овци и кози в неголеми количества заради вълната и млякото, а свине — за месото и салото, за кожата и четината. Зиме хранели добитъка на ясли, а лете — на пасбища, като за пасене на добитъка селските стопани наемали обикновено специални пастири.

У западните славяни — поляци, чехи, словаци и лужичани — животновъдството има доста сходно развитие с известни специфични различия у всеки от тия народи. Особено благоприятни условия за него има в Карпатските области. Отглеждали са, а и отглеждат в ново време едър рогат добитък (крави и др.), свине и овце, а отчасти и кози вместо крави. Коневъдството е развито в по-малка степен. Само в Полша от втората половина на XIX в. се увеличава броят на конете, които изместват като теглова сила воловете. Особен етнографски интерес представя овцевъдството в Карпатите, което се развива в голям мащаб, след като през XV—XVI в. тук идват влашки пастири.

Полските планинци (гурали) пасат стадата си по високопланинските пасбища от края на май до края на септември под надзора на старши овчар. В материалната култура и във фолклора на полските гурали има много сходни черти с културата на украинците и румънците, които живеят в Карпатите. У чехите по-голямо развитие има отглеждането на крави за мляко, а също и свиневъдството. Овцевъдството се развива главно в Източна Моравия и в етнографската област Моравско Валашко, гдето овцете прекарват в специални кошари на планинските пасбища до началото на XX в. почти през цялата година под грижите на овчари и на главния овчар «бача» (bača). У словаците животновъдството има

«Салаш», с. Липтовске Ренице, ок. Липтовски Микулаш, Словакия

Дървен кошер, украсен с резба, Словакия

стари традиции, като в равнините било доста развито свиневъдството, а в планинските области — отглеждането на едър рогат добитък и на овце. В някои планински краища животновъдството се развива дори като основен поминък на населението. Там като в Моравия добитъкът прекарвал цялата година в обори и кошари по пасбищата. Специално овцевъдството придобива по-голямо значение, след като идват влашките пастири в края на XV и през XVI в.

У всички славянски народи днес има значително развитие и птицевъдството, като най-много се развъждат кокошки, гъски (за месото и за пуха — особено у западните славяни) и патици, а също и пуйки и токачки.

В ново време заедно със социалистическото преустройство на стопанството у славянските народи се полагат големи грижи и за животновъдството. Въпреки че работният добитък в значителна степен се измества от тракторите, полагат се грижи за отглеждане на по-издръжливи коне и едър рогат добитък. В кооперативните стопанства се отглеждат по-продуктивни породи добитък. Освен кооперативните стада и птицефермите отделните кооператори също държат едър и дребен добитък и домашни птици при своите лични стопанства.

Пчеларството като добавъчен поминък у славяните има много стари традиции. Задкарпатските земи, които те обитавали, се славели в древността с много пчели и мед, за което съобщава и Херодот, а след него и други древни автори. У старите славяни то било развито като «бортничество» — добиване на мед и восък от горските пчели, които живеели в хралупите на дърветата, наричани от славяните «борт». Тия, които намирали такива хралупи, след като им поставяли специален знак, ставали техни собственици. Данни за изкуствено развъждане на пчели у славяните има още у арабския писател Ибн Русте, който пише: «Те приготовляват от дърво един вид делви, в които има улеи за пчели и се събира пчелен мед.» По-късни сведения съобщават за общи пчелници и за специалисти пчелари. Медът и восъкът играели значителна роля в бита на славяните. Медът бил важна съставна част на тяхната храна като средство за подсладяване и за получаване на питието медовина; те изнасяли на пазара мед и восък, а с тях плащали и данъците си. Започнало от дълбока древност, пчеларството съществува у славяните и до наши дни. Във вид на бортничество то се практикувало в някои гористи области у руси и у поляци до сравнително късно време, специално у поляците до края на XIX в.

Измежду южните славяни голямо развитие има пчеларството у словенците, които търгували с мед и восък. Краинските пчели били известни по цяла Европа. Пчеларството се развива и у останалите южнославянски народи.

Българите, както и другите южни славяни до началото на XX в. използували конусообразни кошери, изплетени от пръти и измазани с глина. У русите до Октомврийската революция били широко разпространени специални старинни кошери за пчели от издълбан дънер на дърво, поставен вертикално. У западните славяни също били разпространени подобни кошери за пчели, като дънерът бил художествено скулптиран като фигура, а също и боядисан в различни цветове. Разпространени били и плетени кошери.

В ново време у всички славянски народи пчеларството се модернизира, като се използуват усъвършенствувани дървени кошери. В кооперативните стопанства има модерни пчелници.

Всред южните славяни като добавъчен поминък до ново време се явява и бубарството, известно на Балканския полуостров още през средновековието във Византия. Масово засаждане на черничеви дървета е станало през XVII—XVIII в.

Както всички народи в ранните етапи от своето развитие, така и народите от индоевропейската етнокултурна общност са познавали лова още в най-древни времена. Но у тях той е бил добавъчен поминък. Практикували го главно за да запазят добитъка си от хищници и да си набавят кожи за облекло и търговия. У славяните като дял от тия народи ловът е играл същата роля, като по-важно стопанско значение имал в северните области у източните славяни, гдето се използувал в по-широки размери за набавяне на месна храна, а също и на кожи. Практикувал се главно от мъжете.

Предмет на ловуване у славяните в древността е дивечът, който обитавал огромните лесове, които покривали славянското пространство, а именно мечка, вълк, елен, заек, тур, зубър, глиган. От IX до XIII в. особено се развива ловът на дребни животни със скъпи кожи, а именно куница, белка, видра, бобър, пор, катерица, лисица и самур. С тях славяните търгували. Като главни ловни оръдия използували в древността лъка и стрелите, а в северните части на Русия специален лък — самострел. Използували и разни други, често твърде оригинални и остроумни приспособления — капани, примки, ями и мрежи. Ловели и птици с примки и мрежи.

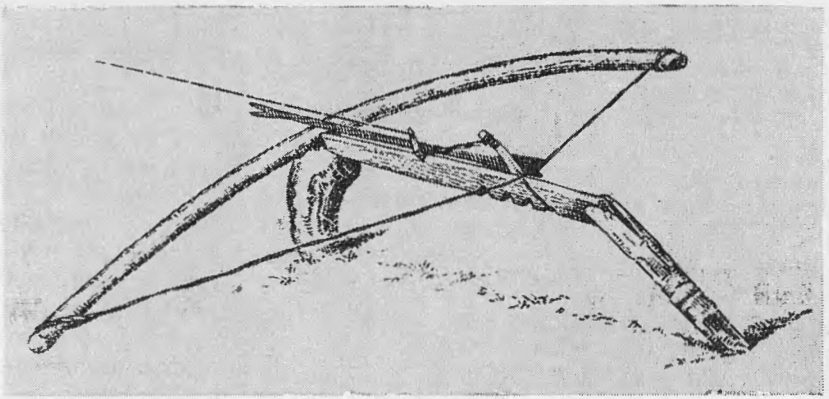

Лък самострел (реконструкция)

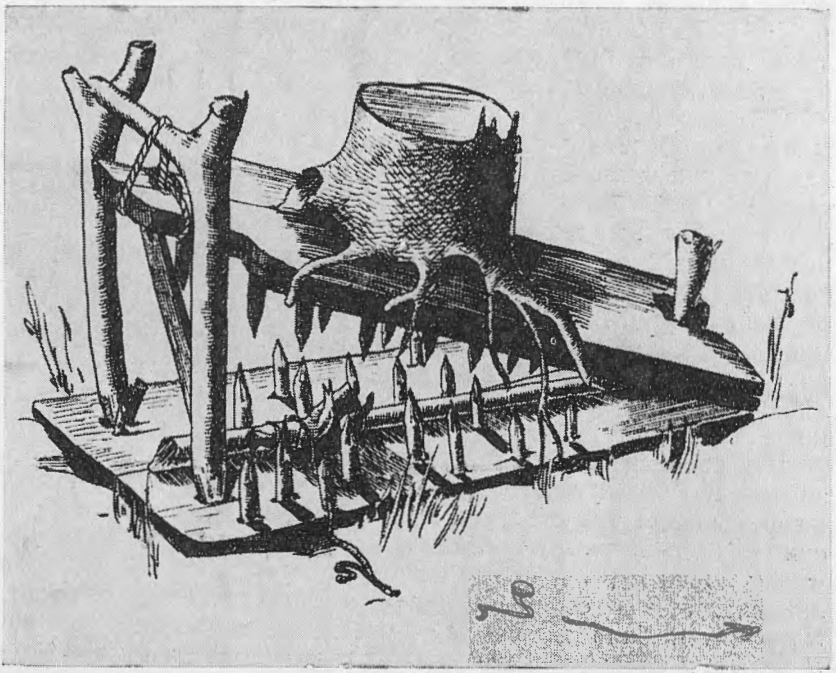

Капан за лисици, Полша

Познавали и лова със соколи и ястреби (крагуи). През епохата на ранния феодализъм той бил особено разпространен всред господствуващите класи.

С нарастване на броя на населението площта, покрита с гори, в славянските земи значително намалява, а намалява и дивечът поради нерационалните способи за ловуване. Във връзка с това намалява и значението на лова.

У южните славяни специално, както у всички останали славянски народи през средновековието съществували благоприятни условия за ловуване, тъй като в земите им имало големи лесове, богати с дивеч. Но и у тях той служел за развлечение на господствуващите класи, а за населението носел само задължения. През време на османското владичество положението не се изменя значително, като селяните били задължени да участвуват в ловните хайки на османските феодали и да дресират соколи. Самите селяни у българи, сърби, хървати и черногорци използували различни примки и капани, дървени, а в ново време железни, като техните способи за лов били често твърде остроумни. В по-ново време на различни места се практикува ходенето на лов с ловджийска пушка и ловджийско куче.

В миналото у източните славяни в централните и южните области с лов се занимавали главно помешчиците или отделни любители като със спорт, а селяните ловували твърде малко. Обаче в северните области и в тайгата в Сибир ловът продължава да бъде и до ново време важен поминък за населението, като се запазили и старинните славянски народни способи за ловуване. В по-ново време освен ловуването с разнообразни примки и с капани (дървени или железни) се практикува и ходенето на лов с пушки и ловджийско куче. Особено развит в тия краища е ловът за кожи, които и днес представляват ценен продукт за износ и носят голям доход на населението.

Що се касае до западните славяни, у тях по-значително развитие има ловът у поляците. Тук през епохата на феодализма той е главно привилегия за духовните и светските феодали, които притежавали ловните райони. Селяните имали ловни задължения, но на самите тях било забранено да ловуват. Ловът се практикувал от шляхтата като спорт. Устройвани били големи и тържествени излизания на лов. У чехите и словаците, специално в Източна Моравия и в Словакия, ловът също имал доста голямо развитие. Старинните ловни оръдия и способи се използували от западните славяни до XIX в.

когато постепенно били изместени от ходенето на лов с пушка и ловджийско куче.

У всички славяни днес с изключение на посочения по-горе дял от източните славяни ловът няма съществено икономическо значение, тъй като дивечът е значително намалял. Практикува се предимно като спорт от ловци, обединени в ловни организации, и понякога от държавни ловни стопанства.

Както у всички народи от индоевропейската етнокултурна общност, у които има твърде бедна обща риболовна терминология, така и у славяните р и б о л о в ъ т е бил предимно добавъчен поминък. Но тъй като областите, които те обитавали в древността, били богати с реки, езера и блата, те познавали много сладководни риби — сом, щука, пъстърва, мряна, клен, лин, липен, есетра и др. Рибата употребявали за храна, особено след въвеждането на християнството, тъй като консумирането ѝ било позволено от църквата и през постите. За развитието на риболова у славяните свидетелствува и обстоятелството, че в документи от XII в. се съобщава за професионалисти рибари. Като риболовни уреди използували различни видове въдици, харпуни с един или с няколко зъба, разни мрежи и плетени кошове. По време на пролетното и есенното предвижване на рибата преграждали реките и на отворите на преградите поставяли самоловни уреди. Практикували и съвсем примитивни способи — ловенето на рибата с ръце или зашеметяването ѝ, като я удряли с камъни или пръчки. Ловели рибата денем и нощем. С риболов се занимавали главно мъжете. Когато при разселването си славянските народи стигнали до море, те се запознали и с различните начини на морския риболов.

Важно значение за развитието на риболова у славяните има общото развитие на тяхната икономика, а и местните условия. Така у ю ж н и т е с л а в я н и риболовът има по-голямо значение по големите реки и езера, като например у сърбите по реките Дунав, Сава, Дрин и Морава, у хърватите по адриатическото крайбрежие и по островите, у черногорците на Шкодренското езеро и по крайбрежието, у българите главно по р. Дунав и черноморското крайбрежие, гдето в миналото се занимават с риболов главно чужди етнически групи — гърци, турци, руси-некрасовци, власи, в Македония по р. Вардар, в Охридското, Преспанското и Дойранското езеро.

При южните славяни риболовът, общо взето, е добавъчен поминък. Но има и професионалисти рибари, обединени в сдружения. Така например у черногорците риболовците се обе-

динявали в дружина, която наброявала 13—16 души начело с «патрун». Уловът се делял на пайове между отделните участници. Подобни организации съществуват и у останалите южни славяни.

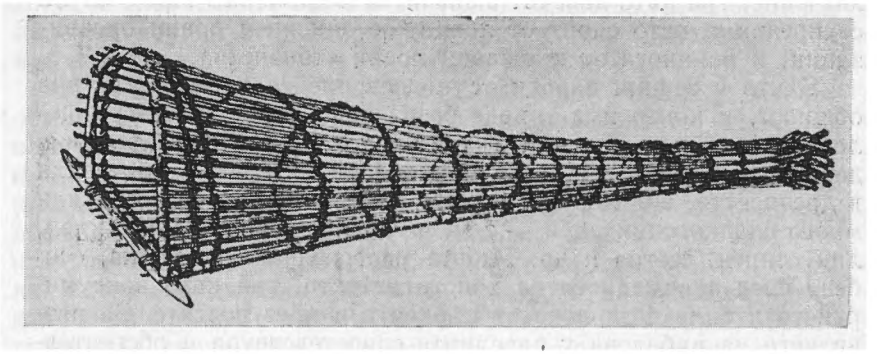

«Върша», Босна

В централните и южните области у източните славяни риболовът рано загубва стопанското си значение и станал любителско занимание, като на места се използували много старинни способи на риболов. Срещу това напълно промишлен облик придобива той на север в басейна на Северна Двина, по долното течение на Волга и Дон, на Каспийско, Баренцово и Бяло море, по големите сибирски реки и тихоокеанското крайбрежие, като се извършвал от големи сдружения риболовци, често по няколко десетки души.

У западните славяни, главно у поляците, свободният риболов бил ограничен през време на феодализма, тъй като главните риболовни райони станали собственост на князете, на църквата и на манастирите. Съществували рибарски сдружения, които наемали под аренда правото за риболов у феодалите. А в някои краища селяните трябвало да плащат ежегодно данък срещу правото да ловят риба. Все пак риболовът в Полша имал значително развитие, за което свидетелствуват много селищни наименования — Рибаки, Рибаково и др. По време на капитализма, след като били премахнати феодалните привилегии в Полша, риболовът се съживява, като се увеличава и броят на рибарите-непрофесионалисти. Особено интересен в етнографско отношение у поляците е битът на рибарските сдружения по морското крайбрежие, наречени «машоперии» (maszoperii), които имат многовековно съществуване.

Риболовните уреди и съоръжения у всички славянски народи са доста сходни — различни видове въдици, кошове, мрежи, грибове, винтери, серкмета и др. Преграждат течението на реките с гард. В морето у южните славяни, специално у българите, широко се използува самоловният уред далян.

Днес в славянските страни организацията и техниката на риболова е високо развита. Постепенно изчезват непрофесионалистите риболовци, които използуват примитивни и архаични уреди и способи за риболов. Уловът се извършва от риболовни кооперации или държавни риболовни организации с най-модерна механизирана техника. Обект на ловуване стават и други морски животни, като делфини и т. н. За риболов се използуват и изкуствените язовири. Създават се и специални рибарници. Рибарите любители се организират в спортни риболовни дружества. Някои славянски народи, между друго и българите, се занимават и с океански риболов.

Събирането на готови продукти от природата е една от най-ранните форми на стопанска дейност на човека в най-древните стадии от неговото развитие, когато той стои на прага на културата. То е било известно и на славяните в древността, предимно като добавъчен поминък с твърде ограничено значение. Всред тях е било развито главно събирането на различни растения и на техните плодове. Преди всичко събирали диви плодове — круши, сливи, ябълки, череши, вишни, орехи, лешници, ягоди, къпини, малини, боровинки и др. Събирали и някои растения, като лапад, лобода, коприва, листа, цветове, корени, кори и гулии на различни растения и дървета, сокове (например сока на брезата) и смоли и особено много гъби, които изобилствували във влажните гористи области. Събирането на всички тия продукти на растителния свят ставало през съответните сезони, а за плодовете специално, когато зреели. Използували се различни торби и кошове с по-примитивна или по-изкусна направа, обикновен нож и някои други съоръжения. Готови продукти от природата се събират и в по-късните епохи от развитието на славянските народи, като у тях, както у много от цивилизованите народи, то се практикува главно от по-малоимотните слоеве на населението за храна и за допълнителен доход. В ново време събирачеството като способ за препитание съвършено запада. Известно стопанско значение има събирането на билки, диви плодове и гъби.

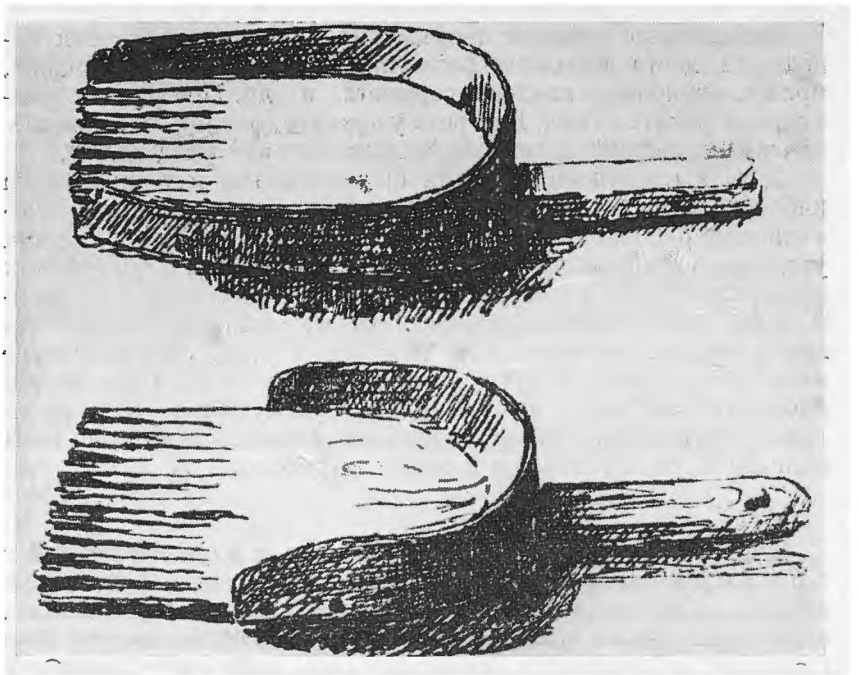

Гребен за събиране на боровинки, Гуцулска област, СССР

В заключение трябва да се изтъкне, че при всички видове поминък на славяните се проявяват както културната им общност, така и етническите им особености.

ДОМАШНА ПРОМИШЛЕНОСТ И ЗАНАЯТИ

Важен елемент от материалната култура на славяните, който допринася за тяхното културно издигане, представят домашната промишленост и занаятите. Домашната промишленост у тях има стари традиции, както изобщо у всички народи, но липсват данни кога точно са почнали да се занимават с отделни занаяти. Като се вземе обаче пред вид, че в латински паметници от XI—XII в. се съобщава за различни занаятчии всред тях, като кожухари, обущари, грънчари, бъчвари, железари, щитари и др., трябва да се приеме, че занаятите са се развили главно през епохата на феодализма, когато нуждите на отделните слоеве на населението са нараснали значително. Развиват се и в селата, и в градовете. Практикуват се в по-голям размер в краища, гдето местните условия не са осигурявали достатъчно препитание чрез земеделието и животновъдството. Някои занаяти славяните са усвоили или усъвършенствували под известно чуждо влияние, но те са пригодили производството към местните условия и към своя бит и са наложили върху занаятчийските произведения напълно свой културен отпечатък.

От домашната промишленост на славяните особено голямо развитие намират ония занятия, които са свързани с облеклото на човека, с нуждата от различни оръдия на труда и други необходими предмети на всекидневния му бит. Част от тях сравнително рано прерастват в занаяти и получават по-значителен развой.

Важна домашна промишленост, която се развива като занаят във връзка с необходимостта на човека от облекло, е кожарството. Славяните обработвали кожите на домашния добитък. Познавали добре процесите за обработването на кожата, по-специално щавенето и дъбенето. В селата от кожи приготвяли главно кожуси, обувки, ръкавици и шапки, а в градовете и хамути, пояси, чанти, щитове, пергамент и др. За занаятчии кожари у славяните има сведения от XI в. Те се славели като изкусни майстори кожари и обработените кожи били един от главните предмети, с които търгували с чужденците. Като отрасли на кожарството се развиват обущарството, кожухарството и седларството.

От домашната промишленост, предназначена да осигури облеклото на човека, особено важно място заема тъкачеството. Тъкането и свързаното с него предене са били постоянно занятие на жените и девойките, главна грижа на които била да

осигуряват обличането на семейството. Като сурови материали се използували в древността ленът, конопът, овчата и козята вълна, а по-късно и свилата (копринатa). След необходимата предварителна обработка различните влакна били изпридани от къделя с вретено. В долния му край поставяли обикновено глинени или каменни, най-често кръгли тежести, наричани «преслици», с различна украса, а често и със знаци, които определяли техния собственик. Такива тежести се намират в големи количества в археологическите находки от IX и X в. Поставяли се, за да се получи повече инерция при въртенето на вретеното. Тъкали на с т а н, близък по вид на днешния, разпространен всред народа за домашно използуване. Отначало станът е бил изправен, за което свидетелствува и името му, което има същия корен като глагола стати. Тъканите били прости, едноцветни или изпъстрени с шарки. Украсявали ги главно с везба. Тъкачеството у старите славяни се развива като занаят на специалисти тъкачи, но не в такива размери като останалите занаяти, тъй като господствуващите класи носели облекло от скъпи материи, които били внасяни от чужбина, например у южните и източните славяни от Византия и Иран.

Шиенето на отделните части на облеклото е било занятие на жената в семейството. Когато обаче горното облекло се усложнило и почнали да се употребяват по-скъпи материи, възникнала нуждата от специалисти шивачи. Създават се условия и ш и в а ч е с т в о т о да се развие като занаят. Шивачите обикновено шиели по домовете. При дворците на феодалите също имало специалисти шивачи.

Във връзка с необходимостта от домашен инвентар, от някои оръдия на труда, от жилища и други постройки у славяните възниква като занаят д ъ р в о д е л с т в о т о. Славяните от дълбока древност умеели да обработват дървото. В много от старите извори се споменава за славянските лодки-еднодръвки, издълбани от ствола на едно дърво, с които преплували големи водни пространства. И обработването на дървото обаче у тях е било в началото домашна промишленост. В селата изобщо не е имало условия то да се развие като занаят, тъй като славянският селянин е умеел със секирата си да си направи от дърво всичко сам, а при строеж на жилище прибягвал до помощта на своите съселяни. От най-старо време при обработката на дървото славяните винаги използували познаването на свойствата на различните видове дървета и ги приспособявали според предназначението на изработваните от тях предмети. Като занаят дърводелството се развива главно в градовете — за строеж на

къщи, за настилане на улиците (особено в гористите области), за изработване на мебели, съдове и др. под., за построяване на крепостни съоръжения. За специалисти занаятчии дърводелци в славянските земи има писмени сведения от XI—XIII в., като особено прочути били дърводелците строители от Новгород. Като отрасли на дърводелството се развиват бъчварството, коларството и др. под.

За нуждите от материали — блокове и плочи, потребни при строежа на дворци, църкви, кули, стени, огради, за изработване на надгробни камъни и кръстове, скулптурни произведения, ръчни мелници, каменни корита и др. под., се развива у славяните каменоделството. То е главно занаят в градовете. Майстори каменоделци изработвали и малки предмети със специално предназначение — кръстчета, иконки, шлифовани камъчета за украса на накити и т. н. Обработвани били различни видове камъни — пясъчник, варовик, мрамор, шифер, аспид, янтар и др. Каменоделството у славяните добива по-широки размери от X в., след като у тях бива въведено християнството. А и с развиващия се феодализъм се разгърнало у тях интензивно строителство.

У старите славяни получава известно развитие като занаят и обработването на кост, умение, което човекът познава още от палеолита. Занаятчиите изработвали разнообразни изделия: дръжки на различни предмети (ножове, огледала и др.), гребени, пластинки за броня, зарове, тоалетни лъжички за чистене на уши и др. Използували кости на едри животни и рога. У източните славяни още отрано получава високо развитие и резбата върху кост.

Между домашните производства на славяните, съществуващи от дълбока древност, едно от първите места заема и обработването на глината. В населената от славяните територия то има стари традиции, още от неолита. Развива се в зависимост от нуждата от глинени съдове за приготвяне и съхраняване на храната. Поради това и у славяните, както и у много други народи, първоначално грънчар е била жената, която е имала грижата за приготвяне на храната. Но с развитието на по-интензивно земеделие и животновъдство нуждата от съдове нараства, производството на грънчарски изделия се разширява и вместо жената почва да ги изработва мъжът. В техниката на обработването на глината у славяните се преминава през два момента: ръчна лепена керамика и керамика, формувана на грънчарско колело. При първия вид техника изработвали главно гърнета, тави и делви с дебели

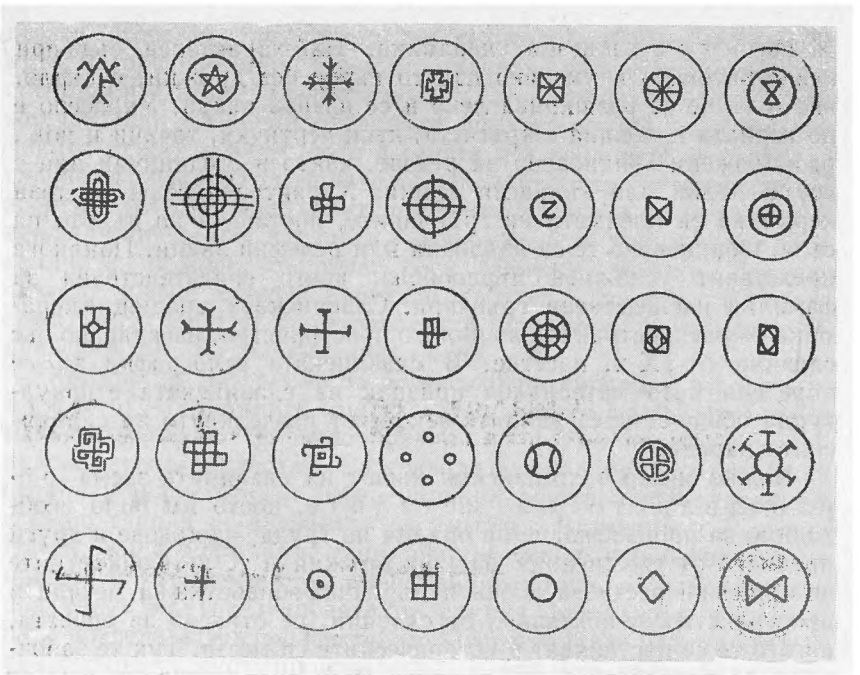

Клейма по дъна на керамични съдове

стени и неравна повърхност. Преходът към формуваната на грънчарско колело керамика става у славяните предимно през ранния феодализъм. С широката употреба на грънчарското колело грънчарството се превръща в занаят, практикуван от мъже-грънчари. Освен в селата през феодалната епоха грънчарството у славяните получава по-значително развитие и в градовете. Градските грънчари изработвали твърде умело богат асортимент от грънчарски предмети: стомни, чаши, блюда, супници, кани, светилници, детски играчки, плочки за облицоване на стени и «гласници» (за зазиждане в сводовете или в стените на сградите за по-добра акустика и за намаляване на тяхната тежест). Те си служели с крачно грънчарско колело и специални грънчарски пещи. Грънчарски работилници и съсловия грънчари е имало по това време във всички почти славянски градове. Що се отнася до стила, типично славянска е

Славянска керамика от IX—XI в.

т. нар. градищна керамика. Най-характерен съд при нея е високото и умерено издуто гърне без дръжки, с гърло, чието устие се разширява леко и се извива навън. Украсено е по горната половина с кръгчета, къси чертички, точици и под., разположени обикновено на редове, както и с единични или с групи прави или вълнисти линии. Характерен белег за тази керамика са клеймата на грънчарите, поставени на дъното на съда. Обикновено те са вдълбани или релефни знаци. Понякога представят усложнен първообраз, което свидетелствува за фамилии наследствени грънчари. Славянската градищна керамика се разпространява из цялото пространство, населявано със славяни от IX в. насетне. В славянската етнография тя се определя като материален признак на славянската етнокултурна общност през ранните векове от разделянето на славянските народи.

Важно място в стопанския живот на славяните заема обработването на металите, което им било необходимо за произвеждане на оръдия на труда, на съдове и други предмети от ежедневния бит, на оръжия и т. н. Конкретните исторически вести за добив и първична обработка на метали в пространството, обитавано от славяни, се отнасят за епохата, когато те се настаняват в историческите си места. Тук те започнали да разработват мини, които били експлоатирани още от техните предшественици, жители на тия области. Внасяли също метали и отвън. Добивали ги и от местни находища, като на територията на различни славянски народи се намирало желязо, сребро, злато, мед, калай, бронз. При обработването на металите у славяните се обособяват отделни занятия, които постепенно се превръщат в занаяти — рударство, ковачество и златарство.

При добиването на желязото отначало топели рудата на обикновени домашни огнища или в измазани с глина и непокрити ями, широки до 1 м в диаметър. Когато обаче нуждата от желязо нараснала, започнали да използуват по-усъвършенствувани съоръжения, особено в градовете. Полученото желязо изковавали в нагорещено състояние, за да премахнат шлаката и шуплите. Отначало рударят е бил и ковач поради неголямото производство, но постепенно рударите се обособяват самостоятелно и почнали да устройват пещите си близо до рудните находища. Така се създали отделни рударски райони.

Ковачеството се развива у славяните още в твърде ранен период като отделен занаят както в селата, така и в гра-

довете. Ковачите прилагали две техники: изковаване на металите, нагорещени или студени, и изливане на втечнения метал в специални форми. Предметите били или изковавани от един къс желязо, или споявани от два или повече железни късове. Разликата между ковачеството в селата и в градовете се състояла главно във вида и големината на използуваните инструменти и в асортимента на изработваните предмети. Ковачите в селата произвеждали предимно предмети, необходими за труда и бита на селяните: ножове, сърпове, коси, лемежи, мотики, брадви, чукове, клещи, вериги, ключове, гвоздеи, ножици. В града срещу това главно се изработвали предмети за нуждите на градския бит, на въоръжението и пр.

Конкретни материали за по-високо развитие на з л а т а р с т в о т о у славяните има от IX в., когато всред тях вече се разпространяват по-разнообразни по форма накити и с по-художествена обработка. За това развитие допринасят, от една страна, имуществената диференциация, настъпила у славяните, а също така и по-активните им връзки с Византия и Близкия Изток, а и с Германия, гдето процъфтявало изработването на накити и украшения от скъпоценни метали. Златарството у славяните още през епохата на ранния феодализъм се развивало и в селата, и в градовете, като съществувала разлика между градското и селското производство и в металите, които били обработвани, и в прилаганите техники. Златарите в селата правели накити главно от мед, сребро и техните сплави. Прилагали техниките леене, което има много стари традиции в областите на Източна Европа, коване и филигран, като изработвали различни накити — пръстени, гривни, обеци и др. Особено допринася за развитието на златарството у славяните израстването и забогатяването на градовете през феодализма. Отначало били викани изкусни майстори от чужбина. Наред с тях се специализирали и умели славянски майстори златари. Златарите в градовете прилагали по-разнообразни и по-усъвършенствувани техники. Освен с леене, коване и филигран те си служели и с позлатяване. Изработвали накити и някои предмети за културни и битови нужди посредством инкрустация на злато и сребро в железни и медни пластинки. Изкусно прилагали те при сребърните предмети почерняването и емайлирането.

Като обособен занаят у златарите през средновековието се развива главно в градовете и м е д н и к а р с т в о т о. Медникарите изработвали от кована мед домашни съдове — котли, чаши и под., обковки на щитове и покриви на постройки. В по-ранен период леели идоли, а впоследствие камбани, кръстове,

свещници, някои оръжия (например боздугани), накити (чапрази, гривни, обеци и др.).

Само като градски занаят се развива у славяните през X—XII в. стъкларството, за което свидетелствуват някои находки в гробници от тази епоха на стъклени гривни, пръстени и обеци, на шишета и чаши, направени от по-дебело стъкло. Славянските майстори стъклари изработвали и стъкло за прозорци.

Набелязаните дотук домашни производства и занаяти не изчерпват всички, които процъфтяват у славяните през ранния период от техния живот. Но те са най-главните и допринасят пряко за развитието на тяхното стопанство, бит и култура. Те продължават да се развиват у тях и по-нататък, като в отделните славянски страни придобиват някои специфични особености в пряка зависимост от обществено-историческите условия, от наличието на необходимите сурови материали и т. н. Особено изработването на предмети, необходими за дома и стопанството, било допълнение към основните занимания на селското население, към земеделието и животновъдството.

В стопанския живот на южните славяни през средновековието домашната промишленост, като тъкачество, дърводелство и др. под., играе голяма роля в селата. Имало и селяни занаятчии, но занаятчийството за тях стояло на второ място след земеделието. Занаятите се развивали главно в имения на светските и духовните феодални владетели и в градовете. Впоследствие занаятите у различните южнославянски народи придобиват специфичен път на развитие в зависимост от конкретното им историческо и обществено положение.

У българите след няколковековния упадък през време на османското владичество преди Освобождението в епохата на Възраждането, през XVIII и особено през XIX в., процъфтяват много занаяти, като в някои планински области те са и главно занаятие и препитание на населението. Занаятчиите се обединявали в еснафи (цехове) с организация, подобна на цеховете в другите европейски страни. Един от най-характерните за стопанския живот на българите домашни производства и занаяти е тъкачеството. Важни негови отрасли са абаджийството, въз основа на което се развива покъсно българската текстилна промишленост, гайтанджийството и мутафчийството, както и килимарството, главни центрове на което стават Чипровци,

Котел , а в по-ново време и Панагюрище. Грънчарството с главни центрове Габрово (в миналото), Троян, Трън и др. има много стари традиции и разцъфтява още през IX—X в., когато в Преслав се произвежда прочутата високо художествена фаянсова керамика. Значително развитие достига и обработването на метали, най-вече бакърджийството и златарството, при което българските златари си служат предимно със сребро. През време на турското владичество, а и след Освобождението при капитализма известна част от населението на планинските райони си изкарва прехраната с някои сезонни занятия, като дюлгерството (прочути са например трънските майстори), каменоделството, дърворабтването, а също и кираджийството с волове и биволи, с коне и катъри.

Нанасяне с рогове на «троянска шарка» върху стомни, Троянско, България

Вследствие на конкуренцията на европейските фабрични стоки от средата на XIX в. занаятите у българите започват да упадат, а след Освобождението при капитализма някои и съвсем изчезват.

По време на османското владичество занаятите и в Сърбия се намират в упадък. Тогава в сръбските земи имало пришелци чужденци занаятчии от Австрия, Германия, Румъния и др. Разлагането на патриархалното стопанство и ръстът на парично-стоковите отношения през XIX в. допринасят за развитие на занаятчийското производство, особено след освобождението на Сърбия. Отделните занаятчии и тук се обединяват в еснафи, предимно в градовете. В селата се развива дребното занаятчийско производство за нуждите на селяните, като например обработването на дърво, грънчарството, което има повсеместно разпространение, каменоделството и резбата върху камък. Разпространение добива и килимарството и обработването на кожа, по-специално опинчарството. И у сърбите, особено в началото на XX в., много занаяти изчезват под влияние на конкуренцията на фабричното производство.

У хърватите още през средновековието се развиват голям брой и разнообразни занаяти, свързани с обработването на дървото, на кожата и металите, а така също и грънчарството, тъкачеството, килимарството. Занаятчиите още тогава са организирани в цехове, които съществуват до средата на XIX в.

По-значително развитие у словенците в миналото има дърводобивът, и то в горските райони на Алпите. С него се прехранват много бедни селяни. Развива се и дърводелството. Тъкачеството, главно на лен и коноп, е разпространено домашно занятие до XIX в., а плетенето на дантели с изкусна изработка е производство, запазено и до днес.

У източните славяни, гдето още в периода на Киевска Русия, а също и в Новгород, и в Московското царство процъфтяват покрай домашната промишленост и разнообразни и специализирани занаяти, много от тях се запазват до XIX в., когато при конкуренцията на капиталистическото производство западат. Те са още твърде много развити към началото на XX в. в северните нечерноземни области, гдето населението има малко обработваема земя и не може да се изхрани със земеделие, а също и в по-южните степни области и в Украйна. Преди всичко трябва да се отбележат женските производства предене, тъкане, бродиране, плетене на дантели,

които имат предимно домашен, нестоков характер. Селянките произвеждали тъкани за нуждите на семейството, а понякога и за пазара. В ново време домашното тъкане получава отново развитие, като се произвеждат художествени тъкани и дантели (особено прочути са дантелите от Вологодската област) за пазара. По-разнообразни са мъжките занаяти, които имат

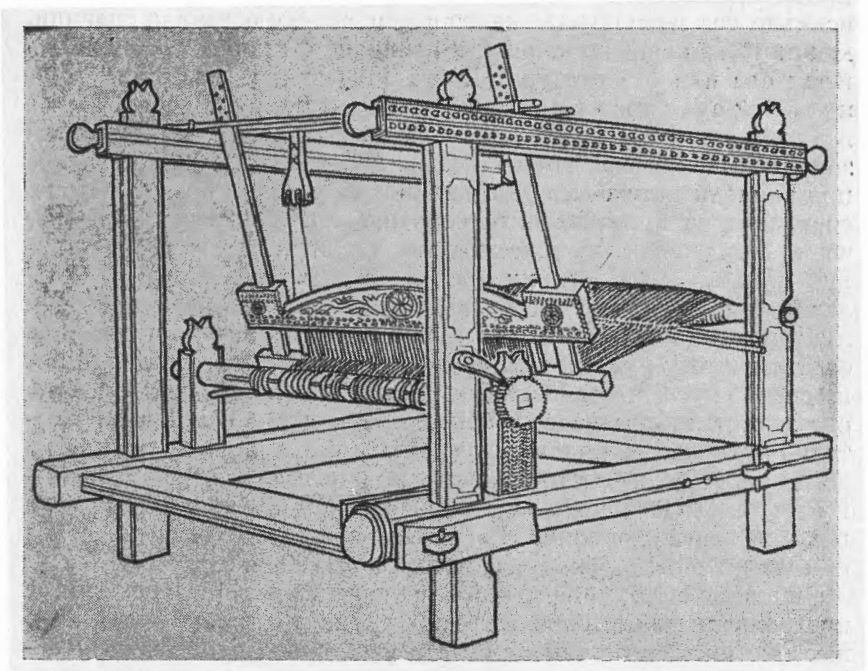

Стан, украсен с резба, Бачки Монощор, Сърбия

повече стоков характер. При това, както и у останалите славяни се създали цели области и села, гдето населението се специализирало в едно или в друго производство. В северните и централните области, покрити с много гори, се развиват различните занаяти, свързани с обработването на дървото, като дърводелство, бъчварство, копаничарство, решетарство, кошничарство, въглищарство, катранджийство и др. Обработването на метали — железарството, ножарството, правенето на брави и ключове, а също и

златарството постигат значително усъвършенстване в отделни области. Освен това ковачи е имало във всяко по-голямо село. Както и у останалите славянски народи, и у източните славяни грънчарството има голямо развитие, особено в някои по-големи негови центрове, като Подолието, Полтавската област, Подмосковието и др. Като се изключат някои преживелици от ръчна техника в отделни области, навсякъде се използува, както и при всички останали славяни, крачното грънчарско колело, а изпичането ставало в специални пещи със или без глазура. Доста значително развитие имат и кожарството, обущарството, резбата върху камък, върху кост и др. Повечето от тия занаяти в най-ново време отново се възраждат. Създават се промишлени сдружения за традиционно народно производство в системата на промишлените кооперации. Особено голямо значение придобиват художествените занаяти, като резба върху камък, резба върху кост и под. Характерна за дореволюционна Русия е сезонната работа на селяните в града. Тази практика се разпространила в селата както у русите, така също и у белорусите и украинците, по-специално в нечерноземните области. Свързана била главно със занаятите дюлгерство, бояджийство и др. Селяните работели обикновено на малки сдружения един сезон и се връщали у дома си. Преди построяването на железопътната мрежа в Русия и създаването на параходство по големите руски реки в дореволюционна Русия имат широко развитие ямщичеството (каруцарството, керванджийството) и бурлачеството, възпети и в руския фолклор. Чрез тях се прехранвали голям брой жители от селата с малко земя, често жестоко експлоатирани от своите работодатели. Особено угнетяващо е било положението на бурлаците, които влачели тежките шлепове по Волга. В ново време у източните славяни всички занятия, свързани със стария експлоататорски строй, при социалистическото преустройство на стопанския живот престават да съществуват. Наред с дребните производства у източните славяни още през XVIII и XIX в. започва да се развива и едрата промишленост, успоредно с което върви и развитието на работническата класа. Социалистическата индустриализация след Великата октомврийска социалистическа революция обхваща постепенно цели области. Днес едрата социалистическа промишленост заема главно място в народното стопанство на източнославянските народи.

Познатите у старите славяни отрасли на домашната ин-

дустрия и селските занаяти имат своеобразен развой и у западните славяни. Така у поляците много от тях са допълнителен занаят на селяните до XX в. И тук трябва на първо място да се спомене тъкането, главно на ленени, конопени и вълнени материи, често високо художествени, като например характерните раирани полски тъкани «пасяк» (pasiak),

Полска народна керамика

известни още от XII в. То има широко разпространение до края на XIX в., когато в селския бит проникват по-евтините тъкани фабрично производство. От женските занятия и до днес са разпространени бродирането и плетенето на дантели. От мъжките занаяти, предимно в областите, богати с гори, гдето дърводелец е всеки мъж, се усъвършенствува обработването на дърво — дърводелство, столарство, бъчварство, коларство, копаничарство, кошничарство, които произвеждат най-вече за пазара. Грънчарството, с най-голямо развитие в югоизточната част на Полша, е

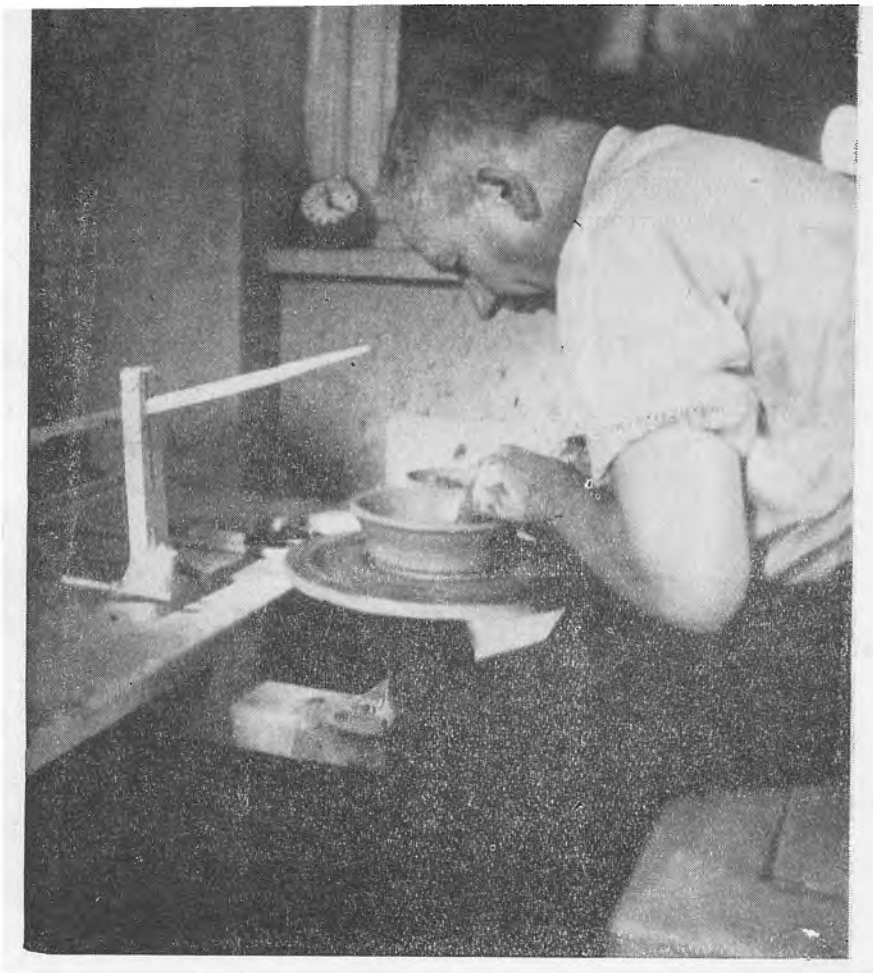

Народен грънчар при работа, Ухерске Храдище, Моравия

било старинен, обикновено наследствен занаят. Изработвали се разнообразни по форма керамични съдове с различна украса, като твърде стара традиция има черната керамика без глазура. От металите поляците най-много обработвали желязото. Желязната руда те добивали обикновено от рудници и топели в неголеми пещи. През XIX в. ковачите вече работят с желязо, набавено от пазара. Ковачи имало във всяко село. От мед, която се обработвала по-малко, правели украшения.

До XIX в. било разпространено като занаят и добиването на катран.

У чехи и словаци също имат голямо развитие домашните производства и занаятите. Още през епохата на ранния феодализъм процъфтяват грударството, ковачеството, изработването на оръжия, златарството, грънчарството, дърводелството. За защита на правата на отделните занаятчии през XIII в. и за укрепване на отделните занаяти се създават цехови организации, със строга вътрешна йерархия. Те съществуват до средата на XIX в. В резултат на развитието на грънчарството в чешките и моравските земи се създава интересен стил керамично производство. Високо развитие от XIV в. насетне у чехите има и стъкларството. В планинските области като домашно производство и като занаят се развива обработването на дърво. Изработват се между другото и редица малки предмети, украсени с резба, сандъци, шкафове, мебели и т. н. Разпространени са и кошничарството, изделия, плетени от слама, и др. У словаците особено много процъфтява в миналото дребното занаятчийство, тъй като има голям брой селяни с малко земя, които не могат да се изхранят само със земеделие и животновъдство. Някои занаяти са особено характерни за отделни области, като например керамичното производство за Западна Словакия, което има стари традиции и достига голямо художествено съвършенство, ножарството в Липтов, кошничарството и др. Голямо развитие има и тъкачеството, и плетенето на дантели, а също и изработването на различни кожени изделия — колани, каишки за часовници, подвързии на книги и др.

У чехите и словаците през втората половина на XIX в. се основават занаятчийски кооперации, които, като се опират на народните традиции, си поставят за цел да повишат художествената стойност на занаятчийските изделия, а също и производството и неговия пласмент в страната и зад граница.

Както у останалите западнославянски народи, така и у лужишките сърби се развива домашната промишленост — тъкане и плетене на дантели, а също и занаятите тъкачество, стъкларство, керамика, изработване на дървени и сламени изделия.

У западните славяни днес поради високото развитие на индустриалното производство и конкуренцията на фабрично изработените стоки много от старите занаяти са престанали да същест-

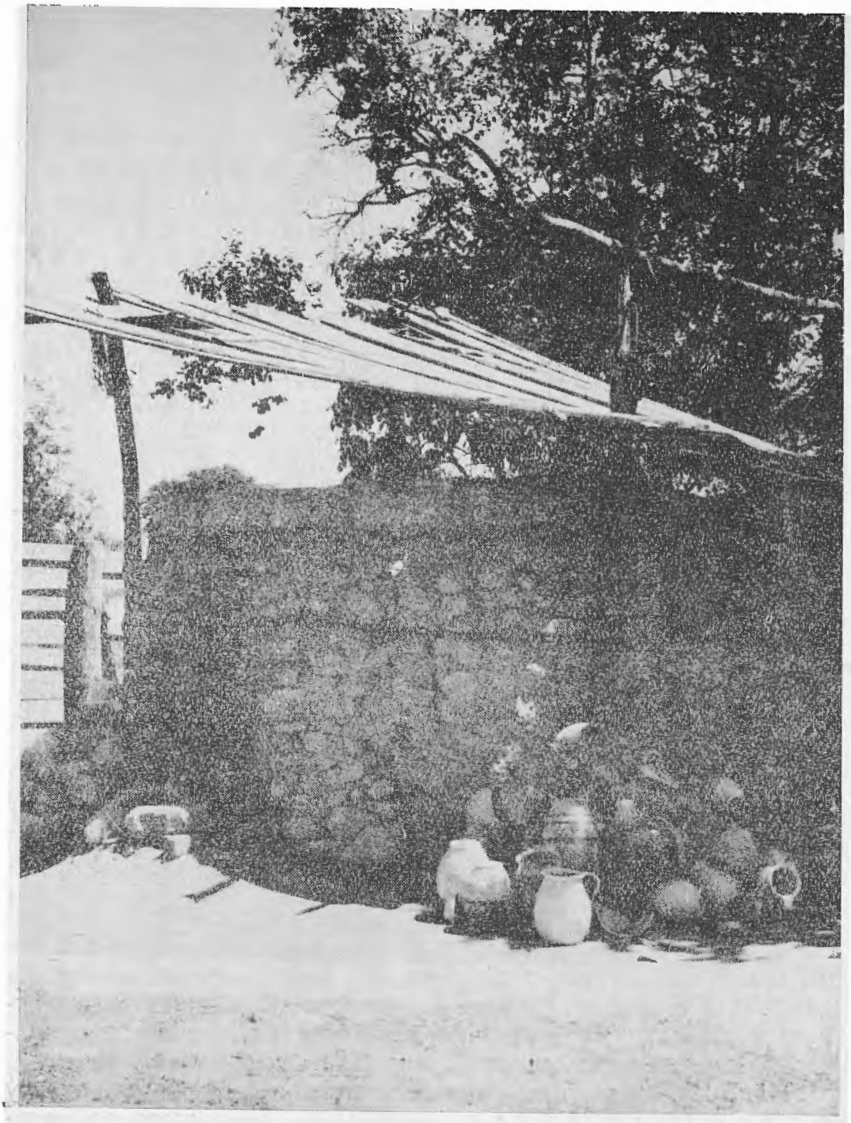

Грънчарска пещ, с. Нови Халич, ок. Лученец, Словакия

вуват или съществуват съвсем ограничено. Запазили са се и се развиват само тия, които имат художествена стойност или практическо значение за стопанството и за подобрение на бита на населението в градовете и селата.

Чукане на лен, с. Швермово, ок. Банска Бистрица, Словакия

И в наши дни, при социализма, занаятите, особено онези, при които се изработват истински образци на народното изкуство, имат известна роля в стопанския живот на славянските народи. Главно в градовете се поддържат някои от традиционните от-

расли, като тъкачеството, обработването на кожа и на дърво, продукцията на които се използува в съвременния бит и които са свързани с приложните изкуства. Занаятчиите се обединяват предимно в кооперации, като им се набавя усъвършенствувана техника. Що се касае до сезонната работа, тя се практикува вече твърде ограничено при строителството, дърводобива и в индустрията.

ПОСЕЛИЩА

Славянските поселища в древността се намират в пряка зависимост от социалното устройство на славяните и от характера на терена, гдето били застроени. Най-стари сведения за тях има от VI в. Така например Прокопий Кесарийски пише, че славяните живели в бедни колиби «на голямо разстояние една от друга, и всеки променя често селището си». А според Псевдомаврикий те се заселвали «в лесове, в труднопроходими реки, блата и езера» и водели скитнически живот.

Старите известия и големият брой разкопки на поселища на антите свидетелствуват, че славяните имали поселища, в които живеели отделни родове. Тези най-ранни родови поселища са построени най-често на добре защитени брегове на реки или места всред блатата, езерата и горите. По-късно, когато в резултат на развитието на производителните сили се създават условия отделното семейство да води самостоятелен живот, у славяните се появява селската, или териториалната община, жителите на която били свързани с обща територия, но принадлежали към различни родове. Друга форма поселище у славяните е семейното поселище, при което стопанските постройки се застрояват върху земите, обработвани от отделно семейство.

Според структурата и плана, които имат, селищата у славяните в старата епоха били няколко типа. Те се установяват главно въз основа на археологически изследвания и имат доста хипотетичен характер. Първият, най-старинният може би е кръглият тип поселище, наричан «околица». При този тип поселище къщите се застрояват във форма на кръг или на подкова. Той бил удобен за отбрана при нападение, тъй като бил отвсякъде добре укрепен и имал само един вход-изход. Не бил много удобен за стопанския живот, тъй като бил откъснат от обработваемата земя. Приема се, че представя преходна форма между родово поселище и териториална община. Този тип славянско поселище се среща днес рядко в славянските земи. Вторият тип

поселище е надлъжното поселище. При него жилищата се застроявали от двете страни на някой път и зад всяко се намирало неговото стопанство. Това поселище обаче не е било удобно за отбрана. Покрай него са съществували отделни укрепени пунктове за убежище на населението през време на война. Такива поселища се срещат в извънредно голямо количество у всички славяни и поради това се приема, че са старинен тип славянски поселища. Трети тип славянско поселище е разпръснатият (колибарски) тип. Той представя поселище от няколко жилища, които със своите стопански постройки се застроявали всред обработваемата земя. Тия поселища възникват при славяните особено в краища с планински терен. Стар тип у славяните е и купното поселище, което вероятно е свързано със съществуването на патронимията. През епохата на феодализма се развива у славяните и владетелското село. От дълбока древност у славяните са съществували и градове, отначало като укрепени пунктове, които впоследствие прерастват в крепости с военен гарнизон. Когато славяните заемат историческите си места и княжеската власт при ранния феодализъм се засилва, а също се развиват занаятите и търговията, крепостите им се превръщат в градове-поселища, центрове на политическия живот, на военната сила и на икономическия живот.

Посочените тук типове поселища се развиват у всички славяни до наши дни, като в тях се отразява историята на отделните славянски народи при разселването им, развитието на стопанството им, а също и географските условия. Вследствие на това се явяват многочислени локални варианти. Особен интерес представляват селата, тъй като при тях изпъкват специфични етнографски особености.

Всред южнославянските народи са разпространени главно купните и разпръснатите села. Така у българите купните села имат неправилна кръгла или продълговата форма. Улиците образуват при тях неправилна мрежа, а обикновено в средата е разположен площадът. Разпръснатият тип села се намират в предпланинските и планинските райони. Съставени са обикновено от отделни групи жилища — махали, където живеели близкородствени семейства. Надлъжният тип села са по-редки. У сърбите, у които през време на османското владичество и до средата на XIX в. преобладават малки села, също се срещат предимно посочените два типа, като разпръснатият тип, отделните части на който се наричат «махала»,

Поселище на една задруга (Милаковичи) от околността на Прийеполе — Черна гора

«крај», «ђемат», е особено характерен за планинските области на Динарския масив.Срещат се рядко и продълговати села, главно във Войводина. Структурата на селата у черногорците е обусловена от основния им поминък животновъдството. Най-често са малки, разпръснат тип, съставени от махали, наричани «край» («крај»).У хърватите селата са от подобен тип като у сърбите. Разпръснатият тип преобладава в планинските области,

по крайбрежието, в Далмация, а купните са разположени в равнините. В източната част на Хърватско се срещат и надлъжните села. У словенците в планинските и предалпийските райони се срещат единични дворове «самотна кметия» (samotna kmetija). В пограничните гористи области и в планинските приморски краища има разпръснати селища. В гористите райони на средната, източната и западната част има и малки поселища, съставени от 3—10 къщи (zaselje). По форма измежду словенските села има и купни, и надлъжни, и кръгли. В областите на Югославия, гдето живее мюсюлманско население, са възникнали села от турски източен тип с криви, а понякога и слепи улици. В Приморието се срещат и села със смесен тип, със старинни архитектурни паметници и много средиземноморска растителност.

У източните и особено у западните славяни предимно през последните няколко века са се развили много повече различни типове поселища, отколкото у южните славяни. У източните славяни те са главно два вида — съставени от едно стопанство или чифлик единични дворове (однодворные) и от повече стопанства (села). Първите са представени от различни типове, наричани различно — «починки», «заимки», «погосты», «хутора». Създавали се главно при заселване на нови краища. В структурата на селата са запазени старите слаьянски традиции. У русите, отчасти у белорусите и у украинците в северните части на Украйна са особено разпространени надлъжният тип поселища с къщи, застроени в една или две редици по продължението на път или на река. Но по-голямата част от украинците на юг в откритата степна област живеят в купни поселища, при които отделните стопанства са струпани без ред, с криви и забъркани улици. Големината на източнославянските села е различна. На север преобладават малки поселища от няколко десетки семейства. Срещу това у украинците и у донските и кубанските казаци поселищата, наричани «станицы», наброяват няколко хиляди души.

В структурата на селата у западните славяни с известни различия помежду им се продължават старите славянски традиции. Така в полските области, особено в Поморието, до края на XIX и началото на XX в. се среща доста рядко кръглият тип поселища «околница», «виеш подковяста», «виенцова», «пйершченова» (okolnica, wieś podkowiasta, wieńcowa, pierścieniowa). Особено много е разпространен надлъжният тип поселище. Среща се под няколко варианта. Като комбинация между

кръглия и надлъжния тип поселище се е развила т. нар. «овалница» (owalnica), продълговат тип поселище, като в средата двете редици постройки се отдалечават и между тях се намира свободен площад, езеро, черква и гробище. В края на XVIII и през XIX в. във връзка с развитието на капитализма и засилващото се раздробяване на селските стопанства все повече се разпространява купното село. В Поморието, Мазовия и отчасти в Полесието се срещат особен тип малки поселища — «пшисьолки» (przysiołki). Почти навсякъде у поляците са разпространени поселища от едно или от няколко стопанства, пръснати на голямо разстояние едно от друго «вйеш самотнича» (wieś samotnicza). У чехи и словаци се развиват предимно разпръснатите и купните поселища. У чехите през X в. възникнали «уйезди» и «охози» (újezdy и ochozy) върху земи, подарени от владетелите за основаване на нови села, които се строели по план. Надлъжните (по продължение на път или на река) получавали все по-голямо разпространение. Строели се и селища с площад — «навесни» (návesní). Разпръснатият тип села се наричат в Северозападна Словакия «копаници» (kopanice). У лужичаните в стария период се срещат особено често кръгли поселища. Впоследствие по-значително развитие получават купните и надлъжните. Разпръснат тип села се срещат повече в областта Шпреевалд, гдето поради честите разливания на реката Шпрее жилищата понякога се намират на доста големи разстояния едно от друго.

Наследените от древността, от епохата на феодализма и капитализма видове села у славянските народи в резултат на големите социални и икономически преобразования в съвременността променят значително своя облик и своята форма. Днес все повече от селата в славянските страни се преустрояват по модерно улично планиране. По план се строят и селищата на земеделските кооперативни стопанства с благоустроени жилищни постройки.

ЖИЛИЩА

Както поселищата на славяните, така и жилището им се намира в пряка зависимост от обществено-икономически фактори и от географската среда. От най-старо време славяните познавали няколко типа жилища. Един от най-старите от тях е леката колиба (хижа) със стени от плет и от дърво. Такива хижи се срещат до ново време у славяните на Балканския полуостров и в кар-

патските области. Остатък от тоя тип жилище представят различните видове примитивни временни жилища на овчарите. Друг вид жилище, много разпространено в южните области, е полуземлянката, вдълбана до 1—1,50 м в земята, с едноскатен или двускатен покрив, поставен върху дървени подпори, а понякога и с ниски стени от дървета, измазани с глина, върху които се изграждал покривът. Полуземлянката била обитавана от отделна брачна двойка. В средата се намирало огнището, димът на което излизал през отвор в стрехата. Пред огнището имало пейки от трамбована пръст за сядане, а надлъж по стените нарове за спане. В северните области на източните и западните славяни от твърде ранна епоха бил разпространен и друг тип жилище — дървена наземна постройка. Славяните познавали и наколните жилища. Предполага се, че подобни жилища е имало в блатистите области на Полесието, Белорусия, Македония и др.

Още твърде рано славянското жилище претърпява известно развитие. То става двуделно, като към първоначалното единствено помещение с огнище се прибавя второ — сѣнь, или притворъ. Според някои изследвачи сенът се развил, като бил пристроен към първоначалното помещение, а според други чрез преграждането на първоначалното помещение на две части. Освен като стая за живеене, второто помещение било използувано и за прибиране на добитъка и на различни предмети. При двуделното славянско жилище първото помещение се отоплявало с открито огнище или с п е щ, използувана и за печене на хляб. Наричано било у русите и с т ъ б а, или и с т о б ъ к а, у българите истъба, у чехите jizba. Впоследствие у западните славяни огънят на пещта почнал да се поддържа от огнище в притвора, като по тоя начин и двете помещения станали топли. В по-нататъшното си развитие славянското жилище станало от двуделно триделно, когато към избата и притвора се прибавило още едно помещение— к л е т. То не било отоплявано, използувало се за склад на покъщнина, за подслоняване на добитъка или за спалня на младите или новобрачните. Отначало се строяло отделно, а после присъединено към притвора. Клетът е първото помещение в славянското жилище, което вътре било разграничено на височина: понякога имал приземен етаж, който служел за склад и за прибиране на добитък, и първи етаж — г о р н и ц а, използуван за плевник, житница или спалня. Като отделна сграда клетът е разпространен у източните славяни, у словаците и у сърбите до ново време.

Покрай масовото народно жилище у славяните през време на

феодализма се появяват и други видове постройки със специално предназначение, като например владетелската къща, която има по-сложно разпределение и е значително по-голяма, и странноприемницата, в която преспивали чужденците търговци или се събирали да пият и гуляят. В паметниците от IX и X в. такива сгради се наричат «гостиница», «господа» или «кръчма». От постройките към жилището главно у славяните в северните области била позната и банята, наричана «истопка» или «мовница». Затопляла се, като се поливали нагорещени върху специално огнище камъни с вода.

Що се отнася до наименованието на жилището, у славяните били разпространени няколко термина: домъ (лат. domus, гр. δόμος, стин. dámas) — познат у всички славянски народи, хыжа (гот. hus, нем. Haus), буда (нем. Bude), хата и колиба (гр. καλύβη). В паметниците от край на IX в. се среща терминът храм — стб. храмъ, рус. хоромъ, който по-късно почнал да означава култов дом. Стб. клѣть също е старинно по произход.

Старите славяни си строили в селата жилищата сами. Специалисти майстори-строители се появили за нуждите на градското строителство и за държавни и обществени строежи. Като строителен материал използували дървото, измазан с глина плет, свързан дърворед, трамбована пръст и тухли. С камък започнали да строят към IX—X в. Покривът на селските къщи бил най-често от слама и под. Стените били боядисани и отвън, и отвътре.

Прозорците (окна, ед. ч. окно) на селското жилище били съвсем малки; вратата на жилището (дверь) била затваряна с ключалка или с катинар с ключ

Важно място във вътрешността на жилището заемали огнището и пещта, които служели за отопление и за приготвяне на храната. Различни предимства наложили замяната на огнището с пещ. Тя поддържала по-дълго топлината и на нея се приготвяли различни храни. Огън получавали с огниво. Жилището нощем се осветявало от огъня на огнището, а също и с борина и восъчни свещи у по-заможните. В южните области използували глинени светилници, напълнени с масло.

За вътрешната уредба на жилището на старите славяни има малко сведения. Седели на пейки, на лавици от трамбована пръст и на столове, а дрехите си прибирали в сандъци. Спели на пода, на лавици от трамбована пръст или на специални дървени легла. Подът на селските жилища бил обикновено от трамбована пръст, а на жилищата на по-богатите бил покрит с дъски или с квадратни плочки.

В развитието на народното жилище на славяните до ново време продължават традициите от древността, като се срещат различни варианти и редица местни характерни елементи и особености на разгледаните по-горе основни типове. Това се дължи на различното историческо развитие на отделните славянски народи и на въздействието на различни условия най-вече от стопанско и географско естество. Голямо влияние имат и социалните фактори като например по-дългото запазване на големите семейства в отделни области. Важно значение имат и класовите различия. Двуделното народно жилище преобладава у южните и у западните славяни в карпатските области, а триделното у останалите западни славяни, както и у източните. Жилището на заможните слоеве по вид и благоустройство се отличава значително от жилищата на бедните селяни. Външното оформяне и

Землянка в с. Василовци, Ломско, Българ[illegible] — репродукция от рисунка на Ф. Каниц

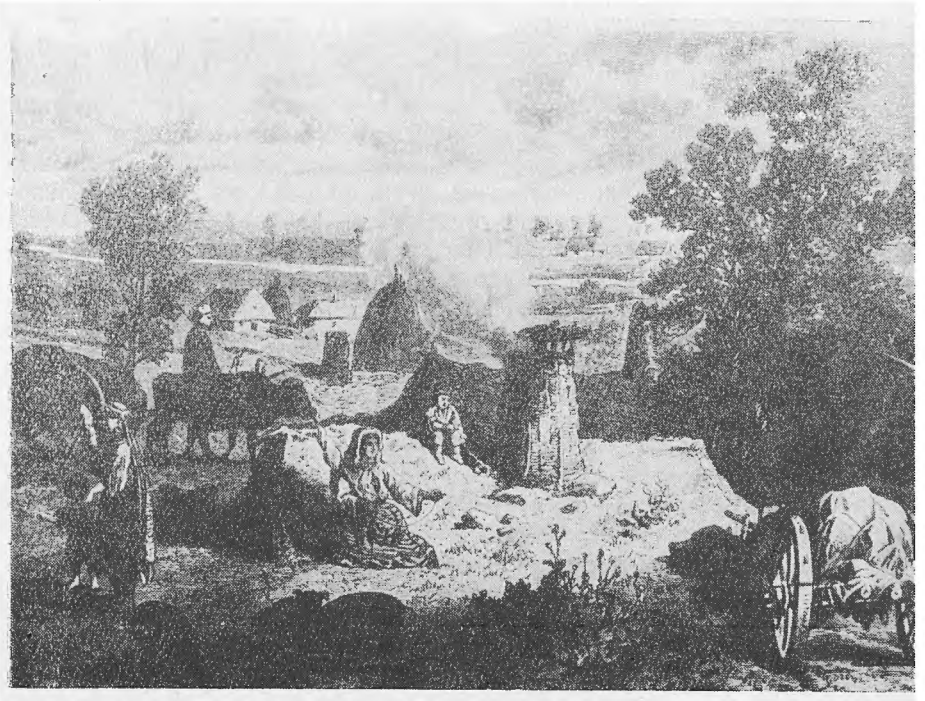

украсата на селските жилища били различни и зависели от спецификата на строителния материал, социалното положение на стопаните и народните традиции.

У ю ж н и т е с л а в я н и се запазват много от посочените общославянски особености на жилището. Покрай тях обаче се развиват и някои характерни балкански черти. Появяват се много областни варианти на народното жилище, които се различават по строителен материал, по вътрешен план и по размери.

Народното жилище у б ъ л г а р и т е има много близки черти с жилището на другите балкански народи. До началото на XX в. в Дунавската равнина се запазва най-архаичният тип жилище — землянката, наричана уземна къща, бордей. Льосовата почва била особено удобна за строежа на тоя тип жилище. До края на XVII в. в Югоизточна България, а до ново време тук-таме в Западните Родопи се строели дървени къщи. Особено широко разпространение у българите получават дървените къщи с паянтова конструкция, при която стените били измазвани с глина, смесена със слама. В планинските къщи на юг се използувал като материал и камъкът, а в Добруджа строели и глинобитни жилища — битеници. Покривът на жилището у българите е обикновено четирискатен с малък наклон. Покриван бил със слама, плочи, дъски (в планините), а в по-ново време и с едноулучни керемиди. В миналото най-бедните селяни обитавали жилище с едно помещение—«къщи», с открито огнище. Народното жилище обаче обикновено освен помещението «къщи» има още 1—2 стаи, наричани соба, стая, одая. Освен севернобългарските уземни жилища като отделни български областни жилища са се развили западнобългарската, балканската, среднобългарската, камчийската талпена, тракийската, добруджанската, странджанската, пиринската и родопската къща. В равнинните области къщите обикновено са едноетажни, а в планинските двуи триетажни. Къщите, в които живеели задруги, имали обикновено плана на жилищата в съответната област, само размерът на отделните помещения бил по-голям. Уредбата на българското народно жилище била твърде скромна. В помещението «къщи» освен огнището имало и «водник», гдето поставяли съдовете за вода и приборите за ядене, и хамбар. Хранели се на ниска дървена софра, като седели на трикраки столчета. Спели обикновено върху черги и рогозки на пода. Дрехите прибирали в специален дрешник, а в собата имали миндери. В гористите области и в по-богатите къщи в стените правели дървени долапи, а на горната им част полици с медни и глинени съдове. Дървените долапи и полици били умело украсявани с

Стара двуделна българска селска къща от с. Железница, Софийско

резба, както и таваните и дървените части по външните елементи на жилището. Характерна черта за вътрешната уредба на българското народно жилище е, че то е богато обзаведено с пъстроцветни черги, възглавници и други домашни тъкани, които му придават уютност и красота.

У българите през време на Възраждането характерно и художествено развитие получава жилищната архитектура в градовете, особено в Пловдив, Копривщица, Котел и др., гдето се градят къщи на два и три етажа с богато вътрешно разпределение и уредба. Подобно е развитието на градската архитектура в Охрид, Струга, Тетово и други градове. Там също строят двуетажни, а често и триетажни къщи, като изграждането на жилището във вертикална посока се е дължало понякога и на особеностите на терена.

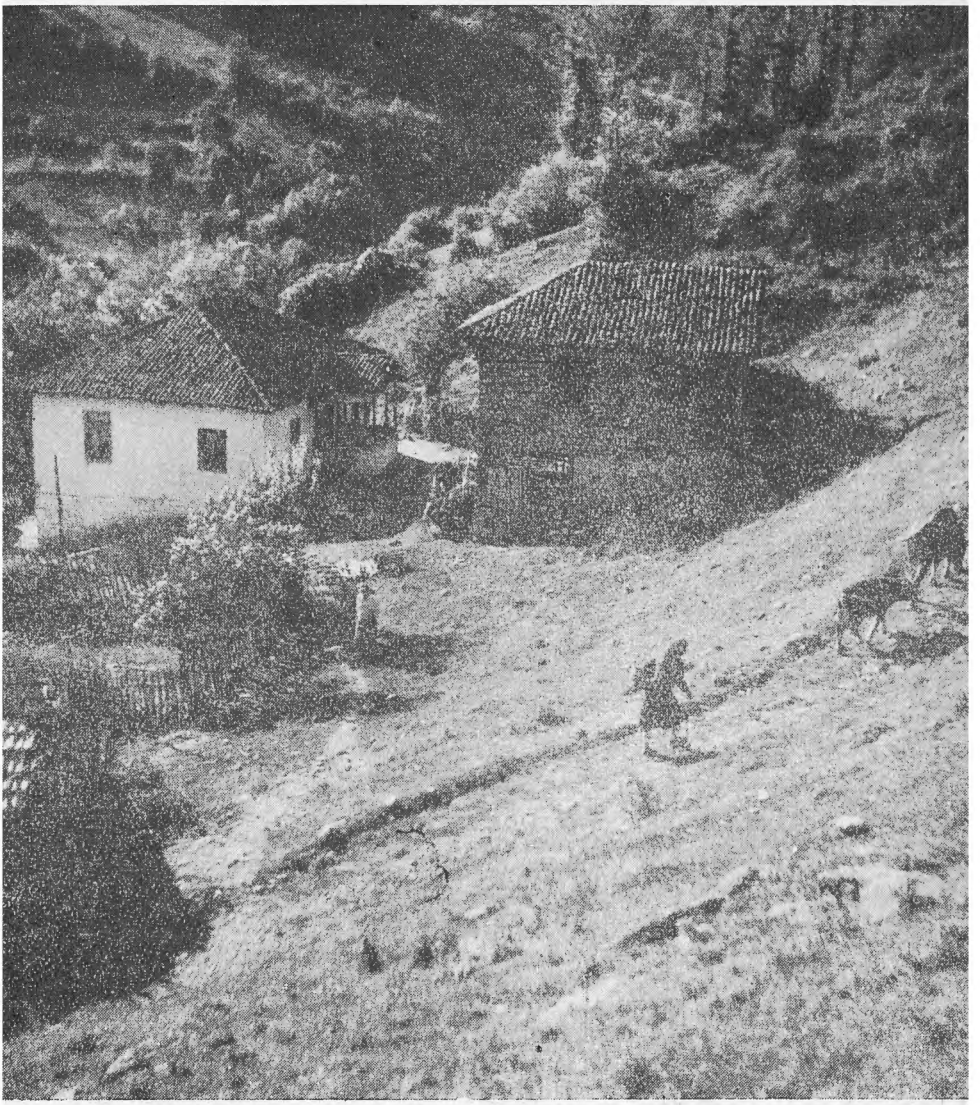

Стопанство в с. Ломница, Трънско, България

В периода на честите преселвания през време на османското владичество сърбите строили обикновено непостоянни жилища в непристъпни места — «сибара», «бусара», «шиља». Те представлявали конусообразни хижи с диаметър до 2 м, покрити със слама, сено, чимове или кори. Били без прозорци и с ниска врата. В Крайдунавска Сърбия и Войводина правели землянки («земунице»), а у животновъдите в планините — преносими жилища от греди, без таван, покрити с дъски, с едно помещение — «покретна брвнара». Тия типове примитивни жилища се срещат тук-таме до ново време като жилища на бедното население. Според материала и строителната техника у сърбите има три основни типа жилища. В средата на XIX в. от Сава и Дунав на север до Морава на изток било разпространено блоковото (срубното) дървено жилище — «динарска брвнара», отначало с едно помещение — «кућа», а после и със «соба». В карстовите райони строили каменно жилище отначало с едно помещение. То се развива хоризонтално, като се явява и второ помещение, а също и вертикално — става на два и по-рядко на три етажа. В източните сръбски области се строят паянтови жилища. Този тип получава широко разпространение и измества дървените жилища. Във Войводина до XX в. строили битеници с две помещения. В Косово и Метохия до освобождението от османско владичество (1912 г.) поради лошите икономически условия голяма част от населението живеело в примитивни колиби — «крбуљача».

В Приморието и в карстовите области черногорците строили жилища от камък. В Приморието те са три-, а понякога и четириетажни. Издигали и високи каменни кули за отбрана. Във вътрешността къщите са двуетажни, покрити със слама или керемиди, обикновено с две помещения — «кућа» и «соба». Само по-заможните строили жилища с повече помещения. В Стара Черна гора било разпространено едноделно жилище с открито огнище, а в североизточните гористи краища — дървени постройки. В по-ново време черногорците строят предимно каменни жилища с двускатен или четирискатен покрив, покрит с дъски или със слама. Особен вид е примитивното пастирско жилище на васоевичите — «дубирог», или «савардак» — коническа колиба с кръгла основа с диаметър около 2 м. Вътрешната уредба на черногорското жилище, както и на сръбското, е много проста. Помещението «кућа» с огнище изпълнява функциите на кухня, столова, спалня, работно помещение. По-рано спали на земята, после на дървени нарове, а в ново време на кревати. Характерни са черногорските трикраки столчета, богато укра

Хърватски дървени къщи, с. Суня край Петрине

сени с резба. Дрехите се съхраняват в специални сандъци или окачени на стената.

У хърватите жилищата в селата са също твърде разнообразни. В планинските райони без гори и на Адриатическото крайбрежие те са от недялан камък, в гористите области—дървени, между реките Сава и Драва — плетарки, в Посавина — битеници и от кирпич, а в планинските области, покрити отчасти с гори — комбинирани от камък и дърво. Къщите обикновено са едноетажни — «приземлюша» (prizemljuša). По крайбрежието и по долините на Сава и Купа се строят и двуетажни жилища. Преобладават двускатните обикновено стръмни покриви, покрити с дъски, тръстика или плочи. Най-широко разпространение има у хърватите двуделното жилище, съставено от стая с огнище и «хижа». Разпространено е и триделното с кухня и две-

спални. В много хърватски къщи вместо огнище има пещ, подобна на руската по конструкция и функция. Край пещта поставят скамейки. Мебелировката в хърватското традиционно народно жилище също е скромна. Около огнището имало няколко малки, често трикраки столчета, в ъгъла някои поставят нощвите, а в ново време нареждат и шкаф с полици. В спалните поставят кревати, маса, скамейки, столове. Дрехите пазели в сандъци и шкафове, богато украсени с резба.

Селското жилище на словенците също се отличава с много областни варианти. От архаичните типове у тях в миналото били разпространени едноделни дървени жилища с открито огнище в средата — пастирските «коца» (kóca) или «стан» (stan). Общо жилището у словенците се разделя на пет основни типа: среднословенски, алпийски, приморско-крашки, панонски и шкофьелошко-церкленски. От тях най-характерен е среднослo-

Селска къща в Гомилско при Целе, Словения

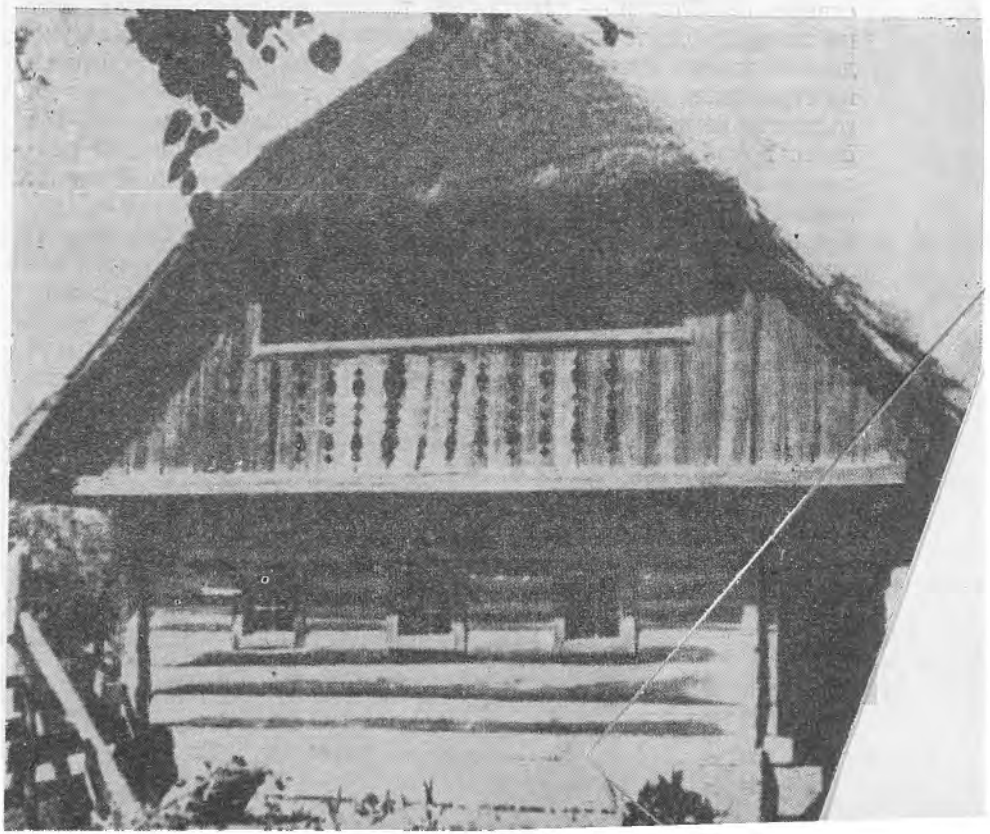

венският тип, в миналото дървена блокова (срубна) постройка, а в по-ново време от кирпич, едно- или двуетажна, с висок двускатен покрив, някога покрит със слама, а в по-ново време с керемиди. Най-простият му тип е двуделен, съставен от «вежа» (veža), кухня с огнище до стената и «хижа» (hiša),стая,отоплявана от пещ, подобна на руската. Бедните до неотдавна живеели в различни области без приморските в дървени колиби от греди с едно помещение (kajža).

У източните славяни жилището се именува с два термина: русите го наричат «изба», а белорусите и украинците— «хата». В областта на строителната техника и на строителния материал се забелязва доста голямо разнообразие, особено в южните области. У русите е разпространен преди всичко старият тип славянско дървено блоково жилище от кръгли неотесани трупи (сруб). Руските селяни в миналото не са познавали други строителни материали и техника освен дървото. Каменните и тухлените постройки проникват на село под градско влияние. У южните руси жилището винаги е едноетажно, а в северните области — двуетажно, т. нар. «хоромы». Развитието на северноруските жилища на височина може да се обясни с нуждата от защита срещу наводненията и дълбокия сняг, с обилието на строителен материал, а също и с по-дългото запазване тук на голямото семейство, което изисквало и по-голямо жилище. На север преобладава двускатен дъсчен покрив. Най-широко разпространение има триделното жилище като третото помещение, използувано главно за стопански цели,се нарича у русите «клет». И в ново време той понякога е отделен от жилището. Триделното жилище разраства по различни начини, като например при позаможните или гдето живеят повече семейства, главно в северните области, помещенията край «сени» се разделят на 2—3 «избы», «горницы», «комнаты». Понякога се съединяват две или повече дървени жилища заедно. По отношение на вътрешната уредба на жилището на източните славяни като най-важна национална особеност, обща за всички източни славяни, трябва да се посочи руската пещ, изградена от тухли или от глина. Функциите ѝ са сложни и разнообразни: за печене на хляб, за готвене на храна, за отопление, за къпане (у южните руси, които нямат отделна специална баня), за лежане и спане на възрастните, за сушене на дрехи и обувки, за нареждане на съдове и за приютяване на малките домашни животни — в тесния отвор под огнището. Руската пещ има важна роля в обредите, вярванията и фолклора на източните славяни. Предметите в руското жилище имали строго определено от традицията място,

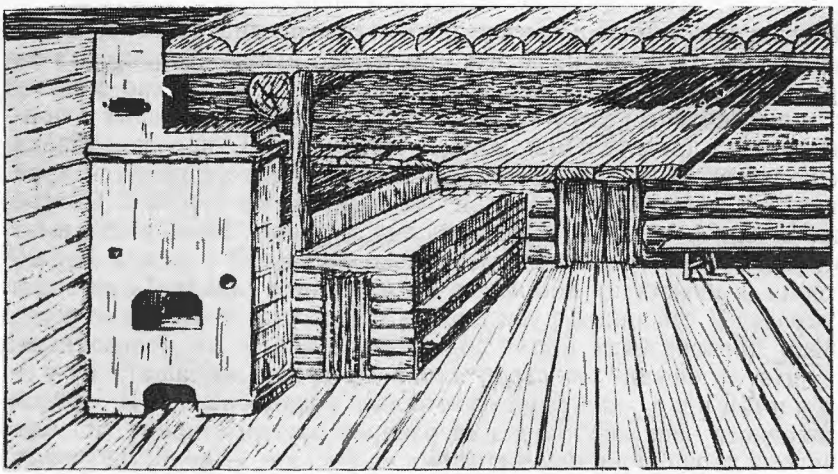

Руски народни жилища, разпотранени в различните райони в края на XIX и началото на XX в.

«Голбец» и «полати» в северноруска изба

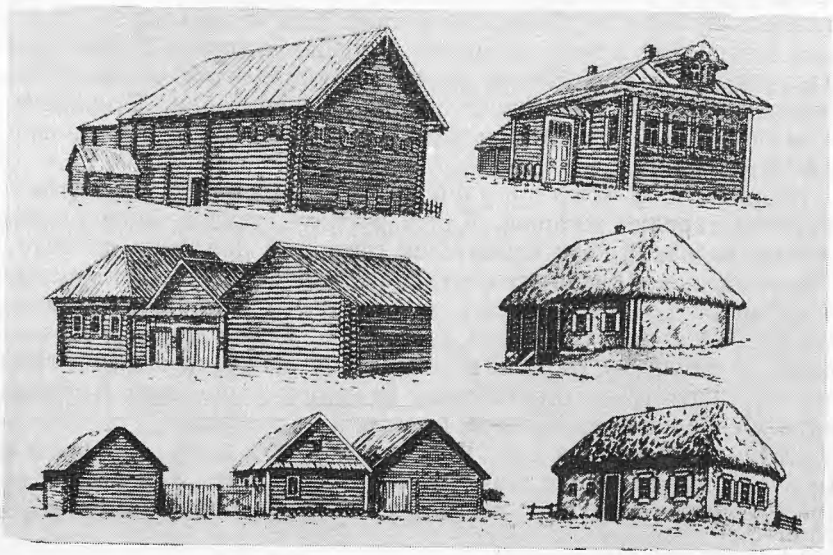

а също и всеки ъгъл на къщата имал свое предназначение, което се загубва с появата на повече стаи в ново време. Характерна за руското жилище е правоъгълната маса с постоянно място в т. нар. «красный угол» и неподвижните пейки. За спане и прибиране на дрехите в миналото служел дъсчен нар под тавана («полати»). В ново време не е запазен. У северните руси край печката има и «голбец», невисока дървена пристройка. Отгоре му се спи и лежи, а отвътре служи за шкаф. Прозорците имат определено от традицията разположение. Подът е дъсчен. Характерна особеност на жилището на източните славяни е неговата украса. У северните руси високо художествено развитие получава дърворезбата върху външните детайли на постройката.

По отношение на строителния материал жилищата на у к р а и н ц и т е показват по-голямо разнообразие. В северозападната част на Украйна са разпространени старият тип славянски дървени жилища, подобни на руските — сруб. За строеж на украинската хата в южните области използували разнообразен материал, поради което се срещат каменни, глинобитни, плетени и кирпичени постройки. Дърво се използува само при конструкцията на покрива, който обикновено е четирискатен и покрит със слама. Украинската хата в тия области е винаги измазана отвън с бяло. И тук, при украинците, най-разпространено е триделното жилище, като третото помещение се нарича «комора». Двуделно жилище, състоящо се от «хата» и «сини», се среща рядко. Украинското жилище е винаги едноетажно. Вътрешната му уредба е близка до руската. На места покрай пещта има и неголеми печки за готвене («груба», «грубка»). Подът на жилищата е от трамбована пръст. И у украинците украсата на варосаните в бяло жилища е твърде характерна. Стените се освежават с многоцветни шарки, а «красный угол» — с пъстро извезани кърпи.

Жилището у б е л о р у с и т е има редица сходни черти с руското народно жилище. Както руските, така и белоруските селяни познават като строителен материал предимно дървото. Разпространен е главно старият тип славянски дървени жилища, подобни на руските. У част от белорусите жилището е едноетажно, но повече се срещат двуетажни. Освен двуделното жилище, състоящо се от хата и сени, тук е разпространено и триделното, като третото помещение се нарича също клет. Вътрешната уредба няма съществени различия от руската.

Жилищата на з а п а д н о с л а в я н с к и т е н а р о д и се отличават също със значително разнообразие. У п о л я ц и т е старинните жилища полуземлянки и леки плетени колиби,

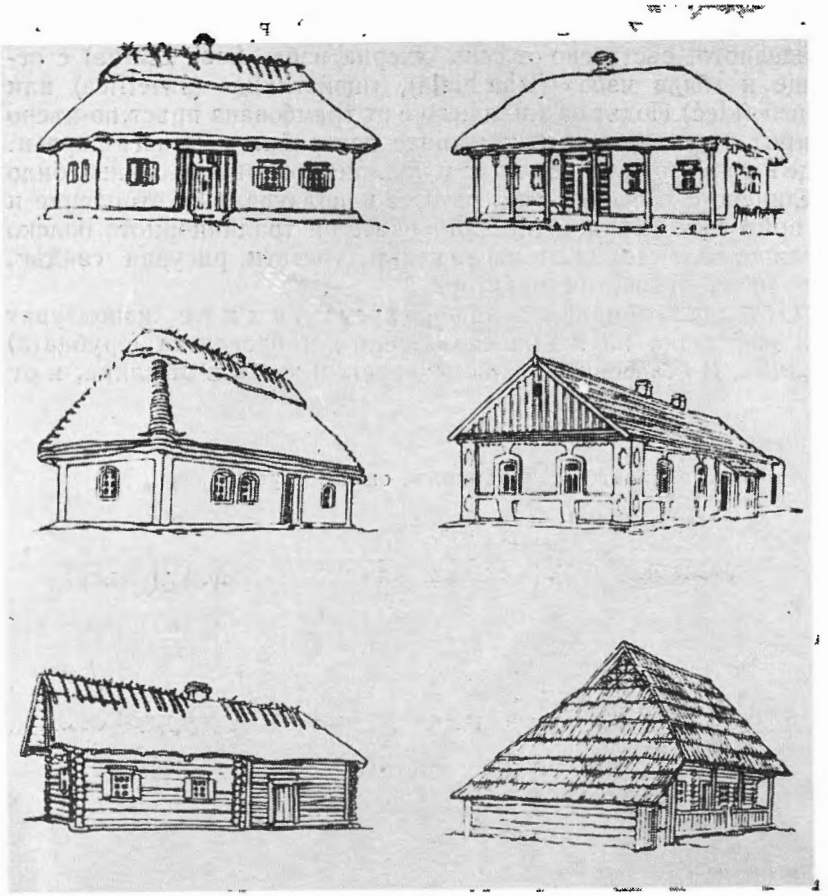

Украински народни жилища от началото на XX в.

измазани с глина, постепенно изчезнали, като почти повсеместно се разпространили дървените блокови (срубни) жилища. През XVIII в. във Велика Полша, Куявието и Поморието започнали да се строят и жилища от глина, боядисани и белосани. Строят се и жилища от камък, без да се белосват. По форма покривите на жилищата биват четирискатни и двускатни, покрити със слама (на места разпространени и до днес), с тръстика, с шинди и дъски, а в ново време с керемиди. Както у останалите

западни славяни, така и у поляците господствуващ тип жилище е триделното, съставено от сени, «черна изба» (izba czarna) с огнище и «бяла изба» (izba biała), «швйетлица» (świetlica) или «клеч» (kleć). Подът на жилището е от трамбована пръст, по-късно покрит с тухли, а при каменните постройки е винаги дървен. Още в ранното средновековие у поляците откритото огнище било съединено с хлебната пещ, като се използували за отопление и за приготвяне на храна. Мебелировката на традиционното полско жилище се състояла от маса, пейки, кревати, рисуван сандък, направени от местни майстори.

От далечното минало и до ново време чехите използуват при постройка на жилището дървото и блоковата (срубната) техника. В безлесните области строили къщи и от глина, и от

Полско селско жилище, с. Фрамполж, ок. Билгорай

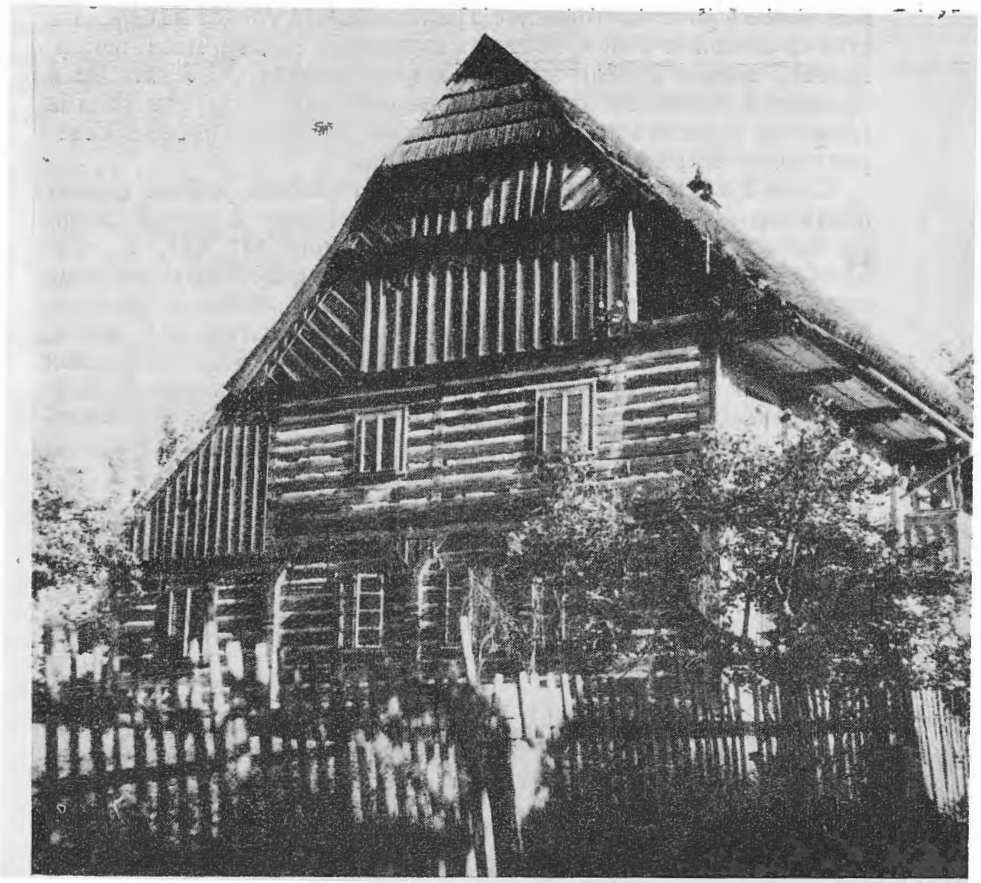

Чешко дървено селско жилище, с. Пшишовице, ок. Турнов

непечени тухли. Заедно с немската колонизация в някои части на Чехия и Моравия се разпространява и паянтовата конструкция. Старинните селски постройки имат четирискатни покриви, но общо преобладават двускатните. Покривали ги с клони, чимове, мъх, тръстика и особено често със слама, а в планинските и гористите краища — с шинди. Едновременно с печените тухли през XIX в. влизат в употреба и керемидите. Както у поляците, и у чехите триделното жилище се запазва до ново време. Съставено е от «изба», «син» и «комора» (izba, síň и komora). От края на XIX в. броят на стаите почнал да се увеличава според нуждите

или заможността на стопаните. Традиционната уредба на селската стая се състои от печка, полица с кухненски съдове, маса, пейки, креват, дебели пухени завивки и възглавници. Мебелите били правени в миналото от селските дърводелци. Полагали голяма грижа за украсата на предната част на къщата, особено в Североизточна Чехия и в Източна Моравия.

Словаците в планинските и горските райони строят предимно жилищата си от дърво с измазани с глина стени. На юг в равнините постройките са битеници. От XIX в. почнали да строят и с кирпич. Битениците и кирпичените жилища също били измазвани с глина и белосвани отвън и отвътре. Покривите в планинските области били двускатни, а в равнините — четирискатни, с голям навес. В миналото като покривен материал използували слама, чимове, тръстика, дъски (в планинските области), а в ново време — керемиди. Подът бил обикновено от трамбована пръст. Традиционното селско словашко жилище се състои от «хиша», «питвор», или «приклеть» и «ко-

Старо селско жилище, с. Житково, Югоизточна Моравия

мора» (chyža, pitvor, или prikiet, и komora). Хижата е главното помещение и в нея се намира пещта. Традиционната мебелировка на хижата се състои от маса, дървени пейки, легло, които често селянинът си приготвял сам. Словашките селяни полагали специални грижи за украсата на своите къщи, особено на фасадата към улицата. В южните области тя била изрисувана с най-различни багри, което придава на селските улици много празничен изглед.

По строителната си техника най-стар тип жилище у л у ж и ч а н и т е е дървеното. Най-често то е едноетажно. По-късно

Пещ, с. Велке Карловице, Валашко, Източна Моравия

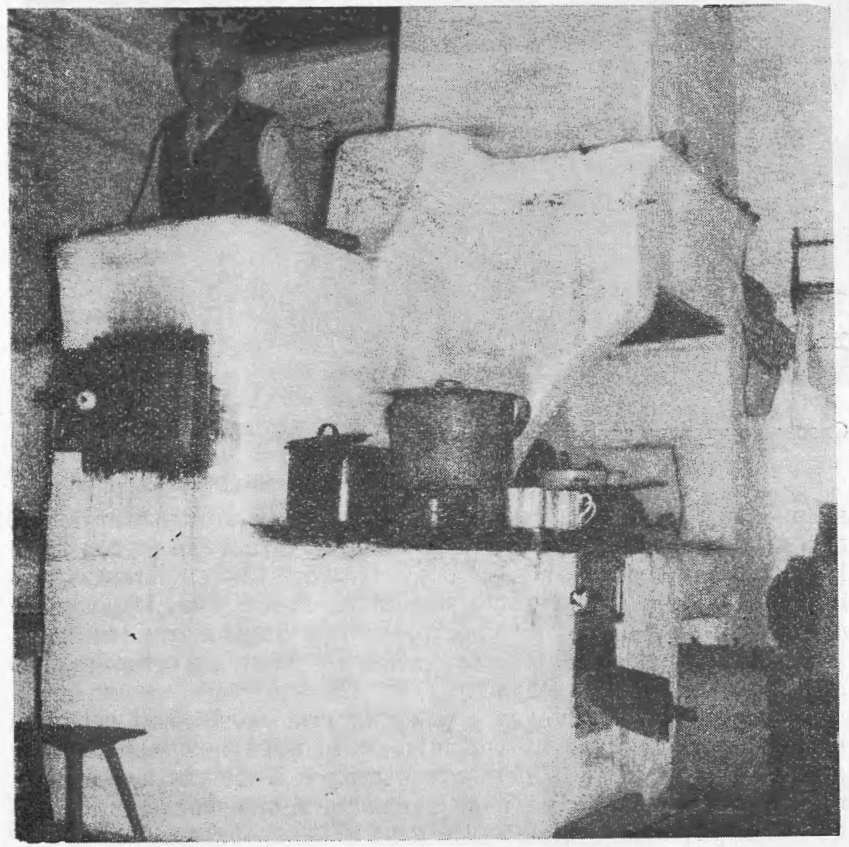

Словашко дървено народно жилище, с. Подбиел, ок. Долни Кубин

главно в Горна Лужица се разпространяват и паянтовите, вероятно свързани с немската народна архитектура от тоя тип. В ново време се строят главно тухлени постройки. Върху покрива се нареждат предимно керемиди, но и плочи. И у лужичаните с най-широко разпространение е триделното жилище. По-новите къщи, като запазват основния план на старите, се състоят от повече помещения.

У източните и западните славяни има много общи черти в строителната техника на традиционното народно жилище, във вътрешния му план, в неговите съставни елементи и в строго определеното рационално използуване на всяка част на хижата и на отделните помещения, както и на мебелировката.

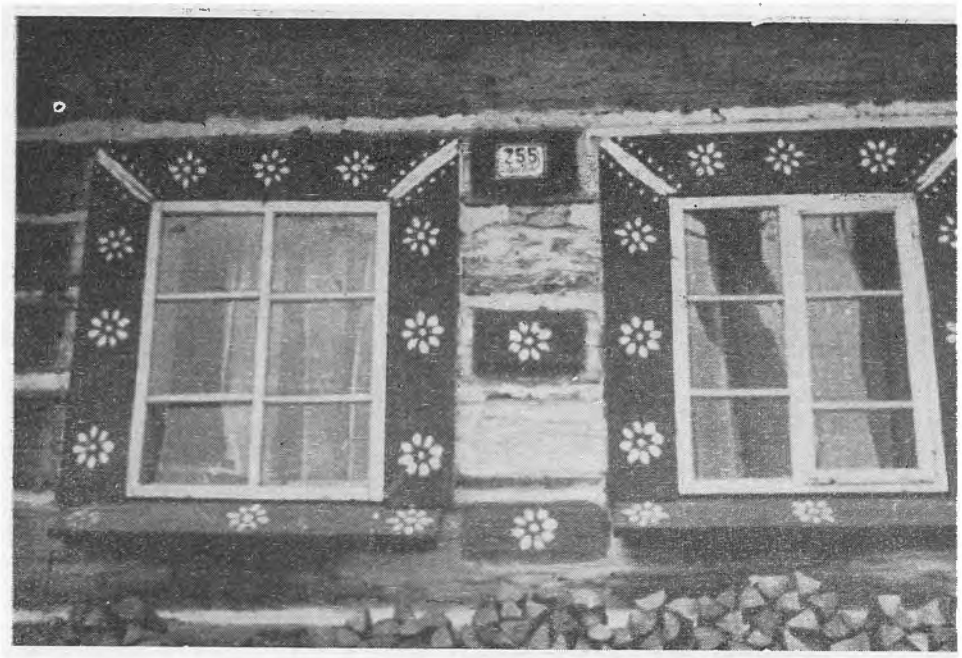

Украса на прозорците на словашка дървена селска къща, с. Ждяр, ок. Попрад

У всички славяни от древността до ново време при строежа на жилището в селата се проявява най-широко колективната взаимопомощ. В миналото селяните си строели къщи обикновено с помощта на своите родственици и съседи, понякога на цялото село. Селските майстори вдигали стените, а останалите им помагали. При отделните моменти от строежа в миналото се извършвали много старинни обреди и обичаи. Когато полагали основите, закопавали монети, шепа пшеница или резен хляб, маслиново клонче (у хърватите) и др. под. Когато над жилището била издигната скелята на покрива, у българите например майсторите издигали две кръстосани летвички, на които били окачени подаръци за тях — риза, чорапи, пешкири, китка. Възкачил се на покрива, главният майстор изричал високо благословия за здраве и благополучие на домакините.

В ново време вследствие на социалистическите икономически и социални преобразования в бита на селото у различните славянски народи се извършват основни промени и в народната

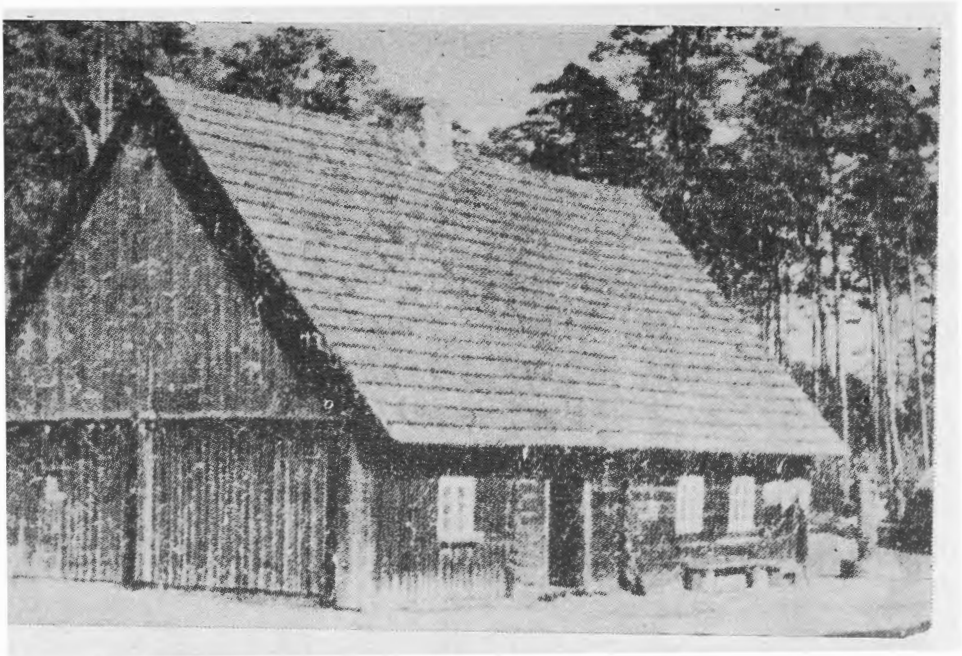

Долнолужишка дървена народна къща

архитектура. Те се осъществяват при извънредно усилено жилищно строителство. Широко приложение получават нови способи на строеж чрез употребата на бетон и др. Старите жилища повсеместно изчезват. В селата с кооперативни земеделски стопанства се строят нови модерни, често типови къщи с модерно разпределение. Все повече се модернизира и вътрешната уредба и мебелировката на жилището, която е вече подобна на градската. Покрай модерните фабрични мебели се употребяват навсякъде електрически уреди, радиоапарати, телевизори и др. под. Тъй като мебелите са стандартни, обръща се особено внимание на вътрешната украса на жилището. Общо взето, постепенно все повече се подобряват жилищните условия на населението в селата, като тенденцията е колкото се може повече да се намали разликата между селото и града. При кооперативните стопанства се строят обществени бани, фурни и т. н. И в ново време обаче областните различия не изчезват напълно. Тенденциите към модернизиране на жилището и към изоставяне на всичко остаряло в него у славяните са общи и повсеместни.

ОБЛЕКЛО

Облеклото на славяните в древността е в пряка зависимост от общественото и икономическото им развитие и от географските и климатичните условия, при които живеят. Както беше посочено по-горе, те обитават области, доста отдалечени от културните центрове на античния свят, със сравнително суров климат. Облеклото им в тая ранна епоха не е достигнало някакво по-съществено развитие. Условия да се разнообрази то се създават едва когато те влизат в търговски връзки с Рим, с Византия и с източните народи и когато у тях се явява класово разслоение. Към края на езическия период облеклото на славяните е вече доста разнообразно и богато. Освен с някои външни влияния. то се отличава и с редица свои специфични особености. Според новите данни на археологията, етнографията и културната исс тория за старите славяни те са притежавали изобщо облекло съсравнително напреднали за времето си особености, с доста сложен състав и с художествена украса.

Облекло на руски селянин (смерд) — рисунка от XII в.

Вестите за старото славянско облекло са твърде бедни. Пръв Прокопий (VI в.) говори за облеклото на славяните, като съобщава, че не носели туника и наметка, а влизали в битка само по гащи, които им стигали до кръста. Интересни и разнообразни сведения има у арабските писатели от X—XI в. Като

Млада девойка в ру-баш — чешка миниатюра от XIV в.

източници с данни за славянското облекло могат да се използуват и някои археологически находки и миниатюри. На последните обаче е представено главно облеклото на господствуващите класи, с доста силно чуждо влияние. Особено ценна е рисунката в църковен ръкопис от XII в. от Псков, на която е изобразен руски селянин («смерд»), легнал под сянката на дърво. Облечен е в препасана рубашка, като разрезът ѝ при врата се спуска от лявата страна надолу, а панталоните му са пъхнати във високи ботуши («сапоги»).

Славяните в древността използували като материал за приготвяне на облеклото си преди всичко кожи на домашни и диви животни, от които си правели предимно зимни дрехи. Използували и различни видове домашни тъкани от вълна, лен и коноп, които наричали плат, платно, сукно, тъканица. На цвят те били белезникави или сиви. Цветни и луксозни платове славяните внасяли от Византия и от източните страни, например от свила. Има данни, че славяните на Балканския полуостров разменяли през VIII в. гръцките си пленници срещу свилени дрехи. Отвън внасяли брокати, кадифе и разноцветни прозрачни материи.

Облеклото на славяните в древността имало свои специфични особености, по които те се отличавали значително от своите съседи. Красноречиво доказателство за това е историческото съобщение, че славянският княз Само (VII в.) приел пратеника на германския крал Дагоберт едва когато той свалил чуждестранното си облекло и облякъл славянски дрехи.

Основна дреха на мъжкото славянско облекло е бил «ромбът», рус. рубаха, груба риза от коноп или вълна, дълга до колене. Шиел се от два плата, с ръкави и отвор за главата. Подобна функция имали и някои други дрехи — чехълът, кошулята и ризата. Последната отначало е била горна дреха, за което свидетелствува името на Черноризец Храбър. Женската риза се наричала руба ш. Шиела се от грубо ленено или конопено платно от два къса и се прикрепяла на раменете с презрамки. На места е била и единствена дреха на жената. Подобна дреха е запазена и до ново време у словаците. Женското горно облекло дълго време не се развива съществено. Основна причина за това е, че жената била предимно заета с работа в домакинството и облеклото ѝ трябвало да бъде по-просто и удобно. Върху ризата от пояса надолу препасвали престилка, която покривала тялото ѝ отзад и отпред. Върху горната част на тялото обличала «сукня», или къса камизола, а също и

«о п л е ч е», с което, както показва етимологията на названието му, покривали раменете си. Славянското мъжко горно облекло било значително по-разнообразно. Носели се три вида панталони — н о г а в и ц и — съвършено тесни, прилепнали плътно към тялото, г а щ и — по-широки, и ш а р а в а р и — широки, силно плисирани. Панталоните били пристягани на кръста отначало с връв, а по-късно с кожен ремък. Върху ромба мъжете обличали «с р а к а», известна по паметници от XI в. насетне, подобна на римската туника, с богато украсени краища, а също и «с у к н я т а», или «с у к н о т о», направено от груб плат. За предпазване от студ носели п л а щ, («к р ъ з н о») и «свита»— дълга горна дреха от груб плат с ръкави. Много широко разпространение като типична дреха има к о ж у х ъ т. наричан и ш у б а. Запасвали се с кожен пояс, който завършвал с б л е х (тока), направен от мед или сребро в различна форма. Настъпилото у славяните класово разслоение се отразява пряко и върху тяхното облекло, като господствуващите класи почнали да се обличат по-богато под чуждо влияние — византийско и източно. Подобен вид горни мъжки дрехи от чужди материи и богато украсени, с права или обърната яка, затваряни с копчета или ширит и препасани с пояс, са к а б а т ъ т и ж у п а н ъ т. Такива дрехи са изобразени например в «Изборник Светославов» (1073 г.). Чуждите влияния са по-силни у южните и източните славяни. У западните славяни князете носели облекло, по-близко до народното, само че приготовлявано от по-фини материи.

Най-ранните принадлежности за обуване на славяните, за които има както исторически, така и археологически данни, са т. нар. ѡпьнъкы (опънци, опинки), кръпце (krpce) — къс животинска кожа с леко възвити нагоре краища, прикрепена за крака с лико от липа, с връвчици или с кожен ремък. Подобни обувки правели и от лико («л а п т н»). Освен тоя вид обувки има сведения, че през X в. са носели обувки, затворени отпред, които покривали крака до под коляното — «с а п о г и» или «с к о р н я». За предпазване от студ навивали около дебелините на крака си навои. От XI в. в руските паметници се споменават особени чорапи под име «к о п и т ц е», които стигали може би до под коляното. За вълнени чорапи има сведения от XII в. Отначало славяните не носели шапки. Употребата им се появява у тях по-късно. Девойките ходели гологлави с пуснати

Св. Вацлав облечен в срака — рисунка от Вишехрадското евангелие

на гърба коси. Украсявали главата си с лента или с диадема. При встъпване в брак косата на невестата била подстригвана и прибирана в шапчица, върху която завързвали специални кърпи. Според народните обичаи се смятало за тежко престъпление, ако някой повдигне кърпата на омъжена жена и се види част от косата ѝ.

В по-нататъшното си развитие народното облекло у отделните славянски народи се видоизменя по такъв начин, че от първоначално сравнително сходните му съставни части се създават голям брой областни типове. Много от тях са съхранили редица архаични елементи, на които се дължат и някои интересни близки черти помежду им. Но никой от славянските народи не е запазил до днес старото славянско облекло без изменения. По начало облеклото е най-подвижен елемент от народната култура. Особено в ново време почти всяка година внася нещо ново в общия състав, в отделните части и в кройката му.

В сравнение с другите групи славянски народи народното облекло на ю ж н и т е с л а в я н и се отличава с голямо разнообразие, с многобройни областни разновидности, а също и в някои краища с характерни старинни черти. За специфичното развитие на южнославянските народни носии и за по-дългото запазване на архаичните елементи в тях играе роля между другото и османското владичество, което, както е известно, е задържащ фактор за изменението на народната култура на южнославянските народи.

При женската носия у б ъ л г а р и т е основна долна дреха е ризата. В Северна България тя е от два плата и е гъсто набрана при врата, с разрез в средата или вляво на вратната извивка. Извезана е красиво и богато на гърдите, по ръкавите и полите. В останалите области тя е туникообразна, с прав разрез на гърдите, често с бродерии около врата, по ръкавите и полите. Според дрехата, която се облича върху ризата, българската женска народна носия бива четири типа: д в у п р е с т и л ч е н а н о с и я, съставена от две вълнени престилки, запасвани върху ризата отзад и отпред — тя е доста старинен тип, който се носел в Дунавската равнина и по северните склонове на Балкана до Първата световна война; с у к м а н е н а н о с и я, именувана според сукмана, туникообразна черна или синя вълнена дреха, носена от Стара планина на север до Родопите и Странджа на юг; с а и ч е н а н о с и я, по името на саята, разтворена отпред дреха с къси или дълги ръкави и с дълбок отвор на гърдите, разпространена в някои югозападни и южни български области; е д н о п р е с-

т и л ч е н а, при която обгръщат тялото по-ниско от кръста с вълнено парче плат, запасвано върху ризата — архаичен тип, носен в западната част на Родопите. Жените обличат и връхни дрехи от бял или черен вълнен плат, дълги до талията или до колената, с дълги или къси ръкави или съвсем без ръкави. Традиционната българска мъжка народна носия, при която също основна дреха е ризата, често украсена с везба, според цвета на материята, от която са направени горните дрехи, се дели на б е л о д р е ш к о в с к а и ч е р н о д р е ш к о в с к а, които представят исторически етапи в нейното развитие. При бело-

Старци в чернодрешковска носия, с. Бяла, Сливенско, България

Жена в сукман с. Маджаре, Самоковско, България

Момък и девойка в народна носия, с. Булачани, Скопско

дрешковската носия, разпространена в западните части на България до началото на XX в., носят тесни панталони от бял шаяк (беневреци) или прави широки панталони, малко подълги от коленете (димии). Обикновено се препасват с ремък.

Върху ризата обличат къси горни дрехи. Чернодрешковската носия, приготвяна от черен, кафяв или тъмносин шаяк, разпространена в източните и южните области на България през XVIII и XIX в., когато занаятчии-шивачи започват да шият облекло, близко до турското, се състои от панталони (потури) с широко дъно и тесни кончове и елек — дреха с права кройка, дълга до талията. Около кръста увиват няколко пъти широк най-често червен пояс, който се използува и за поставяне на кесии с пари, на принадлежности за пушене, на оръжие, а понякога и за суха храна. За запазване от студ българите носят кожуси с различна дължина с ръкави или без ръкави, а също и опанджак, или ямурлук — непромокаем плащ от овча или козя вълна с качулка.

Жените носели на главата си разнообразни и сложни приспособления във вид на забрадки и шапки — двуроги, еднороги, цилиндрични и др. Между тях с художествената си изработка изпъква сокаят от Търновско и Габровско. От края на XIX в. те биват изместени от кърпите за глава. Мъжете носят калпаци главно от агнешка кожа. И мъже, и жени се обували в цървули от щавена кожа и плетени, богато украсени вълнени чорапи. Понякога мъжете увивали краката си във вълнени навуща. В посочените главни типове български носии съществуват много локални варианти. Особено женските са извънредно пъстроцветни и красиви. Основни промени в облеклото на българския народ настъпват след Първата световна война. Жените започват да носят поли с престилки и блузи. Чернодрешковската носия измества белодрешковската и се използува широко до четиридесетте години на нашия век. В последните десетилетия народната носия постепенно съвсем се изоставя. Само някои по-практични нейни части, като ямурлука, престилката, кърпата за глава и цървулите продължават да се носят и до днес, главно по време на работа.

Народната носия на сърбите, пъстроцветна и красива като българската, също се отличава с много областни варианти. Основна долна дреха при жените и мъжете е ризата, украсена с везба, а при жените и с дантели и ширити. Над ризата върху долната част на тялото жените обличали пола («суктња»), препасана с пояс, и богато украсена престилка. Върху горната част на тялото носели богато украсен «елек» и връхна дреха с художествени везби и апликации. Мъжете обували различни по материя и кройка панталони (от шаяк, платно и др.) — «гаће», «чакшире», «ногавице» и др. На горната част на тялото

Мъж и жена в народен костюм от Шумадия, Сърбия

обличали дрехи от домашен шаяк. В празник носели и късо палто с ръкави («антерија»). Зиме обличали дълъг вълнен плащ («кабаница») или кожен плащ («огртач»). Опасвали се с богато украсени пояси («тканица»). Носели и кожени пояси —

Черногорци в народна носия

«силави», със специални отделения за поставяне на пари и оръжие. Принадлежностите на жените и девойките за покриване на главата са преди всичко различни шапчици и кърпи, а на мъжете през зимата главно кожени калпаци; лете филцови и

сламени шапки. И жените, и мъжете се обуват в цървули («опанки») и в пъстри красиви плетени чорапи. Мъжете носят също и обувки, а във Войводина и ботуши — «чизме». От различните областни варианти най-широко разпространение има шумадийската носия. В ново време почти никъде у сърбите народният костюм не се носи в цялостния му състав. Обличат се само отделни негови части, и то главно от по-възрастните.

В носията на черногорците са се развили някои своеобразни елементи, които я отличават от носията на останалите южни славяни. Върху ризата, украсена с везби при врата и на ръкавите, жените обличат пола от тъмни цветове и вълнен жакет. Върху полата препасват престилка. Костюмът на мъжете е по-сложен, отколкото на жените. Черногорците носят лете бяла риза, бели къси до коленете панталони и сукнена жилетка, като се препасват с дълъг копринен пояс. Зиме обличат и вълнена дреха. Особено богато украсен е празничният мъжки костюм. И жените, и мъжете за предпазване от студ се намятат със специална наметалка — «струка». Постоянна принадлежност на носията на черногорците са револверите, които затъкали в пояса си. Жените си плетат косите на прав път в две литки, които навиват около главата си, а девойките ги прикрепват на врата си. На празник покривали главата си с копринена кърпа («вео»). Мъжете носят малки кръгли шапчици («капици»). Най-често се обуват с цървули.

При хърватите също има много областни варианти на народната носия, които се отличават между другото и според материята, от която са изработени. В Панонската област се използува при приготвянето на облеклото главно домашно ленено платно, в динарските области — шаяк, а в Приморието — коприна. Основно народно женско облекло е туникообразната риза. В Приморието тя е много старинен тип и е богато украсена с дантели. В Панонската област носят и къси ризи с широки ръкави, богато украсени с везба. На долната част на тялото обличат пола, препасана с престилка, а на горната — елечета без ръкави. Препасват се с широки вълнени, а по-рано с кожени колани. Старинната мъжка риза също е туникообразна с ръкави и права кройка. Панталоните са или дълги и тесни, или много широки, а понякога се пъхват в ботушите. Мъжете обличат на горната част на тялото си жилетка от шаяк или от кожа, късо палто, пак от кожа или шаяк, и дълъг плащ, подобен на сръбската кабаница. Девойките ходят гологлави с коси, сплетени в една или две плитки, и с венче, а омъжените жени носят разнообразни шапчици, кърпи или шалове. Особено характерна

Хърватска женска народна носия, с. Чилини при Дубровник

част на хърватския народен костюм на момите за женене е т. нар. «джердан» (đerdan) — своеобразна престилка, украсена с пришити на нея специално пробити за целта монети. Мъжете носят кожени калпаци и различни шапки с по-широки или по-тесни периферии. Както жените, така и мъжете се обуват с едноцветни или пъстри чорапи, с калцуни, цървули, обувки, а също и ботуши. И в хърватското село от началото на нашия век, особено след Втората световна война, се налага все повече градският начин на обличане. Отделни по-практични части на народния костюм обаче се носят и у тях, както и у останалите южни славяни и до днес.

В сравнение с другите южнославянски народи словенците са изменили най-много старинната народна носия.

Основно долно облекло на жените е ризата, къса до пояса, понякога украсена с бродерии или с дантели. На долната част на тялото обличат пола и престилка, а на горната — корсаж с различна дължина и кройка. Препасват се с разнообразни колани. Основна долна мъжка дреха е ризата, която носят или над панталоните, или пъхната вътре в тях. Панталоните са няколко вида: широки бели платнени, дълги до глезените или до петите, къси вълнени или платнени (в западните краища) и само вълнени със същата кройка (в планинските области). На горната част на тялото обличат жилетки от вълнен или копринен плат,

Хърватска мъжка народна носия

Словенска лятна мъжка работна носия в Прекомурие

а върху тях късо горно палто от сукно. Жените се забраждат с кърпи за глава, а мъжете носят шапки с широки или тесни периферии. Жените обуват ниски или високи обувки с връзки, а при работа и ботуши, а мъжете — обувки и ботуши с високи кончови.

Както южните славяни, така и и з т о ч н и т е, са запазили в красивите си народни носии някои старинни елементи, унаследени от славянското облекло в древността. Облеклото им в своите особености се е формирало още когато се формира културата на староруската народност. През вековете националният костюм на руси, украинци и белоруси е претърпял значително

развитие. При това са се обособили ясно три типа народни носии — северноруски, южноруски и украински, които по разпространение почти съвпадат с езиковото деление. У белорусите се срещат смесени украински и руски типове, както и някои видове дрехи, които сближават източните славяни със западните.

У р у с и т е са се обособили два типа женски носии — северноруски и южноруски. И при двата типа основна дреха е ризата («рубаха»), туникообразна, със снадки на раменете («полики»), с набор около врата и с пришити ръкави. Обикновено тя е богато украсена с везба на ръкавите, раменета, около врата и по полите. Препасва се с пояс. Девойките рядко си слагали върху нея други дрехи. Тя им служела и като горно облекло. Омъжените жени в северните области над рубахата обличали характерната национална дреха «сарафан», известна в няколко разновидности. На места сарафанът прониква и всред южните руси. У южните руси се разпространява особен старинен тип дреха («понева») — пола от парче вълнена, обикновено карирана тъкан, обвита около кръста, набрана на пояса. Отпред върху поневата препасват престилка. От XIX в. почнали да носят и поли. Женските горни дрехи са много разнообразни. У замжите те имат най-различна кройка, извезани са богато и направени понякога от скъпо кадифе или коприна. Дрехите за предпазване от студ са сходни с мъжките — кафтани, овчи полушубки, кожуси и др.

Мъжките дрехи у русите не са толкова разнообразни, колкото, женските. Разпространени били главно нешироките панталони обикновено от по-груб бял ленен плат. Младежите от по-състоятелните семейства носели в празник плисирани «шаровари», пъхнати в ботуши с високи кончови. От XV в. от Москва се разпространява у русите особен вид риза, подобна на блуза («косоворотка»), с разрез от лявата страна на врата. Ризата се носи у русите обикновено пусната над панталоните. Горните мъжки дрехи биват три вида. Първо, това са били старинни дрехи от един плат с клинове отстрани, второ, дрехи, рязани на гърба и с набори и, трето, сукнени дрехи във вид на дълъг, разширяващ се долу халат («армяк», «свита») и т. н. Зиме за предпазване от студ носят шуби, полушубки, дълги и широки кожуси, които се обличат при пътуване върху шубата. Девойките плетат косите си в плитки, а в тях често вплитат цветни ленти. На главата си поставят венчета, обръчи, лента и др. под. Зиме превързват главите си с кърпи. Със сарафани в празнични дни омъжените жени носят красиви приспособ-

Омъжена жена в «пон
ва»—началото на XX в

ления за покриване на главата, от които особено характерен и с богато развита форма е т. нар. «кокошник». За южноруските елянки много характерна шапка за глава е т. нар. «кичка», често с рога, върху която поставят «сорока» от ленен плат. В ново време тия принадлежности за покриване на главата, някои от които са и твърде нехигиенични, се заместват с пъстри кърпи за глава. Мъжките принадлежности за покриване на главата не са така разнообразни като женските. Русите носели калпаци от плъст. От XIX в. широко се разпространява фуражката, а след нея и каскетът. Русите, особено в северните краища обували «лапти», плетени от липово лико. Казаците употребявали различни видове кожени обувки. Селянките на празник обували груби кожени обувки («коты») с домашно плетени чорапи. През XIX в. се разпространяват и валенки.

У к р а и н ц и т е създават оригинална национална носия, родствена на руската и белоруската, но и с някои характерни особености. Генетически украинският национален костюм е свързан с облеклото на Киевска Русия. Освен туникообразна с «полики» женската риза се състои понякога от две части: долна — от по-грубо платно и подобна на пола, и горна — като блузка. Богато е извезана на ръкавите, по рамената, на нагръдната част и по полите. Особено архаичен тип е горната дреха «дерга», която като руската «понева» представя парче плат, обвито от кръста надолу. Друга дреха за долната част на тялото са т. нар. «запаски» от две парчета, работна дреха от тъмен вълнен плат. Широко е разпространена и т. нар. «плахта», празнична дреха, украсена с везба, ушита от два плата. Отпред се опасва с вълнена или платнена престилка. През XX в. се разпространяват и полите. Над ризата на горната част на тялото обличат дреха без ръкави («керсет»). Характерна горна дреха е «свитата». Жените носели и дрехи, подобни на халат, а против студ кожуси, подобни на мъжките. Мъжката рубаха у украинците е също туникообразна като руската. По тип е твърде старинна и има разрез при врата. Украсена е с везби. Носи се пусната над панталоните или пъхната в тях. Под влияние на казачеството и на татарите всред украинците се разпространяват широките панталони. Прикрепят ги към кръста с ремък, който ги набира. Носят се и тесни панталони. Мъжките горни дрехи са от сукно. Особено характерна е «свитата» — от бяло, черно или кафяво сукно. Много архаични елементи запазва носията на гуцулите. Типична е тяхната дреха без ръкави — «киптар», наричана още «бунда». Носи се от мъже и жени и понякога е украсена с бродерия.

Горни женски руски и украински народни дрехи

Руска «кичка» с рога от края на XIX и началото на XX в.

Мъжете се опасват с вълнени, копринени или памучни колани. Широко разпространен у украинците е зиме кожухът от овча кожа, а лете дреха от купешка материя — «жупан». Горните дрехи, включително и кожусите, често биват украсявани с бродерии и апликации.

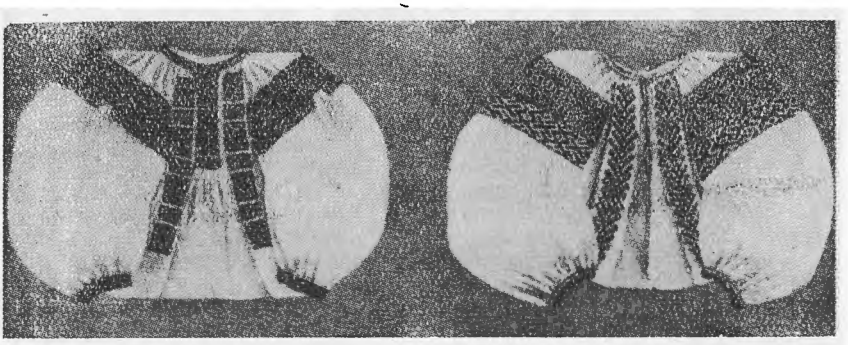

Украински народни блузки

Гуцул и гуцулка в традиционна народна носия

Девойките плетат косите си на една или две плитки. Лете ходят с непокрита глава, превързана с лента. В празник си поставят венчета или специално навита кърпа. Омъжените жени носят «чепец» («очіпок»), върху който връзват кърпа. При работа се обуват в «постоли» от едно парче кожа, подобни на южнославянските цървули. Лете само в празник си слагали обувки («черевики»), а също и ботуши. Мъжете зиме носят кожени калпаци, а лете — сламени шапки. Работни обувки и за тях са кожените «постоли». Обвивали крака си с навои. Лете по-заможните и тук носели на празник «черевики», а също и ботуши.

Основна женска дреха и при традиционния костюм на б е л о р у с и т е е туникообразната риза. Характерна дреха на жените за долната част на тялото е вълнената пола от ярка раирана или карирана тъкан («андарак»). В някои области на границата с украинското и южноруското население до неотдавна се е носела старинната «понева» и украинската «плахта». Над полата белоруските селянки носят престилка. Особен елемент както на женската, така и на мъжката носия е яркоцветният плетен или бродиран пояс. На горната част на тялото често обличат дреха без ръкави, подобна на корсаж, украсена с везби, шнурове и др. под. По-заможните си шиели празнични палта от кадифе и други скъпи платове. Основна част на белоруския мъжки традиционен костюм е бялата платнена туникообразна риза, дълга до коленете, с прав разрез на гърдите и украсена с везба. Носи се пусната над панталоните. Обичайни са платнените панталони, обикновено тесни, и характерният за белорусите пояс. Зиме върху тях носели сукнени или полусукнени панталони. В някои краища върху ризата обличали и дреха, подобна на камизола без ръкави. Горните дрехи имат почти еднаква кройка у мъжете и жените, като например т. нар. «свитка». Зимни дрехи са подобните на палто дрехи от тъмен домашнотъкан вълнен плат — «армяс», «бурнос» и др. Но най-разпространени са овчите полушубки и кожусите.

И белоруските селянки имат разнообразни принадлежности за покриване на главата. Девойките носят цветни ленти и диадеми. Омъжените жени прибират косите си в «чепец». Носят и различни кърпи за глава, вързани понякога под брадата. Мъжете употребяват бели или сиви, рядко кафяви плъстени шапки, през зимата овчи калпаци, а през лятото сламени шапки с широки периферии. В края на XIX в. и всред тях широко се разпространява каскетът с козирка. При традиционното белоруско народно облекло всекидневни мъжки и женски обувки

Белоруска женска народна носия, началото на XX в.

са главно плетените ликови лапти. Ботуши и обувки носели само по-богатите селяни.

Общо ьзето, по-съществени промени в традиционното народно облекло на източните славяни почват и да настъпват през XIX в., когато капиталистическите отношения в Русия се развиват и голям брой от жителите на селата отиват на работа в градовете и в големите предприятия. Облекло с градска кройка и от фабрични тъкани се разпространява особено в областите, близко до по-големите градове в XIX в. и в навечерието на Октомврийската революция. Същевременно обаче в някои по-отстранени краища традиционната носия от домашно

приготвени тъкани продължава да се носи и до революцията. При проникването на градското облекло в селото се наблюдават различни съчетания на традиционния и градския костюм. Коренни изменения в облеклото на съветските селяни се извършват успоредно с развитието на съветското общество. Решаващо влияние за замяната на традиционния костюм с градския има индустриализацията на страната и разпространението на произведените стоки за широко употребление. Повсеместно в селата се разпространяват практични и удобни дрехи. Кожените постоли и лаптите се заменят навсякъде с различни видове обувки и ботуши. Днес костюмът на селското население у източните славяни е в основата си градски, но има и свои особености, предизвикани от условията на труда и бита и от влиянието на някои стари народни традиции.

Народното облекло на западните славяни се развива също въз основа на старинните общи славянски народни традиции. Но и у тях поради специфичните социално-икономически и политически условия се появяват редица областни различия, вследствие на които в народните носии и при тая част на славянството се наблюдава значителна пъстрота и разнообразие.

Въз основа на материята, от която са изработени, полските носии се разделят в края на XVIII и в началото на XIX в. в две групи: носии от бяло ленено платно и от овча вълна в естествен цвят, като например на гуралите в Карпатите и др., и носии от раирани тъкани, като ловичката, мазовецката и др. Към средата на XIX в., когато в селата проникват фабричните тъкани, се развива трета група носии, която се отличава с богатство и пъстрота, като например краковската. Най-архаични черти са запазени в женската носия, която се носи до началото на XX в. в околностите на Билгорай. От мъжките носии особено интересна е на подхалянските гурали, която те носят отчасти и до днес. От носиите, приготвяни от раирани тъкани, и до ново време се носи ловичката носия. Краковската носия има особено широко разпространение. Основна долна дреха на женския национален костюм е ризата — в Билгорайската област тя има нашивки на раменете, а при краковския костюм—якичка или бродерии около врата. Върху ризата обличат поли от различна материя, с различна кройка и цветове, а върху тях препасват престилка от лен, от вълнен плат или от бял тюл, с богати бродерии. На горната част на тялото обличат блузки от тъмно кадифе (при ловичкия костюм) или украсени с везби (при краковския).

Съвременна празнична народна носия на ловички селяни, Полша

На плещите жените се намятат с шалове. Мъжката риза, която е също с нашивки на раменете, е обикновено с отворена яка. При гуралската и ловичката носия ризата се пъхва в панталоните, а при краковската се носи отвън и е дълга почти до коленете. Панталоните биват тесни, опънати по крака (при подхалянските гурали), широки и къси, прибрани в ботушите (при ловичката носия) и широки и богато набрани (при краковската). Панталоните на гуралите са украсени с много характерна сърцевидна везба, наречена «паженица» (parzeniса). Мъжете обличат различни по кройка горни дрехи — жилетки, палта и сукмани.

Девойките в миналото ходели с открити коси, а в по-ново време в Краковско се превръзват с вълнени цветни кърпи за глава. Омъжените жени носят разнообразни шапчици — «чепци», като върху тях замятат кърпи с бродерия, от тюл, а по-късно и вълнени кърпи на цветя. Мъжете употребяват най-често черни филцови шапки. Жените ходели обикновено лете боси, а зиме с кожени «кйерпце» при билгорайския костюм или с обувки, високи до над глезените и с връзки. Гуралите в Подхалието също носят «кйерпце», украсени богато с щамповани орнаменти. В другите области обуват предимно ботуши. Характерно допълнение към костюма на гуралите е бастун като малка секирка — «чупага» (czupaga).

Народната носия на ч е х и т е се отличава също с голямо разнообразие. В източните области на Моравия и Слезско, гдето връзката на селото с града е по-слаба, старата традиционна носия продължава да живее до XIX в., запазвайки някои архаични форми. В Чехия и в западните и северните райони на Моравия, гдето връзката между селото и града по това време вече е много силна, традиционната народна носия се запазва само в някои райони, а градското облекло прониква в селата още в средата на XIX в. В източните области женското долно облекло се състои от риза от грубо платно с една презрамка — «рубач» (rubáč), върху която обличали друга риза, къса до пояса «рукавце» (rukávce), с набрани бродирани ръкави. Над рубача обличали от пояса надолу две несъшити заедно парчета плат — заден и преден, а на горната част на тялото — корсаж. За запазване от студ обличат полушубки, дълги овчи шуби, кожуси, покрити със сукно и др. В западната носия основна долна дреха е дълга риза с набрани ръкави и яка. Характерна за носията е широко набраната пола, под която слагат още няколко. На горната част на тялото обличат корсаж. Имат различни горни дрехи, а също и кожуси. В Източна Моравия и

Народно традиционно обредно женско облекло, Югоизточна Моравия

Слезско мъжете носят риза с прави широки ръкави без маншети, като празничните са богато извезани. Носят и тесни дълги панталони — «нохавице» (nohavice), а през лятото прави, широки, платнени — «гатйе» (gatě. На горната част на тялото

Мъж с кожух от с. Хлук, Югоизточна Моравия

обличат сукнени дрехи без ръкави или къси копринени жилетки, а като връхна дреха — палто. В западните области мъжките ризи са обикновено с дълги ръкави и маншети. Тук носят вълнени или кожени панталони до коленете, къса горна дреха, а в празник и дълго палто.

В източните краища жените си слагали «чепец», а по-късно и кърпи за глава, а мъжете — разнообразни кожени калпаци и филцови шапки. В западните области омъжените жени носели малки твърди колосани шапчици, а девойките си украсявали главата с платнени бродирани ленти. Често връзвали главите си с кърпа. Мъжете употребявали шапки. В планинските села в източните области жените и мъжете се обували в «кръпце» и в груби вълнени чорапи, а в равнинните области — във високи ботуши и навои. В западните области жените носели обувки и вълнени чорапи, а мъжете високи ботуши. В очертаните две области у чехите се обособяват още различни регионални подтипове носии. По-старинна носия на запад се е запазила само у ходите в няколко села около Домажлице в Южна Чехия. Особено разнообразна е народната носия в Югоизточна Моравия. След Първата световна война навсякъде у чехите се налага все повече градското облекло.

Традиционната с л о в а ш к а народна носия, която и до днес се съхранява в някои южни и източни части на Словакия, се отличава с отделните си старинни черти, които се проявяват в кройката и в съставните части. Женската носия се състои от риза — «рукавце» (rukavce) или «оплецко» (oplecko), свързана пряко с широка набрана пола с плътно опъната около гърдите горна част — «рубаш» (rubaš) и др. В централните области на Словакия носят върху рубаша две престилки (задна и предна), а в някои краища — пола и корсаж. Жените се намятали и с различни шалове. Носели и кожуси от овча кожа, понякога покрити със сукно, а също и шубки, подобни на мъжките, с три четвърти дължина. При мъжката носия основна дреха е туникообразната риза. На долната част на тялото обували «гатйе» — широки платнени панталони, които служели и за долна, и за горна дреха. В ново време върху тях обличат и панталони от сукно. През XIX в. почнали да носят върху ризата жилетки от сукно или от атлас, а също и кожухче. От студ се предпазвали с разнообразни вълнени дрехи, а също и с овчи кожуси, често покрити със сукно. Отделните съставни части на мъжката и женската носия са богато и пъстро извезани и украсени.

И у словаците в миналото девойките ходели гологлави. Едва в ново време започват да връзват на главата си кърпа.

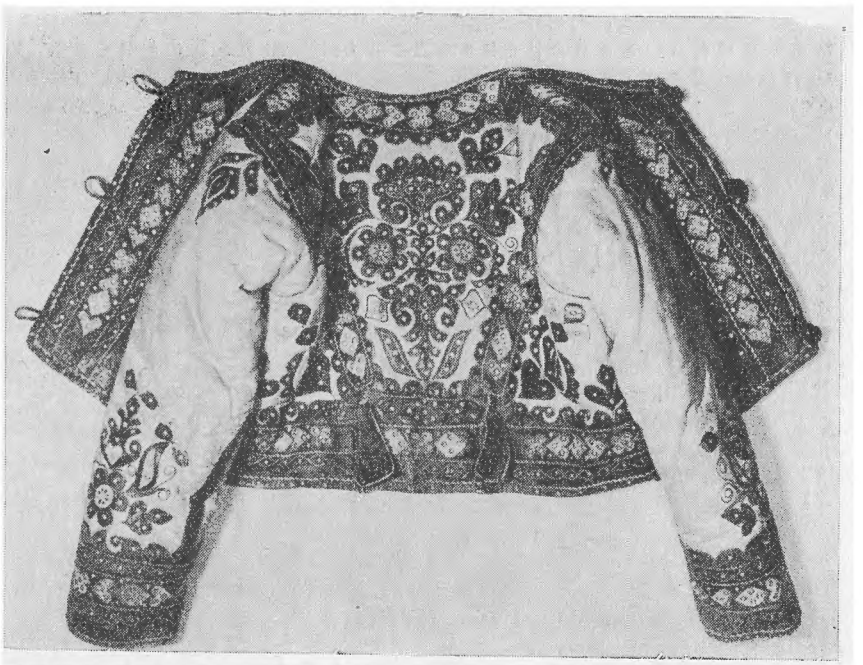

Женско кожухче, с. Абелова. ок. Лученец, Словакия

Омъжените жени покриват косите си с «чепец» и под., а върху него слагат различни кърпи за глава. Мъжете носят кожени калпаци, а от втората половина на XIX в. и черни филцови шапки с широки периферии. През XIX в. в някои краища жените ходели боси и през зимата. Обувките, които носят, са подобни на мъжките — «кърпце», валенки и др. Носят също и калцуни от сукно и кожени чизми. До ново време вместо чорапи употребяват навои. Основните промени в словашката народна носия се извършват през втората половина на XIX в., откогато дрехите почват да се приготвят от купувани фабрични тъкани.

От различните съставни части на материалната култура у лужичаните най-много самобитни черти са запазени в женската традиционна народна носия, която лужичанките носят на празници и до днес. Лужишкият етнограф Павол Недо е установил четири локални комплекта женско народно облекло в Горна и Долна Лужица, които се различават помежду си по отделни подробности, а именно бауцен-ка-

мйенцки, хойерсвердски, шлайфенски и шпреевалдски. Основна долна дреха на женската носия е риза с кръгло деколте и къси ръкави. Върху нея от кръста надолу обличат вълнени поли — при различните носии от различни цветове, с различна дължина. На горната част на тялото се носи кадифен корсаж, често пришит към полата, и различни блузки, някои от които украсени с дантела. Задължителна част на носията, както и при поляците, чехите и словаците, е престилката, която обикновено загръща полата от всички страни и понякога се превързва с копринена панделка, която се спуска отпред. Носят и шалове от вълна, често украсени с ярки цветове, които кръстосват на гърдите. Носията от Шпреевалд някога била цяла покрита с ажурена везба. В студено време в някои области жените обличат къс жакет с дълги ръкави.

Особен интерес за науката представляват принадлежностите за покриване на главата на лужичанките, които се отличават с оригиналност и красота и по които те се отличават ясно от заобикалящото ги немско население. При бауцен-камйенцката носия носят малка черна шапчица, от която отзад до коленете висят две черни широки ленти, при хойерсвердската — «китлик», черен колосан чепец от плат, който се връзва под брадата, като косите отпред остават открити, при шлайфенската носия — два чепеца, като горният е от дантели, а при шпреевалдската — оригинална забрадка с широки крила. Традиционната народна носия на лужичанките, украсена обикновено с най-фина везба, струвала скъпо и обикновено се предавала по наследство от поколение на поколение. По-бедните, когато им била необходима, я вземали под наем. Докато женската носия на лужичаните има много своеобразни черти, мъжката носия, която не е запазена до днес, през XVIII—XIX в. е била твърде близка до немската саксонска и бранденбургска мъжка носия. Основно долно облекло при нея била бялата риза от платно с прав разрез в средата и широки ръкави. Пъхвали я в тесни панталони от плат, които под коленете плътно закопчавали. Над ризата обличали двуредна куртка от сукно, най-често синя, с посребрени копчета. В къщи ходели с дървени обувки, а на улицата в ботуши с високи кончови.

Въпреки сравнително голямата пъстрота и разнообразие на народната носия на славянските народи в развитието ѝ се

Лужишка народна женска носия

наблюдават много общи особености. Твърде характерна за повечето областни разновидности е богатата украса с везби, дантели, ширити, апликации и др. У всички славянски народи според вида на носията може да се определи областната принадлежност на тия, които ги носят. Социалните различия също се отразяват пряко в народните носии, и то главно във вида и качеството на материите, от които са направени, в украсата им, в начина, по който са изработени, а също и в количеството на запасните дрехи. Подобни са и различията между делничните и празничните дрехи. В делник обличат обикновено повече носени дрехи, а в празник — по-нови. Различията между зимното и лятното облекло също засягат материята, от която са направени отделните му съставни части.

При сравнително проучване на носиите на отделните славянски народи могат да се установят много сходства помежду им, като например между източните и западните славяни, между българските носии от Западна България и източнославянските носии. Тия сходства водят началото си още от облеклото на старите славяни в древността. Те засягат както отделни съставни части на носията, така и отделни нейни елементи. Заместването на народната носия от градски дрехи почва у отделните славянски народи от XIX в. под влияние на проникването на фабричното производство и стоки в селата. Това настъпва по-бързо в области, близки до по-големите градове. Навсякъде мъжката носия е изложена в по-голяма степен на градските влияния, отколкото носията на жените, които и по отношение на облеклото са пазителки на народните традиции. Има обаче области, гдето народната носия се носи и днес, като например у подхалянските гурали в Полша, у югоизточните моравци в Чехословакия и др. На места се използува като празнично облекло. Отделни нейни части и елементи продължават да се носят в много области и до ново време. Особено много допринасят за проникването на градското облекло в селото промените на икономическите и обществените отношения в различните славянски страни в началото на XX в. и индустриализирането на отделни области, най-вече след Първата световна война, у източните славяни след Великата октомврийска социалистическа революция. Чрез възприемането на това облекло изцяло или на отделни елементи от него се заличава до голяма степен националното своеобразие в начина, по който се обличат отделните славянски народи. Старинните народни костюми и носии се използуват днес от художествената самодейност. Съхраняват се и в етнографските музеи, като образуват един от най-ценните им отдели.

ОБЩЕСТВЕНО УСТРОЙСТВО, СЕМЕЕН БИТ И НАРОДЕН ПРАЗНИЧЕН КАЛЕНДАР

ОБЩЕСТВЕНО УСТРОЙСТВО

Общественото устройство на славянските народи е една извънредно сложна и обширна проблема. Съобразно със спецификата на етнографското изследване тук ще бъдат разгледани чисто народните, традиционни, самобитни форми на обществения живот на славяните, съхранили се главно в селата до близкото минало, като преди това се направи един кратък преглед на общественото развитие на славяните в древността, отгдето тия форми водят своето начало.

Както у останалите народи от индоевропейската етнокултурна общност, в основата на първобитнообщинния строй у славяните в древността се е намирал б а щ и н о п р а в н и я т р о д. Някои преживелици от тотемизъм, като например имената на отделни славянски племена — ререги (соколи), лисици и линяни у западните славяни (срв. по-горе, стр. 79, 80), или от майчиноправни отношения, като например специалното име за брата на майката *вуи* («вуйчо»), или фамилните имена на *-ин* във всички славянски езици, произведени от собствени женски имена, свидетелствуват отчасти, че славяните са познавали в дълбока древност и майчиноправния род, доколкото те не са заели тия елементи от автохтонното население, обитаващо преди тях областите, в които те се настаняват. Бащиноправният род като семейна община се запазил и развивал особено при източните и южните славяни.

Правилно и изчерпателно определение на семейната община дава Цв. Тодоров: «Семейната община представлява по-голям или по-малък производствен колектив (от 20—150 души), в чийто състав влизат близки родственици от 3—4 поколения

и някои чужди лица (роби и ратаи). Тя представлява своеобразна кооперация, породена от ниското ниво на производителните сили. Икономическата и социалната същност на тая организация се заключава в следните основни начала: колективна собственост върху средствата за производство, което съставлява нейната основа; колективно производство, т. е. всеки член от колектива взема участие в производството според силите си; колективно потребление, т. е. хранене на обща трапеза; обществено равенство между всички членове на колектива и демократизъм във вътрешните отношения и в управлението. Изтъкнатата икономическа и социална същина на семейната община е намерила израз в различните наименования, които се дават на тая организация в различните славянски езици. Така например родственото начало виждаме изразено в термините: род, рода̀, родина, жупа, коляно, братство, племе, челяд; стопанското единство — в къща, задружна къща, дом, двор, изба; общественото единство, т. е. съжителството, е изразено в изразите «у куп», скупщина (купщина), дружина, дружство, nedíl, spolek; потребителното единство — в дим, камин, огнище, печище, chlebeti, chlebojeźdcy,«в едном хлебе», «на том же хлебе, в едном дыму» (*Тодоров*, СлЕ, стр. 150). Икономическата и социалната същност на задругата се е отразила и върху структурата на жилището у старите славяни. В т. нар. «клет», гдето спали новобрачните двойки, или в самостоятелните жилища, построявани за оженените синове, нито се готвело, нито са се хранели, изобщо не се създавали условия за съществуване на самостоятелно домакинство.

Семейната община се оглавява от д о м а к и н, наричан също старейшина, господар, стопанин, баща, дядо. Най-често той е бил най-възрастният от всички, поради което у русите бил наричан «большак». Той е главен ръководител на стопанската дейност, възлага всекиму какво да работи и контролира дали работата е извършена. Разпределя продуктите, като отделя това, което може да се продаде, а след продажбата прибира парите и ги съхранява. Грижи се да се набави всичко необходимо за всекиго от отделните членове. Той следи за поведението и морала на членовете на семейството, може да съди и да наказва, като решенията му не могат да се обжалват. Домакинът представя и семейната община пред останалите общини и пред органите на държавата. Но той нямал никакви лични права върху имота на семейната община, който принадлежал на целия колектив. Всички имали пълно съзнание, че тоя имот е общо притежание, поради което и когато припечелвали нещо

вън от семейната община, внасяли го в общата каса. На второ място след домакина в семейната община стояла д о м а к и н я т а, най-старата жена в семейния колектив, наричана у българите домакиня, стопанка, у сърбите — «домачица», у русите — «большуха», «старшая». Тя се разпореждала с женското стопанство, разпределяла кои жени какво да работят, грижела се за задомяването на младите и имала решителна дума в тия случаи. Без да позволи тя, никой нямал право да се намесва в женското стопанство. Над домакина и домакинята стоял с е м е й н и я т с ъ в е т, който отначало имал висша власт и ръководел стопанската дейност на семейната община. В него влизали и имали глас пълнолетните мъже и жени от колектива. Тук се разглеждали всички общи работи, а понякога и личният живот на отделни членове на семейната община. Що се отнася до отделните членове, всеки от тях работел според силите си и получавал за своите потребности според възможностите на семейната община. Задължително за всички било да живеят в съгласие и мир, да спазват установения ред и дисциплина в духа на първобитния демократизъм. При семейната община не е имало частна собственост. Отделните членове обаче са могли да притежават някои лични вещи — дрехи, украшения, оръжие и др. В резултат на общото притежание на имуществата на колектива не съществувало правото на наследяване.

Патриархалната семейна община е била развита у славяните още в епохата преди тяхното разселване. Впоследствие в резултат на стремежа към запазване на колективността, от една страна, а, от друга, на надигащите се частнособственически тенденции у славяните се обособяват два типа семейна община, а именно южнославянски тип — със запазен през вековете демократичен характер, и източнославянски, т. нар. «большая семья», с ясно проявена тенденция бащата да вземе цялата власт в ръцете си, като превърне семейния имот в частна собственост.

Разпадането на семейната община представя интересна и важна проблема в етнографията. По нея в миналото са изказвани различни мнения. От тях без основа са мненията, че причината за нейното разпадане трябва да се търси в несъгласията между отделните членове и по-специално в споровете между жените, или че основата на разпадането ѝ се крие в зестрата, донесена от жената, която може да се развие като лична собственост. В същност, както посочва Цв. Тодоров, разпадането ѝ става на известен етап от нейното развитие, при конкретни исторически условия: «Тия условия са разви-

тието на производителните сили, които са намерили израз: 1) в появата на нови, по-усъвършенствувани оръдия в селското стопанство, 2) в изработването на нови способи за обработка на земята, в резултат на което земеделието взема преднина в стопанството,и 3) в отделянето на занаятите от останалото селско стопанство. На тая степен на развитие на производителните сили колективът и колективизмът стават излишни: онова, което по-рано е изисквало усилията на цял колектив, днес е било по силите на индивидуалното, малкото семейство и последното станало икономически самостоятелно» (стр. 154—155).

Разпадането на семейната община в отделни индивидуални семейства у славяните, общо взето, се е извършило през VII-VIII в. То не е станало изведнъж, а постепенно, на отделни етапи. В някои области на славянството обаче в зависимост от местните условия семейната община продължава да съществува и по-късно, като например в северния дял на източните славяни вследствие на трудните условия за живот в негостоприемния север и особено всред славяните на Балканския полуостров, гдето тук-там съществува до първата половина на XX в. За това допринасят специалните икономически и политически условия в балканските земи — запазеният патриархален начин на живот в някои планински райони, гдето животновъдството остава господствуваща поминъчна форма, затвореното натурално стопанство, обстоятелството, че по време на турското владичество се е плащало данък на комин, поради което са предпочитали да не се делят и да се хранят общо, от едно огнище и др.

При разпадането на семейната община са се получили отделните индивидуални семейства, за които е особено характерна частната собственост върху средствата за производство в противовес на общото им притежание при семейната община. От своя страна индивидуалното семейство се явява като елемент на друга обществена форма — т е р и т о р и а л н а т а, и л и с е л с к а т а о б щ и н а, която представя сбор на семейни общини и индивидуални семейства, свързани не с родство по кръв, а със съседски интереси. Тя се развива при едно по-интензивно земеделие, при което имало възможност да се създадат по-големи полски поселища. У източните славяни от XI—XII в. наричат подобен вид община «в е р в ь» — наименование, с което означавали по-рано семейната община. При селската община има някои остатъци от колективната собственост, а именно общото владеене на горите, ливадите,

общинската мера, на местата за лов и риболов. Обработваемата земя става обаче владение на отделни семейства. Селската община у славяните също се развива и променя както от вътрешнообщинските процеси, така и от отношенията между нея и държавата. В някои области на славянството, например в северните източнославянски, тя се запазва до началото на XX в.

Както у всички други народи, така и у славяните родовата организация е съществувала в кръга на племенната. Запазени са точни исторически данни, че славяните са имали п л е м е́ н н о у с т р о й с т в о. Така например Ибн Хордадбег пише за тях: «Те съставляват различни племена, между които стават войни, и имат царе.» Племето у славяните, както навсякъде другаде, е «общност от няколко близкородствени рода с обща територия, общо име, диалект и общи религиозни представи и култови действия, управлявало се е от съвета на старейшините, а по-късно — от княза и неговата дружина» (*Тодоров*, СлЕ, стр. 163). Има много конкретни исторически сведения за славянските племена. На места племенното устройство се запазва сравнително дълго (например у вятичите до края на XI в.).

Наименованията на славянските племена са твърде разнообразни. За едни от тях (радимичи, кривичи, милчани и др.) се смята, че са патронимични по произход. При други може да се търсят остатъци от тотемизъм, като например при поменатите вече лисици, линяни и др. Широко разпространени са имената според местността, където са се заселили: езерци, древляни, тимочани, моравяни и др. У всички славянски групи е разпространено общото етническо име: словени (ньогородски), словаци, словинци. Редица имена на племена обаче не са обяснени. Племенните наименования се изоставят и забравят, когато отделните племена престават да съществуват. По времето на феодализма те се заместват от местни (областни) наименования.

Освен племето като организационна форма в обществото у старите славяни е била известна ж у п а т а, или ж у п а н и я. За нея има данни у Константин Багренородни, който съобщава, че сърби и хървати дошли на Балканския полуостров организирани в жупи и че имали жупани за старейшини. Жупата заемала известна област, най-често долината на река. Обикновено се именувала според името на реката и на местността, а понякога и според града-крепост, който се оформял като неин център. Територията на отделната жупа се ограничавала от планини или височини, гори, необработени

пространства земя. В жупата влизат не само родове, свързани с кръвно-родство. В случая на преден план излиза териториалният принцип. В основата си жупата е селска (съседска) община, като на места се развива и като политическа организация. Думата «жупан» е позната на всички славянски народи и показва близост със ст. ин. «gōpa» със значение пастир, княз. С нея е близко и чешкото, и полското пап — господин, от ст. чеш. hpan. Приема се, че жупата е съществувала и в Чехия и Моравия, а също и в Полша като самостоятелна териториална, политико-административна, религиозна и военна единица, а жупанът бил неин управител. През XII—XIII в. в Полша с наименованието «жупа» се означавали данъците, събирани от населението в полза на държавата.

В Полша съседската община се явява и под формата на ополие (opole). То представя обединение на 10—20 села без каквито и да е териториални граници помежду им. Цялото ополие имало като общност определени граници. Всяко село притежавало земя за обработване. Всичко друго — пасбища, гори, реки, езера, места за лов, било общо достояние на цялото население. При извършено престъпление в неговата територия цялото население на ополието носело отговорност пред властите.

Няма сведения дали източните славяни са познавали жупата. Още в староруския правен паметник «Русская правда» се споменава «вервь», която в началото имала значение на семейна община, а по-късно в южните области с това наименование се означавала съседската община. По своята същина «вервь» е била главно социално-икономическа организация с някои съдебни функции, но без политически елемент. В южните източнославянски области този вид община се запазва до XII в. На север селската община под името м и р се задържа значително по-дълго, което се дължи на изолираността и на по-бавното икономическо и социално развитие на тия краища. От XII в. терминът м и р се заменя с термина г р а д. Поради увеличаването на икономическото и политическото значение на града той образува с околните села «община-град».

Общо взето, териториалната (съседската) община стига у различните славянски народи до различна степен, като най-много се развива у сърби и хървати. При тях тя придобива и някои черти на политическа организация.

За да добием пълна представа за общественото развитие на старите славяни, трябва да отбележим у тях и една по-висша форма на организация — п л е м е н н и я с ъ ю з. Разпадането на родовообщинния строй започва у славяните през

V в., когато историческото им развитие и стълкновенията им с различни народи налагат да се организират у тях по-големи племенни обединения, каквито именно са били племенните съюзи. Това са съюзи на родствени племена, запазили своето равноправие и самостоятелност. Образували се обикновено при външна опасност, а след преминаването й се разпадали. В историята има конкретни съобщения за славянски племенни съюзи, които се създали главно във връзка с борбите им с византийци, авари и немци. Най-стар познат славянски племенен съюз е съюзът на антите, създаден срещу готите, а след това водил дълги борби с аварите (срв. за него по-горе, стр. 56). Във византийски исторически паметници от VI в. има сведения за могъщ племенен съюз на славянските племена в Дакия, организиран срещу аварите под водителството на княз Добрита, или Добрята. Племенен съюз образува у западните славяни Само (623—658 г.), като обединява панонските, чешките и моравските племена срещу аварите (срв. по-горе, стр. 77).

Освен племенния съюз у старите славяни се развива и друг вид по-голямо политическо обединение—г р а д с к а т а ф е д е р а ц и я в западната част на поморяните. Тя обхваща пет града — Шчецин, Волин, Узнойм, Камин и Пирица. Всеки град имал свое самоуправление, свой градски съвет — в е ч е. Цялата федерация се ръководела от общосъюзно вече. Покрай него обаче имало и съвет на старейшините, до който съюзното вече трябвало да се допитва. Начело на федерацията стоял изборен княз с доста широки права.

Във връзка с развитието на славянските народи и с разгръщането на производителните сили, вследствие на което настъпва у тях класова диференциация, те стигат постепенно до държавна организация. Това се извършва у тях по различен начин, при различни условия и по различно време.

Интересен въпрос в етнографията на славянските народи е до каква степен и докога, след като се създава у тях класово общество и след като преминават към държавен живот, са се запазили някои форми от тяхната стара общинна организация с характерния й демократизъм. В това отношение се забелязват у тях известни различия, които са пак в пряка зависимост от специфичното им историческо и икономическо развитие.

В сравнение с останалите славянски народи у ю ж н и т е с л а в я н и относително най-дълго и най-много се запазват преживелиците от родовоплеменните отношения, а също и от семейната и от селската община. Голямото патриархално семейство, наричано още в науката с термина «задруга», през

XIX в. е една от характерните особености в народния бит на балканските славяни. Покрай тях обаче съществуват и малки семейства, съставени от баща, майка и децата им. Задругите, общо взето, се запазват до по-късно в области със затворено стопанство и с по-хомогенно население.

През XIX в. задругата е още широко разпространена всред българите, особено в Западна България, всред българите мохамедани в Родопите и другаде. По това време в западните краища на страната се срещат семейни общини със състав от 100 до 150 души. В източните краища те са по-малобройни — обхващат до 50 души. В края на XIX и началото на XX в. броят на членовете им намалява до 30—35 души в Западна България и 20—22 — в Източна. За разпадането на задругата в България допринася главно проникването на стоково-паричните, изобщо на капиталистическите отношения в селото. Характерна особеност за семейната община при капитализма е нарасналото право на домакина да разполага със семейния имот. Общо той има подчертано привилегировано положение. Всички трябвало да изразяват почитта си към него. У българите до ново време се запазват и някои остатъци от селската община и нейните патриархални традиции. Това се отразява и в народното обичайно право.

У сърбите също така са извънредно живи до XIX в. както голямото патриархално семейство — задругата, така и селската община. Задругата у сърбите, наричана «велика кућа», «задружна кућа», «скупштина», «складна браћа», «мнозина људи» и др., оглавена от «домаћин», през XIX в. обхваща обикновено 50—60, а понякога и до 80 души. В средата на века обаче поради развитието на парично-стоковите отношения става масово разделяне на задругите, като в някои области, например в Косово и Метохия, продължават да съществуват до най-ново време. Селската община се запазва у сърбите до началото на XIX в., като обработваемите земи на отделните й членове не се преразпределят. Във втората половина и в края на същия век се извършва процес на разлагане на селската община, което се причинява главно от настъпилото имуществено разслоение всред селяните.

Всред всички славянски народи черногорците се отличават с една етнографска особеност, която не се среща у другите. От старите форми на славянското обществено устройство те съхраняват племенната организация, следи от която се откриват и днес. В миналото Черна гора се разпределя в четири области (нахии) — Катунска, Лешанска, Риекска и Црмницка.

Всяка от тях се състояла от десет и повече племена. За съществуването на това племенно устройство допринася географската изолация на Черна гора, икономическата ѝ изостаналост, а също и постоянната борба на черногорците за независимост вследствие на което населението тук е запазило един особен, предимно военен бит. Въпреки че се оформят през периода на османското владичество като териториално-административни единици, черногорските племена запазват много от класическите форми на племенната организация. У тях до края на XIX в. господствува екзогамията, а до края на XVIII и началото на XIX в., когато се организират държавни органи на властта, тук е широко разпространено кръвното отмъщение. Всички членове на племето отговарят за простъпката на отделен негов член. Те също са задължени да отмъстят за обида, нанесена на някой от племето. Кръвното отмъщение често предизвиквало дълги вражди, а дори и военни сблъсквания между племената. Всяко племе има самоуправление и съдебна власт. Начело на племето стои «вевода», «кнез». Въпросите, които засягат племето, се обсъждат на общоплеменни събрания—«скупштина», гдето решаваща дума имат първенците на племето. А междуплеменните въпроси се разглеждат и разрешават на общо събрание («збор»), в който участвуват представители на всички черногорски племена. Племенната организация на черногорците започва да отслабва и да се разпада от XVIII в., когато от черногорския владика се въвежда централизирана държавна власт. Задругата у черногорците се среща рядко. Преобладават семействата, съставени само от родителите и техните деца. Характерна за черногорците е абсолютната власт на мъжа в семейството. Положението на жената е напълно подчинено. Дори черногорците се стараели при разговор да не споменават името на жените си. Ако се налагало това, те се извинявали с израза «да простите». Все пак към жените се отнасяли с уважение. Оскръбление на жени или девойки било недопустимо.

Както у сърбите, така и у хърватите през XIX в. в селата са разпространени задругите. И тук разпадането им се причинява от проникването на стоково-паричните отношения в селото. Но и при тях в някои по-бедни, икономически изостанали райони те се запазват до Втората световна война. До близкото минало у хърватите са запазени обичаи, свързани с преживелици от съюзите на младежите, съществували в древността. На о-в Крък, в Каставщина и Чичария приемането на юношите в кръга на младежите в селото се извършвало при специален ритуал.

У словенците съществували някога семейни общини, но изчезнали твърде отдавна.

У всички южнославянски народи са запазени до ново време като твърде жизнени преживелици от общинната организация някои форми на колективен труд и взаимопомощ при належащи работи, които изисквали труда на повече хора, като например при вършитба, при ронене на царевица, строеж на къща, при случай, когато девойката трябвало бързо да си приготви чеиза, при скубане на гъши пух (у словенците) и т. н. Подобен характер има т. нар. «тлака» у българите, «моба» — колективно доброволно подпомагане у сърбите и в някои краища на Югозападна България и «позаймица» у сърбите — подпомагане на някого от няколко души, като трудът на всекиго трябвало да бъде възнаграден. В Западна България и в Сърбия е разпространен т. нар. «спрег» — общо използуване на работния добитък и на стопанския инвентар на няколко стопани за последователно извършване на земеделските работи. У всички южни славяни девойките и жените се събират на седенки, на които предат, везят и шият. Там също се и веселят, особено като дойдат и младежи. Пеят се песни и се разказват увлекателни приказки и весели анекдоти.

И у източните славяни някои остатъци от старинните форми на обществено устройство на славяните продължават да съществуват до сравнително ново време. Така например твърде архаични и самобитни форми на селската община, почти незасегнати от държавата, са съществували относително дълго в северните руски области — «община-волость», «община-деревня». При нея не са известни преразделяния на земята поради наличието на достатъчно количество необработена площ. Тия селски общини са представяли автономни и самоуправляващи се мирове (вж. за мир по-горе, стр. 202). Подобни архаични форми, създали се въз основа на свободно заемане на земи, са дълготрайни и в Сибир. Селската община у русите, както определя С. А. Токарев, преминава няколко характерни стадия на развитие: «От древней волостной, вольно-захватной формы, через переходную форму вольного землепользования, но под контролем со стороны «мира», и до новейшей формы уравнительной общины с принудительным севооборотом и с периодическими переделами» (*Токарев*, ЭНССР, стр. 81). Общинното земевладение при белорусите се запазва само в източните области в ограничен размер, а у украинците продължава да съществува по-дълго време само в северните области. В Пинското Полесие,

преходна област между белоруси и украинци, през XVI—XVII в., са известни «дворища» — поселища от 5 до 11 родствени стопанства, всяко от които обработвало определен нему участък земя.

У източнославянските народи до ново време се запазва една важна страна на организацията на селската община — самоуправлението. То се проявява в колективно решаване на събрания на всички обществени работи, като «староста» у русите и «голова» у украинците въпреки зависимостта си от властта на помешчиците и на царската администрация били изборни лица. Общината имала и някои съдебни права.

Остатък от общинната организация на източните славяни са и някои форми на колективен труд, запазени до ново време в селата, като «пòмочи» у русите и «толòка» у белорусите и украинците. Те са своеобразен начин на обществена и доброволна помощ, която се оказва на някое от домакинствата при бедствие или когато не може да се справи само с някоя своя работа. При тях задължително стопаните угощават своите помощници. Характерна за украинците е т. нар. «супряга» или «орàнка», общо използуване на работния добитък и инвентара на няколко стопани за обработване на земята (подобно на «спрег» у сърби и българи). С общината има връзка и руската «артель» — колективна форма на организация на труда, при която се обединяват занаятчии, риболовци, сезонни работници и др. Както и при южните славяни характерна преживелица тук са и различните седенки — у русите «посиделки», у украинците «вечорници» и «досвітки», у белорусите «вечорки», при които селските девойки, а често и омъжени жени се събират вечер през есента или зимата да предат или да шият, като пеят, а често и играят. Като гости на тия седенки участвуват и момци. В някои области, особено при украинците, се допускало девойките и момците да прекарат общо нощта, което някои изследвачи са склонни да разглеждат като преживелица от груповия брак. У украинците до ново време били запазени т. нар. «парубоцька громада» или «паробоцьство» — съюзи на момците. В тях младежът встъпвал, след като внасял определена парична вноска. Оглавявали се от изборен атаман, който имал право да съди и да налага наказания, ако някой се провини.

Западните славяни също съхраняват до ново време подобни остатъци от общинни отношения. У поляците специално те съществуват до средата на XIX в. Въпреки че общината почва да изчезва у тях сравнително рано (от XII в.), но преживелици от нея се запазват и през XVI в. в

Мазовието, гдето членовете ѝ се наричали «учонстки» (ucząstky), и в Мала Полша — «хлебойездци» (chlebojeźdcy). През XIX в. остатък от общинното земевладение е т. нар. «навше» (nawsie) — участък земя, който принадлежи на цялото село и който обхваща пасбищата, ливадите, мястото, гдето се намира кладенецът, гдето се топи и суши лен или коноп, гдето се белят платната, мястото с църквата, гробищата, кръчмата, занаятчийската работилница. В Поморието специално остатък от старата община са старинните родствени риболовни к перативи «машоперии» (maszoperii), които след общия риболов делили рибата помежду си. Старите общинни отношения продължавали да съществуват в нормите на обичайното право, особено в запазените форми на обществен съд. Обща работа била и нощната стража — обхождането на цялото село за охрана от злосторници.

Чехите също запазили до по-късно някои преживелици от селската община. Всички селяни общо използували ливадите, пасбищата и горите. Остатък от селската община е т. нар. «осада» (osada). Селяните, които имали стопанство в селото, влизали в състава на общината. Тя носела между другото и отговорност за извършените на територията ѝ престъпления. Всички жители на селото били задължени да вземат участие в поддържането на пътищата, почистването на кладенците и др. под. С течение на времето ролята на общините отслабва. В чешките села се създават различни нови икономически обединения, а също и някои форми кооперации.

От старинните славянски обществени форми у словаците до началото на XX в. се запазва семейната община — патриархалното голямо семейство, известно под имената «недйелна родина, велке газдовство, неделни братя, челядь, фамилия» (nedielna rodina, velke gazdovstvo, nedelni bratia, čeľaď, familia), възглавявано от «газда, дедко, татик, отчик» (gazda, dedko, tatík, otčík). В края на XIX и в началото на XX в. някои от тях разполагали с толкова малко земя, че нямало възможност да се разделят. Семейната община у словаците има в основата си същата структура, както у останалите славянски народи. Окончателното разпадане и изчезване на тия големи семейства става едва през 30—40-те години на нашия век. В изолираните планински области на Средна, Северна и Източна Словакия семейните общини просъществували подълго, отколкото в западните области на страната, развити в промишлено отношение. Но отделни преживелици съществуват в народния бит и до най-ново време.

У западните славяни също се запазва и практикува съседската взаимопомощ при земеделската и при други видове селска работа, като например у поляците, т. нар. «тлока» (tłoka), след която се устройвала обща веселба. Събирали се девойки и жени заедно да предат или да скубят гъши пух, като придружавали работата си с песни и приказки. Както у останалите славяни, при тия събирания идвали и момци. Обикновено завършвали с весели игри и танци.

След големите икономически промени, настъпили в селата у източните славяни след Великата октомврийска социалистическа революция, а у останалите славянски народи след Втората световна война с установяването на народнодемократичен строй у тях, през периода на социалистическото строителство социалната структура на славянското село съществено се изменя. С премахването на капиталистическите отношения изчезват и преживелиците от старинното обществено устройство. У повечето славянски народи основна икономическа единица в селото днес са станали трудово-кооперативните земеделски стопанства (у източните славяни «колхози»), които се развиват на базата на задружен труд, на все по-висока техника и механизация. С основната поземлена реформа в отделни славянски страни и много единични стопанства от дребни стават средни. Всичко това се отразява върху цялостния бит на селото, който коренно се променя. Развиват се нови форми на обществен труд. От старите най-устойчива остава взаимопомощта, която се ограничава главно върху родствениците или близките. Традиционните форми на селския бит се запазват отчасти в области, разположени по-далече от градовете.

СЕМЕЙНИ ОБРЕДИ И ОБИЧАИ

Още в древността семейният бит на славяните бил изпълнен с извънредно голям брой и най-разнообразни обичаи и обреди, които се извършвали при различни моменти от живота на човека, особено при трите най-важни и съдбоносни — раждането, встъпването в брак и смъртта. Няма напълно точни данни какви са били те в най-дълбока старина. Известна представа за тях може да се получи от наблюдения над по-новото им състояние, както и от някои конкретни исторически данни, колкото и оскъдни да са те. По начало проучването на особеностите при обичаите и обредите на отделните славянски народи, както и на всички народи изобщо представя сложна проблема. До по-

гочни резултати би могло да доведе само основното им сравнително проучване.

Раждането на детето било за славяните извънредно важно събитие в живота на семейството. От дълбока старина то, както и периодът, който го предхождал, били свързани с много обичаи, поверия и действия със социална, профилактична и религиозна основа. Едни от обичаите представят различни забрани, главно с магически характер, които трябвало да спазват бременната и родилката, както и нейните близки, за да се избегне всяко зло за самата родилка и за детето. Други, като слагането край тях на различни предмети, имат предпазна цел. И най-сетне има обичаи с представителен характер, които целели да покажат детето на родовата общност. Родилката била изолирана и скрита от чуждите хора, като я поставяли обикновено на слама. Важен и задължителен момент било очистването на майката и детето, тъй като смятали, че раждането е нечист акт. За тая цел измивали детето, а също и родилката с вода, поставяли до тях предмети с остра миризма, за да прогонят злите духове. Приемането на новороденото в кръга на семейството ставало, като го оставят на прага или при огнището и бащата го повдигал. По-късно това се смесва до известна степен с кръщението, при което кръстникът изпълнява отчасти тая роля и поради това се смята за втори баща на детето. Бащата имал право и да не приеме новороденото, което водело до неговото умъртвяване. За практикуването на този жесток обичай, особено спрямо момичетата, познат и у съседите на славяните (литовци и германци), има исторически сведения у старите автори. Той може да се обясни с тогавашния начин на живот на славяните, свързан с много войни, при които особено момичетата били тежест за семейството.

От обичаите, които се извършвали у славяните при подрастването на детето, по-конкретни данни има за подстригването. При изпълнението на този обред се уреждало тържество, на което били поканвани близки и родственици. Бащата или някой друг възрастен мъж, специално поканен, подрязвал косата на момченцето на няколко места. Този обред означавал преминаването на момчето от кръга на майката в кръга на мъжете в рода. У различните славяни този обред се извършвал, когато момченцата били на различна възраст. Има данни, че у полабяните подстригването се извършвало, когато детето ставало на 7 години, у източните славяни — на 3—4, а у южните славяни още по-рано. Някои застъпват становището, че у старите славяни били подстригвани и момичетата, както се практикувало у

сърби, българи и украинци до близкото минало. Но за това предположение няма по-точни вести.

Няма точни сведения и за някакви по-особени обреди, свързани с настъпването на половата зрялост на младежа и девойката. Предполага се, че в древността е имало известен промискуитет между двата пола. Това се доказва от някои преживелици, запазени в сватбените обреди, а също и от съществуващия до по-ново време у украинците обичай, поменат по-горе (срв. стр. 207), младежите и девойките да прекарат нощта заедно, без да се смята, че извършват каквито и да било нарушения на морала.

За встъпването в брак у славяните, наричано сватба, веселе, бракъ, има малко данни за най-стария период. И у тях, както у всички останали народи, това е било извънредно важен акт. Към края на езическата епоха сдобиването с жена у тях е ставало или чрез отвличане, или чрез откупуване. Например според «Повесть временных лет» у древляните, радимичите, вятичите и северяните «не съществували бракове, а игрище между селата... и тук си отвличали жени, като се уговаряли с тях». И двата начина — отвличането и откупуването — водят началото си от дълбока древност. Преживелици от тях са запазени в сватбените обичаи в ново време, като например парите, които деверът трябва да даде на дружките на невестата, за да я изведат пред младоженеца. Откупът, който се давал на бащата на невестата, се наричал вѣно. За протичането на славянската сватба през стария период се намират сведения във фолклора, за това дават данни и сравнителното езикознание, и особено редица старинни преживелици в сватбените обичаи, запазени до ново време.

Пръв момент от сватбените обреди е сватуването. При бащата на девойката идват от страна на момъка специално избрани сватове, които вземат неговото съгласие да я даде и уговарят времето на сватбата, подаръците и др. Според установения ред в патриархалното семейство съгласието на младите не се е търсело. След като минел уговореният срок, подготвя се отиването за невестата. Начело на сватбената процесия върви дружината на момъка, обикновено на коне, с червено знаме. По пътя тя импровизира сражение с дружината, която идва да ги срещне от страна на девойката. За да се пусне момъкът при невестата, се водят дълги преговори с нейните дружки, които се съгласяват едва след като деверът дава известна сума, а това, както се посочи по-горе, напомня някогашното купуване на невестата. Между-

ъременно момите сплитали празнично косите на невестата и я обличали в красиви невестенски дрехи, при което пеели тъжни песни за отминалия вече радостен живот в бащиния дом и за грижите, които я очакват след сватбата. Когато извеждали невестата при младоженеца, се извършвали «о б р у ч и н и» — съединявали ръцете им и разменяли определени от обичаите подаръци, по-специално ябълка, петел и черна кокошка, на които се приписвали магически свойства да предпазят младите от зли сили и да им осигурят потомство. С въвеждането на християнството задължителен момент от сватбата става венчаването на младите в черквата, което се извършвало, след като невестата била изведена от дома ѝ. При въвеждането на невестата в дома на младоженеца се извършват също редица обреди. Свекърът я пренася на ръце до прага на къщната врата, където я срещат с хляб и мед, с който тя помазва прага. Обсипват я с житни зърна, с боб, грах, мак и др., с което се цели да се осигури плодността ѝ. Свекърът я пренася и през прага. Невестата не бивало да стъпи на него, защото вярвали, че там обитават душите на предците. В къщи свекървата я отвежда при огнището, където се покланят на домашните божества. Поставят невестата да седне в къта върху говежда кожа с козината нагоре. Раздават късове от специално изпечения сватбен кравай на гостите. Разплитат плитките на невестата, отрязват малко от косата ѝ, а останалата прибират в чепец или връзват с кърпа за глава. Младоженецът, за да покаже властта си, удря няколко пъти символично невестата. С всички тия обреди и действия се цели да се покаже новото семейно, обществено и правно положение на невестата. Особено важен момент от сватбата на славяните е брачното съставяне на младоженците, което се извършвало също при специален ритуал и при буйно веселие от страна на сватбарите. Важно изискване било девствеността на невестата. Нейното безчестие носели позор не само на нея, но и на нейния дом, особено на брат ѝ, който в патриархалното славянско семейство трябвало да бди над честността на сестра си. Сватбата завършвала със следбрачно очистване на младоженците, което ставало обикновено с вода на следния ден сутринта при кладенеца или при реката.

Като се вземе пред вид протичането на сватбата у славянските народи в по-късно време, може с положителност да се приеме, че и в древността тя е била наситена с много драматични елементи и е била придружавана от много песни, а също в нея са вземали участие и маскирани лица, които може би някога са имали някаква магическа функция, а в ново време внасят в обредите веселие и комизъм. Старинните сватбени обреди били

проникнали толкова здраво в бита на славянските народи, че дори до XVI—XVII в., а и до близкото минало венчаьката в църква нямала правно значение за народа, ако не бил извършен и целият сложен комплекс от народни сватбени обреди.

Според историческите сведения преди въвеждането на християнството у старите славяни освен моногамията била разпространена и полигамията. В «Повесть временных лет» например за радимичите, вятичите и северяните се съобщава, че имали по две и по три жени, Папа Йоан VIII забранява в писмо до панонския княз Коцел да допуска в княжеството си двуженство. Полигамията е била привилегия най-вече за богатите и за князете. Така според съобщение на Фредегар вождът на първия западнославянски съюз Само е имал 12 жени, а в «Повесть временных лет» се споменава, че княз Владимир имал 5 жени и 800 наложнички. Всички автори обаче изтъкват, че една от жените била законна. Изглежда, че у славяните в древността се е допускала и полиандрията, налагана понякога, когато мъжът не е имал възможност да поддържа сам собствена жена. Браковете между роднини били допускани, но по-късно били ограничени от черквата. У източните славяни в миналото било допускано и снохачеството — съжителство между свекъра и снахата, когато мъжът е бил малолетен (11—12-годишен).

Старите автори са единни, когато отбелязват, че съпружеският живот на старите славяни се отличавал с висока нравственост и целомъдрие. Особено се подчертава верността на жената, която трябвало обиковено да следва мъжа си и в смъртта, както съобщава и Ал Масуди: «Когато умирал мъжът, изгаряли с него и жена му; но ако умре жената, нейният мъж не бил предаван на огън.» Общо взето, мъжете се ползували със значително по-голяма свобода, отколкото жените.

Както свидетелствуват археологическите данни от първите векове на новата ера, а също и съобщенията на древните историци, най-стар начин за погребване на покойните, познат на славяните, било трупоизгарянето. В «Повесть временных лет» се съобщава за вятичите, че когато някой умирал, устройвали над него тризна, издигали клада, поставяли мъртвеца на нея, изгаряли го и събирали костите в малък съд. Трупоизгарянето се практикувало не само по време на езичеството, но и известно време, след като славяните се покръстили. Археологическите данни обаче сочат, че от VII в. славяните познават и трупозаряването, което възприемат вероятно от Византия и от Изтока. За установяването му като единствена практика у тях допринася главно християнството. При подготвянето

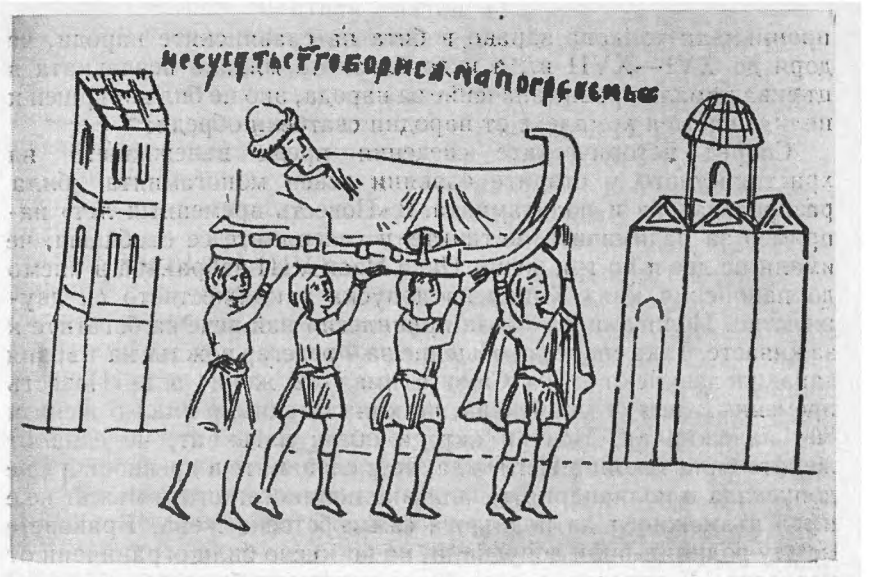

Древноруско погребение на шейна

на покойника за погребение, а и при самото погребение извършвали различни обреди и обичаи. Те били свързани с вярванията за душата, тялото, за съдбата на човека след смъртта и за влиянието на умрелия върху живите. Измивали покойника и го обличали в празнични дрехи. Изнасяли го от дома през специално направен отвор, не през вратата, за да не се върне обратно. Тялото на покойника поставяли и носели на шейна или на лодка. При това неговите близки и роднини гласно го оплаквали, като жените си драскали лицето, нанасяли си удари, скубели си косите. Ако покойникът бил неженен, имало обичай да го оженят, като според сведения на арабския писател Ал Масуди жените охотно се съгласявали не само да приемат брачния обред, но и да бъдат изгорени с мъртвия си съпруг, за да отидат в рая. Изгарянето се извършвало на клада вън от поселището. Покойникът бил поставен на дъска, на шейна или на лодка заедно с въоръжението му. С него едновременно изгаряли и една от жените му, а ако бил от господствуващата класа — и някои от робите му. Изгаряли и коня и кучето на покойника. Останъците след изгарянето прибирали в специален съд, поставян в гроб или на друго подбрано място. При трупозаравянето погребвали тялото в гроба.

Общо взето, при погребението у старите славяни се отразявало ясно материалното и социалното положение на покойника.

Важен момент от погребалните обреди у славяните са уреждането тържества и угощения (тризна и страва), за които също има съобщения у старите автори. Тризната представлява нещо като военно състезание, при което дрънкали с оръжие, издавали викове и пеели военни песни. В нея понякога участвували и маскирани лица и тя се придружавала от танци и игри. Стравата била пиршество, което се правело върху гроба или близо до него, на което яли и особено пили в изобилие. Подобни на нея поменни пиршества се устройвали през определен срок от време през първата година след смъртта на покойния — третини, деветини, двайсет дни, четиридесет дни, половин година, година.

Археологическите разкопки свидетелствуват за разнообразните начини, по които славяните съхранявали праха на умрелите. Те зависели от схващането за бъдещия живот на покойните и за отношенията им с живите. Отначало останките след изгарянето били прибирани в колективни погребални урни във форма на глинени или дървени къщички. По-късно погребението пак било колективно, но вън от селището. Източните славяни насипвали върху останките на покойниците могили, които според формата си и начина на погребване били два вида — «сопки» и «кургани». Западните и южните славяни означавали мястото на погребението, като нареждали отгоре камъни, обкаляли го с дървена ограда и др. При трупозаряването поставяли покойника в ковчег («рака») от сковани дъски или от издълбан дъбов ствол, покрит отгоре с дъски.

Старинните семейни обреди и обичаи на славяните, чиято кратка характеристика бе направена тук, се предават векове наред от поколение на поколение и достигат до наши дни като в по-голяма или в по-малка степен съхраняват преживелици от най-старото си състояние, които, от една страна, им придават самобитност, а, от друга, представят голям интерес за науката. У някои славянски народи, като например у южните, се запазват редица преживелици с повечето си особености до края на XIX и до началото на XX в.

Обичаите, свързани с р а ж д а н е т о, запазват у различните славянски народи до ново време в голяма степен старинната славянска обредност. Те се характеризират с редица общи обреди и действия, които целят да предпазят родилката и детето и да осигурят на новороденото здраве, добро развитие и щастие. Бременната не бивало да върши някои работи в стопанството, тъй като вярвали, че може да нанесе вреда. Раждането се пазело в пълна тайна, за да мине по-леко. За тази цел също разплитали

на бременната косите, развързвали всичко вързано и разтваряли всичко затворено, най-вече когато раждането вървяло трудно. Често селянките раждали на полето или по пасбищата, особено у южните славяни или у словаците. Различни обреди и действия, предимно с магически характер, се вършат при първото къпане на детето, при закърмянето и отбиването му. Така при първото къпане на детето слагат до ново време във водата различни предмети, за да осигурят щастливото му бъдеще. Обръщали голямо внимание на избора на кръстник, тъй като вярвали, че детето наследява от него някои черти на характера. При християнския обред кръщение главна роля имат кръстникът и кръстницата. Покрай тия сходни обичаи и схващания се забелязват и известни различия, главно в подробностите.

Характерно за южните славяни е голямото значение, отдавано на раждането на деца, което се смятало като основна цел на брака. На бездетството се е гледало като на голямо нещастие. То могло да служи и като причина за развод. При раждането присъствували само жени, мъжете трябвало да напуснат къщата. У българите след раждането се устройва «мала пита» и «голяма пита», като по-тържествено се урежда втората. На нея се събират роднини и близки. Бабата взема специално приготвената пита и тържествено я повдига нагоре, за да расте детето, след което я разчупва. Извършват се и други действия, за да се осигури благополучието и здравето на родилката и новороденото. От гостите се носят подаръци. Кръщението се урежда обикновено след «голямата пита». Остатъци от старинния обичай стрижба се пазят в някои краища до края на XIX в. У сърбите след раждането се устройва «бабиње», при което роднините също носят подаръци на детето. И тук са запазени остатъци от обичая стрижба, като кръстникът подстригва детето обикновено на третата година при съответен ритуал. У хърватите новороденото обикновено било кръщавано веднага след раждането. След църковния обред се устройвало семейно тържество «повойнице, баби пир, кръститке» (povojnice, babji pir, krstitke), на което роднините и съседите носели подаръци на майката и на новороденото. Първото подстригване на детето също се извършвало при специален ритуал. У словенците в някои области слагали детето на масата или под масата, отгдето го вземали по-големите деца и го подавали на майката. Другаде поставяли момченцата в яслите, а момиченцата при огнището.

У източните славяни (руси, украинци и белоруси), у които в обредите и обичаите при раждане били запазени много старинни магически действия и вярвания, раждането

обикновено ставало в помещение, дето не се живее, като например в банята и в обора. При него вземал участие освен бабата и мъжът, като помагал на родилката. Пъпната връв прерязвали на момченце върху секира, а на момиченце върху хурка или вретено, за да осигурят умението им да си служат с тия уреди. Кръщението ставало много тържествено, като идвали на угощението всички от селото и носели подаръци. На третия или на деветия ден след раждането се устройвал обред за очистване на родилката и бабата, наречен у русите «размывки», у украинците «зливьки» , а у белорусите «жмуринки». При него бабата и родилката взаимно си измивали ръцете и бабата получавала възнаграждението си в натура или в пари. Поради това и обредът на някои места се наричал «серебрить бабку» («да се посребри бабата»).

Измежду западните славяни старинните обреди и вярвания, свързани с раждането, са запазени до по-късно време у поляците и словаците. У чехите народните обреди били изместени рано в значителна степен от обреда кръщение. У словаците кръщението ставало най-често една седмица след раждането, и то в празник. Отначало канели всички роднини, а по-късно само най-близките. У лужичаните са проникнали някои немски влияния.

Сватбата у славянските народи запазва и до ново време цялата сложност от обреди и обичаи, с които се е отличавала още в древността, като с тях се е целело да се осигури щастие и многодетство на семейството. Запазени са по-късно и някои обреди, които представят грабенето, както и преживелици от родовия строй, особено от екзогамията, изразени чрез представяне на истинска малка драма с различни сцени, песни и диалози. В голямото славянско патриархално семейство браковете се уреждали от родителите, като обикновено не се допитвали до младите. Последните имали възможност да се опознаят главно на седенките, при колективен труд или при празничните разходки и веселби. Особено голяма роля при сключването на браковете играели икономическите и социалните фактори, а понякога и религиозните и националните. В цялата си тържественост и богатство сватбата естествено могла да се развие у по-заможните слоеве, а при бедните минавала по-скромно, въпреки че и те се стараели да я устроят по-празнично и да спазят старинните традиции.

Сватбените обичаи и обреди у всички славянски народи показват големи сходства. Но в известни области и те са развили някои местни варианти. В различна степен са запазени в тях и архаичните черти и преживелици. До ново време на всички тия

обреди се отдавало много по-голямо значение, отколкото на венчаването в църква. Между общите моменти могат да се посочат следните: у всички славянски народи сватбата представя сложна церемония, при която голяма роля има колективът — сватовете дружината на младоженеца, дружките на невестата, гостите Понякога цялото село взема участие в сватбата. В общи черти се спазват основните моменти на старата славянска сватба. Сватбената церемония обикновено се ръководи от специално избран и уважаван от всеки мъж. У всички славяни се меси при специален ритуал богато украсен сватбен кравай, чието предназначение е да осигури плодородие и изобилие. Същата цел има и правенето на богато украсено сватбено дръвце. Младоженецът и другарите му биват пуснати при невестата само след като дадат откуп. В по-

Старинен сватбен обичай целуване на ръка, с. Булачани, Скопско

вечето крайща се практикува и вероятно старинното по произход подменяне на същинската булка с мнима. Близките на невестата дават на младоженеца вместо истинската невеста друга забулена девойка или възрастна жена. Общ момент представя и сватбената гощавка, при която се изпълняват различни обреди, песни и комично-драматични сценки. Комични сценки и игри се вмъкват и в други сватбени обреди. Освен приведените тук общи моменти и сходства в сватбените обичаи и обреди на славянските народи съществуват още много също така интересни и често доста старинни. Всички те доказват между другото и общността в бита и културата на славянските народи.

Както при обичаите и обредите, които придружават раждането, така и при сватбените обреди и обичаи различните групи славянски народи имат редица специфични различия, които не са от естество да нарушат първоначалната им общност. Така у ю ж н и т е с л а в я н и обикновено много строго се спазвало старшинството при женитбата. На по-младите не било позволено да преженват по-възрастните. Особено голямо внимание се обръща на девствеността на невестата. У българите в миналото бащата на младоженеца давал паричен откуп за невестата, наричан «прид», «агърлък», «бабахак», който в по-ново време бил заменен с подаръци за невестата. В случаите, когато девойката е девствена, сутринта се пие блага ракия. Сватбата завършва с повратки — 1—2 седмица след сватбата младоженците отиват при родителите на невестата, гдето се събират и всичките ѝ близки роднини. Когато имало някакви пречки за сватбата, особено когато родителите не били съгласни, девойката могла, след като се уговорят с момъка, тайно да избяга и да отиде в дома му—да му пристане. След това трябвало да измоли прошка от родителите си. Понякога по-бедните устройвали такъв вид женитба чрез приставане, за да избягнат големите разноски по сватбата. Ако девойката не била съгласна, момъкът с другарите му могъл да я отвлече насила. У сърбите, когато идват на сватбата младоженецът и сватовете, затваряли здраво вратата и я отваряли само когато те оцелят с пушка окачен съд или тиква. И тук десетина дни след сватбата невестата с роднините на мъжа си отива на гости у своите родители. Това посещение, подобно на българските «повратки», се нарича «повратак», «очитање» или «правина». У словенците младоженецът пренася невестата през прага на ръце.

Характерен момент в р у с к а т а с в а т б а, на който се отдава голямо значение, е обичаят «девичник», който се устройва в дома на невестата вечерта срещу сватбата. Събират се дружките ѝ, пеят тъжни обредни песни, разплитат ѝ косите, слагат ѝ «по-

нева» и «кичка» (срв. за тях по-горе стр. 176, 179). Характерно за русите е и обредното къпане на невестата в банята, което било придружено с много песни и обредни действия. За изпълняване на магичните обреди при сватбата било избирано и специално лице — «вежливец». Извънредно важен момент било и брачното съставяне, което ставало под строгия контрол на свахите, дружките и гостите. Както и у южните славяни, и тук това представя до известна степен своеобразен контрол на общината върху морала на младите. Ако девойката не била девствена, била подлагана на жестоки обиди. Обред,на който също сбръщали голямо внимание, е т. нар. «посад» на младоженеца и невестата. Поставяли ги да седнат на нощви върху кожа с козината нагоре, младоженеца в деня пред сватбата, а невестата сутринта на самия ден, като при това се извършвали и специални обреди (например обгаряли им косите със свещ). «На посад» имали право да седнат само тези, които били запазили добрачното си целомъдрие. На сватбеното угощение младоженците седят на почетно място, но малко участвуват в него. При русите им се давало да ядат само специално приготвена за тях каша. След сватбата младоженците ходели на гости при роднини и други селяни.Украинците наричат този обичай «перезва». При някои случаи, например ако родителите не са съгласни за сватбата,могло да се направи тайна сватба («сватьба самокретка»,«уходом»,«увозом»)без сложния комплекс от обреди и обичаи. Това представя до известна степен преживелица от брака чрез грабене.След това младоженците трябвало да искат прошка от родителите си.

У западните славяни сватбата също се отличавала с голямо богатство от обичаи и обреди, а и с някои специфични особености. У поляците на сватбения ден поставят невестата да седне обикновено на нощви,подрязват ѝ косите и ѝ слагат «чепец» (шапчица, с която омъжената жена покрива косите си). Това са т. нар. «чепини» (czepiny), които означават преминаването на младоженката в кръга на възрастните жени. В противовес на южните и източните славяни у поляците, както и у останалите западнославянски народи все по-рядко се извършвало общественото удостоверяване на девствеността на невестата. През XIX в. все по-голямо значение придобивала черковната венчавка и благословията на младите от страна на родителите.В сватбата проникнали доста силни градски влияния. Младоженците почнали да се обличат по градски. Вместо сватбен кравай правели торти. Чешките и словашките сватбени обичаи и обреди са твърде близки до полските. Лужичаните се отличават от останалите западни славяни по това, че при тях в сватбените обичаи покрай

старинните славянски елементи проникват и някои влияния от обкръжаващото ги немско население. Сватбите правели най-често преди събирането на реколтата или на есен, католиците — във вторник, а протестантите—в петък или събота. В Шпреевалд обикновено сватбената процесия се движела с лодки.

Както останалите семейни обичаи и обреди у славяните, така също и свързаните със смъртта на човека и неговото погребение запазват дълги векове остатъци и преживелици от старинните славянски погребални традиции, в които се съхраняват възгледите и отношението към покойниците и към смъртта, а също така и древният култ към предците. Според момента, когато се изпълняват, те се делят на две групи—обреди и обичаи, които се извършват при погребението, и обреди и обичаи, които се изпълняват при помените, устройвани на определени срокове (9 дни, 40 дни, 6 месеца и една година след смъртта). След изтичането на първата година ходели главно на задушница. Същината на тези обреди е твърде разнообразна. Едни представят магически действия за облекчаване и ускоряване на смъртта, други целят да предпазят от покойника и от нечистата сила, която според суеверните схващания се криела в него, трети целят да осигурят на умрелия всичко, което смятали, че ще му бъде потребно в бъдещия живот. Важна и старинна група са тия, чрез които се измолва покровителството на мъртвите за семейството им и за техните потомци. У всички славяни до близкото минало са се ширели най-различни предзнаменования за смъртта — писък на кукумявка, особеното поведение на някои домашни животни, спирането на часовника и др. под. Когато човек умирал, отваряли широко вратите и прозорците на къщата, за да си отиде по-лесно душата му. Докато бил в къщи, не се вършела никаква стопанска работа. Изкъпвали го и го обличали в специални дрехи. Изнасяли покойния от къщи с краката напред — за да не се върне или да му е по-лек пътят за задгробния свят. Повсеместно е разпространен обичаят да се бият черковните камбани — отглас от стария обичай да се прогонват при смърт злите духове. В ковчега на покойника поставяли хляб, сол, ядене, малко пари и др. — у лужичаните и в края на XIX в. поставяли в ковчега до покойника дрехи, бръснач, очила, лула, а на децата ябълки и яйца. За помените и за пролетната и есенната задушница обезателно са варели зърна (обикновено пшеница) с мед или в по-ново врме със захар. Близките на покойника определен срок носели специални траурни дрехи. В погребението често вземало участие цялото село. Широко се практикува съседската помощ при неговото устройване. Задължителен обред е оплаква-

Българска задушница — репродукция от картина на Ив. Мърквичка

нето на умрелите, което особено дълго се запазва у източните, а у южните славяни и до наши дни. Гробовете се поддържат в ред, като се украсяват с цветя и други растения. Къде повече, къде по-малко подобни сходни помежду си обичаи и обреди са запазени у всички славянски народи с известни различия. Тук ще посочим някои по-характерни своеобразни моменти.

У ю ж н и т е с л а в я н и твърде архаичен е обичаят да пазят мъртвия да не бъде прескочен през нощта от котка, за да не се превърне във вампир. Старинен е също обичаят на българите да поставят под езика на мъртвеца монета. В западните български краища, а също на места и у сърбите се е спазвал до близкото минало старият славянски начин на погребение на шейна. У сърбите до изтичането на една година трябвало да бъде поставен паметник на гроба. У хърватите след погребението всички, които са участвували в него, се очистват, като държат

ръцете си над огъня. У словенците тежко болният поставяли на пода. След смъртта му затваряли прозорците, а тия, които идвали при покойния, го ръсели със светена вода или със сол. При смърт на домакина на къщата пресбръщали мебелите, през нощта будели добитъка и т. н.

Някои характерни обреди са запазени дълго време и при източните славяни. За да направят смъртта по-лека, русите поставяли умиращия на слама, а украинците и белорусите на овча кожа. При дълга агония пробивали отвор в стената, а също вярвали, че през живота си умиращият имал някакви връзки с нечисти сили. За да се запазят от нечистата сила на покойния, махали всички предмети, с които той е бил в контакт. У украинците «запечатвали» гроба, като свещеникът правел кръстен знак с лопата над него и посипвал ковчега на кръст със земя. На пролетната и есенната задушница («радуница», «родительская суббота») северните руси палели и банята за покойните. При поменките обикновено се измолвало тяхното покровителство. Особено засилен е този елемент при белоруските задушници, наречени «дзяды», при които култът към предците е особено добре запазен. Най-тържествена била задушницата в събота в края на октомври. Тогава нареждали богата трапеза, призовавали мъртвите да участвуват в нея, оставяли им ядене на масите, на гробовете, молели ги за закрила.

У западните славяни старите погребални обреди и обичаи се запазват в различна степен в отделните области. У поляците обичаят да се поставят в ковчега различни предмети е заменен с раздаване дарове на бедните и на църковните служители. Под влияние на църквата също не се поставя храна около покойния. Останало само угощението на всички, които участвували в погребението. При изнасянето на ковчега от къщи го удряли три пъти в прага, с което искали символично да изключат мъртвия от кръга на домашните и роднините. Същата цел има спирането на шествието на края на селото, гдето някой от по-възрастните се прощава с покойния от името на всички и моли да им прости нанесените му обиди. У лужичаните покойникът се подготвя за погребение от специална жена, която и кани за погребението. В Шпреевалд погребалното шествие се движело с лодки по каналите. Жителите на всеки дом, край който то минавало, трябвало да се присъединят към него с лодките си.

В края на този кратък преглед на семейните обичаи и обреди на славянските народи, който дава предимно обща представа за тях, необходимо е да се прибавят няколко пояснения за един семеен празник, запазен дълго време у южните славяни

и наричан «светец» у българите, а «слава», или «служба», «красно име», «свети» и др. у сърбите. В него се запазват до известна степен преживелици от древната родова организация. Празникът «светец» е запазен в Западна България и е ден на светията, избран от всяко семейство или род за негов покровител. Така отделните семейства и родове се различавали помежду си и по празниците на своя светец покровител. За този празник канели всички роднини. Коли се жертвено животно (курбан) и се месят обредни хлябове. От обредните действия особено важно е вдигането на хляба. Това прави най-възрастният, като при вдигането изрича благословии, след това разчупва хляба на парчета и го раздава на всички. У сърбите «слава» е най-характерният семеен празник. Най-важен момент в него е също обредното разчупване на хляба и казваните при това благословии. Сърбите празнували и колективна «селска слава» («сеоска слава», «заветина»), главно през пролетта. На нея се извършвало църковно богослужение, обхождали с кръстове нивите и уреждали тържествена трапеза, след която се веселили и играли хора. Според изследвачите този празник има вероятно стара, дохристиянска основа и е свързан с култа към плодородието — цели да осигури плодородието през годината. Черногорците също празнуват «слава». В миналото членовете на братствата, които честували една и съща «слава», не могли да влизат в бракове помежду си.

Още през периода на капитализма семейните обичаи и обреди у славянските народи претърпяват значителни видоизменения, които се дължат на големите обществени и икономически промени в селата, на класовото разслоение, на отслабнало влияние на църквата, а също и на проникването на културата и на градския начин на живот всред селското население. Те се изменят и опростяват още повече в най-ново време при социализма. Особено младите поколения твърде малко спазват старите обичаи. Преди всичко обичаите, свързани с раждането, значително намаляват, като отпадат всички запрещения и магически действия; все по-рядко се извършва и кръщаването. Обикновено раждането се извършва в родилни домове при помощта на специалисти, а новороденото получава още там името си. Изчезват и много старинни сватбени обреди и обичаи, особено в селата, разположени близко до градовете. Така например отпадат обредите, които унижават достойнството на жената. Най-често младите сами решават въпросите, свързани с брака им. Често само от уважение се допитват до своите родители. Услугите на сватове вече почти не се използуват. Брачната възраст не е

строго определена, като голям процент се женят сравнително млади. Напоследък се забелязва тенденция да се възстановят някои от старите сватбено-обредни традиции, които придават тържественост и весел облик на сватбата, като им се влее ново съдържание. Не се вземат пред вид запрещенията, налагани от кумството, от различието на вероизповеданието. Между сестри и братя не се спазва старшинството. Не се отдава голямо значение на зестрата. Задължителен е гражданският брак. В сватбата вземат участие както родните, така и колективите, в които младите работят. Често в ново време тя се празнува в ресторант. При сватбата обикновено близките се събират заедно и купуват дарове на младоженците, като им поднасят предимно вещи, необходими за домакинството. В ново време и обичаите, и обредите, свързани с погребението, се изменят и съкращават. Древните погребални обреди почти са изчезнали. Останало е главно поклонението и поднасянето на цветя и венци. Запазени са донякъде поменните след погребението и оплакването на мъртвите.

НАРОДНИ КАЛЕНДАРНИ ПРАЗНИЦИ И ОБРЕДИ

В живота на славянските народи от дълбока древност до съвременността играят голяма роля и народните календарни празници. Те съставят народния празничен календар, който е найтясно свързан с живота и поминъка на народните маси. Тъй като основен начин за препитание на славяните са земеделието и животновъдството, славянският народен празничен календар има предимно аграрно-животновъден характер. В него заемат особено важно място вярванията и обредите, които са имали пряко отношение към селското стопанство и са целели да осигурят добра реколта и благополучие. На народните празници се извършвали и други обреди: отдавана била почит на умрелите предци—покровители на семейството, както и на различни природни явления и т. н. Обредите трябвало също да донесат щастие на семейството като социална единица и на членовете му поотделно здраве, хубост и охолство. Те внасяли също празничност и веселие в народния живот.

Обредите, които се изпълняват при славянския празничен календар, имат сложна същност. Те са включвали дълго време значителен брой старинни примитивни народни схващания от епохата на докласовото общество и на ранния феодализъм. При

родовообщинния, стрэй поради ниската степен на развитие на производителните сили човекът е бил в пряка зависимост от природата и от нейните стихии. За да я умилостиви да му осигури добра реколта и благополучие, той е вярвал, че може да ѝ въздействува чрез магически действия — плод на първобитния му светоглед. В основата на идеологията му лежал преди всичко анимизмът. Не можейки да си обясни природните явления, човекът си ги представял като одушевени същества и вярвал, че ще успее да им повлияе с магически действия и заклинания. Широко се използува магията в разнообразните ѝ форми — профилактична (предпазна) и репродуцираща (която носи плодородие, охолство и богатство). Магията се основавала и върху вярата в силата на словото, а също и върху култа на предците, които се смятали покровители на своите близки, способни да ги бранят от злите сили. Обредите, извършвани на различните славянски календарни празници, съдържали отгласи от всички тия народни вярвания.

С историческото развитие на славянските народи и народният светоглед претърпява съществени промени. С преминаването им към феодализма и с приемането на християнството в него проникват елементи от християнската идеология. Новата официална религия обаче не успява да изкорени от народното съзнание старинните вярвания и от бита на народа старинните празници. Тя била принудена да ги осмисли в духа на християнските възгледи. В завещаните от миналото празници, свързани най-тясно с труда и с промените в природата, проникват християнски представи, имена на църковни лица и събития от живота им. Общо в тях се откриват различни по време напластявания. През многовековния развой на славянския народен живот старите вярвания постепенно се затъмняват. Смисълът на календарните празнични обреди се забравя, те се превръщат в обичаи. Понякога се извършват само механически или се променят в забавни игри. Би могло да се говори до известна степен и за дегенерация на отделни обреди. Като се забравя същността им, в ново време се тълкуват съвсем наивно от тия, които ги изпълняват.

Поради разнообразието и многочислеността на календарните празнични обреди още отрано изследвачите им ги разпределят в цикли. За основа на това делене бил използуван народният земеделски календар и промяната на годишните времена според движението на земята около слънцето. Календарните празнични обреди били обособени в четири цикъла, които се групират около зимния и летния слънчев кръговрат и пролетното и есенното равноденствие. В ново време, като се взема пред вид главно

трудовата дейност на селския стопанин, зимният, пролетният и летният цикъл (у южните славяни част от него) се обединяват в един, който обхваща предимно обреди, предназначени за осигуряването и подготовката на по-добра и по-богата реколта, а част от летния (у южните славяни) и есенният цикъл са свързани с нейното прибиране. При първия от тия два цикъла обредите са в най-голямата си част самостоятелни и отделени от трудовия процес, а при втория, много по-кратък от предходния, те най-тясно го придружават.

Основният научен анализ на извънредно големия брой празници и обреди от славянския народен празничен календар е извънредно голяма задача. Тук ще се характеризират накратко предимно някои по-важни от тях, които се срещат у повечето славянски народи и които биха могли да бъдат приведени като свидетелство за тяхната културна и етническа общност.

Проучването на славянския народен календар в древността е доста трудно, тъй като има малко данни и сведения за празничната обредност, като се изключи календарно-обредната народна поезия, завещана от миналото и съхранила много старинни елементи. При все това има празници и обреди, при които може да се възстанови отчасти някогашното състояние. Един от тях е зимният празник у славяните Коледа, който принадлежи към първия цикъл. Името му произхожда от латинската дума calendae, която означавала у римляните отначало първия ден на месеца изобщо, а по-късно първите дни на месец януари, по време на които чествували празника на зимното слънцестояне и началото на новата година. Думата е позната във всички славянски езици: ст. бълг. коляда, *бълг.* коледа, *рус.* коляда, *сърб. хър.* коледа, *пол.* kolęda, *чеш.* koleda, *слов.* koleda. Това позволява да се предполага, че тя се е разпространила всред славяните още преди тяхното разделяне. В основата на тоя празник се е намирал старинен славянски празник с древни езически представи и култови действия, свързан със земеделието и животновъдството, тъй като зараждането на новата година било твърде важно за тях. Подобни древни елементи са богатата и изобилна бъднивечерска трапеза, изкусно украсените обредни хлябове, включването на плуга в обредните действия и др. Върху старинния славянски празник се напластили и някои заемки от римския празник и особено много елементи от християнския празник Рождество Христово. Характерен стар обичай при празнуването на Коледа, засвидетелствуван у славяните през средновековието, е ходенето от къща в къща със специално направена дървена кукла, наричана Коледа, като понеже определени

песни и произнасяли разни наричания и благословии. При зимните празници у славяните се извършвали и ред обичаи и обреди, в които участвували и маскирани лица — мъже, облечени като жени или наподобяващи животни (коне, козли, бикове, мечки, вълци, лисици). Понякога в игрите им се вплитали и еротични елементи, с което целели да въдействуват върху плодородието. Подобни маскирания се явяват у славяните и при русалските празници, при сватбата и погребението, но те са с по-друг произход. Повсеместното разпространение на тия маскировки у всички славяни свидетелствува, че те им са били известни още в древността, въпреки че и при тяхното анализиране могат да се открият отделни чужди напластявания. Широко разпространение при новогодишните обреди имат у славяните и гаданията за бъдещето, които също се срещат и при някои други празници през годината.

Обредите и обичаите, които се извършвали през пролетните календарни празници, били насочени към събуждането на природата за нов живот след тежкия зимен сън, към осигуряване на щастието и здравето на човека. От XIV и XV в. има вести за празника Марена (*чеш.* Mařena, *пол.* Marzana, *укр.* Марена), за който се предполага, че е стар общославянски езически обред. При изпълнението на този обичай девойките пренасяли с подходящи песни от селото до най-близката река направена от слама кукла, набучена на прът (обикновено жена, по-рядко мъж). Там хвърляли куклата във водата и след това се връщали в селото, като разнасяли из него украсени пръти и тънки дървета. Смисълът на обреда е да се изнесе зимата и смъртта от селото и да се даде жертва на пролетните води. В началото на пролетта се извършвал и друг характерен обичай — паленето на огньове с ярко изразено очистително значение. Вършели го и за предпазване от зли сили. Огньове палели около селото и землището, за да предпазят хората и посевите от злини и нещастия, прескачали ги или прекарвали добитъка през тях за здраве и против болести. В началото на пролетта се устройвали също драматически сцени — игри с маскирани лица, с които се целело да се въздействува върху плодородието на нивята, върху приплода на добитъка и др. под. Общославянски са и русалските празненства, които се свързват от някои изследвачи с римските rosalia — «празник на розите». Честували се в края на пролетта и били свързани и с култа към мъртвите. Доколкото има чужди влияния в тях, те са се наслоили върху стар славянски обред. В древността в тях били вплетени и някои еротични моменти, които в ново време изчезнали. За

русалски игри у източните славяни са запазени сведения още от XI и XII в.

Летните празници у славяните били ознаменувани с обичаи, главната цел на които била да се защитят посевите от стихийни бедствия, а добитъкът от болести, както и да се осигури щастие и здраве на човека. У славянските народи, както и у много други етнически общности, около 24 юни, празникът на лятното слънцестояние, се съсредоточавали много вярвания и обреди, като палене на огньове, пеене, игри, магьосване, погребване на символични фигури, гадания на бъдещето по огън, по дим или с пръстени, все обреди, свързани най-тясно със стопанската дейност на селянина и с живота на човека. Това са купалските (еньовденски) празници, широко разпространени у всички славянски народи. Най-ранни данни за тях има от XII в. от Отон Бамбергски за поморските славяни. За българите има вести в Синодика на Борил (отнасят се към началото на XIII в.), а за такива празници у русите се споменава в източници от XVII в.

Народните календарни празници и обреди от втория цикъл, свързан с прибирането на реколтата в края на лятото и главно през есента, отстъпват чевствително по богатство и по разнообразие пред зимните, пролетните и летните. Те имали за цел да се благодари за плодородието и благополучието през завършилата стопанска година и да се осигурят те през следващата. Интересно съобщение за чуствуването на такъв празник за славяните на о-в Рюген има от Саксон Граматик. Празникът се устройвал при завършването на жътвата, като жрецът на Свентовит (божество, почитано от лютичите и изобщо от прибалтийските славяни) принасял богата жертва на боговете и гадаел по чашата в ръката на божеството и по виното в нея дали ще бъде плодородна следващата година. У всички славянски народи много обичаи и обреди били свързани с началото на новата стопанска година, особено със сеитбата, един от най-важните моменти в живота на селянина.

Набелязаните дотук народни календарни празници и празнични обреди у славяните, както вече се посочи, съставят една малка част от богатата празнична обредност на славянските народи в миналото. Същевременно те са характерни за тях и запазват до ново време посочените по-горе специфични особености.

Всред всички славянски народи южните славяни се отличават с извънредно добре запазен народен празничен

календар, наситен доскоро с богата обредност. В него са налице и много общи черти, които не само свързват южните славяни помежду им, но ги приобщават и към останалите славянски народи.

От първия цикъл, свързан с подготовката на реколтата, главен зимен празник у б ъ л г а р и т е е Коледа. Характерни за него са ред обреди и обичаи, които имат за цел да осигурят по магически начин плодородие на земята, добър приплод на добитъка, щастие в семейството, здраве и дълъг живот, като се извършват в навечерието на празника или на самия него. Като застилали пода със слама, нареждали трапеза с разнообразни постни ястия и обредни хлябове, на които били изобразявани ниви със сноп, волове, запрегнати в рало, кошара с овци. При вечерята окадявали хората с тамян, а после и добитъка в обора. В огнището горял бъдник (специално отсечен дебел пън), най-често от дъб или от круша. Коледували група мъже, а по-късно и момци, които пеели по домовете песни с благопожелания за всеки член от семейството. Обичаите на Нова година са близки до коледните. Пак се урежда тържествена ритуална вечеря срещу празника. Особено характерни новогодишни обичаи са с у р о в а к а н е т о, при което деца потупват леко по гърба възрастните с украсена дрянова пръчка и им пожелават здраве и блогополучие, и л а д у в а н е т о, при което девойките си гадаят за своята бъдеща женитба, като натопяват в котле с чиста вода своите пръстени и китки и ги вадят, пеейки съответни припевки. По Нова година някога се устройвали и игри на маски, наричани различно в различните краища — сурвакари, джамалари, и др.

У с ъ р б и т е Бъдни вечер (Бадњи дан) и Коледа (Божић) се празнуват с почти същите обреди и обичаи, както у българите. В миналото от Игнажден (т. е. 20 декември) до Рождество (25 декември) и срещу Нова година ходели по домовете мъже — коледари и сировари, които пожелавали благополучие на домакините и прогонвали злите сили. Покрай това уреждали танцови увеселения с маски, стреляли и т. н. В ново време обичаят вече не се практикува. Понякога коледуват деца.

Честването на Коледа и Нова година у х ъ р в а т и т е и с л о в е н ц и т е няма някакви съществени отличия в главните си черти в сравнение с българите и сърбите.

И у южните славяни пролетните календарни празници и обреди имат пряко отношение към народните представи за

пробуждането на природата и на нейните добри и зли сили. Отличават се с голямо разнообразие и красота при обредите. Най-характерни и интересни са следните от тях: Сирница, Сирната неделя, лазаруването, Гергьовден и Еньовден, с известни различия у отделните южнославянски народи при празнуването им.

Наближаването на пролетта у българите се ознаменувала с весели драматични игри на маскирани лица — кукери. Те ходели през Сирната седмица, а в Западна България, гдето се наричат и сурвакари, ходели през нощта срещу Нова година. Кукерите танцували и подвиквали буйно, дрънкали със звънци, прикрепени към поясите им, с което целели да прогонят злото и болестите. Често животинският характер на

Девойки в лазарска носия, с. Бусманци, Софийско, България

Кукéри в Тутраканско, Бълга́рия

Нестинарката баба Злата от с. Българи, Бургаско, България

Хърватски маски на Заговезни («дядовци» и «баби»), с. Оток край Син, Далмация

маските, инсценирането на засяване и др. под. свидетелствуват, че с тия игри се цели да се осигури плодородие на посевите и приплод на добитъка. През Сирната седмица палели също така големи огньове, прескачали ги за здраве. Красив пролетен празник на девойките, почти изчезнал в ново време, е Лазаровден, на който се устройвало л а з а р у в а н е. Празнувал се една седмица преди Великден. Девойки с празнични дрехи, украсени с венци от цветя и др., обхождали всяко домакинство в селото, като играели специални лазарски танци и пеели на всеки член от семейството съответна песен за любов и женитба, за щастливо семейство и за плодородие. Гергьовден (23 април) е бил един от най-големите пролетни български празници. Посветен е бил на животновъдството и на земеделието с много богата обредност, насочена към тяхното развитие, за опазване на посевите и на добитъка, изпълнена с надежди за здраве и щастие. Оригинален празничен обичай у българите с ограничено разпространение в югоизточната част на страната, е н е с т и н а р с т в о т о — обреден танц с боси крака върху гореща жарава. Той е почти на изчезване в последните години. Познат е и на гръцкото население в същата област, както и на някои народи в Предна Азия. Началото на лятото се чествува с празника Еньовден, свързан с много обреди за здравето на човека и с гадания за любов и брак на девойките.

У с ъ р б и т е, х ъ р в а т и т е и с л о в е н ц и т е пролетните календарни празници и обреди са твърде близки с българските. И у тях се устройват най-различни игри и развлечения през Сирната неделя (у сърбите я наричали «бела недеља», «покладна недеља», «покладе»). На нея палели големи огньове и ги прескачали за здраве. У всички се устройвали маскаради, като маскираните представяли сценки и извършвали различни действия. В приморските области правели сламена кукла «месопуст» (mesopust), която разнасяли из селото, съдили я публично, осъждали я на обесване, удавяне или изгаряне. При словенците маскираните били наричани «к о р а н т и» (koranti, kurenti). Игрите им съдържали ясно изразена магия за плодородие. Маските им представяли обикновено животни и разнасяли из селото дървен плуг. Игри на маски се устройвали и при други празници. В миналото у сърбите било известно и лазаруването, но в ново време то е изчезнало напълно. Срещу това девойките се събирали, избирали си «кралица» и обхождали с пожелания за здраве и щастие всички домакинства в селото. Гергьовден се чествувал у сърбите и хърватите като най-голям пролетен празник. Измежду

празниците в началото на лятото, с особено богата обредност се отличавал Ивановден (24 юни). У сърбите на този ден девойките и жените от цялото село събирали треви, плели венци и се разхождали заедно. У словенците срещу празника палели огньове и ги прескачали за здраве и за да прогонят злите сили.

Вторият цикъл на народния календар у южните славяни, свързан с прибирането на реколтата, не се отличава с някаква по-особена празничност. С прибирането на реколтата обикновено се е бързало, за да се предпази от природните стихии. Специално у южнославянските народи, които векове наред били под османско владичество, политическите и социалните условия и жестоката икономическа експлоатация не са били подходящи жътвата и прибирането на реколтата да се честват от народа като общ празник, както това става у останалите славянски народи. До ново време обаче у народа са се запазили някои архаични обреди с магическо значение, които целят да осигурят плодородието за в бъдеще, като например връзването на брада на нивата. У сърбите подобен обред е т. нар. «междудневица» — като прибирали реколтата, оставяли незначителна част на нивата или в градините несъбрана с цел за в бъдеще да се осигури добро плодородие.

У и з т о ч н и т е с л а в я н и до XX в. особено богати по отношение на обредност са коледните и новогодишните празници. У р у с и т е на Рождество за осигуряване на плодородието и благополучието на всички застилали пода на къщата със слама, посипвали по него зърна, уреждали богата трапеза, на която си спомняли и за умрелите родственици — членове на семейството, и ги молели за помощ. На същия празник коледували младежи — момци или девойки, като пеели песни («колядки», «овсен» и «виноградье») със заклинания за плодородие и благополучие, с възвеличаване и поздравляване отделни членове от семейството и на цялото семейство. Дарявали ги с различни видове обредно печиво във форма на някои домашни животни — крави, бикове, кози, овци, а също и със сладки и др. под. Между Коледа и Нова година, период, който според схващанията на народа бил особено благоприятен за гадания, се извършвали най-различни по вид гадания за бъдещето. Особено интересни от тях са т. нар. «подблюдные гадания», при които се припявали обикновено от девойки пръстени или гривни, поставени в блюдо или друг дълбок съд с вода. На новогодишните празници се устройвали и много и най-различни маскирания. Особено популярно било да се води от момци «коза», специално маскирано лице, при което пък

се пеели песни за плодородие и богатство. Изпълнявали се и много драматични сценки, често със сватбена тематика.

Коледните и новогодишните празници и обреди у украинците и белорусите са твърде близки по своя характер до руските. Само че при тях коледните песни («колядки» «калядкі») са отделени от новогодишните («щедрівки», «шчадроўкі»).

Последен от зимните и същевременно пръв от летните празници у русите е Масленица — голям народен празник, с който изпращали зимата. На него ставали много хороводи, маскирания и били печени специални блини. В началото на март посрещали пролетта с обредни игри и песни и обредни печива, след което започвали младежки хороводи, които се играели в празничните дни до идването на лятото. Най-важни пролетни празници били Семик и Троица, през седмата седмица след Великден, празници на буйната пролетна растителност, наричани «Зеленые святки». Чрез обредите, извършвани на тия празници — «завивание березки», следвано от «развивание березки» и «кумление», извършвани от девойки, се възхвалявала пролетната природа и отношенията между младите. Гадаели и със завити венчета, които хвърляли по течението на реката. Последен от пролетните и пръв от летните празници бил Иван Купала (24 юни). Редица от обредите на тоя празник имали предимно очистителен характер — къпане, прескачане на запалени огньове, люлеене на люлки, търсене и бране на лечебни билки. В някои централни области се извършвал и обредът «похороны Костромы», в основата на който лежи представата за растителността, която умира и възкръсва. Обредите на тоя празник били свързани с пълния разцвет на природата, който води към узряване на добра реколта. Старинна е вярата в магическата и лечебна сила на тревите, събрани през лятото, чрез която човек като че ли се е свързвал с природата.

Пролетните обреди у украинците след Масленицата имат характер предимно на обредни игри, като например «кривий танець», «король», «мости». За посрещане на пролетта в първите дни на март също приготовлявали различни обредни печива. Голям украински празник през късната пролет, свързан особено близко с култа към предците, е «Русальний тиждень», или «Навій великдень» в края на май и началото на юни. На тоя празник призовавали умрелите родственици да подпомагат семейството да крепне и да се развива, а също и русалките да пазят посевите, за да се осигури плодородие.

И у украинците преджътвените обреди завършвали с празника Иван Купала, тясно свързан и тук с бита на селяните и твърде сходен по обреди с честването му у русите.

Пролетните и летните празнични обреди у белорусите имат общи черти с руските и украинските и не се различават по нещо съществено от тях.

Цикълът, към който принадлежат обредите за прибиране на реколтата, у русите е твърде кратък, тъй като този период от живота на руския народ бил изпълнен с усилен труд за по-бързо привършване на жътвата и събиране плодовете на земеделския труд, по-голяма част от които отивали в ръцете на господарите. При този цикъл няма игри и забави. Само започването на жътвата било истински празник, на който се устройвало угощение за жътварите. Обредите и обредните действия, които били извършвани, имали за цел преди всичко да запазят плодоносната сила на земята, за което от последните класове връзвали «брада» на нивата. Други обредни действия целели да възвърнат на жътварите загубените сили — те се търкаляли по земята с думите: «Жнивка, жнивка, отдай мою силку!»

У украинците също са разпространени старинните обичаи жътварите да връзват брада на нивата и да се търкалят в края на жътвата по стърнищата, казвайки: «Ниво, ниво, віддай мою силу! Віддай мою силу на довгую зиму!» Завършекът на жътвата се чествувал с тържествен празник, на който поднасяли на стопанина венец, изплетен от класове.

У белорусите са разпространени много близки обреди и обредни действия като у руси и украинци и за втория цикъл.

Въпреки че в сравнение с южните и източните славяни в народния празничен календар на западните славяни особено под влияние на католицизма са проникнали много повече християнски религиозни елементи, в обредите и обредните действия, които се изпълняват на отделните празници, са се съхранили и до ново време много старинни преживелици от езическата епоха, които се срещат и у другите славянски народи.

У поляците всред зимните празници ярко се откроява по значението си празникът Рождество Христово. Независимо от християнския облик, който тоя празник има, в него ясно личат някои остатъци от стария славянски празник. Църковният празник се смесва с народни обичаи и обреди с предновогодишен характер. Така на празничната трапеза, която се

Народна маска от Хлук, Югоизточна Моравия

урежда, се застила слама, оставят се празни места на трапезата за починалите членове на семейството, изнася им се храна на двора и др. под. Особено около Нова година се устройват различни гадания — за плодородие, за лично щастие, за брак на девойките. В дните на Рождество и Нова година, а и след тях се устройват игри и обиколки на лица, маскирани като животни (кози, мечки и др.), като дядо и баба и т. н., устройват се и сценки и драматични представления.

Главни зимни празници са Коледа и Нова година и у чехите и словаците. Те се празнуват също много тържествено, като се извършват обреди и обичаи, близки до полските и насочени да донесат успех в селскостопанската дейност на човека и в личния му живот. Вечерта срещу Коледа (у чехите на «Щедри вечер» Štědrý večer) се устройвала трапеза с различни обредни печива, постни обредни храни, а под масата поставяли части от плуга, брана и секира. Трапезата била прекадявана от домакина. Както на Коледа, така и на Нова година дружинки от младежи и момчета ходели да коледуват, като пеели благопожелания и били дарявани. В дните след Коледа и Нова година се устройвали и гадания, както и обиколки на маскирани лица, а също и драматични сценки, често с религиозен характер.

Пръв от пролетните празници и празнични обреди у поляците е Сирницата. Особено последните дни преди започването на великите пости (наричани «остатки» Ostatki) били празнувани много шумно, като се устройвали и весели шествия на маски — лица, които представяли мечки, коне, кози, жерави и др. И до близкото минало в някои области се запазвал обичаят през първите дни на пролетта да се изнася от селото фигура — олицетворение на зимата, чиято власт завършва, и да я дават в реката или в някой вир, след което бърже се завръщали в къщи. Характерен обичай, наричан «дингус», или «шмигус», е на Великден да се поливат едни други с вода или да се шибат с пръчки. Обливането с вода е имало може би покрай очистителната си роля и цел да осигури достатъчно дъжд за посевите. Шибането с върбови вейки целело да осигури на хората сила и живот. Както у източните славяни, и тук на «Зелените празници» (Zielone świątki) се извършвали ред обичаи за запазване на реколтата, главно като украсявали дома си със зеленина и като палели огньове, за да пропъдят злите сили. Най-голям празник в началото на лятото бил Ивановден, в навечерието на който палели огньове, наричани «собутки» (sobótki), украсявали къщите си

Изнасяне на Морена, с. Хелпа, ок. Банска Бистрица, Словакия

със зеленина и с цветя, пускали във водата венци, за да гадаят за съдбата си, правели магии за любов и др.

Чешките и словашките пролетни празници и обреди не се отличават съществено от полските. През сирната седмица и предхождащия я период били устройвани веселия и игри, които били най-буйни през последните три дни преди запостяването и които също се наричали «остатки». Тогава се веселили всички. И тук през тоя период били уреждани маскарадни обиколки и игри. На третата неделя на постите—«смъртна неделя» (Smrtná neděle) ставало изнасянето на смъртта от селото — Морена, или Марена (понякога и мъжка фигура «Дедек» — Dědek) и донасяли лятото. Участници в обреда били само девойки. У чехите на втория ден на Великден се извършвало «помлазка» (pomlázka) — обредно шибане за здраве със спе-

циално направени за целта камшици. Участниците в изпълнението на обичая били главно мъже, най-често момци за женене. На Св. Дух (през пролетта) в някои области у чехите се уреждала «кралска езда» (Jízda Králů): младежи със саби и на коне обикаляли домакинствата в селото и пред всеки дом произнасяли благопожелания за берекет и щастливо задомяване на младите или произнасяли присъда, ако стопанинът се е провинил в нещо спрямо обществения ред в селото. Между летните празници особено много се е чествувал у чехи и словаци Св. Иван (24 юни), на който между другото са гадаели и за бъдещето, а младите правели и магии за любов.

У л у ж и ш к и т е с ъ р б и народните празници от първия цикъл имат предимно религиозен характер, като са запазени и някои преживелици от старинните народни вярвания.

У всички з а п а д н и с л а в я н и до най-ново време имат широко разпространение народните обичаи и обреди, свързани с жътвата. У п о л я ц и т е жътвата започвала много тържествено, като бил избиран специален ден. Също така тържествен е и краят ѝ, когато се извършвали различни обреди, главно при пожънването на последните класове. От последните класове изплитали голям венец и го занасяли на стопанина тържествено с песни, след което получавали дарове. Този венец, а понякога и последният сноп, който също се поднасял тържествено на стопанина, се пазели, за да се засеят през есента зърната им наново. Чрез това се подчертавал континюитетът в земеделските традиции.

Жътвата у ч е х и и с л о в а ц и се извършвала в средата на юли, като най-много обреди се изпълнявали при нейното завършване. Тогава жътварите също поднасяли на стопанина тържествено венец от последните класове, танцували и пеели песни «обжинкове» (obžínkové) и произнасяли речитативи, в които изразявали радостта си от добрата реколта и пожелавали благополучие. В края били богато дарявани.

През август и септември се чествува също и у л у ж и ш к и т е с ъ р б и голям празник на плодородието и на завършването на жътвата. Особено интересен обичай, запазен у тях в някои краища, като например в Шпреевалд до ново време, е «да се бие петелът». Той бил свързан с народното вярване, че петелът е пазач на реколтата и след нейното събиране задачата му вече е изпълнена — ако не го убият, ще причини зло. Убития петел закопавали до шия в земята. Който искал, можел да го замеря с тояга със завързани очи. Побеждавал онзи, който най-много пъти го улучвал. Друг обичай е скубането на

петела. Окачвали убит петел на арка, украсена със зеленина. Предварително главата и крилете му били отрязвани и прикрепени към него. Младежи или мъже на кон трябвало да преминат под арката в галоп и да ги отскубят. Този, който отскубвал главата, бил провъзгласен за «цар», а които отскубвали крилете, ставали негови подгласници. След това се устройвало празнично веселие.

Всичко, отбелязано дотук, което е само малка част от славянския празничен календар, свидетелствува ясно за неговата богата и разнообразна обредност, за тясната му връзка с обществения и семейния бит, с психологията и светогледа на народните маси в славянските страни. Разкрива се също неговият предимно селскостопански облик. Славянските народни календарни празници и обредите, които ги придружават, доказват също така етническото единство между славянските народи въпреки някои различия, проникнали в тях под влияние на културно-битовия контакт на славяните с други съседни тям неславянски народи. Съхраняването на редица от тях до ново време показва как славянските народи ревниво са пазели народните си празници и празнични обичаи и обреди, като ги предавали от поколение на поколение. Запазените в обредите общославянски архаични елементи, като например предпазният огън, различните видове магии, гадания и др., сочат голямата им старинност. Видоизменението им е било един дълъг процес, при който напластяването на нови елементи, като например влиянията на християнската църква, се е извършвало извънредно бавно. В по-ново време обаче елементите, които имат облик на игра и емоционален характер, все повече изместват старинните магически елементи. За народния селскостопански календар на славяните е характерна краткостта на цикъла, свързан с прибирането на реколтата. Най-важни моменти в него са коледно-новогодишните празници и времето около тях, Сирницата и обредите около летния Св. Иван. Характерно е също, че в обредите се преплита аграрната със семейно-брачната тематика, вследствие на което в много от тях вземат най-дейно участие нестъпилите още в брак млади хора. Народните празници, свързани със селскостопанския бит, имат в живота на народа много по-голямо значение от църковните и религиозните.

Народните календарни празници, обреди и обичаи могат да съществуват при определни икономически и социални условия — при изостаналост на аграрната техника, при съществуване на определени отношения вътре в селската община, при

слабо научно познаване на света и природата. У славяните тези празници започват постепенно да се опростяват или изобщо да се изоставят още по време на капитализма, при който с развитието на производителните сили настъпват важни промени в народния живот. При строежа на социализма и при социалистическото общество старите народни традиции и в това отношение претърпяват коренни изменения. С напредъка на науката и техниката човекът не е вече изцяло в зависимост от природните явления, не му са необходими обреди като единствено средство да си измоли плодородие, щастие и здраве за себе си и за близките си. Много от календарните празници, обреди и обичаи днес изчезват или губят магическото си значение. Важна роля при този процес има преминаването от частната собственост на земята към обществена собственост, към кооперирането на селскостопанския труд. Новите условия на труда на селските стопани, организирането на медицинска помощ в селата, проникването на училищната просвета и в най-затънтените краища, създаването на научен мироглед, изобщо повишаването на народната култура на широките народни маси довеждат до изграждането на нов бит.

При съвременните условия обаче не всички народни празнични обреди и обичаи се изоставят. Някои от старите празници се преосмислят, свързват се с новия бит и с новите възгледи на народа. Това се отнася особено до празниците и обредите с богато идейно, етично и художествено съдържание, близки до семейния и обществен бит, които внасят бодрост, радост и веселие в народния живот. Много от тях се уреждат организирано от обществените и младежките организации. В тях обредните елементи се изместват от забавните и увеселителните. Някои от тях се променят в народни представления, а ансамблите на народната художествена самодейност ги използуват в своята разнообразна художествена програма.

НАРОДНО ХУДОЖЕСТВЕНО ТВОРЧЕСТВО

Когато през IX—X в. славяните биват опознати по-отблизо от обкръжаващите ги народи, изкуството в различните му прояви било достигнало вече у тях до известно художествено развитие. Това свидетелствува, че у тях са съществували художествени традиции и в онзи период, когато са живеели настрана от големите европейски цивилизации. Впоследствие обществено-историческото им развитие, повишаването на равнището на производителните сили, както и политическите им и икономически връзки със съседните народи допринасят за усъвършенствуването на различните видове изкуство у тях и дори за възникването на някои нови форми, без това да се отрази върху самобитността на тяхното народно художествено творчество. С оглед на пряката етнографска задача на настоящата книга тук ще бъдат разгледани накратко някои основни прояви на народното художествено творчество, а именно народното изобразително изкуство, народното поетично творчество, народната музика и народните танци.

НАРОДНО ИЗОБРАЗИТЕЛНО ИЗКУСТВО

Народното изобразително изкуство се осъществява чрез умението на народа да изрязва фигури от дърво и от кост, да дълбае изкусно резба върху тях, да тъче художествени, често хармонично оцветени тъкани, да украсява облеклото си с везба от разноцветни нишки, да изработва майсторски различни металически и керамични предмети и др. под. Това изкуство, предимно приложно, е самобитно и съществува у славяните още от дълбока древност, като се е отличавало с истинска художественост. Често неговите форми се развиват и в тясна връзка с народните занаяти.

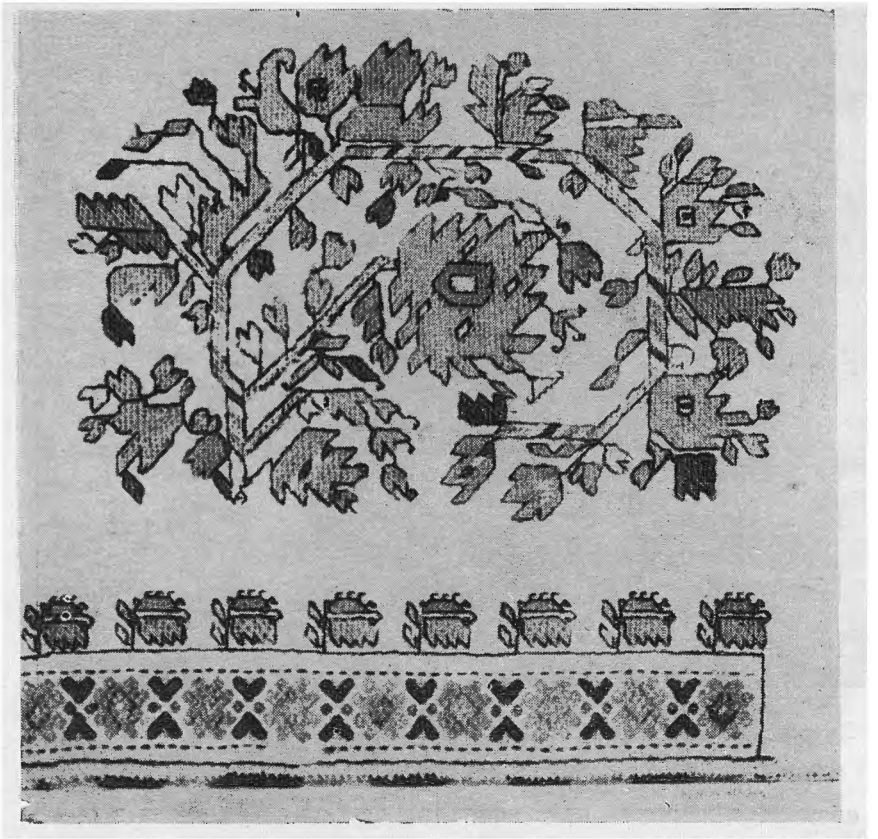

Шевица от ръкав на женска риза от Самоковско, България — XIX в.

За старинното народно изкуство на славяните в областта на приложните изкуства има малко конкретни данни, тъй като материалите, които народните майстори използували, не били устойчиви срещу влиянието на природната среда и произведенията не оцелявали дълго в повечето случаи. Това народно изкуство се развивало, като при изработването на отделните предмети се вземали пред вид два основни принципа: магическият и естетическият. В ранния период нуждите от предпазване и от украса били във всекидневната практика в пряка връзка една с друга. С течение на времето обаче вторият принцип все повече вземал превес над първия. В старото

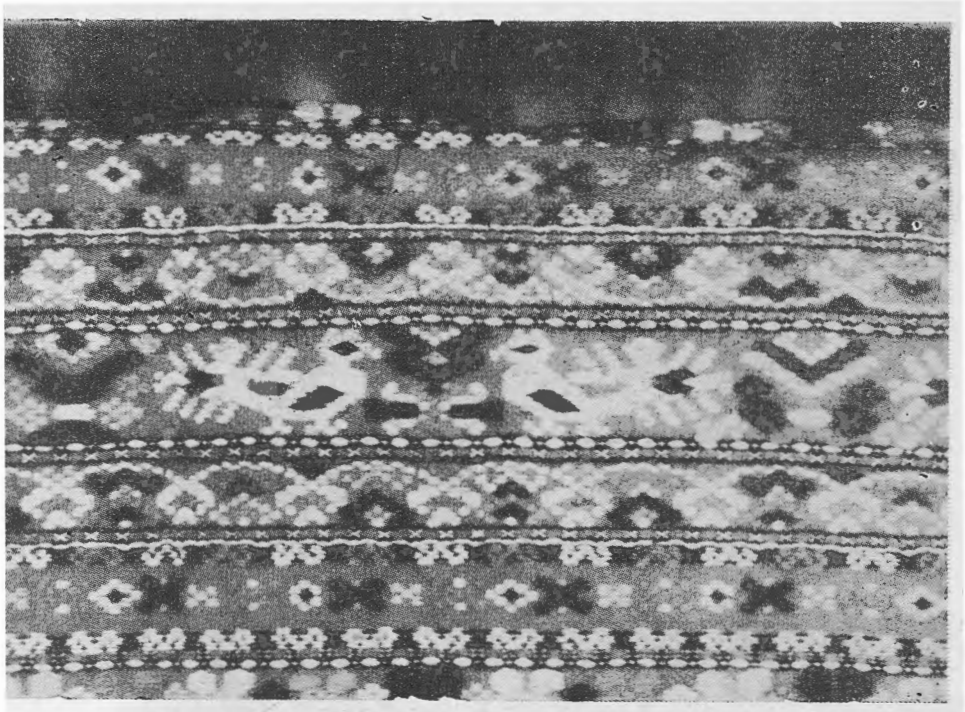

Хърватска художествена народна тъкан

славянско изкуство през началния период се развиват в орнаментиката главно два стила — геометричен, при който за украса са си служели с различни геометрични фигури, и зверинен, чиито декоративни елементи представят стилизирани животни.

Народното изобразително изкуство е достигнало високо художествено съвършенство и е запазено и до днес у южните славяни. В неговия обсег с художествено майсторство и широко разпространение се отличават у българи, сърби, хървати, черногорци и др. преди всичко везбите. С тях украсявали различни части на облеклото, най-вече ризите. Използувани били главно ярките цветове, като особено обичан е червеният цвят в различните му оттенъци, а също и геометрически и стилизувани растителни орнаменти. Празничното облекло се извезвало със сърма, например у хърватите. С голямо

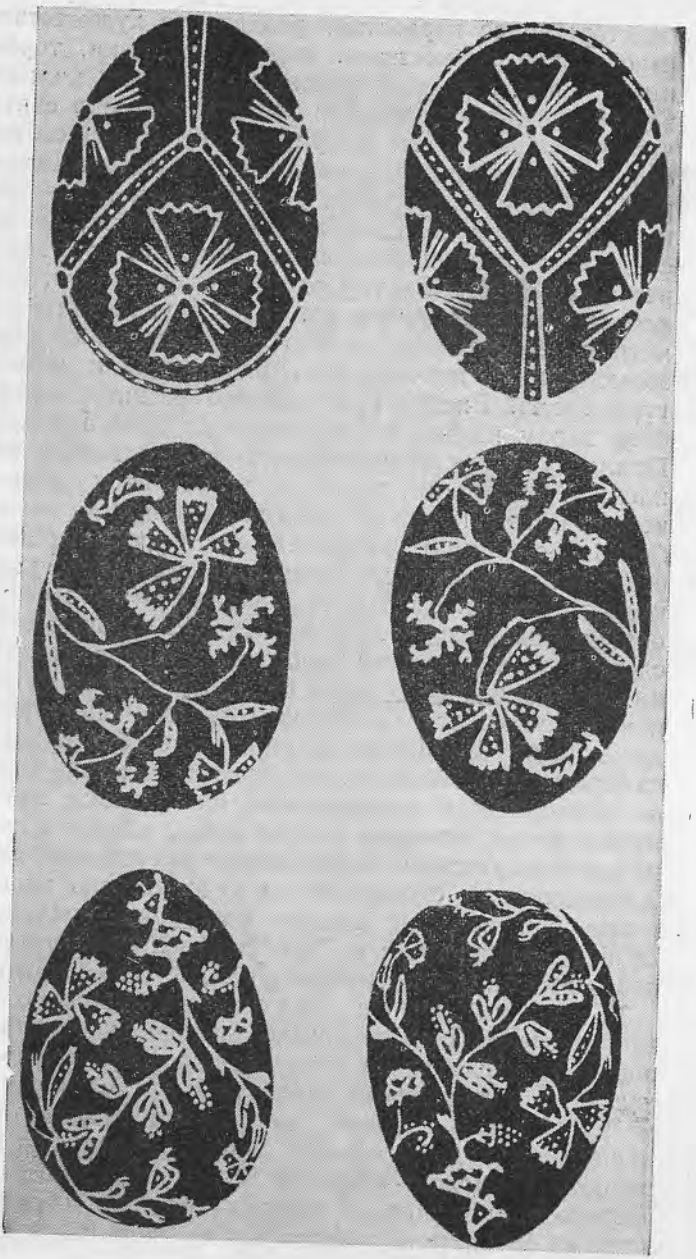

Рисувани яйца
с. Радуил,
Самоковско,
България

майсторство се изработват различните художествени тъкани, използувани за костюми, кърпи, покривки, торби, възглавници, черги, а също и удивително красиви килими. Изработването на красиви дантели достигало високо съвършенство у хърватите (на о-в Паг в Приморието). Дърворезбата у южните славяни има стари традиции, още от средновековието. С дърворезба украсяват различни детайли на къщи — тавани, врати и др., дървени домашни предмети — пейки, люлки, кревати, сандъци, столове, полици и др. Развива се и пастирската дърворезба за изработка и украса на пастирски геги, лъжици, чаши, кавали, писани хурки и др. под. От украсените с резба предмети у черногорците особено художествени са украсените със зооморфни, антропоморфни, растителни и геометрични фигури гусли. Високо художествено развитие получава и резбата върху камък, по орнаментика близка до дърворезбата. Прилага се главно особено при изработването на надгробни плочи и паметници, но с нея украсяват и здания, мостове и чешми. Високо художествени са и кованите железни предмети — фенери, свещници, принадлежности към огнището и др., а също и медните и керамични съдове с твърде разнообразни и красиви форми. Сандъците и каруците често се украсявали с оригинална живопис. От алпийските области прониква всред словенците и хърватите народната живопис на стъкло. Словенците в алпийските области и до днес правят фигурки на хора и на животни от глина, които изкусно оцветяват. Високо художествени у южните славяни, особено у българите, сърби и др., са обредните хлябове, богато украсени с композиции, съставени от символически изображения на човешки фигури, рала, яреми, птици, човешки фигури и др., а също и писаните яйца, на които шарките се нанасят по най-различни остроумни начини. Характерни за словенците са художествено нашарени с темперни бои дървени кошери «кошнице», «челнице» (košnice, čelnice), изработвани в Горенско, по които рисували религиозни, битови, митологически и исторически картини и образи.

У източните славяни народното приложно изобразително изкуство имало високо художествено развитие още в древността. За това свидетелствуват многобройни находки на художествено изработени предмети в разкопките на могили и стари градища, което говори от своя страна за равнището на художествените занаяти. Важно място всред народното приложно изкуство заема дърворезбата. Тя намира широко приложение по различни детайли на жилището, най-често на фасадата на къщата или по корнизите на прозорците.

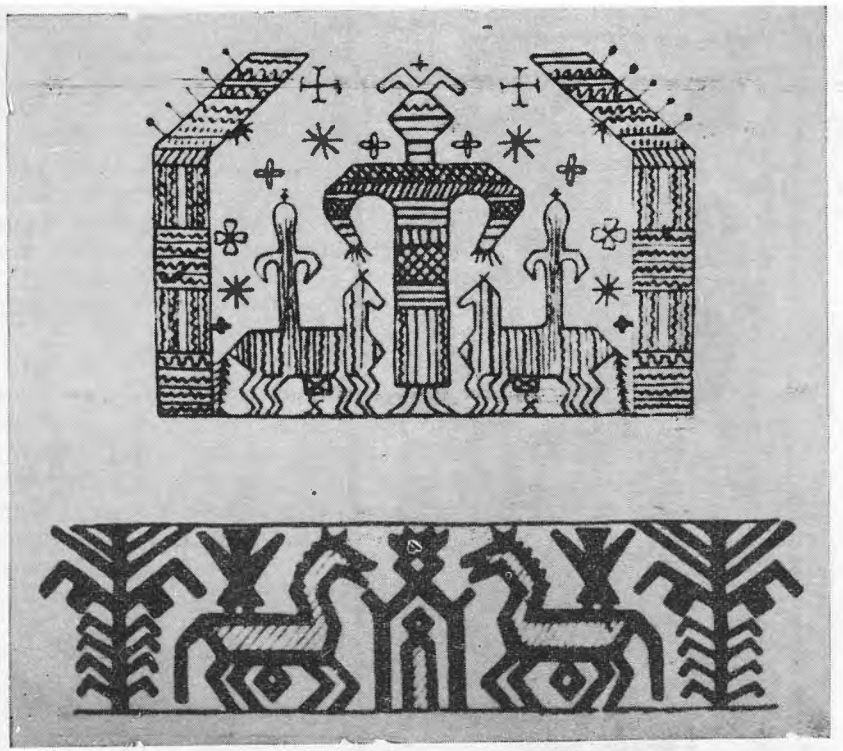

Северноруска везба

Рядко художествени образци на подобна дърворезба има в северноруските области. Както у южните славяни, така и тук голямо развитие получават и везбите, с които украсяват различни части на облеклото, кърпи, покривки и т. н. В това отношение особено изпъкват украинците. Голямо майсторство постигат източните славяни специално при бродериите със сърмени нишки. Те са и прочути майстори на художествени тъкани, а също и на щампосването. Плетенето на дантели също достига голямо съвършенство в миналото, най-вече във Волгоградската област. В украсата при различните видове приложно изкуство се установяват някои различия между руси, белоруси и украинци. Особено характерни са северноруските орнаменти. При тях често наред с геометричните мотиви

Украинска везба

се явяват и сложни композиции. Някои имат твърде старинен произход, например композицията, съставена от три фигури — в средата обикновено женска фигура с вдигнати нагоре ръце и от двете ѝ страни обърнати с лице към нея изображения на

конници и птици. При южните руси преобладават геометричните мотиви, като се забелязва склонност и към ярки многоцветни тонове. Срещат се и зверинни мотиви — петли, пауни, понякога и конници и др. Украинците най-често си служат предимно с растителни орнаменти — цветове, плодове, вази. У южните украинци по-широко разпространение получават геометричните форми. Източнославянските народни майстори особено много са се усъвършенствували в изработването на миниатюри върху лакирани кутийки или върху друг вид предмети. Сюжетите на тия картинки са свързани с героичното минало на руския народ, често те са заимствувани от руските героични епически песни, от билините, а в по-ново време и от класически литературни произведения. Голямо разпространение всред народните маси и значителна роля в техния бит имат и т. нар. «лубочные» картинки (примитивни щампи, напечатани от гравюра върху липово дърво) със сатиричен, битов, а понякога и с религиозен сюжет. От обредните печива своеобразни малки скулпторни произведения представят фигурките на птици, които се пекат при посрещането на пролетта.

Народното изобразително изкуство у западните славяни също така има старинни традиции, като още във Великоморавия са процъфтявали някои художествени занаяти. И у тях, особено у поляците и словаците, широко разпространение имат везбите с разноцветни конци върху различни материи с геометрични и други орнаменти. От XIX в. се разпространяват и оригинални бродерии върху тюл. В изработката на дантели западните славяни също достигат голямо майсторство. Съвършенство достигат и при изработката на разнообразни художествени тъкани, специално при щампосването им. У татранските гурали процъфтява и особено художествено щампосване върху кожа. Всред народа, особено в планинските области, получава голямо разпространение и дърворезбата, като с нея украсяват различни дървени предмети. Тя се развива като своеобразна народна скулптура от дърво. Даровити майстори с най-прости оръдия изразявали различни фигури, някои с твърде високо художествени качества. В миналото е била много развита и художествената обработка на металите, а също изработването на красиви керамични изделия, оригинални творби на даровити народни майсторисамоуци. През XVIII—XIX в. особено широко разпространение получава народната живопис с религиозно съдържание, която с разпространяването на печатните репродукции посте-

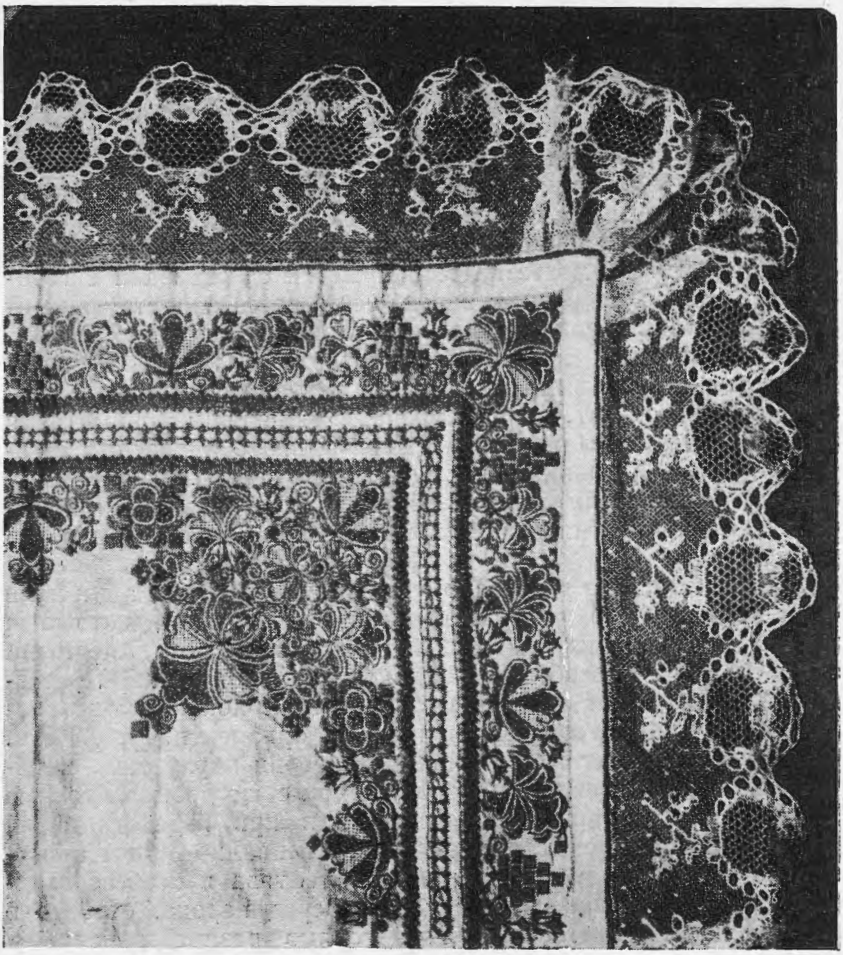

Бродерия от с. Ланжхот, Подлужи, Югоизточна Моравия

пенно изчезва. Старинни традиции имат и рисунките върху стъкло, на които освен различни сцени с религиозен сюжет често бива изобразен и легендарният словашки разбойник Яношик с неговата дружина. Боядисването на дървените къщи е широко разпространено народно изобразително изкуство. Характеризира се с голямо разнообразие в орнаментировката

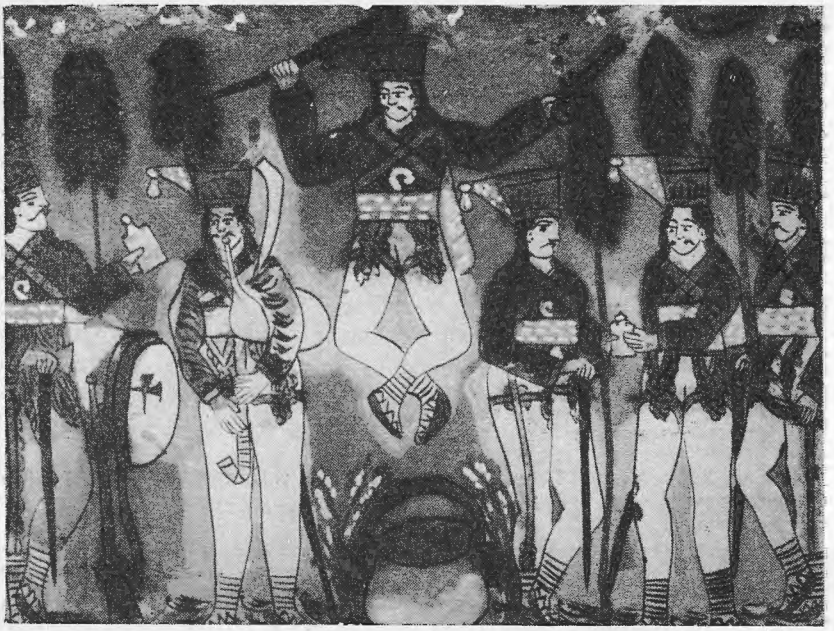

Словашка народна рисунка на стъкло — «Дружината на Яношик»

Народната художничка Мария Чарска приизписване на стената на огнище, Словакия

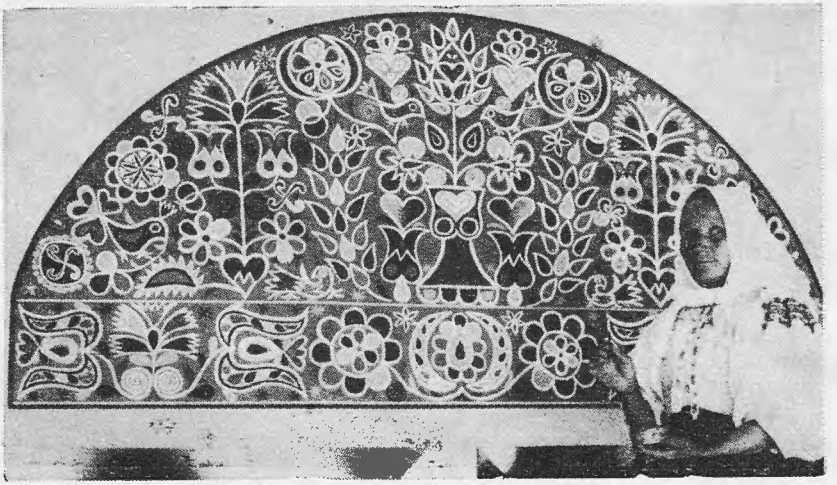

(например в някои области в Словашко). На места изписвали високо художествено и помещенията на дома отвътре (огнищата и др.), а също и предмети на вътрешната уредба на жилищата — шкафове, лавици, бюфети и др. под., като са си служели главно с растителни орнаменти — вази с цветя, букети и т. н. И у западните славяни особена разновидност на пластическото изкуство са различните видове обредни печива. С различни фигури от тесто се украсява богато сватбеният кравай. Както и у източните славяни през ранна пролет в някои области пекат фигури на птици, а и на други животни от тесто. Обикновените хора от народа проявяват голям художествен вкус и при шаренето на яйца. Характерен вид чисто полско народно изкуство са декоративните изрезки от цветни хартии — «вичинанки» (wycinanki), които се залепват за украса по сте-

Дървени канчета, изработени от местен овчар, с. Склабиня, ок. Мартини, Словакия

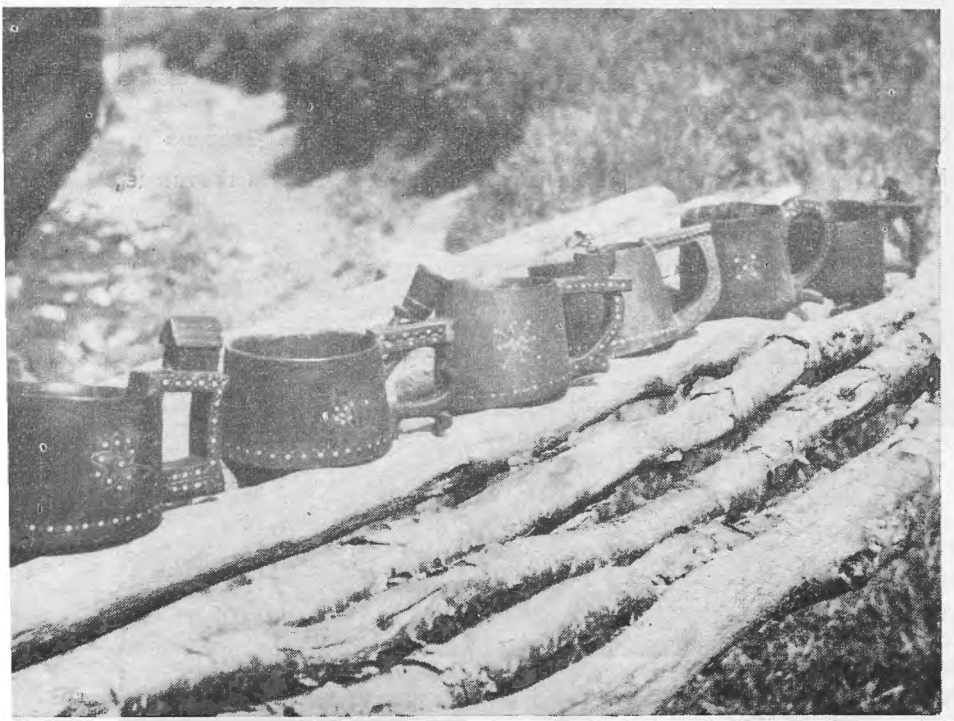

Народно обредно печиво от Валашко, Източна Моравия

ните. Някои от тях са едноцветни, като представят стилизирани дървета и растения, а други многоцветни, като възпроизвеждат типични сценки от селския бит — сватба, жътва и др. под. Селските жилища били украсявани отвътре с гирлянди, които се правели от нанизани зърна грах, фасул, от цветна

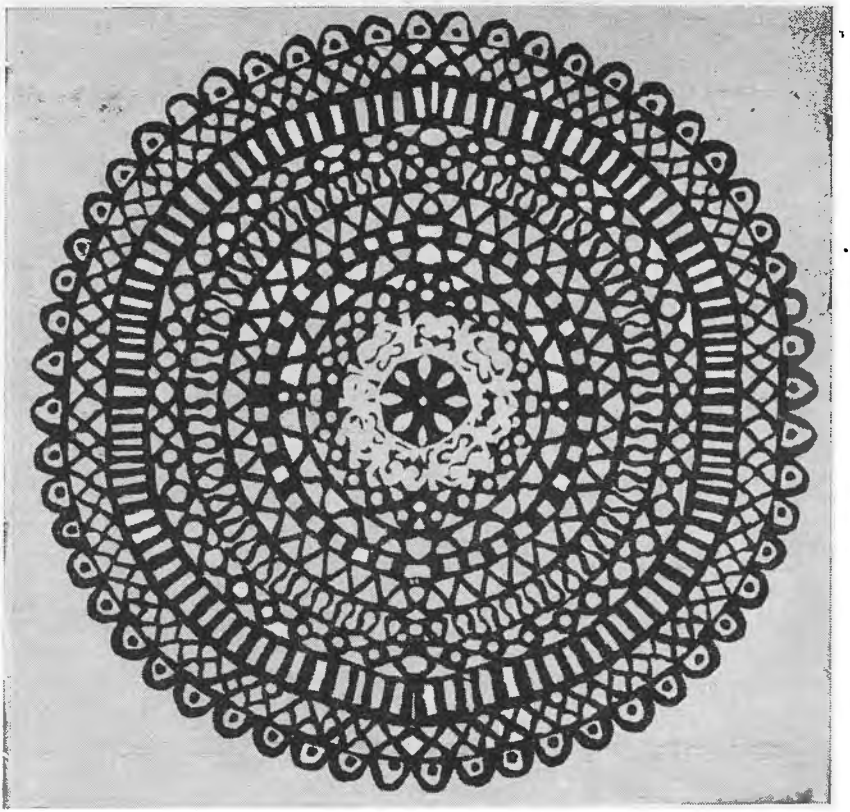

Полска «вичинанка», с. Блендув, ок. Лович

хартия и слама, от нацепени ивици платно или от пера на домашни птици. В някои области изработвали и художествени народни играчки — кончета, коли, кукли и т. н.

Народното приложно изобразително изкуство на славяните, за което тук беше изтъкнато твърде общо най-характерното и типичното, постига през вековете богато развитие. То свидетелствува за самобитните художествени способности на народните маси у славянските народи, а също и за техния високо художествен вкус. Многото сходства в различните му отрасли у отделните славянски народи се дължат на общите старинни традиции, наследени от далечното минало. Доколкото

са се появявали чужди влияния, те са били подлагани на значителна обработка, като са били съобразявани със специфичното, местното и поради това и те са получавали ново оригинално развитие.

У всички славянски народи напоследък през годините на социалистическото им развитие се обръща особено голямо внимание върху народните приложни изкуства. Те получават необходимите условия за по-нататъшно усъвършенствуване. Народните майстори биват издирвани и обкръжавани от грижите на държавни и обществени учреждения. Чрез кооперациите те биват снабдявани и с по-съвършени оръдия на труда и качествени материали. Създават се условия за сътрудничество между народните майстори и майсторите-професионалисти. Разширява се и сферата на приложение на народното изобразително изкуство. Днес то се развива в най-разнообразни форми, особено в тия свои отрасли, които намират приложение в модерния начин на живот, като го допълнят и обогатяват. Така ценните народни традиции на резбата върху дърво и камък се използуват при архитектурното оформяне на различни постройки. Народната орнаментика се прилага широко в керамиката. Художествените битови тъкани имат също голямо и разнообразно приложение. Изработват се малки декоративни битови предмети, сувенири и др. Общо взето, старото народно изкуство се усъвършенствува и разнообразява и прониква нашироко в народния бит както в селото, така също и в града.

НАРОДНО ПОЕТИЧНО ТВОРЧЕСТВО

Един от най-самобитните и богати дялове на народното изкуство на славянските народи и съответно на националната им култура е без съмнение тяхното народно поетично творчество. При съпоставяне в това отношение с другите европейски народи се установява, че славяните заемат едно от първите места по разнообразие и тематика на своя словесен фолклор, по оригиналността на неговите мотиви, по неговата емоционалност и художественост.

Народното поетично творчество на славяните води началото си от дълбока древност. Въпреки че няма запазени народнопоетични творби от по-ранна епоха, за съществуването на богат, особено песенен фолклор, има редица писмени свидетелства. Едно от най-ранните от тях е съобщението на византийския историк Теофилакт Симоката от 591 г. за трима славяни с

музикални инструменти, доведени при император Маврикий. Както у всички европейски народи, така и у славяните по време на феодализма през средновековието представителите на господствуващите класи, особено духовенството, имат ярко проявено отрицателно отношение към народното поетично творчество и по-специално към народните песни, които съхранявали в себе си много преживелици от дохристиянския светоглед на народа. В различните слова и други съчинения на духовниците от X—XII в. у източните и южните славяни (например у българските книжовници епископ Константин и презвитер Козма) се съдържат съобщения, че народът предпочитал своите «бесовски» или «сатанински» игри и песни, вместо да посещава богослужение. Тия вести косвено доказват голямата популярност на народните песенни творби. Интерес представя специално за източните славяни съобщението за сватбени песни в поучението на Владимир Мономах от 1096 г. Има и някои вести за певци на героични епични песни от тази епоха, какъвто е бил може би и легендарният Боян от «Слово о полку Игореве», за който се говори, че възпявал борбата на русите срещу половците. Изобщо въпреки оскъдните конкретни данни може да се предполага, че през тази епоха фолклорът е процъфтявал като единствена проява на словесното поетично творчество на народните маси, до които не е имала достъп официалната литература. През многовековното си съществуване славянското народно поетично творчество непрекъснато се е развивало, като едни фолклорни жанрове постепенно са преставали да бъдат актуални, дори са се забравяли, а същевременно възниквали нови. Фолклорните произведения, създадени в определена епоха, отразявали пряко народния бит, историята и социалното положение на народа, а също и неговия светоглед. Често пъти в едно и също произведение се откриват наслоения от различни епохи, вследствие на което то променя значително своя идеен и художествен, а често и жанров облик. В по-широк размер славянското народно поетично творчество се записва едва от XVIII в. насетне. Въз основа на материалите от тази епоха до наши дни, а също и на скромните данни за предходните векове фолклористите правят изследванията си върху неговите особености.

Измежду отделните групи славянски народи южните славяни заемат едно от първите места с извънредно голямото богатство на своето народно поетично творчество. При това именно сред тях се забелязва голяма близост, която се дължи не само на общия им произход, но и на твърде

сходната им историческа съдба и на еднаквото им обществено и икономическо развитие. Само у част от хърватите и у словенците се откриват някои по-значителни различия, възникнали вследствие на по-тесните им връзки с централноевропейската културна област.

Старинен и богат дял на фолклора на южните славяни образуват обредните, календарните и семейните песни (срв. за обредите, при които се изпълняват, по-горе, стр. 221 сл.).[1] От календарно-обредните песни, тясно свързани с аграрните обреди, у българите богато развитие имат коледните песни, в които се пее за плодородие, охолство и добруване. Особено характерни са гаданията с «пеене» на пръстените на Васильовден (1 януари), които се устройват от девойките, за да узнаят бъдещия си жених. От пролетните песни особено популярни в миналото са лазарските песни, които пеят за любовта и задомяването. Великденските песни са предимно хороводни, а песните за Гергьовден имат най-тясна връзка със селскостопанския труд. От летните обредни песни по-широко разпространение имат припевките при гаданията на Еньовден с предсказания за бъдеща женитба. Сръбските празнично-обредни песни също са твърде разнообразни. Коледните песни, наречени «божићне», или «песме од Коледе», имат сходни мотиви с българските. Същото може да се каже и за лазарските — «лазаричке». Благопожелания за здраве, щастие и благополучие съдържат т. нар. «краличке» песни. Важно място в сръбския фолклор имат «свечарските» песни, които се пеят при «слава» — честването на светеца, покровител на отделно семейство или лице. Хърватските и словенските календарно-обредни песни са сходни със сръбските. Специални обредни жътварски песни у южните славяни почти не са запазени, тъй като и обредите при жътва, както се разясни по-горе, са твърде редуцирани.

Семейно-обредните песни у южните славяни също имат богато развитие. При обредите след раждането на детето характерни песни се пеят, когато жените се събирали на пита или на погача, при кръщаването и при старинния обред подстригване. Богат и високо художествен цикъл образуват у всички

---

[1] Тъй като тук поради облика на книгата няма възможност да се привеждат като илюстрация цитати и примери от отделни произведения на славянския фолклор, тия, които се интересуват, могат да намерят образци от различни фолклорни творби у Цв. Романска, Славянски фолклор, С., 1963.

южни славяни сватбените песни. У българите, сърбите, черногорците и др. до ново време са запазени погребалните оплаквания — «тъжачки», «тужбалице», «тужалки», «аукалице». Те са фолклорни творби, изпълнявани предимно от жени, като често се импровизират. Отличават се с дълбок и искрен лиризъм и с богата емоционалност, поради което са твърде трогателни. У сърбите оплакванията биват два вида — едни с патриотично-героично съдържание, а други със семейно-битов характер. Последните са по-кратки, по-близки до лирическите песни.

У южните славяни в миналото са били създавани, като са запазени до ново време, и песни за митични същества (самодиви, самовили, юди, змейове, змеици и др.), както и с някои дохристиянски космогонически представи, плод на старинните вярвания на славяните. Те се отличават с богатата си фантастика и художественост.

Във фолклора на южните славяни важно място заемат и баладите. В редица от тях са разработени международни сюжети (например балада за «мъртвия брат»), съответно променени. У словенците е съчинен високо поетичен баладен цикъл за красавицата Вида — «Лепа Вида».

Както и у останалите славянски народи, и у южните славяни битовите песни представят най-обширната група всред останалите песенни творби. Извънредно разпространена, богата и емоционално наситена е любовната лирика, запазила своята жизненост и до най-ново време. У българите специално любовните песни се отличават с извънредна нравствена чистота и непосредственост на излетите в тях чувства. У сърбите особено своеобразни са мюсюлманските любовни песни от Босна и други области, наречени «севдалинки», които се отличават с малко ориенталски колорит. Семейните песни отразяват отношенията в патриархалното южнославянско семейство, а понякога и доста суровите нрави на миналото. Сърбите пеят и песни, близки по тематика до любовните и семейните с лироепичен характер, наричани «причалице» (например известната песен за трагичната любов на Омер и Мейриме).

Трудово-професионалните песни у южните славяни възпяват труда на земеделците и на овчарите, а също и различни видове занаяти — зидарството, терзийството (шивачеството), златарството и т. н. В мрачни краски те изобразяват и различните видове наемен труд — ангарията, ходенето на руманя, ратайството. Широко разпространени са и наситените с тъга за роден дом и близки печалбарски и гурбетчийски песни.

Песните със социална (класова) тематика пеят за тежкия ико-

номически гнет върху народа от страна на турски бейове, чорбаджии и господари, за бедственото положение на селяните вследствие на безмерните данъци, на болестите и епидемиите. Те изразяват и социалния протест, който се проявява в разбойничеството. Остър социален характер имат войнишките песни, които имат по-значително развитие у хърватите, особено в хърватското Загоре, и у словенците.

Най-голямо художествено значение в народното поетично творчество на южните славяни има техният героичен епос, който се отличава с богатство на сюжетите и образите и с високо поетично съвършенство. Основна част в него образува цикълът юнашки песни за Крали Марко, чиято главна тема е защитата на народа и на родината от чуждите завоеватели и потисници. Въпреки че не е архаичен по произход, героичният епос на южните славяни съхранява в себе си отгласи от езическите легенди на старославянската митология, фантастичните и приказните елементи в него преобладават над историческата правда. Това свидетелствува, че южнославянските юнашки песни са създадени вероятно въз основа на по-старинни героични песни, за което има някои исторически вести. Разпространени у всички южни славяни, юнашките песни у отделните народи се отличават с национален колорит. Песните за Крали Марко се разпространяват и всред словенците, но там те биват отрано изместени от песни за крал Матиаш. За него се пеят песни със сюжети, подобни на песните за Крали Марко. Юнашките песни от Кралимарковия цикъл не са обединени от някой по-надарен певец в цялостна епопея, а съществуват подобно на руските билини като самостоятелни творби. И при тях се забелязва тенденция за сближаване с битовите песни, като за сметка на героично-историческите се засилват баладичните и битовите мотиви. Главни създатели и разпространители на тия песни били певци и гуслари — професионалисти и непрофесионалисти, които под акомпанимента на своята гусла пренасяли от поколение на поколение подвизите на любимите народни герои. Юнашки песни се създават и за други герои, като например в хърватския фолклор за борбите с турците през XV в. и за геройската смърт на бан Деренчин. Поетиката на юнашките песни на южните славяни се отличава с характерните за героичния епос особености. По отношение на размера си те показват известно разнообразие. Едни от най-старите записи в сърбо-хърватското народно поетично творчество са песните с дълги стихове — «бугарщици». Най-голям брой от тях обаче са в класическия епически десетор-

сричен стих, а по-новите, които са придобили повече битов или баладичен характер, са в осмосричен стих. Епическата традиция в Черна гора се запазва дълго, като черногорците създават свой епически цикъл — за Черноевичите и за освобождението на Черна гора през XVIII в.

Историческите песни също сбразуват извънредно значителна група от южнославянския фолклор. У българите съществува голяма група песни за османското нашествие — за последните български владетели—Шишмановците, за страданията под турско владичество, за руско-турските войни, за революционните борби за освобождение. В сърбо-хърватското народно поетично творчество се явяват сравнително рано песни с историческа тематика, които обаче по редица свои особености на съдържанието, изображението и стила се свързват повече с героичния епос. Най-старите от тях възпяват славата на старата сръбска държава през XIII и XIV в. Косовската трагедия от 1389 г. тук става ядро на най-важния цикъл песни с историческа тематика. Песните на XV в. възпяват последните борби на сърби и хървати против завоевателите и окончателното им покоряване. В песни намират отражение и освободителните движения в Сърбия и Черна гора, и въстанията, а през XIX и началото на XX в. се създават песни за по-нови събития — Балканската и Първата световна война.

Всред историческите песни поради важността на идеите, вложени в тях, ролята, която са имали в народния живот, и голямото въздействие, което са упражнявали, се обособяват южнославянските хайдушки песни, проникнати от съчувствие към страданията на народа. Те възпяват героичната борба на хайдутите срещу турския гнет и притесненията от турските феодали и местните чорбаджии в епохата от XVI до XIX в. Те са високо художествени произведения на народния поетичен гений, които се характеризират с народност и реализъм, патриотизъм и оптимизъм.

Близки до хайдушките песни са «ускоцките», които образуват една от най-многочислените групи в сърбо-хърватското народно песенно творчество. Те прославят подвизите на ускоците, жителите на граничните области, които намирали прибежище в Приморието под австрийска и венецианска власт, отгдето предприемали набези през границата срещу чуждите потисници.

Въпреки че не е толкова богато развита като народното песенно творчество, народната проза у южните славяни също обхваща доста значителна група фолклорни произведения. Както и у останалите славяни, тя е представена от приказки

(вълшебни, битови, за животни, басни и анекдоти), предания и легенди. Вълшебните приказки представят специално интерес със запазените архаични сюжети, между които и някои митологически. Измежду тях има варианти на международни, специално източни мотиви и сюжети. В анекдотите са се развили цикли за местни герои — у българите Хитър Петър, в сърбо-хърватския фолклор Ерo и Вук Дойчевич. Те, както и битовите приказки се отличават с по-голяма оригиналност, като разказват за типични за живота на народа ситуации, образи, социални противоречия. Историческите предания у южните славяни имат свой характерен облик. Те разказват за исторически събития и лица с по-значителна роля в народния живот, например у българите за Иван Рилски, Крали Марко, Шишмановците, за героичните подвизи на българските хайдути (например Индже), у сърбите и хърватите за св. Сава, Милош Обилич, «проклетата» Ирина, отделни хайдути и ускоци, у словенците за турските нашествия, за войните с французите, за крал Матиаш. На хърватско-словенската граница е известен в предания местният герой Петър Клепец, а в Истрия и Славония се разказва за Атила — човек с кучешка глава. Навсякъде са разпространени безчислено много местни предания. Разпространен жанр до неотдавна са и легендите, между които много с богомилски, библейски и космогонически сюжети — за създаването на слънцето и звездите, на света и др.

Кратките жанрове — пословици и поговорки, гатанки и наричания — са намерили у южните славяни също широко разпространение. Специално пословиците, поговорките и гатанките (без наричанията) имат голяма популярност и до днес. Много от тях принадлежат към богатия международен фонд. Но някои са твърде самобитни. В пословиците и поговорките се откриват и местни сюжети.

Народният театър у южните славяни не достига толкова значителен развой, както у източните и западните. Основна причина за това са дългите борби против чуждите нашественици и поробители, поради което и народната култура няма възможност да се развива по-многостранно. У българи и сърби народният театър съществува само в наченки, главно в народни обреди, като театралните сценки са или органична част от обреда, или включена в него импровизация (например у българите при кукерските игри, при някои моменти от сватбата). Налице е маскиране без определено действие с незначителен диалог. У хърватите също наченки на народния театър трябва да се

търсят в обредите на Сирница, на сватба и др. Покрай това обаче отдавна са познати и кратки театрални представления с кукли. У словенците, специално в алпийските области, те са свързани тясно с коледуването на Рождество, при което се изпълнявали кратки куклени пиески. Играели се почти до средата на нашия век.

Новият фолклор у южните славяни има твърде сходно развитие с новия фолклор у другите славянски народи. Почва да се създава към двадесетте и тридесетте години на XX в. главно във връзка с развитието на работническото движение и революционната борба. Създават се интересни песни с обществено-политическо съдържание, между които особено значение имат антифашистките песни. Най-художествена и богата група от тях образуват песните за партизаните и за народоосвободителната борба през време на Втората световна война. Тия песни се създават обикновено въз основа на традиционния фолклор — или с някои нови фолклорни способи, или по литературни образци. Най-нов дял образуват песните от епохата на социализма с редица нови сюжети и художествени похвати. В новия сръбски фолклор са твърде характерни римуваните двустишия, често свързани в цялостни епически произведения. Пеят се на хоро и понякога се импровизират. Такъв вид творба е т. нар. б е ћ а р а ц» — сатирични и хумористични двустишия, или сатирическите куплети, наричани «в р а б а ц». Особено първите приличат доста на руските и украинските частушки и на украинските коломийки. У хърватите също и до ново време се създават кратки лирически песни, обикновено с два стиха.

Като нов фолклор през последните десетилетия се създават и произведения в проза, между които жив интерес будят преданията и разказите за героичните подвизи на партизаните.

Може изрично да се отбележи, че у южните славяни народното поетично творчество и днес продължава да се развива и има важна роля в живота на народа.

Народното поетично творчество на и з т о ч н и т е с л а в я н и — руси, украинци и белоруси — се обединява и характеризира от много общи черти. Покрай това обаче в него са се появили и някои специфични различия, които се отнасят главно до създаването и оформянето на някои отделни видове произведения. В цялостното развитие на техния фолклор се обособяват два дяла поетични творби: традиционен фолклор до Октомврийската революция и фолклор от съветската епоха.

Всред песенните произведения на традиционния източнославянски фолклор най-старинна група песни, запазени, както у южните славяни до ново време, са обредните песни, разделени според обредите, които придружават, в две групи — празнично-обредни и семейно-обредни. Празнично-обредните песни у източнославянските народи се изпълняват при различни обреди на календарните празници, между които трябва да спомена коледните и новогодишните — у украинците «щедрівки», пролетните — «веснянки», семицките, русалските, купалските, жътварските и др. Освен старинните народни възгледи и вярвания, в които се преплитат магическите представи със стихийно-материалистическото отношение на земеделеца към природата, те изобразяват често високо художествено отделни моменти от всекидневния народен бит. Твърде старинни са и песните, които придружават у източните славяни семейните обреди при раждане, сватба и смърт. От тях особено богато развитие и до ново време имат сватбените песни, при които, както и при самите сватбени обреди, се забелязват у руси, украинци и белоруси известни регионални различия. Така при севернорускатa сватба, песните, които се изпълняват от невестата и дружките ѝ в нейния дом, имат характер на оплаквания. С високи поетични качества се отличават у източните славяни погребалните оплаквания: у русите «причеты», «заплачки», у украинците «голосіння», у белорусите «прычытанні». Те се създават и изпълняват извънредно трогателно и непосредствено от специални оплаквачки, често извънредно надарени импровизаторки.

От песните с конкретна битова тематика у източните славяни голяма и поетична група образуват лиричните любовни и семейни песни. В тях често преобладават тъжни мотиви поради тежкия живот на експлоатираните народни маси в миналото. Характерни са семейните песни, в които се пее за нерадостния живот на омъжената жена в патриархалното семейство, гдето всички могат да я отрупват с работа, като същевременно се отнасят грубо към нея. Трудово-професионалните песни, а именно «ямщицкие» — на тия, които пренасяли поща и пътници, «чумацкие» — на тия, които пренасяли стоки, а също и «бурлацкие» — на бурлаките, които товарели и влачели тежки шлепове по големите реки, са били особено разпространени през XVIII—XIX в. и разкривали богата картина от живота и често непосилния труд на народа. С извънредна самобитност у руси, украинци и белоруси се отличават социалните (класови) песни, които биват три вида: песни за

Кобзарят Остап Вересай — 70-те години на XIX в.

тежкия живот на крепостните селяни, рекрутски и войнишки, разбойнически. Всички те отразяват социалните страдания и бедствия на народа в дореволюционна Русия.

От източнославянския фолклор световна известност придобили руските билини, наричани от народа «старини». Създадени са в епохата от XI—XII до XVII в., като произходът им се свързва най-тясно с Киев и Новгород, а по-малко с Москва. Основната им тематика обхваща защитата на родината, обществения живот и бита на руския народ. Най-любими техни герои са Иля Муромец, Микула Селянинович, Добриня Никитич, Волга Святославович — от Киевския цикъл, а от Новгородския цикъл — Садко, а също и Василий Буслаев. Изпълнители на билините били специални певци, наричани «сказители», някои от които, като прочутите рапсоди от семейството Рябинини или Крюкови, се отличавали с извънредно голяма памет. Не по-малко значение имат и украинските «думи», които се обособяват като особен вид героична историческа поезия. Предполага се, че се оформят през XV в. и се развиват през следващите столетия. В тях се възпява борбата на украинците срещу чуждите нашественици — татари, турци и др. Някои от тях имат и битова тематика. Герои на украинските думи са главно казаци-воини, като Матяш Стари, Самийло Кишка, Ганжа Андибер и др., а също и някои исторически лица, като Богдан Хмелницки и съратниците му. Думите също се изпълняват от специални певци, често пъти слепци, наричани «лирници», «кобзары» и «бандуристы».

Историческите песни на руси, украинци и белоруси заемат важно място в тяхното народно поетично творчество. Те възпяват лица и събития от политическата история, като например у русите Иван Грозни, Степан Разин, Ермак, у украинците борбите срещу нашествията на турци и татари, а по-късно и срещу панска Полша. В сюжетите им проникват и много социални мотиви.

От XVIII в. във фолклора на източните славяни почват да се появяват и работническите песни, които отначало имат тесни връзки с народната поезия, създавана в селата, но по-късно преминават в революционни песни за борбите на организираното работничество. През XIX в. все по-широко разпространение получават особен вид кратки песенни творби — частушки. Те представят обикновено малки песнички от четири стиха с рима. Съдържанието им е злободневно. Отразяват всички нови явления в бита и в социалните отношения на народа. Те често възникват като импровизация. Близки до

тях са коломийките, разпространени главно в западните области на Украйна. Представят строфи от два стиха. Частушките и коломийките се популяризират широко в средата на работническата класа и пролетаризираното селячество.

Богат дял от фолклора на източните славяни образуват и народните приказки. Покрай интересните приказки за животни, в които проникват и социални мотиви («Сказка об Ерше Ершовиче, сыне Щетинникове»), или вълшебните приказки със своите характерни руски герои и образи, като Иванушка, Василиса Премудрая, Кощей Бессмертный, баба Яга, особено внимание заслужават битовите приказки, които често притежават социална тематика и имат сатирическа насоченост. Те осмиват недостатъците на експлоататорските класи — помешчиците, търговците, духовенството, и са проникнати от съчувствие към онеправданите.

Във фолклора на руси, украинци и белоруси заемат важно място и кратките жанрове — народните пословици и поговорки, а също и гатанките и наричанията.

В многовековното развитие на фолклора на руси, украинци и белоруси своеобразно развитие в миналото получават и народният театър и драма. В началото се развива народният куклен театър, като у русите особена популярност добива театърът «Петрушка» с кукли, движени с пръсти; главен негов герой е смелият, находчив и остроумен Петрушка, който надхитря всички — и търговеца, и полицая, дори и дявола. У украинци и белоруси по-широко разпространение придобива театърът «вертеп» с кукли, движени на релси. Във «вертеп» се представяли сценки с религиозно или битово-сатирично съдържание. У русите става твърде популярен и театърът «раек», при който били показвани картинки, придружавани от хумористично-сатирични пояснения. От XVIII в. в източнославянския фолклор се развива и театър с живи актьори. Особено широко разпространение получават някои народни пиеси — «Лодка» и «Цар Максимилиан». Скитници актьори, наричани «скоморохи», е имало в Русия още през средновековието. Заради сатиричните нападки срещу господствуващите класи те били жестоко преследвани и през XVIII в. изчезват напълно.

Новият фолклор, народното поетично творчество на съветската епоха се отличава у източнославянските народи с много своеобразни особености. В него продължават да съществуват някои от традиционните фолклорни жанрове, главно с битова и социална тематика, като получават често пъти и ново

съдържание. Особено голямо развитие имат частушките: нито едно от по-важните събития от новата действителност не остава, без да бъде отразено в тях. Създават се и нови песни, народни разкази («сказы») за съвременни герои, военни и антифашистки пословици и поговорки. Общо фолклорът от съветската епоха може да се систематизира в цикли, свързани с отделни етапи от политическия живот: песни, частушки и разкази за революцията, за гражданската война, за мирното строителство, за Отечествената война (гдето може да се обособи фронтов и партизански фолклор), за строителството на комунизма. По своята художествена форма новият фолклор понякога използува стилните похвати на традиционния, но често се отличава значително от него, като се забелязва влияние върху него и от литературата.

Народното поетично творчество на западнославянските народи — поляци, чехи, словаци и лужичани — имат много общи черти с фолклора на източните и южните славяни. Но същевременно то се отличава от тях по развитието на отделните жанрове, а също и по спецификата на поетичния си стил. Специално песенните творби от по-ново време се доближават по характер до масовата песен.

В песенния фолклор, особено развит у поляците, много старинни черти са запазили обредните песни — календарно-обредните и семейно-обредните. Те са се съхранили тук въпреки силното влияние на католицизма, но в тях са проникнали и много религиозни мотиви. Към календарно-обредните песни в полския фолклор принадлежат коледните песни, песните на Сирница (o podkozicłku), при обхождането на домовете с «дингус» (dyngus) и с «гаик» (gaik) или «маик» (maik), при паленето на «собутки» (sobótki) в навечерието на Св. Иван Летни (24 юни). Много добре са запазени песните при обредите по време на жътва, особено при завършването ѝ — песни «дожинкови» (dożynkowy). Характерни календарно-обредни песенни творби у чехи и словаци са коледните песни и речитативи, песните, които се изпълнявали на смъртна неделя през великденските пости, когато изнасяли от селото смъртта — Морена, на Цветница и Великден, на Св. Дух, на Св. Иван Летни. Богати и разнообразни и тук са песните при завършване на жътвата («обжинкове»—obžinkové). От семейно-обредните песни у западните славяни са запазени главно сватбените. По мотиви те са близки до песните на останалите славянски народи, като по-малко са песните, в които се изразява скръбта на невестата, че напуска близките си и безгрижния си момински живот.

Старинните погребални оплаквания са значително по-малко развити.

От песните с конкретнобитова тематика особено богато развитие у западните славяни имат любовните и семейните песни, много от които са високо художествени лирични произведения. Значително развитие имат и лирико-епичните творби с битова тематика, които се оформят като извънредно поетични балади, широко разпространени както у поляци, така и у чехи, и у словаци. Едни от тях имат общи сюжети с другите европейски народи, претворяват международни баладични сюжети, а други имат местни сюжети — за убийства, раздори и др. Трудово-професионалните песни възпяват труда на земеделците и пастирите, различни занаяти и професии, като например на ловците, на салджиите, които извозвали тежки дървени трупи по реките, и др. Значителен дял от песенните творби със социална тематика в полския, чешкия и словашкия фолклор образуват войнишките песни, които пеят за събирането на новобранците и за тежкия живот на войниците, особено по време на война.

Интересен проблем във фолклористиката, който и досега не е разяснен, е причината, поради която западните славяни не са създали свой героичен епос. В тяхното народно поетично творчество няма данни за съществуването на подобен вид произведения. Що се касае до историческите песни, те се развиват у тях като фолклорен жанр, въпреки че не в такъв размер, като у останалите славянски народи. Полските, чешките и словашките песни имат за сюжет борбата срещу нашествията на шведите и на турците. У поляците се разпространявали от странствуващи певци «джади» (dziady), които с тях будели патриотичното чувство на слушателите. У словаците през XV в. се създават песни и за крал Матей Корвин. Песни се пеят и за други по-важни събития от XVIII и XIX в. На границата между историческите песни и песните със социално-класова тематика се намират в западнославянската народна поезия разбойническите песни. В тях се отразява социално-класовата борба на народа в епохата на късния феодализъм през XVII и XVIII в. В словашките разбойнически песни се разказва най-много за популярния Юрай Яношик, възпят и в полския фолклор, а в силезките песни — подвизите на Ондраш Яновиц, легендарен герой на Бескидите.

С развитието на работническата класа през XIX в. у западните славяни, особено у чехите, се създават и популяризират работническите песни. Най-ранните от тях са старинни

песни за труда и живота на миньорите, сезонните работници и др. От 70-те години на XIX в. те почват да отразяват борбите на работническата класа и постепенно прерастват в революционни песни.

Особена група песни в чешкия фолклор са т. нар. «крамаржки» (панаирски) песни. Те били съчинявани от пътуващи певци, които ги печатали на малки листове и ги продавали по панаирите. В тях се разказвало за убийства, наводнения, пожари. Изпълнителите им показвали при пеенето и съответни илюстрации. Във втората половина на XIX в. тия песни оказват доста голямо влияние върху чешката народна поезия.

Народната проза у западните славяни е получила значително развитие, като у някои от тях, например у словаците, заема едно от главните места между останалите фолклорни творби. Основни нейни жанрове са приказките за животни и басните, вълшебните приказки, битовите приказки и анекдоти, народните предания и легенди. Изучаването на сюжетите, особено на чешките и словашките приказки, показват, че те по съдържание влизат в централно-европейската сюжетна област. Специално народните предания имат старинни традиции, свързани са с конкретни исторически личности и събития. Чешките предания разказват за Ян Жишка, за хуситските войни и за войните с шведите, словашките — за крал Матиаш, за войните с турците, за подвизите на Яношик, лужишките — за подвизите и гибелта на последните лужишки крале, за основаването на някои селища.

Както в южния и източнославянския фолклор, така и у западните славяни кратките жанрове — пословици и поговорки, гатанки и наричания — имат особено богато развитие. Крайно интересни са някои пословици с ярко изразена историческа и социална тематика.

В народното поетично творчество на поляци, чехи и словаци значително място заемат народният театър и драмата. У поляците те имат пряка връзка с религиозните мистерии на средновековието, с манастирските обредни куклени представления «яселка» (jasełka) и с литературата. Общо у западните славяни се разпространяват народни пиеси с религиозни сюжети, в които обаче проникват и много битови елементи. Любима народна драма в Полша е «Ирод» (Herody), а също и за мъченическата смърт на св. Дорота, много популярна и у чехи и словаци. Кукленият театър получава по-широко развитие у поляците. Наречен бил «шопка» (szopka). Както в руския вертеп, и тук играели два вида представления —

сцени с библейско-религиозен характер и битови комични сценки.

През време на Втората световна война и след нея в народното поетично творчество на западните славяни се извършват редица важни промени. Наред с традиционния фолклор се създават и нови творби, чиито автори често са известни. У чехите и словаците се създават песни за борбата срещу окупаторите. Нови песни възпяват социалистическото строителство. Много от тях се доближават до съвременната масова песен. При тях се използуват похватите на литературните произведения. От прозаичните творби се създават предания за антифашистката борба и за нейните герои.

Народното поетично творчество на славяните има, общо взето, сложен път на развитие, твърде пряко обусловен от историята на отделните народи. При проучването му почти при всички жанрове се откриват много близки черти и сходства, едни от които са генетически, а други типологически. В ново време коренните обществено-икономически и културни промени повлияват у всички славяни върху съдбата на традиционните жанрове. Днес отмират обредните (частично се запазват сватбените), митическите и другите песни и произведения, съдържанието на които е чуждо на изменилия се мироглед на народа. Песенните произведения, близки и на съвременния човек, като любовните, трудовите, семейните, историческите и революционните, запазват срещу това жизнеността си и оказват влияние върху съвременния фолклор. От народната проза най-живи днес са битовите приказки, особено хумористично-сатиричните, а също и анекдотите. Срещу това се развиват нови песни с редица нови особености, които имат някои черти и на масовата съвременна песен. От кратките жанрове днес продължават да са живи и да имат важна функция пословиците и поговорките, а гатанките представят важна част от детския фолклор. Както традиционното, така и по-новото и съвременното народно поетично творчество на славянските народи съдържа неизчерпаемо поетично богатство за всеки, който изследва славянската народна култура.

НАРОДНА МУЗИКА

Народната музика представя важен дял от народното изкуство на славянските народи. Като се вземе пред вид голямото й художествено развитие, както и жанровото й разнообразие

в ново време, важната ѝ роля и разнообразните ѝ функции в народния живот, може да се предполага, че още в древността музиката е била добре позната на славяните, въпреки че за това няма конкретни исторически данни. Интерес представя съобщението на византийския историк Теофилакт Симоката от VII в. за залавянето на трима пленника славяни, които не носели със себе си оръжие, а музикални инструменти — лири. Теофан от VIII в. говори за музикални инструменти на славянските народи, които нарича «китари». Важно доказателство за значителното развитие на музикалната култура у славяните са многобройните бележки у старите славянски църковни автори. Те роптаят срещу наричаните от тях «бесовски» песни и танци, на които народът по-охотно се отдавал, отколкото да ходи на църква и да слуша богослужението. До днес обаче не се знае нищо по-точно за мотивите, тоналността, ритмиката и такта на славянската музика в древността. По-конкретни данни, главно изображения и писмени паметници, има за музикалните инструменти през X и XI в. У славяните през тази епоха са били разпространени различни видове музикални инструменти — ударни, духови и струнни. От ударните инструменти широко разпространение имали тъпанът, металическият ударен инструмент арган (гр. ὄργανον, ὄργανα) и накърът. Към духовите инструменти, които са доста разнообразни, принадлежат: рог, направен обикновено от рог на овен, козел, вол или от тур, употребяван в конницата и при лов; тръба, понякога златокована, отначало само дървена, а по-късно и металическа; дудук, наречен в староруските паметници «пищаль», «свисток» и др.; жалейка (вид кларинет) и гайда. По-късно всред славянските народи се разпространяват инструментите окарина, горска флейта и възприетата от източните народи зурна. Измежду струнните инструменти най-характерна е старата славянска гусла, която именно са имали пред вид Теофилакт и Теофан, като говорят за лири и китари. Известна била и у балтийските и финските народи. Отначало на нея се свирело с пръсти или с пръчици, а по-късно с лък. От всички посочени инструменти най-широка употреба в бита на славяните са имали тръбата, дюдюкът, гуслата и тъпанът. Отначало са свирели лица без някаква специална подготовка. От XI—XII в. вече има съобщения и за музиканти-професионалисти.

У ю ж н и т е с л а в я н и народната музика, особено вокалната, играе голяма роля в народния живот при труд и при забави, на нивата и на сватба, дори и при оплакването на

Гайдарят Тодор Железчев от с. Невестино, Бургаско (НРБ)

мъртвите, като до ново време запазва някои стари народни традиции. Инструменталната музика се използува предимно като акомпанимент при пеенето и танците, а по-рядко за самостоятелно изпълнение. Народните музикални инструменти са твърде разнообразни. Често пъти ги изработвали сами тия, които свирели на тях. У българите повечето народни мелодии са свободни, без тактово деление. Разпространено е предимно едногласното пеене, като в Западна България се среща и двугласно. Мелодиите са извънредно разнообразни и оригинални, с богата метро-ритмическа структура, която

Народен оркестър от с. Зидарово, Бургаско (НРБ)

се изразява в най-различни неравноделни тактове. От народните инструменти най-много са духовите, към които принадлежат кавалът, дюдюкът, двоянката и гайдата. От струнните инструменти са познати гъдулка, гусла и тамбура, а от ударните — различните видове тъпани. Разпространено е главно соловото изпълнение, но също и свиренето на група еднородни или различни инструменти. В Македония се среща както едногласното, така също и двугласното пеене, като и тук мелодиите са много разнообразни и самобитни. И тук от народните инструменти най-разпространени са духовите — гайда, дюдюк, кавал,

двойна овчарска свирка («чамия»), зурна. Най-често от струнните инструменти се употребява кемене и тамбура, а от ударните — тъпан. У сърбите се срещат както едногласно, така и двугласно пеене. В някои области е разпространено и хорово пеене. Характерни народни музикални инструменти са: от духовите — «фрула», «дудук», «цевара», «двојнице», кавал, «гајде», от струнните — «тамбурица», еднострунна и двуструнна гусла, а от ударните — «деф», «даире», «гоч», «тапан», «дарабука». Песните на черногорците се отличават със сложни мелодии. От народните инструменти се срещат различните видове свирки, особено двоянка, и най-много гуслата. У хърватите народните песни се пеят едногласно, а в някои области и многогласно. Разпространено е и хоровото пеене. Мелодиите се отличават със своята разнообразна ритмика. От народните инструменти по-голямо разпространение имат духовите — овчарска свирка «дипле» (diple), гайда — «мих» (mih), жалейка, различни малки и големи свирки «роженица» (roženica), а от струнните — гусла. В по-ново време особено за солово изпълнение се използува и тамбура. Песенните мелодии и на словенците се отличават със сложна ритмика и променлива метрика. От средата на XIX в. преобладава двугласното и тригласното изпълнение. Много старинни особености са се съхранили в западнославянските и панонските песни. Познати са старинните струнни инструменти «гудало-дудало» (gudalo-dudalo), «муга» (muga), «вугаш» (vugaš), «двойнице» (dvojnice, gaide). Широка употреба имат различните видове свирки, тръби, кавалът. В ново време у всички южни славяни старинните народни инструменти се изместват под градско влияние от цигулката, китарата, мандолината и цитрата (последните два особено у словенците); устната хармоника и различни духови инструменти. Широка популярност придобива акордеонът.

Народната музика у източните славяни е една от най-ценните прояви на тяхната народна култура. У руси, украинци и белоруси тя има много близки черти, но също така и значителни различия. Народната музика на русите е предимно вокална и се отличава със своето разнообразие и сложност в мелодическо отношение, както и със сложен и разнообразен ритмически строй. Особено характерно за руската народна музика е многогласието, извънредно самобитно по същността си. Покрай хоровото многогласно пеене широко разпространено е и, соловото изпълнение. Отделните области се различават значително. Народната музика у украинците е

близка до руската, но има и ред свои самобитни отличителни черти. У белорусите е познат същият руският начин на пеене. Инструменталната музика у източните славяни най-често се използува като акомпанимент към вокалната. Самостоятелно свирят мелодии на инструмент предимно овчарите. В миналото източните славяни са свирели на различни инструменти, унаследени още от старо време, като например широко разпространените гусла и «гудок». Свирели още на «домра» (вид мандолина). През XVIII в. те биват изместени от балалайката, а от първата половина на XIX в. от китарата. В миналото украинците широко използували струнните инструменти лира и «кобза», изместени през XIX в. от многострунната «бандура». Източните славяни познават и духови инструменти — овчарски рог, различни свирки («дудки»), жалейки, «волынка» (гайда — мех с две или три тръби). В края на XIX в. широко разпространение в руското село получават хармониката («гармонь») и «баянът».

Западните славяни са постигнали богато и интересно развитие както при вокалната, така също и при инструменталната музика. У поляците голямо ритмично разнообразие имат песните и мелодиите, които се изпълняват при различните много известни полски народни танци. Характерно за полските народни песни е едногласното пеене. Само в Подгалието и в Пенините се срещат интересни форми на многогласие. В далечното минало тук са били познати струнни инструменти, подобни на финските и балтийските «канкли» (kankles). Както и у останалите славяни, общонародните музикални инструменти са доста разнообразни, като например различни пастирски тръби «тромби» (tromby), които в Южна Полша са дълги по няколко метра, у кашубите «базини» (bazyny), а също и «фуяра» (fujara) и «писцолка» (piscołka), духови инструменти от вида на гайдите — «козйол», «гайда», «дуда» (kozioł, gajda, duda), някои видове струнни инструменти (в Подхалието) и др. Често в по-ново време народният оркестър е съставен от цигулки, кларинет и тъпан. Чехите имат два типа мелодии — западен чешки тип, предимно едногласна, свързана повече с инструменталната музика, и вокална (източноморавска) с по-сложни мелодии. И единият, и другият тип имат много общо със словашките песни. Към народните инструменти принадлежат различни видове гайди — «дуди», «гайда», «кейда» (dudy, gajda, kejda), цигулки, кларинет, а също и цимбал. В началото на XIX в. селският чешки оркестър се съставял от цигулки, кларинет, флейта и контрабас, а в из-

точните области на Моравия — от две цигулки и гайда. У словаците песенно-музикалните произведения се отличават с неравноделен метрум и променлив ритъм, а при танцовите метрумът е равноделен, а ритъмът — еднороден. Особено богати по мелодия и ритъм са старинните песни и танци на планинците. И у словаците се срещат най-разнообразни народни музикални инструменти. Между духовите трябва да бъдат споменати тромба, различни свирки, рогове, флейти, фуяри, гайди. Разпространени са много и цигулката и цимбалът. Народните оркестри в миналото се състояли от две цигулки и контрабас или виолончело, като постепенно се допълняли и с други инструменти. У лужичаните народните песни и танци винаги се придружават с инструментален акомпанимент. В миналото голямо разпространение имали различни по големина, обикновено триструнни гусли, а също и гайдата.

И в съвременността народната музика играе важна роля в бита на славянските народи. В зависимост от новите обществени условия възникват нови възможности за нейното развитие, които имат корените си в интереса към народното изкуство, проявяван от цялата общественост. Особено широко развитие има художествената самодейност. Създават се самодейни хорове и инструментални ансамбли при кооперативните земеделски стопанства, при профсъюзите и др. Певците и участниците в хоровете и ансамблите получават по-широка подготовка. Подтик за развитието и усъвършенстването на песенното и инструменталното народно изкуство дават и различните надпявания, прегледи, събори, фестивали и др.

За съвременното състояние на народната музика у славянските народи е характерно частичното запазване на старите народни традиции. Общо явление е, че старинните музикални инструменти, които народът сам си е приготовлявал, сега се заменят от инструменти фабрична изработка — китари, мандолини, различни хармоники, акордеони и т. н. С новите инструменти проникват и нови мелодии. Покрай народната музика в селата придобива популярност съвременната естрадна и танцова музика.

НАРОДНИ ТАНЦИ

У старите славяни, както изобщо у всички народи, без съмнение танци и игри са съществували от дълбока древност, като са се намирали в пряка връзка с различни страни на техния

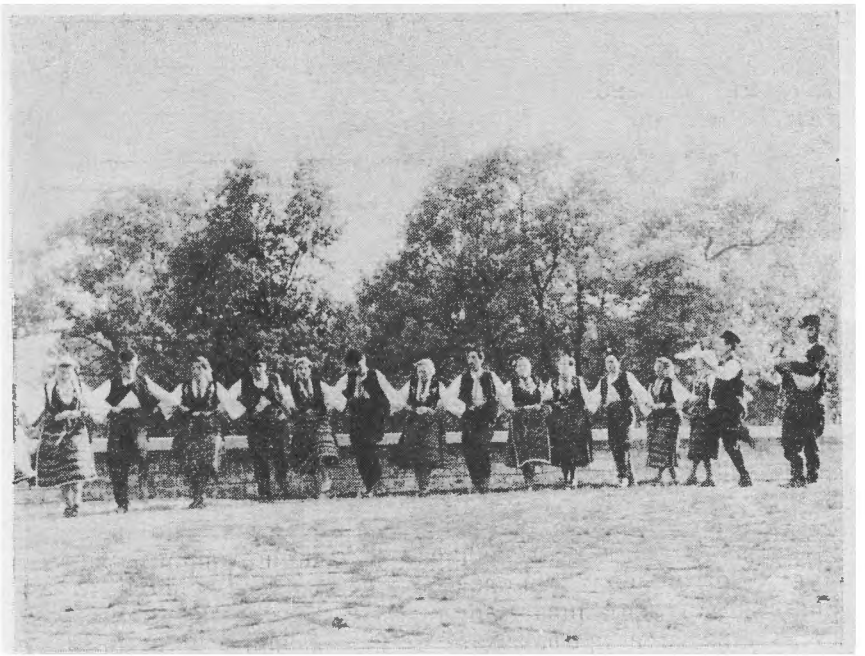

Хоро от Старозагорско, България

бит и култура. За древното славянско танцево изкуство обаче не се знае нищо съществено, защото няма запазени по-точни сведения за танците от ранния период. Откъслечни данни за тях могат да се черпят от хрониките, а също и от някои старинни изображения. Най-стари са танците, които се изпълнявали при различните обреди, които придружавали понякога едни или други магически действия. Освен това имало танци без религиозно-магическо значение, като по-специално в танците по двойки винаги е налице известен елемент на ухажване. Навярно от най-старо време са се играли и военни танци, изпълнявани от мъже, а също и танци на професионални танцьори и актьори. И у славяните, както при останалите народи, народните танци били придружавани с песенен или музикален съпровод.

Както за всички славянски народи, така и за ю ж н и т е с л а в я н и хората и танците са една от любимите народни забави. Те се отличават с голямо разнообразие и с красота на движенията. Играят се в селата, но също и в градовете. Основен

Македонски мъжки народен танц «русалии», с. Миравци, Гевгелийско

вид народни танци са различните видове хора — женски, мъжки и смесени, с неограничен брой участници, като често при игра не се образува затворен кръг. Играят се на празници, на сватби или на седенки с песенен или музикален съпровод, а понякога и без него, под ритъма на стъпките на играчите или на звънтенето на женските накити. До ново време са запазени и някои остатъци от обредно-магическите танци с твърде древни елементи. Изпълнявали се главно при някои календарни празници и обичаи, като например при лазаруването, при пеперуда (додола) и др. под. У българите са известни няколко вида хора. Най-разпространен и характерен танц, който се изпълнява солово или по двойки, е ръченицата. Българските танци, общо взето, са живи и игриви и темпът им понякога е

Славонско «коло», с. Нийемци

твърде буен. Много от тях се изпълняват и в неравномерни ритми. И в Македония най-популярни народни танци са хората, разпространени в различни местни варианти. От старинните обредни танци извънредно самобитен е танцът на русалиите, а от хората — тежкото, с епически характер хоро. У сърбите хорото, наричано «коло», е по-разпространено, отколкото танците по двойки и соловите танци. Наред със запазените и преработени старинни народни танци се създават и нови. Така след Втората световна война в народния бит проникват хората на партизаните — «козарачко коло», «црногорско партизанско коло» и др., които били създадени през време на войната от борците от народоосвободителната армия и били тясно свързани с партизанските песни. Народните танци на черногорците, твърде близки до сръбските, са красиви и раз-

нообразни. Всред тях също най-важно място заемат хората. У хърватите също се играят различни видове хора, а също и танци по двойки. Солово се танцува по-рядко. В някои области се чувствува силно градско влияние върху танците. У словенците в ново време значително са се разпространили някои градски танци, като полки, мазурки и валсове. Старинните народни танци са се запазили в отделни области.

У и з т о ч н и т е с л а в я н и народните танци, твърде самобитни и красиви, също имат голяма роля в народния бит. До началото на нашия век и у тях са били изпълнявани някои старинни народни танци при календарните празници и обичаи, като например при различните маскирания, при летните хороводи на празника Иван Купала и т. н. У русите до началото на XX в. се играели масови «хороводы», главно на пролетните и летните празници и на седенките («посиделки»). При тях колективният танц се съчетавал обикновено с танца по двойки. Известни руски народни танци са «камаринская», «перепляс», «гусачок» и др. Масовите танци при украинците са твърде сходни с руските. Но особено характерни са украинските народни танци, които отразяват войнствения казашки бит в миналото, като всеизвестните «казачок» и «гопак». Отначало те били изпълнявани само от мъже, а по-сетне и от двойки, без да губят своя мъжествен характер. Белорусите също изпълнявали народни танци на седенките, на които се събирали младежите през зимата, или на празника за прибиране на реколтата през лятото. Известни старинни белоруски танци са «лявониха», «крыжачок» и др. През XIX в. в селата започват да се играят под градско влияние и нови европейски танци (кадрил и др.). При проникването си всред народа градските танци претърпявали значителни промени.

Народните танци са също любима народна забава и за з а п а д н и т е с л а в я н и. У поляците и до ново време са се запазили много оригинални селски танци, които се отличават с музикално и ритмично многообразие. Едни са познати в цяла Полша, а други имат локално разпространение. Особено старинни са сватбените танци «хмйел» (chmiel) и «пшепюречка» (przepiórеczka) и хороводите при древния обряд «собутка». От масовите танци особено известни са «оберек» (oberek) и полката. Въз основа на народните танци са разработени придобилите световна популярност полски танци мазурка, краковяк, полонеза и куявяк. Характерна особеност на полските танци е постепенното ускоряване на темпото. Обикновено се състоят от две части — първата спокойна, а втората

бърза. У чехи и моравци народните танци имат някои различия по отношение на стил и характер. Остатъци от старинните обредни танци и у тях се срещат рядко, като например сватбения танц «бйоли» (bjolý) в Силезия. Характерен е мъжкият танц с подскачане «одземек» (odzemek), разпространен в Източна Моравия и в Словакия, а също и чешкият танц «обкрочак» (obkročak). У словаците народните танци също са много обикнати. Особено характерни са мъжкият танц «вербунк» (verbunk) и хороводите на девойките — «омилйенци» (omilienci). В по-ново време у чехи и словаци проникват в селото и градски танци, под влияние на които се развиват и видоизменят много народни полки, чардаши и мазурки. У лужичаните в началото на нашия век старинните народни танци са почти изчезнали. Запазени са само някои единични, като «танц на обущаря» и др. Между тях са се разпространили и някои танци, заети от немците. Народните танци и у западните славяни се изместват през последните десетилетия от модерните градски и съвременни танци. Но в някои области, като например в Моравия, те и до днес са още напълно живи.

Общо взето, и при трите групи славянски народи народните танци се отличават с голямо разнообразие и красота. Те имат много общи елементи, които ги сближават, но и редица специфични черти. Различията помежду тях им придават своеобразие, което допълня естетическата им стойност. Те се дължат, от една страна, на специфичното им развитие, а, от друга, и на влияния на обкръжаващите ги народи, с които ги свързва многовековно съседство. Освен това народните танци на славяните са придобили голяма известност и се славят и всред много други народи. За това е допринесло и обстоятелството, че световноизвестни славянски композитори, като Чайковски, Прокофиев, Шопен, Монюшко, Сметана, Яначек, Стайнов, Владигеров и мн. др., черпят от тях мотиви и вдъхновение за своите безсмъртни творби.

Пътят на развитие на народните танци у всички славянски народи в най-ново време е твърде сходен. Старинните обредни танци повсеместно напълно закономерно отмират. Постепенно се изоставят и създадените по-късно танци. Но днес при социализма в славянските страни в съответствие с големия интерес, проявяван от цялата общественост към миналото, бита и културата на народните маси, се полагат най-големи грижи народните танци също да намерят мястото си в бита на народа и да се запазят и за в бъдеще независимо от влиянието на съвременните модерни танци. Въз основа на старите народни тра-

диции се създават професионални и любителски художествени колективи, които продължават да ги развиват и усъвършенстват, запазвайки самобитния им характер, като например в СССР танцовия колектив «Берьозка», танцовите групи при хор «Пятницки», ансамбъла за народни танци под ръководството на Игор Мойсеев, в Полша ансамблите «Мазовше» и «Шльонск», Чехословашкия държавен ансамбъл за народни песни и танци, словашките ансамбли «Лучница» и «Слук», българския Национален ансамбъл за народни песни и танци под ръководството на Филип Кутев и мн. др. За поддържане на старите народни традиции допринасят и различните профсъюзни и други самодейни колективи. Народните танци заемат важно място и във фестивалите и прегледите на народните песни и танци.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Излезли на историческата сцена към средата на първото хилядолетие от нашата ера, всички славянски народи имат вече в наши дни зад себе си многовековно историческо и етническо развитие. Както се разяснява в краткия очерк по тяхната историческа етнография, поместен като първа част на тази книга, основа на това развитие е общият им племенен произход и оформянето им като етническа общност в техните първични поселища, гдето славяните живеят като дял от голямото семейство на народите, говорещи индоевропейски езици. Оттук те отнасят много важни, определящи тяхното етническо единство общи черти в своите езици, бит, култура и светоглед. Битът и културата на славяните, обособени впоследствие в различни народи, претърпяват през вековете редица изменения, които обаче не са от естество и от степен да разкъсат връзката помежду им и чувството на дълбока вековна взаимност.

Етническото и историческото развитие на славянските народи протича при доста различни обстоятелства. В историческите области, които заемат след напускането на своята прародина, те се сблъскват с други етнически общности. При това известен дял от тях дори се загубва поради различни обществено-исторически причини, но в преобладаващата си част те устояват на агресивните домогвания отвън, обусловени от сложни политически взаимоотношения. Характерно за етническото и историческото развитие на повечето славянски народи е това, че показват удивителна устойчивост при пълните с трагизъм исторически и политически обстоятелства, в които понякога попадат. Те пазят ревниво чувството за народностната си обособеност и самобитност в условията на многовековно чуждо господство, съчетано в редица случаи с най-тежък политически, социален и духовен гнет.

Оформили се в повечето случаи като народности и като нации в продължителна борба за самоутвърждаване и за извоюване

на независимост и свобода, славяните придобиват изключително заострено социално чувство, което е особено типично за тях. През цялото си развитие те не изоставят дълбокия демократизъм, с който се характеризира у тях родовообщинният строй. Този демократизъм не само заляга здраво в основата на тяхното обществено устройство, но като се запазва през вековете в народния им бит, той има отражение и в цялото им развитие. Той намира израз в богомилството в средновековна България и в хуситството у чехите, в които е отразен протестът на народните маси срещу феодалния гнет, стремежът им към социална правда и равенство, към мирен и щастлив живот. Русите първи извършиха социалистическа революция в света, с която поставиха началото на нова ера в историята на цялото човечество и поведоха народите по пътя на най-висшите форми на обществено-икономическото развитие — социализма и комунизма. И днес славяните принадлежат към народите с най-прогресивни политически и социални възгледи и схващания, които са за тях ръководство не само при вътрешното им устройство, но и в отношенията им към другите народи.

С демократизма на славяните се съчетава от древността до ново време и силно развитото у тях чувство на задружност, на колективизъм, което намира израз в техния обществен строй, в ежедневния им живот и труд, по-конкретно в славянската задруга и в съседската взаимопомощ в миналото, а днес в различните форми на социалистическото строителство.

Ярко проявеното чувство за народностна самобитност и за народностно самоутвърждаване допринася без съмнение още в епохата на ранния феодализъм славяните да създадат свое писмо и книжнина на народен език. Мисията на Кирил и Методий във Великоморавската държава, разцветът на българската книжнина през X в., а в ново време развитието на славянските литератури начело с руската и съветската литература, техният дълбоко народен характер имат огромно значение като културни факти, чрез които славяните се утвърждават всред останалите европейски народи.

В своята прародина между Карпатите и Балтийско море славяните били откъснати от големите центрове на античната цивилизация. Началото на тяхната култура се поставя и при сравнително тежки природни и климатични условия. Тук те водят живот, сходен на живота на други племена и етнически групи от тая част на Европа, които се намират почти на същата степен на обществено развитие, като не живеят изолирано, а влизат в различни връзки и взаимоотношения със своите по-

близки и по-далечни съседи. Те рано успяват да си създадат контакт с по-напредналите от тях народи на Изтока и Запада. Напълно естествено е, че те заемат от тях редица знания и умения. Характерно обаче за славяните е, че при тях културните заемки от другите народи не се свързват с простото подражание. Те възприемат творчески различните културни придобивки, като им налагат свой отпечатък и ги превръщат в своеобразни елементи на характерната за славяните култура. Понякога дори тези външни влияния трудно могат да се открият и разграничат и въпросът за тяхното съществуване е твърде дискусионен.

Славянската народна култура е една от най-ярките прояви на общността на славянските народи. Тази общност намира израз в преобладаващия брой от елементите, които я съставят както в обсега на материалната култура и народното изкуство, така и в народните обичаи, обреди, познания и т. н. Красноречив пример за това е градищната керамика, която се среща навред в славянските земи в периода от IX до XIV в.

Развила се въз основа на чисто славянските народни традиции, допълнена с творчески възприети влияния отвън, славянската народна култура се отличава с голямо богатство, разнообразие и оригиналност. Нейното цялостно, пълно и изчерпателно разглеждане изисква многогодишни изследвания, задача, с която не би могъл да се заеме и най-големият специалист. Съответно със скромните цели на тази книга в нея са разгледани обобщено и накратко само някои от главните елементи на народната култура на славяните. Вън от обхвата на разработените въпроси остават още редица важни съставки на народната култура, като например въпросите за храната на народа, за стопанския двор при жилището, за транспорта, за накитите, за хигиената и др. в частта за материалната култура. Още по-голям кръг от въпроси не са обхванати и в частта за духовната култура. Не са засегнати различните познания на народа по въпроса за произхода и устройството на света, по метеорология, астрономия, медицина и т. н. Не се разглежда и неговата идеология — старите народни вярвания, някои от които доживяват до близкото минало като суеверия и предразсъдъци или като поетични образи и представи в песните, легендите и преданията на славянските народи. Из областта на обществения живот не е отделено място за народното право и правни обичаи. Невключването на тия въпроси всред разгледаните в настоящата книга прояви на народната култура на славяните не означава, че не се преценява достатъчно тяхното голямо значение. Напротив, всички те изискват специално и

продължително проучване и отделна задълбочена разработка.

«Човек по своята природа е художник, той се стреми да внесе в целия си живот красота» — казва Максим Горки. Без съмнение тази мисъл на великия съветски писател се отнася за всички славянски народи. В многобройните и многостранни елементи на техния народен бит и култура на преден план стои стремежът да съчетаят необходимото и практичното с красивото. Една от основните задачи на настоящата кратка етнографска характеристика е и да запознае, макар и съвсем общо, с тази страна от живота и развитието на славяните, с произведенията на славянските народни майстори при обработката на дърво, глина и метал, с изкусните везби и тъкани на славянските жени и девойки, с прекрасните славянски народни носии, украсени с най-смели и хармонични съчетания от цветове и багри, с разнообразието на народните семейни и празнични обичаи, с високото изкуство на народното поетично творчество, на народната музика и танци. Всички тези свои постижения славяните внасят в културната съкровищница на човечеството, като се нареждат всред народите, които притежават високо развитие и самобитна народна култура.

СЪКРАЩЕНИЯ

Bystroń, EP — *Bystroń J. St.*, Etnografia Polski, w Poznaniu, 1947.

Wakarelski, EB — *Wakarelski Chr.*, Etnografia Bułgarii, Polskie Towarzystwo ludoznawcze, Prace etnologiczne, t. VII, Wrocław, 1965.

Vznik a počátky, I—VI—*Vznik* a počátky Slovanů, I, Pr., 1956, II—1958, III—1960, IV—1963, V—1964, VI—1966.

Державин, Славяните — *Державин, Н. С.*, Славяните в древността, културно-исторически очерк с предговор от проф. Ив. Леков, С., 1948.

Дробњаковић, ЕНЈ, I — *Дробњаковић Б.*, Етнологија народа Југославије, први део, Београд, 1960.

Eisner, Rukověť — *Eisner J.*, Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury, Pr., 1966.

История КДР, I, II — *История* культуры древней Руси, домонгольский период, I. Материальная культура, под ред. Н. Н. Воронина, М. К. Каргера и М. А. Тихановой, М.—Л., 1948; II. Общественный строй и духовная культура, под ред. Н. Н. Воронина, М. К. Каргера, М.—Л., 1951.

Миличевић, ЖСС — *Миличевић М.*, Живот Срба сељака, друго прерађен, и попуњено издање, Српски етнографски зборник, књ. I, у Београду. 1894.

Moszyński, KLSł I, II¹, II² — *Moszyński K.*; Kultura ludowa Słowian, cz. I, Kultura materjalna, Kraków, 1929; cz. II, Kultura duchowa, z. 1, Kraków, 1934, z. 2, Kraków, 1939.

Moszyński, O sposobach badania KMP — *Moszyński K.*, O sposobach badania kultury materialnej Prasłowian, Wrocław — Kraków — Warszawa, 1962.

НЕЧСССР, — *Народы* европейской части СССР, I, под ред. В. А. Александрова, К. Г. Гуслистого, А. И. Залесского, В. К. Соколовой, К. В. Чистова. Народы мира, Этнографические очерки, М., 1964.

НЗЕ, I — *Народы* зарубежной Европы, I, под ред. С. А. Токарева, Н. Н. Чебоксарова. Народы мира, под общ. ред. С. П. Толстова, М., 1964.

NSl, I, II — *Narodopisje* Slovencev, ur. R. Ložar, J. Grafenauer, B, Orel, Ljubljana, I, 1944; II, 1952.

Нидерле, БК — *Нидерле Л.*, Быт и культура древних славян, Прага, 1924.

Niederle, ŽStSl — *Niederle L.*, Život starých Slovanů, I, 1, Pr., 1912; I, 2, 1913; II, 1, 1916; III, 1, 1921, III, 2, 1925.
Niederle, Manuel — *същият*, Manuel de l'antiquité slave, I, Paris, 1923, II, 1926.
Нидерле, Обозрение — *същият*, Обозрение современного славянства (с картою), Энциклопедия славянской филологии, в. 2, Спб., 1909.
Niederle, RSI — *същият*, La race slave, statistique — démographie — anthropologie, II ed., Paris, 1916.
Niederle, RSlA — *същият*, Rukověť slovanské archeologie., Pr., 1931.
Niederle, RSlSt — *същият*, Rukověť slovanských starožitností, Pr., 1953.
Niederle, SlSt — *същият*, Slovanské starožitnosti, oddíl historický, I, 1, Pr., 1902; 1,2, 1904; II, 1, 1906.
Niederle, SlSv — *същият*, Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného Slovanstva s I mapou, v Praze, 1909.
Novak, SlLK — *Novak V.*, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana, 1960.
СбНУ — *Сборник* за народни умотворения, наука и книжнина, I и сл. (от т. XXVII Сборник за народни умотворения и народопис), С., 1889 и сл.
Тодоров, СлЕ — Тодоров Цв., Славянска етнография (културна част), С., 1953.
Токарев, ЭНСССР — *Токарев С. А.*, Этнография народов СССР, исторические основы быта и культуры, М., 1958.
Havlík, Velká Morava — *Havlík V.*, Velká Morava a středoevropští Slované, Praha, 1964.
Hensel, Die Slawen — *Hensel W.*, Die Slawen im frühen Mittelalter, Ihre materielle Kultur, Berlin, 1965.
Horálek, Úvod — *Horálek K.*, Úvod do studia slovanských jazyků, Pr., 1955.

белорус. — белоруски
бълг. — български
W. — Warszawa
г. луж. — горнолужишки
д. луж. — долнолужишки
гр. — гръцки
каш. — кашубски
лат. — латински
Л. — Ленинград
лит. — литовски
луж. — лужишки
М. — Москва
нем. — немски
ок. — околия
окр. — окръг
полаб. — полабски
пол. — полски
Pr. — Praha
рус. — руски
Спб. — Санкт Петербург
словаш. — словашки
слов. — словенски
С. — София
сръб. — сръбски
ст. бълг. — старобългарски
ст. ин. — староиндийски
сър. хър. — сърбохърватски
укр. — украински
хърв. — хърватски
чеш. — чешки

ИЗПОЛЗУВАНА ЛИТЕРАТУРА

ПРОИЗХОД, ИСТОРИЧЕСКО И ЕТНИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

СЛАВЯНИТЕ КАТО ДЯЛ ОТ НАРОДИТЕ, КОИТО ГОВОРЯТ ИНДОЕВРОПЕЙСКИ ЕЗИЦИ

Бернштейн С. Б., Балто-славянская языковая общность, Славянская филология, 1, М., 1958, 45—67; *същият*, Очерк сравнительной грамматики славянских языков, М., 1961, 24—37; *Георгиев Вл.*, Балто-славянский, германский и индо-иранский, Славянская филология, 1, М., 1958, 7—26; *същият*, Балто-славянский и тохарские языки, Вопросы языкознания, 7, М., 1958, 6,3—20; *същият*, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию (Родственные отношения индоевропейских языков), М., 1958, 7—25; *същият*, Проблема возникновения индоевропейских языков, Вопросы языкознания, М., 1956, 1,43—67; *Горнунг Г. В.*, Индоевропейское языковое единство и его распадение, Исследования в чест на акад. Д. Дечев, С., 1958, 191—197; *Дегтерева Т. А.*, Пути развития современной лингвистики, кн. I, Пути развития советского языкознания в области индоевропейской проблематики, М., 1961, 196—215 — гл. VII „Критический анализ теорий происхождения индоевропейцев»; *Куриловичъ Е.*, О балто-славянском языковом единстве, Вопросы славянского языкознания, М., 1958, 3, 15—49; *Лер-Сплавинский Т.*, Балто-славянская языковая общность и проблема этногенеза Славян, Вопросы славянского языкознания, М., 1958, 3, 5—14; *същият*, Podstawy indoeuropejskiej wspólnoty językowej bałto-słowiańskiej, Z Polskych Studiów Slawistycznych, Prace językoznawcze i etnogeneticzne, W., 1958, 125—136; *Существовало* ли балто-славянское языковое и этническое единство и как следует его понимать? Сборник ответов на вопросы по языкознанию к IV Международному съезду славистов, М., 1958, 152—175; *Horálek*; Uvod, 64—74.

НАЙ-РАННИ ВЕСТИ ЗА СЛАВЯНИТЕ И ТЕОРИИ ЗА ТЯХНОТО ПРАОТЕЧЕСТВО

Бернштейн С. Б., Очерк сравнительной грамматики славянских языков; М., 1961, 52—66; *Державин*, Славяните, 9—19; *Дуриданов Ив.*, Географската лексика на старобългарския език с оглед на праславянски, сб, Хиляда и сто години славянска писменост 863—1963, С., 1963, 191—215. *Eisner J.*, Počátky Slovanů, Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica, 2, Pr., 1958, Sborník prací k poctě 75. narozenin akad. Václava

Vojtíška, 149—156; *Eisner*, Rukověť, 19—83; *Как следует* представлять территорию славянской прародины? Сборник ответов на вопросы по языкознанию к IV международному съезду славистов, М., 1958, 176—192; *Kostrzewski J.*, Kultura Prapolska, wyd. trzecie rozszerzone i wzupełnione, W., 1962; *Леков Ив.*, Праславянските наименования на растения (Към въпроса за славянската прародина). Български преглед, г. I., С., 1931, 4, 473—526; *същият*, Характер на дискусионните въпроси в сравнителната граматика на славянските езици, Славянска филология, III, С., 1963, 37—50; *Lehr-Splawiński T.*, Konspekt zarysu etnogenezy Słowian, Z polskich studiów sławistycznych, s. II, W., 1963, 5—11; *същият*, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań, 1946; *Мартиков В.*, Лингвистические методы обоснования гипотезы о Висло-Одрской прародине славян, Минск, 1963; *Moszyński K.*, Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego, Wrocław — Kraków, 1957; *Moszyński*, O sposobach badania KMP; *Niederle*, Manuel, I, 1—34; *Niederle*, RSIA, 3—31; *Niederle*, RSISt, I, 25—35; *Niederle*, SISt, I, Původ a počátky národa slovanského, I, 1902, 2, 1904; *Романски Ст.*, Славянска прародина, Българска историческа библиотека, II, кн. 2, С., 1929, 64—79; *Rudnicki M.*, Prasłowiańszczyzna — Lechia-Polska, I—I. Wyłonienie się Słowian spośród ludów indoeuroppejskich i ich pierwotne siedziby, Poznań, 1959; I—II. Wspólnota słowiańska. Wspólnota lechicka — polska, Poznań, 1961; *Rysiewicz Z.*, Studia językoznawcze, Wrocław, 1956; *Токарев*, ЭНССР, 17—23; *Ułaszyn H.*, Pracjczyzna Słowian, Wrocław, 1959; *Филин Ф. П.*, Образование языка восточных славян, М.—Л., 1962; *Filip J.*, Počátky slovanského osídlení v Československu, Pr., 1946; *Czekanowski J.*, W sprawie «Konspektu zarysu etnogenezy Słowian», Z polskich studiów sławistycznych, s. II, W., 1963, 13—18; *същият*, Wstęp do historii Słowian. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, archeologiczne i językowe, wyd. II na nowo opracowane, Instytut Zachodni, Poznań, 1957;; *същият*, Zagadnienie praojczyzny Słowian i ich rożnicowanie się, Z polskich studiów sławistycznych, W., 1953, 137—146.

РАЗСЕЛВАНЕТО НА СЛАВЯНИТЕ ОТ ПЪРВИЧНИТЕ ИМ ПОСЕЛИЩА И РАЗДЕЛЯНЕТО ИМ НА ТРИ ГРУПИ

Бернштейн С. Б., Очерк сравнительной грамматики славянских языков, М., 1961, 75—82; *Гаркави А. Я.*, Сказания мусульманских писателей о славянах и русских, СПб., 1870; *Гръцки извори* за българската история, II, Извори за българската история, III, С., 1959; *Eisner*, Rukověť, 97—127; *К каким периодам* относятся факты разделения славян на основные ветви? Сборник ответов на вопросы по языкознанию к IV международному съезду славистов, М., 1958, 192—197; *Латински извори* за българската история, I, Извори за българската история, II, С., 1958; *Lewicki T.*, Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny, Wrocław—Kraków, 1956; *Niederle*, Manuel, I, 38—41; *Niederle*, RSIA, 32—46; *Niederle*, RSISt, I, 43—45; *Романски Ст.*, Прародина и разселяне на славяните, сб. „През вековете", I, С., 1938, 1—32 (отпечатък); *Horálek*, Úvod, 49—54.

Южни славяни

Бернштейн С. Б., Очерк сравнительной грамматики славянских языков, М., 1961, 82—86; *Бурмов Ал.*, Създаване на българската държава, Исторически преглед, г. VII, 1951, 1, 90—99; *същият*, Към въпроса за произхода на прабългарите, Известия на Българското историческо дружество, XXII—XXIV, С., 1948, 298—327; *Гръцки извори* за българската история, II, Извори за българската история, III, С., 1959; *Державин*, Славяните, 53—60, 217—244; *Дринов М. С.*, Заселение Балканского полуострова славянами, Чтения в Императорском Обществе истории и древностей россиийских при Московском университете, 1872, кн. 4-я (Съчинения на М. С. Дринова, т. I, С., 1909); *Дробњаковић*, EHJ, I, 29—41, 74—111; *Кацаров Г.*, Битът на старите траки според класическите писатели, СбБАН, 1, 1913, 1—72; *Латински извори* за българската история, I, Извори за българската история, II, С., 1958; *Милчев Ат.*, По въпроса за културата на славяните и прабългарите в нашите земи през ранното средновековие, сп. Археология, VI, 2, С., 1964, 1—12; *Мирчев К.*, Историческа граматика на българския език, С., 1958, 43—45; *НЗЕ*, I, 377, 387—389, 453; *Niederle*, Manuel, I, 42—115; *Нидерле*, Обозрение, 98—158; *Niederle*, RSl 135—216; *Niederle*, RSlSt, I, 135—216; *Niederle*, SlSt, II, 1: Původ a počátky Slovanů jižních, Pr., 1906; *Niederle*, SlSv, 101—161; *Никитин С.*, Образуване на българския народ и възникване на българската държава, Славянска филология, I, С., 1963, 89—112; *Романски Ст.*, Етнични проблеми у южните славяни от езиково гледище, Sbornik I. sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze 1924, Pr., 1926, 355—358; *същият*, Заселение на Балканския полуостров от славяните, сп. Просвета, г. II, С., 1937, 10, 1254—1263; *същият*, Прародина и разселяне на славяните, сб. „През вековете", I, С., 1938, 23—32 (отпечатък); *същият*, Славяни на Дунава, сп. Български преглед, I, С. 1929, 1, 80—99; *Horálek*, Úvod, 356—372.

Източни славяни

Державин, Славяните, 19—33; *История* КДР, I, 7—43; *НЕЧСССР*, I, 61—66, 72—80, 99—156, 572—595, 780—785; *Niederle*, Manuel, I, 168—235; Нидерле, Обозрение, 7—41; *Niederle*, RSl, 1—59; *Niederle*, RSlSt, I, 131—173; *Niederle*, SlSt, IV, Původ a počátky Slovanů východních, 1924; *Niederle*, SlSv, 7—42; *Романски Ст.*, Прародина и разселяне на славяните, сб. «През вековете», I, С., 1938, 21—23; *Токарев*, ЭНСССР, 15—34; *Третьяков П. Н.*, Восточно-славянские племена, изд. второе, М., 1953, 132 и сл.; *същият*, Итоги археологического изучения восточнославянских племен, IV Международный съезд славистов, Доклады, М., 1958; *Шахматов А. А.*, Введение в курс истории русского языка, т. I, Исторический процесс образования русских племен и наречий, Петроград, 1916, 44 и сл.; *Horálek*, Úvod, 391—402.

Западни славяни

Bystroń, EP, 24—65; *Державин*, Славяните, 33—53, 187—216; *Zmeškal V.*, Lužičtí Srbové, Fr., 1962; *НЗЕ*, I, 75—91, 175—189, 224—225, 279—284; *Niederle*, Manuel, I, 116—167; *Нидерле*, Обозрение, 42—97; *Niederle*, RSl, 61—104; *Niederle*, RSlSt, I, 98—130; *Niederle*, SlSt, III, Původ a počátky Slovanů západních, 1919; *Niederle*, SlSv, 43—100; *Havlík L.*, Velká Morawa, 49—55, 169—327, 366—376; *Horálek*, Úvod, 372—391; *Černý Ad.*, Lužice a Lužičtí Srbové, Pr., 1911.

Нидерле, БК, 13—20; *Niederle*, ŽStSl, I, 1, 37—52; *Hiederle*, RSlA, 257—271; *Hiederle*, RSlSt, II, 185—187; *Тодоров*, СлЕ, 6—16.

МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА

Поминък

Bednárik R., Ludové polovnictvo na Slovensku, Turč, Sv. Martin, 1943; *Bystroń*, EP, 224—228; *Wakarelski*, EB, 7—60; *Държавин*, Славяните, 137—139; *Znamierowska-Prüfferowa M.*, Rybackie narzędzia kolne w Polsce, Toruń, 1957; *История* КДР, I, 47—77; *Маринов В.*, Подвижно пастирство в България и на Балканския полуостров, Известия на Етнографския институт и музей, VIII, С., 1965, 79—88; *Маринов Д.*, Градиво за веществената култура в Западна България, СбНУ, XVIII, С., 1901; *Moszyński*, KLSl, I, 10—224; *Moszyński*, O sposobach badania KMP, 100—215; НЕЧСССР, I, 156—221, 267—283, 596—612, 785—808; *НЗЕ*, I, 97—107, 192—196, 227—231, 2[illegible]4, 310—317, 402—405, 431—434, 454—455, 467—468, 480—483; *Niederle*, ŽStSl, III, [illegible]1, 5—185; *Niederle*, Manuel, II, 184—205; *Niederle*, RSlSt, II, 329—347; *Novak*, SlLK, 24—76; *Obrębski J.*, Przyczynki do łowiectwa wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego, Lud Słowiański, II, Kraków, 1931, 165—181; *Тодоров*, СлЕ, 17—33; *Токарев*, ЭНСССР, 36—48; *Frolec V.*, Vinohradnické stavby na Slovácku, Uherské Hradiště, 1966; *Havlík*, Velká Morava, 55—68; *Hensel*, Die Slawen, 1—122.

Домашна промишленост и занаяти

Bystroń, EP, 231—132; *Wakarelski*, EB, 149—190; *Георгиев Г. К.*, Рударството в Югозападна България и Македония, С., 1953; *Eisner*, Rukověť, 137—309; *История* КДР, I, 78—181; *Лебедева Н. И.*, Прядение и ткачество Восточных славян в XIX — начале XX в., Восточнославянский этнографический сборник, Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в., М., 1956, 461—540; *Маринов Д.*, Градиво за веществената култура на Северозападна България, СбНУ, XVIII, С., 1901, 175—200; *Миятев Кр.*, Славянска керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, С., 1948; *НЕЧСССР*, I, 221—266, 613—631, 809—817; *НЗЕ*, I, 107—110, 196—199, 231—235, 284, 317—321, 406—407, 434, 455, 468; Niederle, ŽStSl, III, 1,204—342; *Niederle*, Manuel, II, 211—232; *Niederle*, RSlA, 245—256; *Niederle*, RSlSt, II, 351—368; *Novak*, SlLK, 76—100; *Рыбаков Б. А.*, Ремесло древней Руси, М., 1948; *Тодоров*, СлЕ, 34—55; *Токарев*, ЭНСССР, 48—50; *Havlík*, Velká Morava, 68—75; *Hensel*, Die Slawen, 123—282.

Поселища

Bystroń, EP, 217—219; *История* КДР, I, 182—208; *НЕЧСССР*, I, 283—298, 642—645, 817—829; *НЗЕ*, I, 114—116, 201—202, 238—240, 284—286, 326—327, 408—409, 438—439, 455, 469—472, 483—484; *Niederle*, ŽStSl, III, 1, 186—203; *Niederle*, Manuel, II, 205—210; *Niederle*, RSlSt, II, 347—351; *Pittecová A.*, K některým problemům slovanského domu a vesnice, Vznik a počátky, I, 158—167; *Тодоров*, СлЕ, 84—91; *Токарев*, ЭНСССР, 51; *Havlik*, Velká Morava, 81—103; *Hensel*, Die Slawen, 367—399.

Жилища

Бломквист Е. Э., Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов, Восточнославянский этнографический сборник, М., 1956, 3—458; *Bystroń*, EP, 219—224; *Wakarelski*, EB, 90—114; *Vydra J.*, Ludová architektura na Slovensku, Bratislava, 1958; *Грацианская Н. Н.*, Жилище и хозяйственные постройки словацкого крестьянства в XIX — начале XX в., Славянский этнографический сборник, М., 1960; *Гунчев Г. Ст.*, Уземните къщи в Дунавска България, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, XXX, С., 1934; *Златев Т.*, Българската къща през епохата на Възраждането, С., 1955; *същият*, Българската къща в своя архитектоничен и културно-исторически развой, кн. 1, Селска къща, С., 1930; *История* КДР, I, 204—233; *Kojuh* Б., Стара градска и селска архитектура, Београд, 1958; *Милићевић*, ЖСС, 5—19; *НЕЧСССР*, I, 298—324, 645—652, 661—664, 817—829; *НЗЕ*, I, 116—125, 202—207, 240—246, 286—287, 329—334, 409—413, 439—440, 456—458, 472—473, 484—486; *Niederle* ŽStSl, I, 2, 683—887; *Niederle*, Manuel, II, 46—125; *Niederle* RSlA, 89—118, *Niederle*, RSlSt, II, 260—284; *Novak*, SlLK, 108—135; *Tłoczek J.*, Chałupy polskie, W., 1958; *Токарев*, ЭНСССР, 52—71; *Frolec V.*, Die Volksarchitektur in Westbulgarien im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts, Opera Universitatis Purkinianae Brunensis, Brno, 1966; *Hensel*, Die Slawen, 283—359.

Облекло

Bystroń, EP, 212—217; *Wakarelski*, EB, 74—90; *Велева М.*, Българската двупрестилчена носия, С., 1963; *същата*, Български народни носии, С., 1956, *Велева М.* и *Лепавцова Евг.*, Българските народни носии в Северна България през XIX и началото на XX в., С., 1960; *Dobrowolska A.*, Strój ludowy na Łużycach, Kraków, 1948; *История* КДР, I, 234—262; *Ložar M.*, Slovenska ljudska noša, NSl, 165—238; *Македонски* народни носии, средила, извршила подбор от материјалот и напишала уводниот текст от албумот Вера Кличкова, Етнолошки музеј, Скопје, 1963, *Маслова Г. С.*, Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в., Восточнославянский этнографический сборник, М., 1956, 543—766; *Милићевић*, ЖСС, 35—48; *Миятев Кр.*, Българският сукман. Принос към историята на народното облекло, Списание на Българската академия на науките, XXI, С., 1950; *НЕЧСССР*, I, 371—377, 664—677, 838—848; *НЗЕ*, I, 127—130, 208—213, 246—254, 287—290, 337—340, 414—418, 441—444, 459—461, 473—474, 487—488; *Нидерле*, БК, 139—276; *Niederle* ŽStSl, I, 2, 405—528; Niederle, Manuel, II, 69—95; *Niederle*, RSlSt, II, 232—260; *Novak*, SlLK, 135—158; *Прилипко, Я. П.*, Етнокультурні зв'язки бол-

гар і східних слов'ян (на матеріалі одягу), Київ, 1964; *Stranská* D., Lidové kroje v Československu, d. I, Čechy, Pr., 1949; *Тодоров*, СлЕ, 62—74; *Токарев*, ЭНСССР, 71—79.

ОБЩЕСТВЕНО УСТРОЙСТВО, СЕМЕЕН БИТ И НАРОДЕН ПРАЗНИЧЕН КАЛЕНДАР

Обществено устройство

Бобчев С. С., Българската челядна задруга в сегашно и минало време, СбНУ, XXII—XXIII, С., 1906—1907; *Bogišić V.*, Pravni običaji u slovena, U Zagrebu, 1867, 18 и сл.; *Wakarelski,EB*, 238—247; Державин, Славяните, 61—109; *Енгелс Фр.*, Произход на семейството, частната собственост и държавата, С., 1949; *История* КДР, II, 7—30; Kadlec K., Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském, Pr., 1898; *Косвен М. С.*, Семейная община и патронимия, М., 1963; *Марковл Л. В.*, Сельская община у болгар в XIX в. — начале XX века, Славянский этнографический сборник, М., 1960; *Moszyński K.*, Uwarstwienie socjalne Prasłowian, Slovenský národopis, 5, 1957, 261—291; *НЕЧСССР*, I, 406—462, 702—733, 852—865; *НЗЕ*, I, 131—139, 218—220, 259—260, 340—341, 346, 418—419, 444—445, 461—462, 474—475, 488—491; *Пешева Р.*, Структура на семейството и рода в България в края на XIX и началото на XX в., Известия на Етнографския институт и музей, кн. VIII, С., 1965, 107—115; *Токарев*, ЭНСССР, 79—86; *Тодоров*, СлЕ, 144—181; *Филиповић М. С.*, Несродничка и предвојена задруга, Београд, 1945, *Havlik*, Velká Morava, 130—143.

Семейни обреди и обичаи

Арнаудов М., Българските сватбени обреди, ч. I, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, XXVII, С., 1931; *същият*, Очерки по българския фолклор, С., 1934; *Bogisić V.*, Pravni običaji u Slovena, U Zagrebu, 1867, 50—136; *Bystroń*, EP, 160—169; *същият*, słowiańskie obrzędy rodzinne, Kraków, 1916; *Wakarelski*, EB, 260—287; Дробњаковић, EHJ, I, 138—168; *Eisner*, Rukověť, 313—454; *Милићевић*, ЖСС, 187—221, 337—352; *Милојевић М. С.*, Песме и обичаи укупног народа српског, II, Сватовске, у Београду, 1870; *НЕЧСССР*, I, 462—494, 685—702, 866—876; *НЗЕ*, I, 131—139, 215—218, 256—259, 290—292, 340—346, 419—423, 445—447, 461—462, 474—475, 488—491; *Нидерле*, БК, 20—44, 74—135; *Niederle*, ŽStSl, I, 1, 59—106, 221—375; Niederle, Manuel, II, 8—23, 40—59; Niederle, RSlA, 51—87; *Niederle*, RSlSt, II, 189—201, 214—232; *Novak*, SlLK, 178—206; *Тодоров*, СлЕ, 128—144; *Токарев*, ЭНСССР, 82—86; *Schneeweiss E.*, Die Hochzeitsbräuche der Serbokroaten, Reichenberg, 1929; *същият*, Die Totenbräuche der Serbokroaten, Гласник Скопског научног друштва, V, Скопје, 1929; *същият*, Feste und Volksbräuche der Sorben, Berlin, 1953.

Народни календарни обреди и празници

Арнаудов М., Български народни празници, С., 1943; *същият* (Arnaudoff M.) Die bulgarischen Festbräuche, Leipzig, 1917; *същият*, Кукери и русалии, СбНУ, XXXIV, С., 1920, 1—242; *същият*, Очерки по българския фолклор, С., 1934; *същият*, Студии върху българските обреди и

легенди, I—II, С., 1924; *Bystroń*, EP, 169—192; *Václavik A.*, Výroční obyčeje a lidové umění, Pr., 1952; *Wakarelski*, EB, 287—308; *Gavazzi M.*, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, knj. I—II, Zagreb, 1939; *Дробњаковић*, ЕН, I, 176—224; *Zibrt Č.*, Staročeské výroční obyčeje, pověry, stavnosti a zábavy prostonárodní, Pr., 1839; *същият*, Veselé chvíle v životě lidu českého, Pr., 1950; *Златковская Т. Д.*, О происхождении некоторых элементов кукерского обряда у болгар (К вопросу о фракийских традициях у народов Юго-Восточной Европы), Советская этнография, 3, 1967, 47—58; *Карачић В.*, Живот и обичаји народа српскога, Беч, 1867; *Kuret N.*, Praznično leto Slovencev, starosvetne šege in navade od pomladi do zime, prvi del, Pomlad, Celje, 1965; *Маринов Д.*, Народна вяра и религиозни народни обичаи, СбНУ, XXVIII, С., 1914, 261—558; *Миличевић*, ЖСС, 89—184; *Милојевић М. С.*, Песме и обичаи укупног народа српског, I, Обредне песме, у Београду, 1869; *Novak*, SlLK, 206—221; *Orel B.*; Slovenski ljudski običaji, NSl, I, 263—349, II, 134—165; *Пропп В. Я.*, Русские аграрные праздники. Опыт историко-этнографического исследования, Л., 1963; *Тодоров*, СлЕ, 223—230; *Чистов К. В.*, Календарно-обрядовая поэзия, Русское народное творчество, М., 1966, 52—72; *Чичеров В. И.*, Зимний период русского земледельческого календаря XVI—XIX веков. Очерки по истории народных верований, М., 1957; *Schneeweiss E.*, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten, Wien, 1925; *същият* Feste und Volksbräuche der Sorben, Berlin, 1953; *същият* Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten, Celje, 1935.

НАРОДНО ХУДОЖЕСТВЕНО ТВОРЧЕСТВО

Народно изобразително изкуство

Бакърджиев Г., Керамиката в България, С., 1956; *Bednarik R.*, Pastierské rezbarské umenie, Bratislava, 1956; *същият*, Malované ohnisťa v oblasti Malých Karpat, Martin, 1956; *Bystroń*, EP, 119—129; *Wakarelski*, EB, 350—373; *История* КДР, II, 341—464; *Коев Ив.*, Състояние на проучванията върху народното изкуство в България, Известия на Етнографския институт и музей, кн. VIII, 1965, 55—63; *Костов Ст. Л.* и *Петева Е.*, Български народни шевици, ч. I, II, С., 1928; *Мавродинов Н.*, Изкуството на Българското възраждане, С., 1957; *Moszyński*, KLS, II, 2 723—973; *НЕЧСССР*, I, 531—558, 764—773, 883—893; *НЭЕ*, I, 149—158, 196—199, 231—235, 353—355, 425, 448, 464, 468, 492; *Niederle*, ŽStSl, III, 2, 641—702; Niederle, Manuel, II, 308—322; Niederle, RSlA, 218—231; *Niederle*, RSlSt, II, 429—439; *Novak*, SlLK, 246—251; *Reinfuss R.*, *Świderski J.*, Sztuka ludowa w Polsce, Kraków, 1960; *Тодоров*, СлЕ, 230—249; *Токарев*, ЭНСССР, 95—100.

Народно поетично творчество

Андреев Н. П., Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне, Ленинград, 1929; *Аникин В. П.*, Русская народная сказка, М., 1959; *Арнаудов М.*, Българските народни приказки, СбНУ, XXI, С., 1905, 1—110; *Ахрыменка П. П.*, Беларуская народна-паэтычная творчасць, Гомель, 1957; *Bystroń*, EP, 69—119; *Българско* народно творчество, т. I—XIII, С., 1961—1964; *Grafenauer Iv.*, Narodno pesništvo, NSl, II, 1952, 12—85; *Динеков П.*, Български фолклор, ч. I, С., 1959; *Жирмунский В. М.*, Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса, М., 1958; *същият*, Народный героический эпос. Срав-

нительно-исторические очерки, М.—Л., 1962; *Kotnik Fr.*, Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci, NSI, II, 86—102; *Krzyżanowski. J.*, Polska bajka ludowa w układzie systematycznym, I—II, W., 1962, 1964; *Matičetov M.*, Pregovori in uganke, Ljudska proza. Zgodovina slovenskego slovstva, I, Ljubljana, 1956, 115—138; *Melicherčík A.*, Slovenský folklór, Bratislava, 1960; *Merhar B.*, Ljudska pesem, Zgodovina slovenskega slovstva, I, Ljubljana, 1956, 31—114; *Moszyński*, KLSł, II, 2, 1347—1529; *Nedo P.*, Sorbische Volksmärchen, Systematische Quellenausgabe mit Einführung und Anmerkungen, Budišín, 1956; *НЕЧСССР*, I, 495—519. 739—747. 877—882; НЗЕ, I, 144—146, 220—224, 260—263, 293, 355—359, 425—429, 449—451, 465—466, 477—479, 492—493; *Niederle*, KSlSt, II, 440—442; *Novak*, SlLK, 224—228, 232—239, 242—246; *Polívka J.*, Lidové povídky slovanské, I—II, Pr., 1929, 1939; *същият*, Slovanské pohádky, I. Úvod. Východoslovanské pohadky, Pr., 1932; *същият*, Súpis slovenských rozpravok, Turčanský Sv. Martin, 1923—1931; *Поліщук Ф. М.*, Хрестоматія з української народної творчості, Київ, 1959; *Przyboś J.*, Jabłoneczka. Antologia polskiej pieśni ludowej, wyd. II, W., 1957; *Романска Цв.*, Българската народна песен, С., 1965; *същата*, Славянски фолклор, очерци и образци, С., 1963; *Русское* народное творчество, М., 1966; *Русский* фольклор, I и сл., М. — Л., 1956 и сл.; *Tille V.*, Verzeichniss der böhmischen Märchen. I.— Folklore Felows, Communications, VI, 1921; *Українська* народна поетична творчість, т. I, II, Київ, 1958; *Халанский М.*, Южнославянские сказания о Кралевиче Марке в связи с произведениями русского былевого эпоса, I—IV, Варшава, 1893—1896; *Haupt L.* и *J. Schmaler*, Volkslieder der Sorben in der Ober-und Nieder-Lausitz, Berlin, 1953; *Horák J.*, Naše lidova píseň, Pr., 1964; *същият*, Pohádky a písně Lužických Srbů, Pr., 1959; *Pr., Чайкановић В.*, Српске народне приповетке, Београд, 1929; *Czernik St.*, Klechdy ludu polskiego, W., 1957; *Чичеров В. И.*, Русское народное творчество, М., 1959; *Шаулич Н.*, Причитания в лирической и эпической традиции славянских народов, сб. «Славянская филология», М., 1958, 316—333.

Народна музика

Bystroń, EP, 129—130; *Wakarelski*, EB, 195—204, 326—335; *Джуджев Ст.*, Теория на българската народна музика, т. IV, Общи въпроси на музикалната етнография, С., 1961; *История* КДР, II, 429—529: *Каратстоянов А.*, Мелодични и хармонични основи на българската народна песен, С., 1950; *Moszyński*, KLSł, II, 1103—1347; *НЕЧСССР*, I, 520—528, 754—760, 883—893; *НЗЕ*, I, 146—148, 222—223, 261—262, 293, 359—362, 429—430, 451—452, 466, 479—480, 493; *Niederle*, ŽStSl, III, 2, 707—734; *Niederle*, Manuel, II, 322—328; *Niederle* RSlSt, II, 440—444; *Novak*, SlLK, 231—232, 239—240; *Стоин В.*, Българската народна музика, Метрика и ритмика, С., 1927; *Тодоров*, СлЕ, 249—253; *Токарев*, ЭНСССР, 90—93.

Народни танци

Wakarelski, EB, 335—343; *Джуджев Ст.*, Българска народна хореография, С., 1945; *Žganec V., Sremec N.*, Hrvatske narodne pjesme i plesovi, Zagreb, 1951; *Zíbrt Č.*, Jakse v Čechách tancovalo, Pr., 1895; *Кацарова-Кукудова, Р.*, Болгарские народные танцы, С., 1968; *Кацаров Р.*, Български танцов фолклор, С., 1955; *Moszyński*, KLSł, II, 2, 1009—1103; *НЕЧСССР*, I, 528—530, 761—764, 883—893; *НЗЕ*, I, 148—149, 223, 262, 293, 362, 430, 452, 466, 479, 493; *Novak*, SlLK, 228—231; *Токарев*, ЭНСССР, 93—94.

СПИСЪК НА ИЛЮСТРАЦИИТЕ[1]

Стр.

Разположение на славяните през X в., по Л. Нидерле — L. Niederle, Rukovět slovanské archeologie, Pr., 1931 . . . . . 24—25
Старинни белоруски «сошки» — Токарев, ЭНСССР, стр. 39 92
Типове български рала — НЗЕ, I, стр. 315 93
Брана-съковатка — ИКДР, I, стр. 54, обр. 26. 94
След жътва, с. Хелжпа, ок. Банска Бистрица, Словакия — фотоархив на Народописния кабинет на Словашката академия на науките, Братислава, фот. Ян Подолак, 1962 96
Цеп, Черниговска област (СССР) — Токарев, ЭНСССР, стр. 44 . . . 97
Двоен козолец, Доленско, Словения — Novak, SILK, str. 51, обр. 12 98
Изображение на Адам с «рыльце» (южна врата на Суздалската съборна църква) — ИКДР, I, стр. 68, обр. 35 99
Преса за вино от 1847 г., с. Хавжице, Ухерске Храдище, Моравия, фот. Й. Пешек, 1965 100
Розобер при Казанлък (НРБ)—репродукция от рисунка на Ф. Каниц — Ст. Романски, България в образите на Феликс Каниц, С., 1939, стр. 130 101
Пастир от Неготинско, Сърбия — Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, Београд, 1953, стр. 159 105
«Салаш» — с. Липтовске Ренице, ок. Липтовски Микулаш, Словакия — фотоархив на Словашкия народен музей, Мартин 107
Дървен кошер, украсен с резба, Словакия — фотоархив на Народописния кабинет на Словашката академия на науките, Братислава, фот. С. Ковачевичова, 1957 108
Лък-самострел (реконструкция) — ИКДР, I, стр. 55, обр. 27 . . . 111
Капан за лисици, Полша — Moszyński, KLSł, I, str. 51, обр. 31 111
«Върша», Босна — Moszyński, KLSł, I, str. 77, обр. 61 114
Гребен за събиране на боровинки, Гуцулската област (СССР) — Moszyński, KLSł, I, str. 22, обр. 8 116
Славянска керамика от IX—XI в.—Niederle, Manuel, p. 227, обр. 87 120
Клейма на дъното на керамични съдове — Niederle, Manuel, p. 228, обр. 88 121
Нанасяне с рогове на «троянска шарка» върху стомни, Троянско, България — П. Хаджиев, Грънчарството в Троянско, С., 1954 125

[1] Тук изказвам своята искрена благодарност на всички, които се отзоваха и ме подпомогнаха със снимки или други материали за онагледяване на книгата.

Стан, украсен с резба, Бачки Монощор, Сърбия — Зборник Етнографског музеја у Београду 1901—1951, Београд, 1953, стр. 67 127
Полска народна керамика — НЗЕ, I, стр. 153 129
Народен грънчар при работа, Ухерске Храдище, Моравия — фот. Бочкова 130
Грънчарска пещ, с. Нови Халич, ок. Лученец (ЧССР) — фот. А. Пранда, 1959. 132
Чукане на лен, с. Швермово, ок. Банска Бистрица, Словакия — фотоархив на Народописния кабинет на Словашката академия на науките, Братислава, фот. Я. Паличкова, 1957 133
Поселище на една задруга (Мнлаковичн) от околността на Прийеполе, Черна гора—Зборник Етнографског музеја у Београду—1901—1951, Београд, 1953, стр. 360 136
Землянка в с. Василовци, Ломско, България — репродукция от рисунка на Ф. Каниц, втората половина на XIX в. 141
Стара двуделна българска селска къща от с. Железница, Софийско — V. Frolec, Die Volksarchitektur in Westbulgarien im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts, Brno, 1966, obr. XVI 143
Стопанство в с. Ломница, Трънско, България—V.Frolec,op. cit., обр. X. 144
Хърватски дървени къщи, с. Суня край Петрине 146
Селска къща в Гомилско при Целе, Словения — Novak SILK, str. 117, обр. 43. 147
«Голбец» и «полати» в северноруска изба — Токарев, ЭНСССР, стр. 66. 149
Руски народни жилища, разпространени в различните райони в края на XIX и началото на XX в. — НЕЧСССР, I, стр. 299. 149
Украински народни жилища от началото на XX в., НЕЧСССР, I, стр. 647 151
Полско селско жилище, с. Фрампол, ок. Билгорай — Ign. Tłoczek, Chałupy polskie, W., 1958, обр. 40, ... 152
Чешко дървено селско жилище, с. Пшишовице, ок. Турнов — Институт за етнография и фолклористика на Чехословашката академия на науките, фот. Варжека, 1953. 153
Старо селско жилище, с. Житково, Югоизточна Моравия — фот. В. Фролец, 1956. 154
Пещ, с. Велке Карловице, Валашко, Източна Моравия — фот. В. Фролец, 1962. 155
Словашко дървено народно жилище, с. Подбиел, ок. Долни Кубин — фотоархив на Народописния кабинет при Словашката академия на науките, Братислава, фот. С. Ковачевичова, 1954. 156
Украса на прозорците на словашка дървена селска къща, с. Ждяр, ок. Попрад— фотоархив на Народописния кабинет при Словашката академия на науките, Братислава, фот. Р. Микулова, 1959 . . . 157
Долнолужишка дървена народна къща — НЗЕ, I, стр. 285. 158
Облекло на руски селяни (смерд) — рисунка от XII в. — ИКДР, I, стр. 234, обр. 146. 159
Млада девойка в рубаш — чешка миниатюра от XIV в. — Niederle, Manuel, p. 76, обр. 17. 160
Св. Вацлав, облечен в срака — рисунка от Вишехрадското евангелие, Manuel, p. 71, обр. 13 162
Старци в чернодрешковска носия, с. Бяла, Сливенско, България — фот. В. Н. Атанасов, 1966 165
Жена в сукман, с. Маджаре, Самоковско, България — фот. В. Н. Атанасов, 1965. 166

Момък и девойка в македонска народна носия, с. Булачани, Скопско 167
Мъж и жена в народен костюм от Шумадия, Сърбия — НЗЕ, I, стр. 416. 169
Черногорци в народна носия — НЗЕ, I, стр. 489. 170
Хърватска женска народна носия, с. Чилипи при Дубровник — НЗЕ, I, стр. 442. 172
Хърватска мъжка народна носия — НЗЕ, I, стр. 444 173
Словенска лятна мъжка работна носия в Прекомурие — Novak,SILK, 141, обр. 57. 174
Омъжена жена в «понева» — началото на XX в. — Токарев, ЭНСССР, стр. 75. 176
Горни женски руски и украински народни дрехи — Г. С. Маслова, Народная одежда русских, украинцев и белорусов, Восточнославянский этнографический сборник, М., 1956, стр. 709 178
Руска «кичка» с рога от края на XIX и началото на XX в. — НЕЧ СССР, I, стр. 375. 179
Украински народни блузки — Токарев, ЭНСССР, стр. 75. 180
Гуцул и гуцулка в традиционна народна носия —НЕЧСССР, I, стр. 671 180
Белоруска женска народна носия, началото на XX в. — НЕЧСССР, I, стр. 845. 182
Съвременна празнична народна носия на ловички селяни (ПНР) — НЗЕ, I, стр. 128. 184
Народно традиционно обредно женско облекло, с. Долни Ниемчи, Югоизточна Моравия — фот. Й. Пешек, 1965. 186
Мъж с кожух от с. Хлук, Югоизточна Моравия — фот. Й. Пешек, 1965. 187
Женско кожухче, с. Абелова, ок. Лученец, Словакия — фотоархив на Словашкия народен музей, Мартин. 189
Лужишка народна женска носия — НЗЕ, I, стр. 288. 191
Древно руско погребение на шейна — Niederle, Manuel, p. 50, обр. 7. 210
Старинен сватбен обичай целуване на ръка, с. Булачани, Скопско— картотека на Етноложкия музей, Скопие. 214
Българска задушница.— репродукция от картината на Ив.Мърквичка, Niederle, Manuel, p. 54, обр. 8. 218
Кукери в Тутраканско, България — Д. Маринов, Народна вяра и религиозни народни обичаи, СбНУ, XXVIII, обр. XLV 223
Девойки в лазарска носия, с. Бусманци, Софийско, България —фот. Вергилий Н. Атанасов, 1966 г. 227
Нестинарката баба Злата от с. Българи, Бургаско, България — фот. Ив. Ковачев. 229
Хърватски маски на Заговезни («дядовци»и «баби») в с. Оток край Син, Далмация. 229
Народна маска от с. Хлук, Югоизточна Моравия 234
Изнасяне на Морена, с. Хелпа, ок. Банска Бистрица, Словакия — фотоархив на Народописния кабинет на Словашката академия на науките, Братислава, фот. М. Филип, 1963. 236
Шевица от ръкав на женска риза от Самоковско,България, от края на XIX в. — Български народни носии, изд. Етнографският институт с музей в София 241
Хърватска художествена народна тъкан, Тополе край Баране . . . 242
Рисувани яйца, с.Радуил, Самоковско,България—Д.Маринов,Народна вяра и религиозни народни обичаи, СбНУ, XXVIII, обр. LXXI 242
Северноруска везба — Токарев, ЭНСССР, стр. 93. 245
Украинска везба — Токарев, ЭНСССР, стр. 93. 246
Бродерия от с. Ланжхот, Подлужи, Югоизточна Моравия — фот. Бочкова. 248

Словашка народна рисунка на стъкло — «Дружината на Яношик» — Словашки народен музей, Мартин. 249
Народната художничка Мария Чарска при изписване на стената на огнище, Словакия — фотоархив на Словашкия народен музей, Мартин. 249
Дървени канчета, изработени от местен овчар, с. Склабиня, ок. Мартин, Словакия—фотоархив на Народописния кабинет на Словашката академия на науките, Братислава, фот. Ян. Подолак, 1965 г. 250
Народно обредно печиво от Валашко, Източна Моравия — фот. Бочкова. 251
Полска «вичинанка», с. Блендув, ок. Лович — албум Wystawa sztuki ludowej ziemе Łodzkiej, Łódź, 1964, обр. 13. 252
Кобзарят Остап Вересай — 70-те години на XIX в. — НЕЧСССР, I, стр. 742. 262
Гайдарят Тодор Железчев от с. Невестино, Бургаско (НРБ) — фот. Вергилий Н. Атанасов, 1965. 270
Народен оркестър от с. Зидарово, Бургаско (НРБ) — фот. Вергилий, Н. Атанасов, 1965. 271
Хоро от Старозагорско, България — фот. Вергилий Н. Атанасов, 1965. 275
Македонски мъжки народен танц «русалии», с. Миравци, Гевгелийско 276
Славонско «коло», с. Нийемци 277

DIE SLAWISCHEN VÖLKER ETHNOGRAPHISCHE CHARAKTERISTIK

Prof. Dr. Zwetana Romanska

Zusammenfassung

EINLEITUNG

Seit dem Entstehen der Slawistik als Wissenschaft bis zur jüngsten Zeit haben der Ursprung und die ethnische Entwicklung der Slawen, ihre Lebensweise und Volkskultur reges Interesse geweckt. Wichtige umfassende Forschungsarbeiten darüber haben J. Dobrowsky, P. J. Šafarik, L. Niederle, K. Moschinsky, J. Eisner, W. Hensel u. a. veröffentlicht. Allgemeine Übersichten sind in «Narodi zarubežnoj Evropi, I.» und «Narodi evropejskoj časti SSSR» zu finden.

Die kurze ethnographische Charakteristik, die den Inhalt des vorliegenden Buches darstellt, stützt sich auf die erwähnten Werke und auf andere Forschungsarbeiten, die in der Bibliographie zu den einzelnen Kapiteln angeführt sind. Die Verfasserin hat sich die beschränkte Aufgabe gestellt, einen kurzen Bescheid über die historische Ethnographie der Slawen wie auch über einige charakteristische Äusserungen ihrer Lebensweise und Volkskultur zu geben. Im Buche wird das traditionelle Volksleben auf dem Lande behandelt, wobei auch ein kurzes Bild des gegenwärtigen Volkslebens im Sozializmus gegeben wird. Bei den strittigen Fragen wird nur auf die wichtigsten Meinungen hingewiesen. Die politische Geschichte der Slawen wird insofern behandelt als sie einen Einfluß auf ihre ethnische Entwicklung ausgeübt hat. Das Anliegen des Buches ist, die Leser unter anderem mit der jahrhundertealten Gemeinsamkeit der slawischen Völker bekannt zu machen, die auf ihrem gemeinsamen Stammesursprung und sprachlicher Verwandtschaft beruht. Als illustratives Material sind Abbildungen von charakteristischen Äußerungen der slawischen volkstümlichen Lebensweise und Kultur gegeben.

Das Buch soll Studenten, die slawische Ethnographie an der Sofioter Universität studieren, sowie allen die etwas mehr über die slawischen Völker erfahren möchten, ein Hilfsmittel sein.

In der Einleitung dankt die Verfasserin allen, die ihr bei der Arbeit behilflich waren, insbesondere den Rezensenten Doz. Sw. Ivančev und Dr V. Frolec.

URSPRUNG, HISTORISCHE UND ETHNISCHE ENTWICKLUNG DER SLAWISCHEN VÖLKER

DIE SLAWEN ALS TEIL DER VÖLKER DER INDOEUROPÄISCHEN SPRACHGEMEINSCHAFT

Nach den Sprachen, die von ihnen gesprochen werden, gehören die Slawen zu einer der zahlreichsten Völkergruppen mit verwandten Sprachen auf der Welt — zu den Völkern der indoeuropäischen Sprachgemeinschaft.

Sie sind mit ihnen auch durch ihre volkstümliche Kultur verbunden. Das Problem der Bestimmung des ursprünglichen Gebiets, das von Stämmen, welche die indoeuropäische Ursprache sprachen, ehe sie sich differenzierten und auseinandersiedelten, bewohnt wurde, ist für die Untersuchung der Genesis der indoeuropäischen Völker und somit auch der Slawen von großer Bedeutung.

Auf Grund von Daten der vergleichend-historischen Sprachwissenschaft, ergänzt durch archäologische, paläoanthropologische, paläobotanische und andere Nebenwissenschaften, entstanden zwei grundlegende Hypothesen über die Abstammung und die Urheimat der Völker der indoeuropäischen Sprachgemeinschaft. Der ersten, früheren nach, waren sie ursprünglich in Asien beheimatet, der zweiten nach — in Europa. Beide Hypothesen entwickelten sich in verschiedenen Varianten weiter. In den letzten Jahrzehnten setzt sich die Auffassung von dem südost-europäischen Ursprung dieser Völker durch. Wie durch lexikalische und grammatische Untersuchungen nachgewiesen ist, waren die Finnen Nachbarn der Indoeuropäer im Norden, die kaukasischen und kleinasiatischen Völker im Süden. Es wird angenommen, daß die Auseinandersiedlung der Indoeuropäer im zweiten Jahrtausend v. u. Z. vor sich ging, wobei sich die Balten und die Slawen am spätestens getrennt haben. Am Anfang des ersten Jahrtausends v. u. Z. tauchten Balten und Slawen, zwischen denen eine große sprachliche Verwandtschaft besteht, in dem Gebiet auf, das sie am Anfang ihres historischen Lebens eingenommen hatten — die Balten an der Ostsee und die Slawen südlich von ihnen.

FRÜHESTE BERICHTE ÜBER DIE SLAWEN UND THEORIEN UBER IHRE URHEIMAT

Die frühsten Angaben über die Slawen wie die Mitteilungen antiker Historiker und Schriftsteller — von Herodot über den Stamm der Neuroi, von Plinius dem Älteren, Tacitus, Ptolemäus u. a. über die Veneder, unter denen die meisten Wissenschaftler die Slawen verstehen, sind recht unbestimmt. Sie werfen aber ein gewisses Licht auf die Frage nach dem Raum, der im Altertum in Mittel- und Osteuropa von den Slawen besiedelt war. Gegen das 5.—6. Jh. u. Z. werden Angaben über die Slawen, vorwiegend bei den byzantinischen Historikern, später auch bei deutschen Chronisten und arabischen Reisenden immer häufiger.

In den frühen Etappen der Entwicklung der Slawistik wurden verschiedene Theorien und Hypothesen über den Ursprung und die Urheimat der Slawen aufgestellt, wie die pannonische, die asiatische, die keltisch-slawische und transkarpatische. In den letzten Jahrzehnten nimmt dieses Problem einen wichtigen Platz in der Slawistik ein und wird im Licht der jüngsten archäologischen, linguistischen, toponymischen und anthropologischen Daten behandelt. Die Meinungen und Hypothesen bekannter Forscher (T. Ler-Splavinsky, F. T. Filin, W. Martinow und viele andere) zeugen von der großen Bedeutung der Problemen, die mit der Ethnogenesis und der Urheimat der Slawen verbunden sind. In der Gegenwart sind schon bedeutende Erfolge erzielt. Man kann mit Sicherheit annehmen, daß die ursprünglichen Siedlungen der Slawen vor ihrer Trennung im Raum zwischen den Karpaten und der Ostsee lagen. Hier waren sie in den letzten Jahrhunderten v. u. Z. und den ersten unserer Zeit ansässig.

DIE AUSEINANDERSIEDLUNG DER SLAWEN AUS IHRER URHEIMAT UND IHRE TEILUNG IN DREI GRUPPEN

Schon in ihren ursprünglichen Siedlungen waren die Slawen zahlreich und hatten eine Reihe von Eigenarten hinsichtlich der Sprache und der Lebensweise entwickelt. Ihre Auseinandersiedlung begann im 2. Jh. u. Z. und dauerte bis zum 5.—6. Jh. an. Sie trat infolge des Anwachsens der Bevölkerung und des Drucks der benacharten Völker ein. In den folgenden Jahrhunderten nahmen sie weite Gebiete in Mittel- und Osteuropa ein. Bei ihrer Trennung erscheinen die Slawen als einzelne Stämme, was von einer gewissen Differenzierung in Bezug auf die Sprache und die Stämme schon in ihrer Urheimat zeugt. Die Slawen wanderten nach Westen, nach Süden und nach Osten, wobei drei Gruppen entstanden — die der Süd-, Ost-, und Westslawen.

Die Südslawen teilten sich in eine slawisch-bulgarische, eine serbo-kroatische und eine slowenische Gruppe ein, aus denen sich Bulgaren, Serben, Montenegriner, Kroaten und Slowenen entwickelten. Aus den Ostslawen entwickelten sich die Russen, Ukrainer und Belorussen. Bei den Westslawen sonderten sich die baltische, die lausitzer-sorbische, die polnische und die tschechoslowakische Stammesgruppe ab, aus denen sich die Polen und die Kaschuben, die Tschechen, die Slowaken und die Lausitzer-Sorben entwickelten. Der größere Teil der baltischen Slawen gab dem Druck der Germanisierung nach.

Geschichtliche Nachrichten über die Auseinandersiedlung der Slawen und die frühste Periode ihrer Entwicklung finden sich über die Südslawen bei byzantinischen und anderen Autoren des 6.—7. Jhs., über die Ostslawen bei arabischen Autoren aus dem 9. und 10. Jh. und über die Westslawen bei deutschen Chronisten des 11.—12. Jhs.

DIE SÜDSLAWEN

Bei ihrer Ansiedlung auf der Balkanhalbinsel kamen die Südslawen mit anderen ethnischen Gruppen in Berührung, die diese Gebiete schon längere Zeit bewohnten. Eine bedeutende Rolle bei ihrer ethnischen und kulturellen Formierung spielten thrakische, mösische und dakische, illyrische, griechische und römische Einflüsse.

Die Frage nach der Zeit der Besiedlung der Balkanhalbinsel von den Slawen ist in der Slawistik umstritten. Es wurden drei Theorien aufgestellt, deren Wesen im Buche kurz erläutert und deren wichtigste Vertreter angeführt werden. Heute überwiegt die Meinung, daß die massenhafte Besiedlung der Balkanländer durch Slawen vor allem im 5.—7. Jh. vor sich gegangen ist.

Der östliche Teil der Südslawen bildete die slawisch-bulgarische Stammesgruppe. Als sie die Balkangebiete besiedelten, herrschte bei ihnen die Gentilstammesordnung. Hier kamen sie mit Völkern, die auf einer höheren Stufe der sozialökonomischen und kulturellen Entwicklung standen, in Berührung. So entstanden bei ihnen Voraussetzungen für die Entwicklung feudaler Verhältnisse, für die Formierung der Völkerschaft und die Gründung eines Staates.

Im vorliegenden Werk wird die Entstehung des slawisch-bulgarischen Staates, in dem die Slawen überwogen, im Jahre 681 durch das Bündnis der slawischen Stämme in Mösien mit den von Chan Asparuch angeführten Bulgaren, die Ende des 7. Jhs. über die Donau kamen, dargelegt. Mit der Entstehung des bulgarischen Staates begann auch die Konsolidierung der

bulgarischen Völkerschaft. Es wird die ethnische Entwicklung der Bulgaren bis zur Gegenwart verfolgt, indem auf die für diese Entwicklung bedeutendsten historischen und politschen Ereignisse verwiesen wird.

Unter den südslawischen Stämmen bildeten die Serben und die Kroaten eine gemeinsame Gruppe. Auf ihrer Wanderung nach Süden nahmen sie den westlichen Teil der Balkanhalbinsel ein. Bei ihrer Ansiedlung standen sie auch auf der Stufe der Gentilstammesordnung. Die Gentilstammesbündnisse entwickelten sich bei ihnen zu territorialen Stammeseinheiten — jupa. Im 9. Jh. entstanden aus der serbo-kroatischen Stammesgruppe durch Vereinigungen von Stämmen unter der Macht einflußreicher Jupane und Fürsten der serbische und der kroatische Staat. Infolge der eingetretenen politischen Differenzierung entwickelten sich die Serben und die Kroaten unabhängig voneinander weiter. Im vorliegenden Werk sind die wichtigsten Angaben über die ethnische Entwicklung der Serben und der Kroaten bis zur Gegenwart, sowie Angaben über die Montenegriner, die aus dem alten serbischen Stamm der Dukljaner hervorgegangen sind, und über die Bevölkerung von Bosnien und der Herzegowina zu finden.

Die Slowenen waren der westlichste Teil der Südslawen. Zur Zeit ihrer Ansiedlung auf den Balkangebieten standen sie auch auf der Stufe der Stammesordnung, doch es gelang ihnen nicht früh einen dauerhaften Staat zu gründen. Im Laufe ihres geschichtlichen Lebens bis zum 20. Jh., eine Periode im 9. Jh. ausgenommen, waren sie ständig unter fremder Herrschaft und fremdem Einfluß. Ihre ethnische Entwicklung wird im Buche bis zur neuesten Zeit verfolgt.

DIE OSTSLAWEN

Die Ostslawen nahmen einen bedeutenden Teil der slawischen Urheimat, der im Osten lag, ein. Sie formierten sich im Pripjat-Becken und im Polessje, in den Gebieten des mittleren Laufs des Dneprs, der Dolna Beresina, Desna, Teterew und in Wolhynien. Die frühe Geschichte der Ostslawen steht in direktem Zusammenhang mit ihren Nachbarn, die den osteuropäischen Raum besiedelten — den Thrakern und Iranern, manchen türko-tatarischen Stämmen und ethnischen Gruppen, Finnen und Balten. Die Ostslawen wanderten hauptsächlich in drei Richtungen aus: nach Nordost, Ost und Süd. Zum erstenmal werden sie in historischen Quellen als Anten erwähnt, die einen mächtigen Stammesverband gebildet und mit den Goten, mit Byzanz und den Awaren Kriege geführt haben. Wertvolle Angaben über die Namen und die Gebiete der ostslawischen Stämme enthält die Kiewer Chronik aus dem Jahre 1112. Nach den sowjetischen Wissenschaftlern Ribakow, Tokarew, Tretjakow u. a. zählten zu den ostslawischen Stämmen auch die alten «Russen» oder «Rossen», die schon im 6.—7. Jh. einen starken Stammesverband gebildet hatten.

Die altrussische Völkerschaft entstand als Ergebnis der dauerhaften Vereinigung der in ihrer gesellschaftlichen und ökonomischen Entwicklung fortgeschrittenen ostslawischen Stämme. Die gesamtrussische Einheitlichkeit wurde zuerst durch die feudale Zersplitterung der Kiewer Rus im 11.—12. Jh. und später durch die tatarisch-mongolischen Einfälle gestört. Im 14. und 15. Jh. entstanden infolge neuer ethnischer Beziehungen und unter neuen historischen Bedingungen die russische, ukrainische und belorussische Völkerschaft. Sie entwickelten sich gleichlaufend, wobei sie in ständiger Beziehung zueinander standen. Sie entwickelten auch einige eigenständige Besonderheiten in ihrer Volkskultur und Sprache. Die Verfasserin geht auch auf die ethnische Entwicklung der Russen, Ukrainer

und Belorussen bis zu ihrer Formierung als sozialistische Nationen und der Gegenwart ein. Es wird betont, daß die Russen als erste in der Welt eine sozialistische Revolution vollzogen haben.

DIE WESTSLAWEN

Nach den historischen Angaben verließ der westliche Teil der Slawen am frühsten die slawische Urheimat. Seine Wanderung nach Westen stand in direktem Zusammenhang mit der Wanderung der ostgermanischen Stämme im 2.—4. Jh. u. Z. Im Prozeß ihrer Ausbreitung und Entwicklung sonderten sich die Westslawen in vier Stammesgruppen: die baltische, lausitzer-sorbische, polnische und tschechoslowakische.

Die baltische besiedelte das Gebiet an der Ostsee. Sie bestand aus kleinen, oft einander bekriegenden Stämmen, die drei Stammesverbände — der Obodriten, der Weleten oder Ljutitschen und den der Pomoranen bildeten. Die Geschichte der baltischen Slawen ist durch jahrhundertelange Kämpfe gegen die deutsche feudale Aggression gekennzeichnet. Infolge des Andrängens des mächtigeren deutschen feudalen Staates und der inneren Widersprüche unter den Stämmen wurden sie Ende des 12. Jhs. trotz ihres Widerstandes unterworfen. Reste von den Pomoranen sind heute die Kaschuben — westlich vom Weichseldelta und die Slowinzen — am Lebasee.

Die lausitzer-sorbische Stammesgruppe nahm das Territorium südlich des Stammesverbands der Weleter und Obodriten an der Elbe und ihren Nebenflüssen Saale und Moldau und an der Spree ein. Sie bestand aus Stämmen, die keine politischen Vereinigungen von Dauer bildeten. Jahrhundertelang waren sie einer mit der Kolonisierung der von ihnen besiedelten Gebiete gepaarten Germanisierung ausgesetzt. Die ethnische Entwicklung der Lausitzer wird im Buche bis zur Gegenwart verfolgt. Erläutert wird auch, wie sich die Nieder- und Oberlausitzer abgesondert haben. Als Hauptursache für ihre Differenzierung werden ihre verschiedene politische und gesellschaftliche Entwicklung im Laufe der Jahrhunderte und die verschiedenen kulturellen Einflüsse, die auf sie einwirkten, angeführt.

Die polnische Stammesgruppe nahm das Gebiet südlich der Pomoranen an der Weichsel und der Warthe und am Mittel- und Oberlauf der Oder ein. In geschichtlichen Quellen aus dem 9.—10. Jh. wird eine Reihe von polnischen Stämmen erwähnt. Mit der Entwicklung der frühfeudalen Gesellschaft in verschiedenen Gebieten Polens entstanden auch viele Stammesverbände. Einen organisierten Staat schufen die Poljanen. Im 10. Jh. wurden alle polnischen Gebiete einschließlich des westlichen Pomorze dem neuen Staat angeschlossen. Parallel mit der Entstehung des polnischen Staates formierte sich auch die polnische Völkerschaft. Auch die ethnische Entwicklung der Polen wird in diesem Buch bis zur Gegenwart verfolgt.

Die Stämme der tschechoslowakischen Stammesgruppe nahmen die Gebiete, die am Anfang u. Z. von keltischen und germanischen Stämmen und dem sarmatischen Stamm der Jazygen besiedelt waren, ein. Einige von ihnen setzten sich im Tschechischen Viereck, andere im Morawa-Gebiet, im Osten unterhalb der nördlichen Karpaten fest, und besiedelten das spätere nordwestliche Ungarn. Mit der Niederlassung in den neuen Gebieten wurden Voraussetzungen für die Entstehung größerer Stammesverbände geschaffen. Im 7. Jh. entstand im Kampf gegen die Awaren unter der Führung des Häuptlings Samo (623—658) der erste geschichtlich bekannte Bund der westslawischen Stämme, der aber von kurzer Dauer war. Anfang des 9. Jhs. gründete der mährische Fürst Moimir den Großmährischen Staat. In Mähren enwickelte sich im 9. Jh. die mährische Völker-

schaft und im 10. Jh. formierte sich auf dem Territorium Böhmens die alttschechische Völkerschaft. In der Zeit des Feudalismus vermischte sich die mährische Völkerschaft im westlichen Teil mit der alttschechischen, und allmählich bildete sich als Ergebnis die neutschechische Völkerschaft. In den östlichen Gebieten entwickelte sich die slowakische Völkerschaft. Die Vereinigung der tschechischen Stämme kam im 10. Jh. zustande, als der tschechische Staat gegründet wurde. Nach dem Verfall des Großmährischen Reichs gerieten die slowakischen Stämme unter die Herrschaft der Ungarn. Die ethnische Entwicklung der Tschechen und Slowaken bis zur neusten Zeit wird von der Verfasserin dargestellt, wobei als Hauptursache für ihre Differenzierung ihre jahrhundertelange selbstständige geschichtliche Entwicklung und Abgesondertheit hervorgehoben wird.

EINIGE CHARAKTERISTISCHE ZÜGE DER KULTUR DER SLAWISCHEN VÖLKER

EINFLÜSSE DES GEOGRAPHISCHEN MILIEUS UND DER BEZIEHUNGEN MIT ANDEREN VOLKERN BEI DER FORMIERUNG DER KULTUR DER SLAWISCHEN VÖLKER

Im historischen Leben der Slawen blieben ihre politischen, ökonomischen und kulturellen Beziehungen ununterbrochen. Im Laufe der Jahrhunderte blieb auch ihre ethnische und kulturelle Gemeinschaft erhalten. Vom ethnographischen Standpunkt aus beruht sie auf der Gemeinsamkeit der Lebensweise und der Kultur der Volksmassen. Die wichtigsten Faktoren der Formierung der volkstümlchen Lebensweise und Kultur der Slawen waren ihre gesellschaftliche und ökonomische Entwicklung. Sie wurden auch durch die geographischen Verhältnisse und Beziehungen mit anderen Völkern beeinflußt. Den antiken Autoren nach war das von den Slawen besiedelte Gebiet recht unwirtlich—mit dichten Wäldern bewachsen, von vielen Flüssen durchzogen, voller Moore und Seen. Das Klima war auch rauh. Trotzdem gab es in diesen Gebieten eine reiche Flora und Fauna. Das wirkte sich auch auf die Lebensweise und die Kultur der Slawen aus. Während ihrer Auseinandersiedlung nahmen die Slawen Gebiete mit günstigeren Naturverhältnissen ein. Zu Beginn u. Z. hatten sie schon eine eigene verhältnismäßig einheitliche, obgleich nicht sehr reiche Kultur geschaffen. Von Bedeutung für ihre Entwicklung waren auch ihre Beziehungen zu Völkern, die kulturell auf einer höheren oder der gleichen Stufe standen. Als sich die Slawen endgültig in ihren historischen Gebieten niederließen, wurden ihre Beziehungen zu den sie umgebenden Völkern noch intensiver. Besonders stark war der Einfluß Byzanz', der skandinavischen Völker und der Franken. Später kamen noch die Einflüsse anderer Völker hinzu, mit denen die Slawen in Berührung kamen. Aber was die Slawen auch von außen übernahmen, paßten sie der Spezifik ihrer Lebensweise und Kultur an. Deshalb kennzeichnen ihre Kultur charakteristische Merkmale, die ihre Eigenart ausmachen.

MATERIELLE KULTUR

Die materielle Kultur der Slawen ist reich und mannigfaltig. In der vorliegenden Arbeit werden nur ihre Grundkomponenten behandelt, wobei bei den Arbeitsgeräten, den Kleidungsstücken u. ä. das Schwergewicht auf die Funktion gelegt wird, und ihre Typologie zurücksteht. Es werden die

verschiedenen Elemente der Volkskultur und ihre spezifische Eigenart der Reihe nach und konkret bei den einzelnen slawischen Völkern verfolgt.

LEBENSUNTERHALT

Sowohl archäologische Forschungen als auch die vergleichende Sprachwissenschaft stellen fest, daß sich die Slawen vor allem mit Feldbau beschäftigten, der bei ihnen alte Traditionen hatte. Er diente ihnen auch weiter, während des Feudalismus, als hauptsächlicher Lebensunterhalt und behielt seine Bedeutung auch im Kapitalismus und in der Gegenwart. Der wichtigste Zweig in der Landwirtschaft der Slawen war die Getreidekultur, sie bauten Hirse, Weizen, Roggen, Gerste, Hafer, später auch Mais an. Die Slawen verwendeten verschiedene Verfahren der Bodenbearbeitung. Im Altertum war in den nördlichen und bewaldeten Gebieten die Brandrodung verbreitet, die sich bei den Slawen vor allem in schwachbesiedelten waldigen Gebieten spurenweis noch bis ins 19. Jh. und später erhalten hat. Die Slawen haben seit früher Zeit auch das Pflügen gekannt. Die Verfasserin gibt eine Darstellung der einzelnen landwirtschaftlichen Arbeitsprozesse. Es wird betont, daß die meisten von ihnen in der Vergangenheit von magischen Handlungen und Bräuchen begleitet waren, die eine reiche Ernte sichern sollten. In der neueren Zeit (bei den Tschechen seit dem ausgehenden 19. Jh.) wurden neue mechanisierte Verfahren und Einrichtungen in der Landwirtschaft eingeführt, die heute fast gänzlich die traditionellen ersetzen. Die alten Bräuche und Ritualhandlungen, die die landwirtschaftliche Arbeit begleiteten, geraten immer mehr in Vergessenheit. Als Zweige der Landwirtschaft entwickelten sich besonders der Garten-, der Obst- und der Weinbau, die bei den Slawen alte Traditionen haben, sowie der Anbau einiger industrieller Kulturen.

Nach den archäolgischen und historischen Angaben trieben die Slawen seit frühester Zeit auch Viehzucht, die als Lebensunterhalt bei ihnen aber an zweiter Stelle stand. Die alten Slawen züchteten Großvieh sowie Schafe und Schweine, weniger Ziegen und Pferde. Das Vieh wurde in Herden gezüchtet, die von Hirten betreut wurden. Die Slawen züchteten auch Geflügel. Besonders günstig für die Viehzucht waren die Verhältnisse auf der Balkanhalbinsel, in den südlichen Steppengebieten der Ostslawen, im Polessje, in den Karpatengebieten bei den Westslawen. Heutzutage wird bei der sozialistischen Umgestaltung der Wirtschaft der slawischen Völker auch der Viehhaltung große Aufmerksamkeit gewidmet.

Stark entwickelte sich als zusätzliche Unterhaltsquelle bei den Slawen die Bienenzucht, die auf alten Traditionen, besonders in den transkarpatischen Gebieten, fußte. Zuerst wurden wilder Honig und Wachs gesammelt. Später aber züchteten sie Bienen auch in ihren Wirtschaften. Honig und Wachs spielten eine große Rolle im Leben der Slawen. Die Imkerei wurde bei ihnen bis zur neusten Zeit entwickelt, besonders bei den Slowenen auf dem Balkan.

Als zusätzlicher Lebensunterhalt der Südslawen ist auch die Seidenraupenzucht anzuführen, die bei ihnen noch heute ihre Bedeutung hat.

Die Jagd entwickelte sich als zusätzlicher Lebensunterhalt der Slawen seit ältesten Zeiten, wobei sie besonders in den nördlichen Gebieten große wirtschaftliche Bedeutung erlangte. Im Altertum jagte man mit Pfeil und Bogen, in Rußland mit einem besonderen Bogen, dem «samostrel». Auch Fallen, Schlingen, Gruben und Netze wurden benutzt. Die Falkenjagd übten vorwiegend Vertreter der herrschenden Klassen. Mit dem Anwachsen der Bevölkerung verringerten sich die bewaldeten Gebiete in den

slawischen Ländern bedeutend. Der unwirtschaftlichen Art der Jagd wegen ging auch der Wildbestand zurück. In der Gegenwart wird die Jagd in den slawischen Ländern auf eine modernere Art in beschränktem Ausmaß betrieben. Größere wirtschaftliche Bedeutung hat die Jagd hauptsächlich bei den Ostslawen.

Auch der Fischfang war ein zusätzlicher Lebensunterhalt für die Slawen. In den vielen Flüssen, Seen und Sümpfen im slawischen Raum fingen sie Süßwasserfische. Dabei benutzten sie Angeln, Harpunen, verschiedene Netze, u. a. Als sie ans Meer kamen, lernten sie die Seefischerei kennen. Bei einigen slawischen Völkern entstanden auch eigenartige Fischervereinigungen. Heutzutage steht der Fischfang dort, wo günstige Voraussetzungen vorhanden sind, auf einer hohen Stufe der Technik und Organisation.

Das Sammeln fertiger Naturprodukte kannten die Slawen seit frühester Zeit. Später trug es nur in beschränktem Maß zu ihrem Lebensunterhalt bei. Sie sammelten vorwiegend Pflanzen, wildes Obst u. ä. In der neueren Zeit verschafft das Sammeln den weniger vermögenden Bevölkerungsschichten einen Nebenverdienst, wobei das Sammeln von Heilkräutern, Wildfrüchten und Pilzen eine gewisse wirtschaftliche Bedeutung hat.

HAUSINDUSTRIE UND HANDWERKE

Ein wichtiges Element der materiellen Kultur der Slawen, das die Weiterentwicklung ihrer Kultur förderte, waren Hausindustrie und Handwerke. Während die Hausindustrie bei ihnen alte Traditionen hatte, entwickelten sich die Handwerke während des Feudalismus in den Städten und Dörfern, als der Bedarf einzelner Schichten der Bevölkerung wuchs. Sie entwickelten sich auch in Gebieten, wo die lokalen Verhältnisse keinen genügenden Lebensunterhalt durch Feldbau und Viehhaltung gewährleisten konnten. Einige Handwerke entstanden unter fremdem Einfluß, doch die Slawen paßten die Produktion den lokalen Verhältnissen und ihrer Lebensweise an und gaben ihr ihre originelle Eigenprägung. In der Hausindustrie entwickelten sich am stärksten die Beschäftigungen, die mit der Kleidung, mit dem Bedarf an Arbeitsgeräten und anderen Gebrauchsgegenständen des täglichen Lebens zu tun haben. Einige dieser Beschäftigungen gehen verhältnismäßig früh in Handwerke über und entwikkelten sich stärker. Hierher gehörten die Gerberei und Lederbearbeitung mit ihren Zweigen Schuhmacherei, Kürschnerei und Sattlerei, die Weberei und Schneiderei, die Tischlerei und Faßbinderei, die Wagnerei, die Steinhauerei, das Bearbeiten von Knochen, Lehm, von verschiedenen Metallen — der Bergbau, das Schmieden, Goldschmieden und Kupferschmieden. Einige andere, wie z. B. die Glasbläserei, entwickelten sich nur schwach. Die Vervollkommnung der Handwerke bei den Slawen hob ihr wirtschaftliches, kulturelles und Lebensniveau. In einigen slawischen Ländern werden ihnen schon früh auch manche spezifischen Züge eigen, die in direktem Zusammenhang mit den gesellschaftlich-historischen Verhältnissen, dem Vorhandensein von Rohstoffen u. a. standen. Die Anfertigung von für das Heim und die Wirtschaft notwendigen Gegenständen war eine Nebenbeschäftigung der Bauernbevölkerung, neben Feldbau und Viehhaltung. Die bei den alten Slawen herausgebildeten Zweige der Hausindustrie und ländlichen Handwerke haben bei den verschiedenen slawischen Völkern einen eigenartigen Entwicklungsweg. Mit der Einführung der Industrieproduktion und der Konkurrenz der fabrikmäßig hergestellten Waren starben in der neueren Zeit viele der alten Handwerke aus oder

sie existierten nur in beschränktem Ausmaß. Erhalten geblieben sind vorwiegend diejenigen, die einen künstlerischen Wert haben, von praktischer Bedeutung für die Wirtschaft sind, oder eine günstige Auswirkung auf die Lebensweise auf dem Lande oder in der Stadt haben. Auch heutzutage, im Sozialismus, spielen die alten volkstümlichen Handwerke, die Gegenstände der Volkskunst herstellen, eine Rolle im wirtschaftlichen Leben der slawischen Völker.

SIEDLUNGEN

Die slawischen Siedlungen standen in direkter Abhängigkeit von der Gesellschaftsordnung und den Wirtschaftsformen der Slawen und dem Gelände, wo sie gegründet wurden. Die Slawen kannten die Sippenansiedlungen, zeitlich die frühsten, die dörfliche oder territoriale Gemeinde und die Familiensiedlungen. Ihrer Struktur und Anlage nach gab es bei den Slawen die Siedlungstypen des Runddorfs, des Strassendorfs, des Weilers und des Einzelhofes. Ein alter Typ ist auch das Haufendorf, das mit der Patronymie in Zusammenhang steht. Seit dem Altertum gab es bei den Slawen auch Städte. Die erwähnten Typen von Siedlungen bestehen bei den Slawen bis zur neusten Zeit, wobei der unmittelbare Einfluß der Geschichte, der Ökonomik und der geographischen Verhältnisse bei den einzelnen slawischen Völkern zu bemerken ist. Infolgedessen gibt es zahlreiche lokale Varianten. In der vorliegenden Arbeit werden die Dörfer bei den Slawen behandelt, denn vorwiegend bei ihnen kommen spezifische ethnographische Eigenarten zum Vorschein. Hier sind die alten slawischen Traditionen in höchstem Maße erhalten geblieben.

Unter den südslawischen Völkern überwiegen die Haufendörfer und die Weiler. Straßendörfer kommen seltener vor. Vereinzelt sind auch andere Typen vertreten, wie z. B. Einzelgehöfte. Bei den Ost- und besonders bei den Westslawen sind in den letzten Jahrhunderten mehr verschiedenartige Typen von Dörfern entstanden. So kommen bei den Ostslawen Einzelhöfe, Güter, Straßen- und Haufendörfer vor. Bei den Westslawen im Pomorje sind bis zum 20. Jh. selten auch Runddörfer zu finden. Besonders verbreitet ist bei den Polen die Reihensiedlung in einigen Varianten. Ende des 18. und im 19. Jh. fanden die Haufendörfer größere Verbreitung. Es gab auch Weiler und Einzelhöfe. Bei den Tschechen und den Slowaken entwickelten sich vorwiegend Haufendörfer und Weiler. Auch Reihensiedlungen in verschiedenen Varianten wurden gebaut. Die lausitzer Sorben bauten in der älteren Zeit oft Runddörfer, später entwickelten sich bei ihnen besonders die Haufen- und Straßensiedlungen. Die vom Altertum und der Zeit des Feudalismus und Kapitalismus ererbten Siedlungtypen bei den slawischen Völkern verändern in der Gegenwart als Folge der sozialen und ökonomischen Umgestaltungen in bedeutendem Maß ihr Aussehen und ihren Typ. Heutzutage werden sie nach moderner Straßenplanung gebaut.

DAS VOLKSHAUS

Die Entwicklung der Volkshäuser der Slawen stand in direktem Zusammenhang mit dem sozialökonomischen Faktor und den geographischen Verhältnissen. Die slawischen Völker seit der frühsten Zeit kannten folgende Haupttypen von Volkshäusern: leichte Hütten mit Wänden aus Flechtwerk und Holz, Grubenwohnungen, oberirdische Holzhäuser und in den Sumpf- und Seengebieten Pfahlbauten. Hinsichtlich der Raumauf-

teilung entwickelte sich das slawische Wohnhaus vom einteiligen zum zweiteiligen und später auch zum dreiteiligen. Der dritte Raum (klet) wurde am frühsten auch in der Höhe abgeteilt. Neben den Volkshäusern entstanden während des Feudalismus auch andere Bauten mit besonderer Bestimmung wie das Herrenhaus oder die Fremdenherberge. Die alten Slawen bauten ihre Häuser selbst. Grundelemente der Inneneinrichtung waren der Herd, der Ofen, verschiedene Pritschen, Sitzbänke, Truhen, Stühle u. a. Die Entwicklung des volkstümlichen slawischen Wohnhauses in neuerer Zeit setzt die Traditionen der alten Zeit fort, wobei die obengenannten Typen in verschiedenen lokalen Varianten vorkommen. Das ist auf die eigenartige historische Entwicklung der einzelnen slawischen Völker, die Einwirkung der konkreten Verhältnisse, besonders der wirtschaftlichen und geographischen, zurückzuführen. Großen Einfluß hatten auch die sozialen Faktoren, z. B. die längere Erhaltung der Großfamilie in einigen Gebieten und die Klassenunterschiede. Das zweiteilige Wohnhaus der breiten Volksschichten überwiegt bei den Süd- und Westslawen in den Karpaten und bei den Ostslawen. Die äußere Gestaltung und der Schmuck der bäuerlichen Wohnhäuser war verschieden und hing von der Spezifik der Baustoffe, der gesellschaftlichen Stellung der Besitzer und den nationalen Traditionen ab. Bei den Südslawen sind viele der gesamtslawischen Merkmale des Volkshauses mit Unterschieden in den Baustoffen, im Grundriß und den Abmessungen erhalten geblieben. Bei den Ost- und Westslawen, deren Volkshäuser auch eine große Mannigfaltigkeit aufweisen, sind zugleich viele gemeinsame Züge in der Bautechnik, im Grundriß, in den Bestandteilen und in der streng bestimmten rationellen Benutzung jedes Teiles der Hütte, der einzelnen Räume und der Einrichtung zu finden. Bis zur neusten Zeit helfen die Slawen auf dem Lande einander, wenn ein Haus gebaut wird. In der Gegenwart erfolgen entsprechend den durchgreifenden ökonomischen und sozialen Umwälzungen grundlegende Veränderungen in der volkstümlichen Architektur. Neue Bauweisen werden weitgehend eingeführt. Es werden moderne, oft auch Typenwohnungen, mit moderner Raumverteilung und Inneneinrichtung gebaut. Die lokalen Varianten sind aber nicht gänzlich verschwunden.

KLEIDUNG

Wie die übrigen Elemente ihrer materiellen Kultur stand auch die Kleidung der alten Slawen mit ihrer gesellschaftlichen und ökonomischen Entwicklung und den klimatischen Verhältnissen in Zusammenhang. Günstigere Bedingungen für ihre abwechslungsreichere Gestaltung traten ein, als sie mit Rom, Byzanz und den östlichen Völkern in Berührung kamen und als bei ihnen die Klassenschichtung einsetzte. Es sind keine ausführliche Berichten über die alte Kleidung der Slawen, besonders der Volksmassen, vorhanden. Sie fertigten ihre Kleider aus den Häuten von Haus- und Wildtieren und aus hausgewebten Stoffen (vorwiegend aus Wolle, Leinen, und Flachs) an. Die Kleidung der Männer war abwechslungsreicher als die der Frauen. Die Klassenschichtung bei den Slawen wirkte sich direkt auf ihre Tracht aus, wobei die Kleidung der herrschenden Klassen reicher war. Die Volkstracht bei den einzelnen slawischen Völkern veränderte sich im Laufe ihrer Entwicklung in dem Sinne, daß aus anfangs ähnlichen Bestandsteilen eine große Anzahl von örtlichen Typen entstand. In diesen Trachten sind auch zahlreiche archaische Elemente erhalten geblieben, denen sie einige interessante gemeinsame Züge verdanken. Im Vergleich mit den anderen slawischen Gruppen weist die Tracht der Südslawen eine größere Mannigfaltigkeit,

zahlreichere örtliche Varianten und charakteristische altertümliche Züge auf. Interessante archaische Elemente sind auch in einigen örtlichen Abarten bei den Ost- und Westslawen anzutreffen. Trotz der verhältnismäßig großen Mannigfaltigkeit der slawischen Volkstrachten stellte man bei der vergleichenden Untersuchung auch viele Ähnlichkeiten zwischen ihnen fest, wie z. B. zwischen denen der Ost- und Westslawen, zwischen manchen bulgarischen und ostslawischen Volkstrachten. Die Verdrängung der Volkstrachten durch die städtische Kleidung begann bei den slawischen Völkern seit dem 19. Jh. unter dem Einfluß des Einzugs der fabrikmäßig hergestellten Gewebe in die Dörfer. Besonders viel hat dazu die Industrialisierung einzelner Gebiete am Anfang des 20. Jhs. beigetragen. Durch den Übergang zu dieser Kleidung geht zum großen Teil die Eigenart der Bekleidungsweise der slawischen Völker verloren.

GESELLSCHAFTSORDNUNG, FAMILIENLEBEN UND KALENDERFESTE

GESELSCHAFTSORDNUNG

Wie bei allen Völkern der indoeuropäischen ethnischen und kulturellen Gemeinschaft der Ethnokultur liegt der Urgesellschaft der Slawen im Altertum die vaterrechtliche Sippe zugrunde — die Sippengemeinde. Im vorliegenden Werk werden ausführlich ihre Zusammensetzung, die Rechte und die Pflichten der einzelnen Mitglieder, zwischen denen Blutverwandtschaft bestand, ihre Arten, die Zeit und die Ursachen ihres Verfalls behandelt. Bei dem nördlichen Teil der Ostslawen und besonders unter den Slawen auf dem Balkan existierte die Sippengemeinde infolge spezifischer ökonomischer und auf dem Balkan auch politischer Verhältnisse bis zum Anfang des 20. Jh. Als die Sippengemeinde verfiel, sonderten sich einzelne Familien ab, als Bestandteile der territorialen oder Dorfgemeinde, die eine Gemeinschaft von Sippengemeinden und einzelnen Familien, die durch nachbarliche Interessen verbunden waren, darstellte. Wie bei allen Völkern existierte bei den Slawen die Sippenorganisation im Rahmen der Stammesorganisation. Wir haben genaue historische Nachrichten über die Stammesordnung der Slawen, sowie auch über einzelne slawische Stämme. Bei den alten Slawen war auch die jupa (eine Art Gau) bekannt, bei der außer dem der Blutverwandtschaft das territoriale Moment in den Vordergrund trat. Eine höhere Form der Organisation bei den Slawen war der Stammesverband, auch die Stadtföderation beim westlichen Teil der Pomoranen. Im Zusammenhang mit der Entwicklung der slawischen Völker und der Entfaltung der Produktionskräfte, was bei ihnen auch die Klassendifferenzierung bedingte, erreichten sie allmählich die Stufe einer staatlichen Organisation. Das geschah unter verschiedenen Bedingungen und zu verschiedenen Zeiten. Infolge ihrer spezifischen historischen und ökonomischen Entwicklung sind bei ihnen in verschienedem Maß einzelne Formen der alten Gemeindeorganisation mit dem ihr eigenen Demokratismus erhalten geblieben. In dieser Arbeit wird im einzelnen verfolgt, bis zu welchem Grad sie bei den verschiedenen slawischen Völkern noch anzutreffen sind, wobei auch festgestellt wird, daß bei den Südslawen Überreste der Sippen- und Stammesverhältniisse, auch die der Familien- und der Dorfgemeinde, am längsten bewahrt blieben. Bei allen Slawen sind bis zur neusten Zeit einige Formen der kollektiven gegenseitigen Hilfe bei dringenden Arbeiten, die mehr Leute erfordern, als lebensfähige Überreste der Gemeindeorganisation erhalten geblieben. Nach

den großen ökonomischen Umwälzungen, die bei den Slawen in der Zeit des sozialistischen Aufbaus eingetreten sind, verändert sich die Struktur des slawischen Dorfes wesentlich. Bei den meisten slawischen Völkern treten als ökonomische Haupteinheit die landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften auf (bei den Ostslawen die Kolchose). Es entstehen neue Formen der gesellschaftlichen Arbeit. Von den alten bleibt als lebensfähigste die gegenseitige Hilfe bei der Arbeit.

FAMILIENRITUALE UND BRÄUCHE

Seit ältester Zeit war das Familienleben der Slawen reich an Bräuchen und Riten, die besondere bei der Geburt, der Eheschließung und dem Tod einzuhalten waren. Eine gewisse Vorstellung von ihrem Wesen kann man aus den spärlichen historischen Angaben und durch Beobachtungen ihres heutigen Zustandes gewinnen. In der vorliegenden Arbeit werden vor allem die alten slawischen Bräuche und Riten bei der Geburt und dem Heranwachsen des Kindes (z.B. «Strižba», das Haarschneiden) behandelt. Ausführlich weden die Hauptmomente der slawischen Hochzeit und ihre reichen Riten verfolgt. Es wird betont, daß diese Riten sehr tief in der Lebensweise der Slawen verwurzelt waren. Bis zur Einführung des Christentums war bei den Slawen neben der Monogamie auch die Polygamie verbreitet. Nach den alten Autoren zeichnete sich das Eheleben der Slawen im Altertum durch hohe Sittlichkeit aus. Im Buche werden auch die Rituale beim Tod und bei der Bestattung charakterisiert. Ein wichtiges Moment der Beerdigung stellten die verschiedenen Feierlichkeiten und Festmahle dar. Bei den Slawen waren verschiedene Arten der Bestattung üblich — in Urnen oder in Särgen, über denen Hügel aufgeschüttet wurden (besonders bei den Ostslawen) u. dgl. Die alten Familienbräuche und Riten der Slawen sind jahrhundertelang überliefert und reichen bis zur neusten Zeit, wobei sie in höherem oder geringerem Maß Spuren ihrer ältesten Formen erhalten haben. Bei manchen Slawen, wie z. B. den südlichen, sind ihre reichen Formen bis Ende des 19. und Anfang des 20. Jhs. fast unverändert geblieben. Zu den Familienbräuchen und Riten der slawischen Völker gehörte das Fest «Swètez» bei den Bulgaren und «Slàva» bei den Serben, in denen Spuren aus der Zeit der alten Gentilordnung lebendig geblieben sind. Schon zur Zeit des Kapitalismus erfuhren die Familienbräuche und Riten bei den Slawen wesentliche Veränderungen, die auf die großen gesellschaftlichen und ökonomischen Veränderungen in den Dörfern, den abgeschwächten Einfluß der Kirche, das Eindringen der Kultur und der städtischen Lebensweise in das Leben der Slawen zurückzuführen sind. Sie verändern und vereinfachen sich noch stärker in der Zeit des Sozialismus. In der Gegenwart werden Versuche gemacht, neue Familienrituale zu schaffen.

VOLKSTÜMLICHE KALENDERBRÄUCHE UND FESTE

Eine große Rolle im Leben der Slawen spielen auch die volkstümlichen Kalenderfeste. Der Festkalender ist unmittelbar mit dem von den Slawen betriebenen Feldbau und Viehzucht verbunden. Einen besonders wichtigen Platz nehmen dabei Glauben und Bräuche, die in unmittelbarer Beziehung zur Landwirtschaft standen, ein. Die vorliegende Arbeit enthält auch eine Charakteristik des slawischen volkstümlichen Kalenderfeste und der sie begleitenden Bräuche sowie der Einteilung der Kalenderfestbräuche in Zyklen. Es werden auch einige der wichtigsten Volksfeste und Bräuche charakterisiert, die zu den zahlreichen Festen und Riten der Slawen in der

Vergangenheit zählen und bei den meisten slawischen Völkern in ältester Zeit anzutreffen sind. Sie zeugen von ihrer ethnischen und kulturellen Gemeinschaft. Hierher gehören das Weihnachtsfest (koleda), das Wahrsagen zu Neujahr, die winterlichen Maskeraden, von den Frühjahrsfesten: Marena, die Frühjahrsfeuer, die Rusalien-Feste, die sommerlichen Feste, die Erntebräuche und -feste, die mit der Saat verbundenen Bräuche. Die meisten dieser Feste und Bräuche sind bei den Slawen bis in die jüngster Zeit mit ihrer charakteristischen Züge erhalten geblieben. Aus einer Übersicht der charakteristischsten Volksfeste und -bräuche bei den einzelnen slawischen Völkern geht hervor, daß sich die Südslawen durch einen besonders gut erhaltenen volkstümlichen Festkalender auszeichnen. Er hat viele gemeinslawische Züge, die ihn dem der übrigen slawischen Völker nahebringen. Bei den Ostslawen sind bis zum 20. Jh. die Weihnachts- und Neujahrsfeste besonders reich an Bräuchen. Obwohl im Vergleich zu den Süd- und Ostslawen in den Kalender der Westslawen, besonders unter dem Einfluß des Katholizismus, viel mehr christliche Elemente eingedrungen sind, sind auch bei ihnen in den Bräuchen und Ritualen bis zur jüngsten Zeit viele Überreste aus dem Heidentum nachzuweisen, die auch bei den anderen Völkern vorkommen. Die slawischen volkstümlichen Kalenderfeste und die sie begleitenden Bräuche sind ein wichtiges Zeugnis der ethnischen Gemeinschaft der Slawen. Die Erhaltung vieler Bräuche bis zur neusten Zeit zeugt davon, wie fest die Slawen auf ihre volkstümlichen festlichen Bräuche und Riten hielten, indem sie sie von Generation zu Generation überlieferten. In der Epoche des Kapitalismus begann mit dem Eintreten wichtiger Veränderungen im Leben des Volkes und den volkstümlichen Kalenderfesten eine allmähliche Vereinfachung der Riten. Besonders in der Gegenwart erfahren sie tiefgehende Veränderungen.Unter den gegenwärtigen Verhältnissen aber erhalten einige der alten Feste und Bräuche, besonders jene, die einen reichen ethnischen, künstlerischen und Ideengehalt haben, oder solche, die eng mit dem gesellschaftlichen und dem Familienleben verknüpft sind, einen neuen Sinn und werden der neuen Lebenswiese und den neuen Ansichten des Volks angepaßt. Solche werden auch von den Laienensambles benutzt.

DIE VOLKSKUNST

Als die Slawen im 9. und 10. Jahrhundert den sie umgebenden Völkern besser bekannt wurden, besaßen sie schon künstlerische Traditionen. Ihre gesellschaftlich-historische Entwicklung, die Steigerung der Produktionskräfte, ihre politischen und wirtschaftlichen Beziehungen zu den Nachbarvölkern trugen zur Vervollkommnung der Künste und sogar zur Entstehung einiger neuer Formen bei, ohne dadurch ihrer Originalität Abbruch zu tun. In der vorliegenden Arbeit werden kurz einige wichtige Gebiete der slawischen Volkskunst behandelt und zwar die bildende Volkskunst, die Volksdichtung, die Volksmusik und die Volkstänze.

BILDENDE VOLKSKUNST

Werke der bildenden Volkskünste sind geschickt geschnitzte Figuren aus Holz und Bein, deren Oberfläche kunstvoll ausgeschnitzt wird, künstlerische Gewebe, die buntgestickte Kleidung, meisterhaft gearbeitete Keramik, Schmiedearbeiten usw. Diese eigenartige, vorwiegend angewandte Kunst besteht bei den Slawen seit dem Altertum. Sehr oft entwickelten sich ihre Formen im Zusammenhang mit den Handwerken. Es gibt wenig Quellenangaben über die alte Kunst der Slawen. Bei der Herstellung dieser Gegenstände

Zalten zwei Prinzipien — das «ästhetische und das magische, wobei mit der geit das ästhetische die Oberhand gewann. In der alten Ornamentik entwickelten sich zwei Stile — der geometrische und der Tierstil. Die Verfasserin gibt eine kurze allgemeine Darstellung der Entwicklung der bildenden Kunst bei den einzelnen slawischen Volksgruppen. Sowohl ihre eigenständigen Merkmale wie ihre Verbundenheit mit der alten Tradition wird berücksichtigt. Allgemein genommen entwickelte sich diese Kunst der Slawen im Laufe der Jahrhunderte bedeutend. Sie bezeugt die künstlerischen Fähigkeiten der Volksmassen ebenso wie ihren künstlerischen Geschmack. Bei der heutigen sozialistischen Entwicklung der Slawen wird das volkstümliche Kunstgewerbe besonders gepflegt und gefördert.
Auch ihr Anwendungsgebiet wird erweitert.

DIE VOLKSDICHTUNG

Zu den eigenartigsten und reichsten Gebieten der Volkskunst der Slawen gehört ihre Volksdichtung, deren Anfänge in die fernste Vergangenheit zurückreichen. Trotz der spärlich fließenden Angaben über die älteste Periode ihrer Entwicklung bezeugen einige schriftliche Quellen doch den Reichtum der slawischen Folklore, besonders ihren Liederreichtum. Zur Zeit des frühen Feudalismus blühte die Folklore bei den slawischen Völkern als einzige, mündliche, Äußerung der poetischen Schaffenskräfte der Volksmassen, denen die offizielle Literatur nicht zugänglich war. In der langen Zeit ihres Bestehens war die slawische Volksdichtung in ständiger Entwicklung begriffen. Erst seit dem 18. Jh. wurde sie in größerem Maße aufgezeichnet, erforscht und veröffentlicht. Die Südslawen haben eine besonders reiche Volksdichtung, die sich durch viele ihnen gemeinsame Eigentümlichkeiten auszeichnet. Nur bei den Kroaten und den Slowenen sind einige wesentlichere Unterschiede festzustellen, die auf ihre engeren Beziehungen mit dem mitteleuropäischen Kulturgebiet zurückzuführen sind. Die Volksdichtung der Ostslawen wird auch durch viele gemeinsame Züge und charakteristische Eigenheiten vereint und gekennzeichnet, besonders in der Entwicklung der Genres. Die westslawische Volksdichtung hat vieles mit der Folklore der Süd- und der Ostslawen gemeinsam. Gleichzeitig aber unterscheidet sie sich von ihr durch einige spezifische Züge, z. B. im poetischen Stil. Im vorliegenden Buche werden die einzelnen Arten der slawischen Folklore charakterisiert, wobei auf die spezifischeren besonders hingewiesen wird.

Die Entwicklung der slawischen Volkspoesie war kompliziert. Bei ihrer Erforschung treten viele Gemeinsamkeiten zwischen der ihrer eigenen Volksgruppen und auch mit der anderer Völker zutage. Die tiefgreifenden sozialökonomischen und kulturellen Veränderungen in der Gegenwart wirken sich besonders auf die traditionellen Genres aus. Die mythischen und rituellen Lieder, deren Inhalt der veränderten Weltanschauung des Volks jetzt fremd ist, geraten allmählich in Vergessenheit. Dagegen werden neue poetische Werke geschaffen, vorwiegend Lieder, die eine Reihe von besonderen Merkmalen aufweisen. Im Buche wird betont, daß die traditionelle wie auch die gegenwärtige Volksdichtung der slawischen Völker zeichnet sich durch einen unerschöpflichen poetischen Reichtum aus.

DIE VOLKSMUSIK

Die Volksmusik ist ein wichtiger Teil der Volkskunst der slawischen Völker. Wenn man ihre breite künstlerische Entfaltung, die Vielfalt der Genres, ihre wichtige Rolle und vielseitige Funktion im Volksleben berücksichtigt, darf man annehmen, daß die Slawen vom alters her ihre Volksmusik hatten.

Ein wichtiger Beweis für die bedeutende Entwicklung der musikalischen Kultur der Slawen sind zahlreiche Berichte alter Kirchenschriftsteller. Bis heute aber ist uns fast nichts Genaues über die Motive, die Tonart, die Rhythmik und den Takt der slawischen Musik im Altertum bekanntf. Wir wissen, daß die Slawen Schlag-, Blas- und Saiteninstrumente hatten. Im algemeinen spielte die Musik auch später eine große Rolle im Leben der slawischen Völker, wobei sie einige altertümliche Traditionen beibehalten hat. Wie auch in den übrigen Arten der Volkskunst, läßt sich bei ihr eine Reihe von gemeinsamen Zügen aufdecken, wie auch spezifische Unterschiede. Auch in der Gegenwart nimmt die Musik einen bedeutenden Platz im Leben der Slawen ein. Es entstehen neue Entwicklungsmöglichkeiten, die ihre Wurzeln in dem von der ganzen Öffentlichkeit bezeigten Interesse für die Volkskunst haben. Ein Ansporn für ihre Entwicklung sind auch die Wettsingen, Volksliederfeste und Festivale. Für ihren gegenwärtigen Entwicklungsstand ist die teilweise Erhaltung der alten Volkstradition charakteristisch.

DIE VOLKSTÄNZE

Über die älteste Tanzkunst der Slawen ist uns nichts Wesentliches bekannt, da die Quellen fast keine Angaben über sie enthalten. Doch haben die alten Slawen Feste und Spiele gehabt, die auf verschiedene Aspekte ihrer Lebensweise und Kultur Bezug hatten. Die Volkstänze waren von Musik oder Singen begleitet. Im Buche wird kurz über die Tänze der verschiedenen slawischen Volksgruppen berichtet. Es wird betont, daß sie zu den beliebtesten Vergnügungen der Volksmassen auf dem Lande und in der Stadt gehörten. Sie zeichnen sich durch große musikalische und rhythmische Vielfalt aus. Bei den Volkstänzen der drei slawischen Volksgruppen sind neben den gemeinsamen Elementen auch Unterschiede zu beobachten, die auf ihre spezifische Entwicklung und die Einflüsse der ethnischen Umgebung zurückzuführen sind. Charakteristisch für die Südslawen sind verschiedene Reigentänze («horò»). Auch bei den Ostslawen sind die Reigentänze sehr beliebt, doch wird der kollektive Tanz bei ihnen oft mit dem Paartanz verbunden. Bei den Polen entstanden aus den Volkstänzen die weltberühmt gewordenen Gesellschaftstänze — die Mazurka, der Krakowjak, die Polonaise. Die Entwicklung der Volkstänze der einzelnen slawischen Völker geht in der Gegenwart ein und denselben Weg. Sie werden allmählich von den modernen Tänzen verdrängt. Im Sozialismus aber wird dafür gesorgt, daß die Volkstänze im Leben des Volkes ihren gebührenden Platz einnehmen.

SCHLUSS

Als Schlußfolgerung aus den Darlegungen im Buche wird noch einmal die Gemeinsamkeit der slawischen Völker betont, ihr markant in Erscheinung tretendes Gefühl für Eigenständigkeit, der ihnen eigene Demokratismus, ihre Fortschrittlichkeit, sowie der Reichtum, die Vielfalt und die Originalität der slawischen Volkskultur.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод 5
Произход, историческо и етническо развитие на славянските народи 11
Славяните като дял от народите, които говорят индоевропейски езици 11
Най-ранни вести за славяните и теории за тяхното праотечество . . . 17
Разселването на славяните от първичните им поселища и разделянето им на три групи 26
Южни славяни 29
Източни славяни 52
Западни славяни 65
Някои характерни черти на народната култура на славяните 83
Влияние на географската среда и на връзките с другите народи при оформянето на народната култура у славяните 83
Материална култура 88
Поминък 88
Домашна промишленост и занаяти 117
Поселища 134
Жилища 138
Обществено устройство, семеен бит и народен празничен календар 193
Обществено устройство 193
Семейни обреди и обичаи 205
Народни календарни празници и обреди 221
Народно художествено творчество 240
Народно изобразително изкуство 240
Народно поетично творчество 253
Народна музика 268
Народни танци 274
Заключение 281
Съкращения 285
Използувана литература 287
Списък на илюстрациите 295
Zusammenfassung 299

Цветана Романска

СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ

Етнографска характеристика

Редактор Е. Пеева * Художник Атанас Недков * Художествен редактор Е. Бугаев * Технически редактор М. Иванова * Коректор Г. Атанасова

Дадена за набор на 30. V. 1968 г. * Подписана за печат на 10.VII. 1969 г. * Печатни коли 19,75 * Издателски коли 16,39 * Тираж 2200+100 * Издателски № 14732/II$_6$ * Тематичен № 7 * Формат 59/84/16 * Цена 2,51 лв.

ДИ „Наука и изкуство"

Печатница „Т. Димитров" — София, кл. 2